CONST. GRAUR

CU PRIVIRE LA

FRANZ FERDINAND

DESENE DE
B'ARG, ROSS, SIHULSKY

EDITURA „ADEVĔRUL“
1935

CU PRIVIRE LA

FRANZ FERDINAND

Prefață

Nu dăm aci viața, mai mult sau mai puțin romanțată, a moștenitorului Franz Ferdinand, nici amănuntele dramei sângeroase, care, atât de năprasnic, i-a pus capăt. Am încercat să desprindem *atmosfera* în care a trăit principele habsburgic, și care, *fatalmente*, i-a curmat acțiunea. Căci atentatul — și mai cu seamă *reușita* lui — este o întâmplare; dar desnodământul *trebuia* să vie în ori-ce caz, în ziua aceea sau într'alta, în felul tragic dela Saraievo sau în alt fel — putea fi mai blând și chiar banal de tot — dar de venit *trebuia* să vie.

Austro-Ungaria înfățișa un anahronism absurd. Nu conglomeratul de neamuri pricinuia tot răul. Oameni serioși, oameni cumpăniți și practici, pe cari nici o himeră nu i-a bântuit vre-o dată, au crezut — și cred — în putința statelor unite ale Europei, a *tuturor* statelor Europei. Cu atât mai viabilă, prin urmare, trebuia să fie alcătuirea care sub numele de Austria — apoi Austro-Ungaria — exista de atâtea veacuri, înfățișând înlăuntru o bogată viață economică și un intens focar de cultură, iar în afară un factor diplomatic și militar hotărâtor în destinele lumii.

Cum s'a putut prăbuși într'o singură clipă această putere formidabilă? Căci, virtualmente, totul s'a produs într'o clipă: aceea în care un singur glonte, al lui Prinkip, a pătruns în corpul unui singur om, al lui Franz Ferdinand.

Austro-Ungaria s'a prăbușit, pentru că organismul cel foarte bogat și foarte viguros trăia

în aer. Nu e aci o greşeală de stil şi mai puţin încă de gândire. Uimitoarea contrazicere *a fost*, în realitatea faptelor. Pătura dominantă austro-ungară, prin expresia ei cea mai înaltă — dinastia habsburgică — şi-a impus, drept comandament etern şi imuabil, să ferece timpul, pentru ca totul să rămâie pe loc: nimic din formele medievale să nu se schimbe vreo dată. Toate asupririle, inclusiv cele naţionale, rezultau în mod firesc, în mod obligator, din această formidabilă anomalie.

Profesorul I. Lupaş, în recenta-i lucrare „Răscoala ţăranilor din Transilvania", accentuează respectuos stăruinţa Mariei Theresia de a respinge orice gând de înoire şi pentru vremea ei, şi pentru toate vremurile, căci ea conjura şi pe urmaşi să facă la fel. D. Lupaş laudă „viziunea clară, aproape profetică" a marei împărătese, care prevedea primejdiile legate de reforme, câte şi cum se cereau pe atunci. Se ştia că Iosif II era un sincer, chiar pasionat amator de reforme; nu se bănuia că el n'avea să reuşească decât într'o măsură imperceptibilă. Lipsit de conştiinţa şi de instinctul democratic, Iosif înţelegea să practice „absolutismul luminat", care nu duce la nimic. Vroia să *dăruiască* poporului ceea ce el, împăratul, credea bun şi potrivit, în loc să-i îngăduie numai ca să-şi *cucerească* singur drepturile şi avantagiile de cari simţea nevoie.

Jean Jaurès (în „Histoire socialiste" tomul V), laudă mult bunele intenţii ale lui Iosif II. Dar în acelaş timp constată că tradiţia, rutina şi mai cu seamă interesele clasei dominante copleşeau şi anihilau acele intenţii. *„Pentru a le da putere de viaţă, zice Jaurès, ar fi trebuit o vastă ridicare a ţăranilor";* or, continuă Jaurès, *„această ridicare era de două ori imposibilă: întâi, pentru că însuşi Iosif II, care vroia* SĂ LIBEREZE *poporul, dar nu vroia ca poporul* SĂ SE *libereze,* AR FI REPRIMAT-O", şi al doilea... dar aci al doilea motiv nu ne interesează.

Observaţia atât de temeinică, pe care Jaurès o scoate din propria lui judecată, era şi *adeverită* prin fapte, fără ca el s'o ştie. Pare evident

că marele tribun, tot odată mare istoric, nu cunoștea răscoala lui Horia. Acolo s'a petrecut tocmai ceea ce Jaurès *deducea* ca fenomen sigur și inevitabil: în cuprinsul acestei cărți (pag. 180—186) se amintește cât de cumplit a fost reprimată revoluția socială și națională din 1784.

Evident, Iosif II nu putea face nimic — și nimic nu s'a ales din truda-i îndelungată și amară; sau, și mai jalnic: Mefisto à rebours, el s'a zbuciumat cu înfrigurare pentru tot binele — și a văzut rodind numai răul. Contemporanul lui, Wieland, care-i cântă apologia pentru intenții și-i deplânge non-rezultatele, constată cu preciziunea omului care vede — care *vede* într'adevăr ce se petrece sub ochii lui, — că în Franța, grație regimului democratic și parlamentar, *constituanta* realizează cu succes reformele pe cari Iosif II le jinduia zadarnic de atâta vreme, încă dinaintea revoluției.

Dorința Mariei Theresia a fost împlinită: acea „viziune clară, aproape profetică", au avut-o toți urmașii, până la inclusiv Franz Ferdinand, cel care n'a mai apucat să urmeze. Continuitatea a fost prea puțin știrbită de Iosif II; poate că ar fi știrbit-o ceva mai mult Kronprințul Rudolf, dacă moartea năprasnică nu l-ar fi răpit și pe el, cum avea să facă pe urmă și cu cel chemat să-i ia locul.

* * *

Desigur, dealungul veacurilor, și mai ales în deceniile mai recente, au venit schimbări după schimbări. Dar la fiecare în parte, Habsburgii s'au împotrivit din răsputeri, până în ceasul din urmă: toate reformele, ei le-au acordat numai siliți, în totdeauna prea târziu și în totdeauna incomplect. Astfel cititorii vor face cunoștință cu teribilul cod penal militar rămas de pe vremea Mariei Theresia. Modificarea lui, Franz Iosef a îngăduit-o abea la sfârșitul îndelungatei lui domnii — și nici atunci n'a fost imediat aplicată: împrejurările specific austro-ungare au mai oferit

prilejul unei supra-amânări. Şi mai elocvent încă este cazul reformei electorale: după o împotrivire îndelungată, împăratul Franz Iosef a dat în fine, „popoarelor sale”, votul obştesc pentru parlamentul central; dar parlamentului nu i-a hărăzit nici atunci vreo putere asupra guvernului. Miniştrii n'aveau măcar obligaţia să răspundă la interpelări şi puteau dispreţui în toată voia până şi votul de blam al parlamentului.

Cu toate astea, viaţa medievală nu se poate desfăşura pe deplin — necum sănătos — în toiul evului modern. Chiar în ţări cum au fost Austria habsburgică şi Rusia ţaristă, evoluţia îşi filtrează caracteristicile în toate încheeturile organismului social. Atâta numai că lucrul care aiurea se efectuiază în chip lent şi normal, aici se precipită în chip brutal şi bolnăvicios. In orice ţară din lume, fiecare epocă, în desvoltarea ei, cuprinde încă resturi din epoca precedentă; în ţări ca Austria şi Rusia, ambele epoci co-există şi dau spectacolul unui dezechilibru inimaginabil: evoluţia lentă de aiurea este înlocuită aci cu un complex de ciocniri şi frământări, de minuscule revoluţii, unele perfect vizibile pentru toată lumea, cele mai multe abea desluşite, toate răspândind o stare de nemulţumire şi amărăciune generală, o adevărată psihoză sau, mai bine zis, o reţea de psihoze. Gherea ne-a înfăţişat în chip impresionant „Neo-iobăgia” românească şi urmările ei. Păcat că nu s'a găsit în Austria un om cu aceeaşi puternică viziune a fenomenelor sociale şi aceeaşi adâncă înţelegere a rostului lor. Căci regimul din Austria era nespus mai bogat în contraziceri şi absurdităţi, cu repercusiuni infinit mai grave.

O organizaţie de stat atât de hibridă nu putea să mai dăinuiască; şi cu cât teritoriul pe care-l cuprindea era mai întins, iar populaţia mai numeroasă, cu atâta şi vârtejul în care se afla devenea mai furtunos. Austria trebuia să se destrame; şi Franz Ferdinand, înzestrat din belşug cu „viziunea clară” a Mariei Theresia, tot la catastrofă avea s'ajungă, chiar dacă nu s'ar fi găsit un exaltat care să-l suprime.

FRANZ IOSEF

Aceste lucruri am încercat să le scot în evidență, în felul pe care ziaristul ce sînt putea să-l aibă la îndemână. Corespondent la Viena tocmai în epoca finală, — ultimii ani ai Domniei lui Franz Iosef — am *văzut* câte s'au petrecut acolo, iar după aceea, recapitulând, pe cât mi-a fost posibil, am confruntat totul cu ce au văzut alții. Nu m'am gândit să fac nici operă științifică, nici operă literară. Din ce am scris eu însumi și din ce au scris atâția, înainte de război și după, am căutat să desprind un tablou pe care-l sper autentic. In multe cazuri „tabloul" se prezintă dela sine: ajunge să amintesc *un fapt caracteristic*, luat cam la'ntâmplare din mulțimea fără număr, și să reproduc din relatările consecutive pe cari am avut prilejul să le fac asupra-i, la intervale de ani și decenii.

* * *

Era utilă o lucrare de felul acesta ? Firește, cred că da; căci altfel n'ași fi tipărit cartea. Față de curentele reacționare cari se manifestă dela o vreme, va fi binevenit, sper, un exemplu concret, ca să ne dăm seama cu toții unde ajunge o alcătuire de stat care-și caută reazămul în trecut: se prăbușește în haos.

I

28 Iunie

Era o Duminică foarte călduroasă şi pe care noi, în Journalistenzimmer (Camera Ziariştilor, în deosebi a corespondenţilor de ziare), o prevăzusem, din ajun, cu desăvârşire seacă.

„Seci" se chemau, în argo-ul nostru profesional, zilele fără evenimente. Şi ţinând seamă de situaţia generală a lumii întregi — nici mai mult, nici mai puţin — seacă avea să fie Duminica aceea, pentru că nicăeri nu figura vre-o chestie gravă la ordinea zilei. Puteam deci să stăm liniştiţi pe la casele noastre, sau să ne risipim fără grijă prin împrejurimile Vienei.

O mare parte dintre noi luasem această ultimă hotărîre. Până şi Bresse de la „Echo de Paris". Bresse a fost în totdeauna cel mai pesimist dintre confraţi. Când ne era lumea mai dragă — adică ziua mai „seacă" — Bresse apărea cu o mutră de înmormântare şi ne înspăimânta cu proclamaţia solemnă:

— Il y a quelque chose qui remue en Europe (Mişcă ceva în Europa)!

Şi cum Bresse fusese prin Bucureşti — redactase un ziar franţuzesc al expoziţiei din Cişmigiu a Cooperatorilor (prin 1893 sau 94) — îi replicam: „Şi nimica mişcă", explicându-i teoria lui conu Leonida asupra fandacsiei şi hipocondriei.

De astă-dată însă, şi Bresse a fost învins de evidenţa lucrurilor. Sâmbătă seara l-am întrebat:

— Eĭ, ce se aude? Mişcă mereu?

Luând o mutră şi mai funebră de cât de obiceiu, Bresse mi-a răspuns:

— Nu mişcă nimic! Mâine seară va fi un dezastru când va trebui să-mi redactez telegrama!

* * *

E adevărat că în ziua aceea moştenitorul Franz-Ferdinand şi nevastă-sa urmau să-şi facă intrarea triumfală în Saraievo (zic nevastă-sa, pentru ca să n'o lipsesc de titlul ei oficial: nefiind de sânge împărătesc sau regesc, ci numai o nimica toată de contesă, ea nu era moştenitoare şi n'avea să fie împărăteasă). E adevărat, de asemenea, că vizitei lui Franz-Ferdinand la Saraievo i s'a atribuit din capul locului un caracter demonstrativ: în ochii populaţiei ea constituia o adevărată provocare. S'a zis că rostul ei era să concretizeze anexarea definitivă, pe vecii vecilor, a Bosniei şi Herţegovinei; şi se credea că în acest scop fusese aleasă anume ziua aceea, o aniversare tristă pentru sârbi, — înfrângerea

FRANZ FERDINAND

dela Cossova sau Câmpia Mierlei — care simboliza pierderea independenţei lor. Dacă ziua a fost în adevăr aleasă cu această intenţie, alegerea dovedea o perversitate sadică nemai pomenită; dacă intenţia n'a existat, atunci aveam de a face cu cea mai monumentală nepricepere. In orice caz se înţelegea dela sine că poliţia luase toate măsurile, şi mai curând ne-am fi aşteptat ca prinţul să comită el un atentat, decât să-i cadă victimă.

Un singur lucru se putea întâmpla în Duminica aceea: să moară Franz-Iosef. De ce tocmai atunci? Pentru că evenimentul acesta, aşteptat de multă vreme, trebuia, totuş, să se producă odată. In „Journalistenzimmer" eventuala moarte a lui Franz-Iosef intra neapărat în toate discuţiile profesionale.

— Câte cuvinte dai?

— De obiceiu, atâtea. Fireşte că dacă moare Franz-Iosef, nu mai număr.

Sau:

— Pleci în concediu?

— Mai amân, să-mi muştruluiesc mai bine locţiitorul; că dacă moare Franz-Iosef...

Această obsesiune cucerise toate redacţiile europene. La „Adevĕrul" se aflau de mult numeroase articole: biografice, critice şi anecdotice, trimese de corespondentul din Viena. Culese şi stereotipate, aşteptau numai să fie puse în pagina ediţiei speciale, odată cu telegrama... ce va să vie. (Articolele au fost însă de prisos: Franz-Iosef a murit în timpul răsboiului, când aveam cu totul alte griji decât să-l prohodim pe răposatul).

Cu privire la această obsesie, una nostimă: în 1914, înainte de atentat, Achille Plista, corespondentul din Viena al lui „Matin", primeşte o scrisoare de la directorul ziarului „Liberté" din Paris, care-i cere ca, în cazul morţii împăratului, să-i trimeată şi lui, prin telegraf şi telefon, amănunţite dări de seamă. Plista i-a răspuns:

„Inţelegeţi foarte bine, scumpe d-le director, că-mi cereţi un lucru dificil: să stau la Viena, aşteptând moartea lui Franz-Iosef, ca să vă dau o telegramă, — aceasta nu este o poziţiune socială".

* * *

Cu toată grija de moartea, posibilă, a lui Franz-Iosef, cei mai mulţi corespondenţi au plecat din Viena, făcându-şi raţionamentul logic că deoarece împăratul n'a murit în cursul atâtor decenii, nu va muri nici azi. Ei n'au prevăzut că-şi va pune om în loc. Şi a fost un dezastru. Vă daţi seama de situaţia unui corespondent, faţă de redacţia lui, când i-a „scăpat" o asemenea ştire?

Nu voiu povesti astăzi prin ce împrejurări am aflat-o eu, departe de Viena — la o distanţă de cinci ceasuri — şi cum am reuşit s'o transmit redacţiei. Destul că „Adevĕrul" a ieşit cu ediţia specială, şi că a fost singurul. Corespondenţii „Universului", „Minervei" şi „Viitorului" au fost mai puţin norocoşi. Ceva mai mult — oricât de curios ar părea faptul — regele Carol a aflat ştirea de la „Adevĕrul", înainte încă de apariţia ediţiei speciale. Lucrul mi s'a povestit a doua zi, prin telefon.

Cum am spus, era Duminică; îndată ce-a venit vestea, s'a redactat, repede de tot, ediţia specială, iar apoi redactorii au plecat care încotro, având şi ei tot dreptul să creadă că cel puţin restul zilei va fi... sec. Colegul meu B. Brănişteanu s'a dus la curse. Intâlnindu-l acolo pe d. Al. Marghiloman, i-a comunicat teribila întâmplare, iar d. Marghiloman a alergat imediat la tribuna regală, ca s'o comunice şi regelui. Acesta tocmai cobora treptele tribunei, aflându-se în văzul mulţimii. Gestul de consternare al regelui a fost remarcat de mii de oameni şi a produs o emoţie generală. Era evident că se întâmplase ceva foarte grav, şi toată lumea se întreba: ce?

După câteva minute au năvălit şi vânzătorii cu ediţia specială a „Adevĕrului". Enigma era deslegată!

* * *

Cititorii se vor fi mirând de tonul prea puţin tragic în care sunt scrise aceste rânduri. In definitiv, e vorba doară de un eveniment destul de trist, oricari ar fi fost victimele atentatului.

Cele ce urmează îi vor lămuri pe deplin, arătându-le de ce, când îmi împrospătez în minte acea zi fatală, nu se poate deştepta în sufletul meu o dispoziţie de tristeţe.

Când, în goana automobilului, am ajuns la „Journalistenzimmer", am găsit numai vreo douăzeci de colegi, cari m'au primit cu ovaţii ironice. Din clipă în clipă numărul ziariştilor sporea: toţi dădeau buzna, speriaţi, cu ră-

SOŢIA LUI FRANZ FERDINAND

suflarea tăiată, şi toţi erau primiţi cu ovaţii de cei sosiţi înaintea lor. Farsa era prea amuzantă: să te primbli la dracu'n praznic, când se întâmplă aşa ceva, şi ziarul să n'aibă ştirea!

Dar oamenii făceau haz de necaz: cei mai mulţi erau dezolaţi de imensa înfrângere suferită — o adevărată catastrofă, — şi ne invidiau pe noi, cei puţini, cari reuşiserăm, totuşi, să facem serviciul. Şi fiecare-şi povestea odiseea: care cum a reuşit, şi care cum n'a reuşit. Iar în acelaş timp, concentraţi acolo, sute de inşi, lucram febril, adunând informaţii prin procedeele proprii fiecăruia, şi transmiţându-le prin telefon sau telegraf. Spectacolul, în complexitatea lui, ar fi fost vrednic de Zola.

...Câteva ceasuri de încordare au trecut fără veste. Am isprăvit cu toţii munca, şi nu ne mai agităm.

E linişte deplină. Şi mă gândesc: cum e posibil ca oamenii să rămâie atât de nepăsători în faţa unui asemenea eveniment? Şi doară nu sunt aici numai străini — englezi, francezi, ruşi, italieni — cărora victimele le pot fi indiferente; nu sunt numai naţionalităţi iredentiste — cehi, poloni, ruteni, croaţi, sloveni şi iar italieni — cari simt, poate, şi puţintică „Schadenfreude", un fel de satisfacţie răutăcioasă, pe care în limba românească n'o putem defini; sunt aici patrioţi austriaci, dinastici fervenţi, cari visează Austria Mare şi în faţa cărora n'aşi sfătui pe nimeni să spuie o vorbă rea despre familia imperială.

Şi-mi zic: aşa sunt ziariştii: profesia le-a împietrit inima, nimic nu mai e în stare să-i mişte; întâmplarea cea mai grozavă le pune numai creierul în acţiune: ei nu mai sunt oameni, ci ziarişti.

*
* *

La unu după miezul nopţii, ieşim din „Journalistenzimmer". Mânaţi de propria noastră curiozitate, dar mai ales de interesul profesional, pornim, grupuri-grupuri, să cutreierăm oraşul, ca să vedem impresia. Viaţa de noapte e destul de intensă, mai ales după o Duminică atât de superbă. Luăm pe rând diversele localuri, tragem cu urechea pretutindeni. Vreau să văd dezolarea, furia, nebunia, să prind răcnetele de răzbunare — şi-mi propun să fac o ultimă convorbire telefonică, pentru ca să mai apuc „Dimineaţa" de Capitală.

...Dar ce înseamnă asta? E de necrezut! Amicul Bresse s'a înşelat numai în parte. Crima s'a întâmplat la Saraievo; la Viena... nu mişcă nimic! Faptul se discută, fireşte, dar aşa, cum în locul lui s'ar fi discutat altceva; abia dacă i se dau proporţiile unui mahalagism mai considerabil.

N'am mai făcut convorbirea suplimentară. Mi-am propus însă să fiu atent a doua zi: nemţii se mişcă greu; abia mâine le va fi sosit cuvenitul transport de jale şi durere.

Iar Luni s'a repetat ce-a fost Duminică. Hotărît: tragedia n'are succes. Viena e nepăsătoare. Oamenii sunt... ziarişti!

Un amănunt care zugrăveşte impresia fă-

cută la palat: un comunicat oficial, publicat în ziarele de seară, spunea cam atâta:

„Impăratul a aflat grozava ştire la orele 12, când era să se aşeze la masă cu mai mulţi invitaţi. Auzind cele întâmplate, a exclamat : „N'am fost cruţat de nimic" (Nichts wurde mir erspart!), — şi a luat masa singur".

Svesditsch de la „Odesskia Novosti" ne-a citit această proză fenomenală. Observ:

— Comunicatul nu spune dacă i-a ticnit mâncarea.

Şi corespondentul lui „Secolo", ghiduşarul Goldbacher (italian, cu tot numele-i nemţesc) adăogă:

— Ce n'est pas un apéritif, voyons! (doară nu este un aperitiv).

In zilele următoare, aceeaşi ghiaţă, permanentă şi generală. Teatrele şi varieteurile nu şi-au întrerupt nici o zi activitatea. In Türkenschanzpark muzica militară a cântat tot timpul. Casele particulare n'au arborat doliu, autorităţile l'au arborat numai o jumătate de ceas, în timpul precis al înmormântării, — efectuată undeva, departe, în chipul cel mai simplu, în cercul cel mai strâmt al familiei şi fără participarea copiilor prinţului ucis; ei au fost înlăturaţi pentru consideraţii de protocol: unul din ei era numai băiat, iar celălalt numai fată; aceasta nu li se putea ierta. Se ştie că, de câte ori năştea o doamnă din familia imperială, comunicatul oficial anunţa : „Archiducesa cutare a născut un archiduce — sau o archiducesă", după caz. Şi orfanii lui Franz-Ferdinand, nefiind pur sang — am vă-

zut că mama lor âvea numai rangul de „nevastă", — lipsindu-le, prin urmare, darul archiducal, n'ar fi putut urma, nemijlocit, sicriile, ci le-ar fi venit rândul undeva, pe la coadă; de aceea li s'a impus să stea acasă.

*
* *

In definitiv, în cercurile Curţii şi deci în cele oficiale, impresia provocată de omorîrea lui Franz-Ferdinand a fost mai mult de plictiseală, iar în diferitele straturi ale populaţiei, nici asta. Presa a fost şi ea destul de măsurată. Acum, din documentele publicate, ştim că atitudinea presei a fost fasonată cu socoteală: lumea trebuia adormită, să nu bănuiască nimeni că omorul de la Saraievo va servi, cu orice preţ, drept pretext de războiu, în vederea căruia se continuau pregătirile, începute de altfel înainte de atentat, în speranţa că — bun e Dumnezeu — se va găsi el pretextul. Atunci însă nu-mi puteam explica moderaţia excesivă a presei: nu mă aşteptam la atâta „Gemütlichkeit"!

Chestia satisfacţiei pe care Austro-Ungaria tot anunţa că avea de gând s'o ceară Serbiei, ajunsese basmul cu cocoşul roşu. Prevedeam muşamaua, lucru firesc pentru noi, corespondenţii din Viena, cari nu credeam de loc în vinovăţia guvernului sârbesc.

Intr'o zi a şi apărut un comunicat cu desăvârşire liniştitor: Austro-Ungaria nu va cere Serbiei nimic umilitor, nimic jignitor, ci numai pedepsirea vinovaţilor, întrucât se va stabili că atentatorii au complici în Serbia. Ţi-

neam locul lui Achille Plista, corespondentul lui „Matin". Comunicând ştirea, prin telefon, am întrebuinţat cuvântul *punition;* redactorul care lua convorbirea, s'a crezut dator să mă corecteze: nu „punition", ci *châtiment.* Spun amănuntul, pentru că e caracteristic: chestiunea nu mai avea nici o importanţă. Dacă Viena era atât de puţin îndurerată de omorârea lui Franz-Ferdinand, alţii puteau fi şi mai puţin. Şi dacă eu aveam de spus numai atâta lucru, redactorul lui „Matin" avea tot răgazul să discute, la telefon, subtilităţi de limbă.

Cum a putut izbucni, din această atmosferă, nota aceea canibalică, prin care Serbia a fost silită să primească războiul?

Totul a fost combinaţie meticuloasă: n'avea nici măcar scuza elementului psihologic!

II

Un martor al timpului

Rândurile de mai sus le-am scris la Karlsbad, fără nici un document la îndemână şi fără nici o însemnare, după un deceniu dela faptele pomenite. Aşa cum au ieşit din condeiu, le-am trimis la ziar, unde au şi apărut la timp. Şi, mărturisesc: m'a turburat o îndoială: nu cumva anii ce s'au scurs mi-au întunecat şi alterat impresiile?

Acum, am un mijloc de control: pot să recitesc propriile mele corespondenţe, transmise telefonic, telegrafic şi prin poştă, atunci, în toiul evenimentelor, pe măsură ce se desfăşurau. Am răsfoit deci colecţia, şi — daţi-mi voie s'o spun — am făcut-o cu mult interes.

Iată, de pildă, un articol, trimes din Viena în ziua de 18 Iunie 1914 (stil vechiu) şi apărut în „Adevĕrul" cu data de 22 Iunie:

După atentatul dela Saraievo

Viena, 18 Iunie. — Fiorosul atentat dela Saraievo n'are nimic uimitor. Riscul profesional al şefilor de state devine din ce în ce mai mare. Ceeace m'a uimit şi mă uimeşte însă în cel mai înalt grad, este

slaba impresie pe care faptul a produs-o asupra publicului vienez. Un străin, sosit la Viena Duminică seara, ar fi putut să se primble prin tot oraşul, să se abată prin toate cafenelele, fără să-şi închipuie că s'a petrecut ceva deosebit. Iar de atunci până azi, impresia n'a putut decât să scadă. Nu s'au întrerupt nici măcar spectacolele. In parcuri cântă muzici, ba şi muzici militare, deşi moştenitorul era de fapt şeful armatei. Steagurile negre arborate de autorităţi şi de instituţiile financiare — nici unul însă la prăvălii şi case particulare — arată că a murit cineva; acela însă ar putea fi şi un simplu consilier comunal.

Nu mi-aş fi închipuit că aşa ceva ar fi posibil la Viena, unde împăratul e pur şi simplu divinizat. Se constată deci că această divinizare are un caracter cu totul personal: este vorba de Franz Iosef şi nu de altul.

Dar atunci situaţia e foarte gravă: se spune de atâta vreme că singurul factor care concentrează în jurul lui toate naţiunile monarchiei, împiedicând dezagregarea acesteia, e împăratul, iubit de toţi supuşii lui. Dacă această iubire este cu totul întâmplătoare, după caz şi persoană, ce sprijin mai rămâne Austro-Ungariei?

Fapt este că Franz Ferdinand nu era iubit. Om energic, muncitor, serios, cu voinţă fermă, cu idei bine hotărîte, el îşi avea planul lui dela care nu înţelegea să se abată şi pentru care nu voia să câştige pe nimeni. Nu râdea, nu zâmbea, nu făcea şi nu primea vizite; era foarte zgârcit în acordarea de audienţe, şi când le acorda, trecea deadreptul la chestie, fără toată acea demagogie protocolară menită să încălzească inimile supuşilor.

Dacă însă marea mulţime nu se simţea legată sufleteşte de arhiducele-moştenitor, în cercurile înalte el avea numai antipatii, care ies acum la iveală cu o deosebită brutalitate. Căsătoria lui morganatică cu o simplă contesă îl scosese de fapt din rândurile nobleţei supreme. El nu va fi îngropat în cavoul imperial, pentru că lângă el va trebui să stea aceea

care i-a împărtăşit soarta. Şi sub nici un motiv ea nu poate să pătrundă în augustul cavou: ar fi o profanare groaznică, inadmisibilă în secolul al douăzecelea.

De altfel se ştie că d-na contesă de Chotek, avansată ducesă de Hohenberg, n'avea să fie împărăteasă. ci numai „nevasta împăratului", după cum n'a fost nici prinţesă moştenitoare, ci numai „nevasta moştenitorului". Copiii lor, perfect legitimi, sunt totuşi un fel de bastarzi. Ei poartă numele mamei şi nu moştenesc nici tronul, nici titlurile tatălui. Atât de departe merge cruzimea cea nobilă şi tot pe-atât de protocolară, încât, după atentat, numai rudele după mamă s'au dus să mângâe copiii şi să se intereseze de îngrijirile ce li se cuvin; din familia lui Franz Ferdinand nimeni nu s'a mişcat.

Tot acestui beteşug de blazon se datoreşte şi simplicitatea înmormântării, aşa cum e proectată. S'au luat măsuri ca să nu vie nici un suveran sau moştenitor de tron. Inmormântarea va avea un caracter cu totul intim, mulţimea nu va fi îngăduită.

Fireşte, publicul mare e liber să aibă orice sentimente pentru un moştenitor de tron, şi indiferenţa e, în tot cazul, mai explicabilă decât o dragoste prea fierbinte. Dar ceeace face înalta nobilime, constitue o adevărată persecuţie.

In mod logic, te întrebi: ce s'ar fi întâmplat dacă Franz Ferdinand ar fi ajuns pe tron? Ar fi admis el ca soţia şi copiii lui să aibă rolul de intruşi şi de toleraţi, ocupând la ceremonii ultimul loc, după cei mai mici din familia archiducală? Ori poate că ar fi făcut un fel de lovitură de stat, modificând statutul străvechi al casei de Habsburg şi ridicându-şi până la sine nevasta şi copiii? Şi ce complicaţii ar fi urmat de aici, mai ales când ţinem seamă că, prin ideile şi prin firea sa, Franz Ferdinand nu-şi câştigase nici favoarea populară?

Aceste întrebări se discutau de multă vreme. Din acest punct de vedere urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand era aşteptată cu oarecari palpitaţii, ca

aducătoare de peripeţii şi evenimente. Dar nici din punctul de vedere politic, — intern şi extern, — viitoarea domnie a lui Franz Ferdinand nu părea de loc menită să se scurgă solemn, adică banal. Aşteptată cu speranţă de unii, cu îngrijorare de alţii, cu o vie curiozitate de toată lumea, ea avea să aducă mari schimbări, — aceasta era credinţa generală.

Prin moartea lui, n'au murit şi problemele pe cari le reprezenta. Le vom cerceta în articolul viitor.

G.

Reproduc şi articolul imediat următor, scris cu două zile mai târziu, — după ce, în interval, transmisesem, bine înţeles, nenumărate comunicări telefonice şi telegrafice — articol apărut în „Adevĕrul" cu data de 25 Iunie:

Ce-ar fi făcut Franz Ferdinand ?

Viena, 20 Iunie.— Aseară, pe întuneric, archiducele Franz Ferdinand şi soţia lui au fost aduşi la Viena; astă seară, tot pe întuneric, ei au fost transportaţi la Artstetten, unde mâine vor fi înmormântaţi. Ceremonia a fost simplă şi scurtă; iertaţi trivialitatea expresiei: a fost un rasol de mâna întâia. Motivele acestei procedări le-am arătat în articolul trecut : archiducele a avut nenorocul să moară odată cu nevastă-sa, aşa că de onorurile făcute lui s'ar fi „bucurat" şi ea, care nu-i de sânge împărătesc. Ca să n'o „ridice" pe dânsa până la el, au preferat să-l „coboare" pe dânsul. De aceea au fost refuzate şi participările de suverani. Până şi Wilhelm al Germaniei, care încercase să se strecoare nu ca împărat, ci ca prieten personal, a fost rugat să capete un atac de reumatizm circumstanţial, necunoscut în medicină.

Asta e frumuseţea tradiţiilor, pe care o cântă poeţii şi cu care se laudă retrograzii tuturor ţărilor. Ea duce la fenomene de toată nostimada, cum e alianţa tacită dintre aceia cari i-au răpit lui Franz Fer-

dinand dreptul la viaţă şi cei cari îi răpesc drepturile de după moarte.

Subiectul general de discuţie e acesta: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand dacă ar fi ajuns pe tron? Se dau răspunsuri de tot felul; şi de aceste răspunsuri diferite atârnă şi sentimentele pe cari le deşteaptă moartea lui. Aşa, este sigur că ungurii nu şi-au simţit ochii umeziţi la vestea atentatului; naţionalităţile sînt însă sincer dezolate. In special românii din Ungaria vedeau în Franz Ferdinand pe viitorul lor protector.

Până la ce punct erau justificate speranţele lor?

Socotim că nu trebue să cădem în exagerări.

Ideile fundamentale ale lui Franz Ferdinand se cunosc. Catolic fervent şi militarist extrem, el reprezenta vechea tradiţie monarchică, în deplina ei accepţiune. Franz Iosef a făcut nenumărate concesii spiritului nou. Franz Ferdinand vedea tocmai în aceste concesii pricina de căpetenie a slăbiciunii Austro-Ungariei. Această Austro-Ungarie el o vroia mare şi puternică, supusă înăuntru şi temută peste granițe. Vroia deci încetarea conflictelor de tot felul — sociale şi naţionale — în sânul monarchiei, şi în acelaş timp războiul pe viaţă şi pe moarte cu vecinii mari şi mici. A vrut să înghită Serbia, a vrut războiul cu Italia, după cum l-a vrut, o clipă, şi cu Rusia. Se cunosc incidentele senzaţionale pe cari le-a avut cu Aehrenthal, care înţelegea să obţie totul prin şiretenie diplomatică, evitând cât mai mult războiul.

Cu ideile lui, era firesc să se izbească de unguri, cari constitue elementul prin excelenţă turburător al păcii din lăuntru şi sînt chiar şi o piedică a extenziunii militare, întrucât nu aprobă nici o îmbunătăţire de adus armatei, până când nu obţin, prin lungi tocmeli, avantagii în schimb.

Numai din acest punct de vedere Franz Ferdinand era aliatul firesc al naţionalităţilor şi al românilor, ajutorul cărora avea să-i fie de folos pentru a înfrânge cerbicia ungurească.

Prin urmare: nu un sentiment generos, şi nici

consideraţii de înaltă dreptate, ci interesul bine calculat.

Din punctul de vedere practic, e mai bine aşa. Politica se bazează numai pe interese. Dacă Franz Ferdinand ar fi trăit, n'am fi avut decât să aşteptăm evenimentele, pentru a vedea cum îşi apără interesele. Astăzi, când e mort, nu putem spune cu siguranţă că el ar fi rezolvat chestia naţionalităţilor, căci nu ştim ce anume, din complexul lui program, împrejurările i-ar fi permis să realizeze, şi ce ar fi preferat să sacrifice spre a salva restul.

Ca să duci războiul, înăuntru cu ungurii, iar afară cu ruşii şi cu sârbii, e cam greu. Şi în cazul de faţă — mai ales într'un asemenea caz — se aplică vorba lui Clemenceau: deosebirea dintre a fi dincoace sau dincolo de baricadă. Ca simplu moştenitor, a putut să îmbrăţişeze un program foarte vast; ca împărat ar fi ales desigur calea realizării treptate. Şi pe a câta treaptă ar fi ajuns chestia naţionalităţilor, în deosebi cea românească? Aceasta nu se poate spune, cu atât mai mult cu cât Franz Ferdinand era înainte de toate om politic, gata oricând să facă concesii, deşi le dezaproba când le făceau alţii.

Iată un exemplu : catolic fervent, el nu putea simpatiza pe evrei; militarist extrem, n'avea nici o atracţie pentru lumea negustorească şi financiară. Cu toate astea, când a fost nevoie de „dreadnoughturi"; când creditele necesare nu se puteau obţine, pentru că partidele şi naţionalităţile din parlamentele austro-ungare se pierdeau în tocmeli interminabile asupra avantagiilor pe cari le cereau în schimb; când singura soluţie era să se găsească oameni de bună voinţă cari să avanseze sutele de milioane, fără împrumut în regulă, fără iscălituri valabile, ci numai pe cuvânt, — Franz Ferdinand n'a şovăit să facă un pas pe care nimeni nu l'ar fi aşteptat nici măcar dela un Habsburg mai liberal decât dânsul. El a fost câteva zile musafirul lui Rothschild, la vila acestuia dela ţară — şi dreadnoughturile, necomandate de nimeni, s'au făcut; cineva —

nu se ştie cine — zise să fie dreadnoughturi, şi dreadnoughturi fură; statul le-a cumpărat pe urmă, şi, se pare, fără să se tocmească prea mult.

O vizită făcută lui Rothschild de prinţul moştenitor, n'ar avea nici o importanţă în Anglia; în Austria lucrul a fost uluitor.

Ar fi inutil să discutăm acuma dacă Franz Ferdinand ar fi putut sau n'ar fi putut să se ţie de cuvânt. Dar o învăţătură trebue scoasă din speranţele de eri şi din dezolarea de azi: popoarele să nu-şi puie nădejdea în bună-voinţa unui om, ci să caute în ele înse-le puterea biruitoare.

G.

Când, sub impresia momentului, atunci, în Iulie 1914, am scris aceste articole, știam, fireşte, mai multe decât m'am socotit liber să spun. Iar de atunci încoace, am mai aflat atâtea! Aş iscăli însă și astăzi rândurile de mai sus. Şi astăzi le pot oferi cititorilor, drept exactă mărturie a timpului, cu o singură rezervă mai importantă, pe care o voiu preciza mai departe. Iar martorul de care vorbesc în titlul acestui capitol... sînt eu însumi.

* * *

Fiind-că tot îmi fac depoziţia de martor, voiu spune aici un lucru, care altminteri ar fi fost mai potrivit în alt capitol: *în tot timpul cât am fost corespondentul „Adevĕrului" la Viena — adică în ultimii cinci ani dinaintea războiului — n'am avut de înregistrat, din partea regatului sârbesc sau din partea sârbilor din acel regat, nici un fapt, — serios sau chiar neserios — care, pe drept sau pe nedrept, să poată fi socotit ca motiv sau măcar ca pretext de incident între Austro-Ungaria și Serbia.*

Fost-am eu un corespondent prea puţin perspicace, prea puţin iscoditor? Se poate. Dar *nici un corespondent* dintre cei aproape 100 cari funcţionau la Viena, cari umpleau zilnic Camera ziariştilor cu rumoarea discuţiilor lor aprinse, nici unul din ei n'a fost, *sub acest raport,* mai abil sau mai harnic de cât mine. Timp de cinci ani nici unul din ei nu şi-a gratificat ziarul cu o singură ştire de felul arătat mai sus, înţeleg, fireşte, nu un zvon fugar, ci o ştire *consistentă* prin cuprinsul ei, de natură să oprească atenţia cititorului. Luaţi colecţia oricărui ziar din toată acea îndelungată epocă, fie ziarul austro-fil sau anti-austriac, sârbo-fil sau anti-sârbesc: nu veţi găsi o singură telegramă de felul acela.

Nu vorbesc de ceea ce s'a putut afirma sau chiar dovedi mai târziu, *după* atentat şi mai ales *după* războiu; *cuvintele mele se referă la ce-a fost, adică la ceea ce s'a ştiut înainte de Saraievo,* în intervalul de 5 ani cât am funcţionat la Viena. In tot acest interval — n'aş putea s'o repet îndeajuns — lucrurile s'au prezentat aşa cum spun: n'am văzut, n'am auzit, n'am bănuit nimic — afară, bine înţeles, de acele două cazuri faimoase de cari îşi amintesc, de sigur, toţi cititorii mai în vârstă: de cazul întâiu cu indignare, de al doilea cu veselie. La timpul lor ele au provocat emoţie, revoltă, încordare politică, motive de agitaţie. Aceste cazuri sînt: trădarea dela Agram şi cinătuirea lui Prohaska. Ambele cazuri — le vom recapitula mai departe — s'au dovedit *falsuri,* efectuate de ministerul de externe

austro-ungar. Guvernul austro-ungar *a vrut* să aibă conflicte cu Serbia; guvernul sârb şi populaţia sârbească au făcut sforţări disperate ca să le evite.

Mai mult: guvernul sârbesc a stăruit din răsputeri să intre în legături de prietenie cu Austro-Ungaria. In 1909, imediat după conflictul provocat de anexarea Bosniei, primul-ministru sârb, Milovanovici, vrea să meargă la Viena, să facă, făţiş, act de împăcare, ceea ce în realitate însemna act de supunere. Aehrenthal respinge propunerea. In 1912, primul-ministru Pasici, după victoria asupra turcilor în primul războiu balcanic, reînoieşte propunerea. De astă dată Masaryk mijloceşte la Ballplatz. Pasici vrea să meargă la Viena şi să încheie cu Austro-Ungaria legături economice, legături de *interese*, peste cari Serbia n'ar mai putea trece cu uşurinţă, căci viaţa locuitorilor ei ar atârna pe viitor de satisfacerea acelor interese, deci de menţinerea acelor legături. Rezultatul, acelaşi: Berchtold îl respinge pe Pasici, exact aşa cum Aehrenthal îl respinsese pe Milovanovici.

Dar iată şi alt fapt:

Giolitti nu poate fi bănuit ca duşman pătimaş al puterilor centrale. El a fost contra participării Italiei la războiu, şi intrarea Italiei s'a făcut în contra voinţei lui. In momentul când Italia a intrat în războiu şi în tot timpul războiului, situaţia politică a lui Giolitti în Italia, a fost cam la fel cu situaţia unui Carp şi a unui Marghiloman în România. Ei bine, în memoriile lui, Giolitti dovedeşte cu documente

oficiale din corespondența diplomatică faptul că în două rânduri — înainte de Saraievo! — Austro-Ungaria a vrut să atace Serbia, fără ca aceasta să-i fi dat vr'un motiv. Germania și Italia s'au opus categoric şi numai din această cauză intenția Austriei nu s'a realizat în cele două cazuri. Ea s'a realizat însă în cazul al treilea. Giolitti spune textual:

„De două ori tentativa a eșuat; dar a treia oară, când s'a luat *ca pretext* uciderea archiducelui moștenitor Franz Ferdinand, tentativa nu mai întâlni aceeaşi rezistenţă din partea Germaniei, sau mai bine zis îşi asigură aprobarea acesteea. Şi din nenorocire îşi atinse scopul, provocând, după cum o prevăzusem, una din cele mai formidabile catastrofe de care-și amintește istoria".

De corespondența pe care o publică Giolitti am luat cunoștință abia după războiu. Am cunoscut însă la timp discursurile rostite în 1912 și în 1913 în parlamentul austriac. Baernreither, deşi creştin social, adică membru al partidului războinic, a vorbit tot timpul, ori de câte ori i s'a prezentat ocazia, în favoarea Serbiei. Curioasă excepţie! Mai importantă este însă manifestarea contelui Czernin, care în 1913 a rostit în Camera Seniorilor un discurs foarte impresionant atunci, dar cu atât mai edificator astăzi. Intr'o ordine de idei care-i convenea în acel moment, a făcut o mărturisire menită să-i displacă mai târziu. Avem la îndemână rezumatul pe care-l dă Plener:

„Ottokar Czernin, care mai târziu avea să fie ministru de externe, a examinat, într'un discurs vioiu și convingător, atitudinea Austro-Ungariei

după războiul balcanic. Dela ocuparea Bosniei ar fi fost de urmat două căi: sau să anexăm Serbia şi Muntenegrul, să le contopim cu iugoslavii noştri şi astfel să rezolvăm problema noastră iugoslavă; sau, dacă n'am vrut să urmăm calea aceasta a forţei, atunci trebuia să cucerim, pe cale prietinească, ambele ţări — Serbia şi Muntenegrul — să le legăm de noi din punctul de vedere economic şi comercial, şi astfel să ne formăm nişte vecini cu cari traiul să ne fie posibil.

„Noi n'am făcut însă nici una, nici alta.

„Prin înţepăturile noastre de ac, sub raportul politicei comerciale, NOI AM IMPINS ACELE ŢĂRI LA DISPERARE, şi am obţinut numai că ele ne urăsc, dar nu se tem de noi".

Aceste cuvinte rostite de omul lui Franz Ferdinand, cu câteva luni înainte de Saraievo, aruncă o lumină foarte puternică asupra întregei chestiuni.

De altfel, după constatarea lui Czernin că Austro-Ungaria a împins Serbia şi Muntenegrul la disperare, a luat cuvântul Karl Schwarzenberg — „de asemenea om de încredere şi prietenul Moştenitorului", precizează Plener — şi a propus soluţia firească faţă de situaţia creată. Dăm esenţialul, iarăşi după rezumatul lui Plener: *„Austria trebuie să aibă curajul de a lucra energic şi de-a întâmpina agitaţia panslavistă a sârbilor".* Prin urmare, hoţul de păgubaş trebuia pus la respect.

In fond *aceasta* era pornirea războinicilor austriaci, şi nu numai de atunci. De multă vreme se răspândise o lozincă sinistră, cuprinsă într'un calambur prea puţin spiritual:

— *Serbien muss sterbien!*

III

Archiducele nesimpatizat; acțiunea lui, indezirabilă

Ne propunem o scurtă cercetare: să vedem dacă se verifică şi astăzi aprecierile făcute de noi în 1914 sub prima impresie și repetate, apoi, după un deceniu dela tragicul eveniment.

Bine 'nţeles, nu vom face o lucrare completă: n'am avea nici competenţa, nici mijloacele necesare. Vom nota pe de o parte propriile noastre impresii şi amintiri, iar pe de alta, ce-am reţinut, în cursul anilor, din prea puţine lecturi cu privire la subiectul nostru. Vor fi apărut cărţi mai importante de cât cele cari ne-au căzut sub ochi. Istoricul propriuzis e obligat să ştie tot. Eu mă întemeiez pe ce-am apucat să citesc, şi în măsura în care, copleşit de ocupaţiile profesionale, am putut să aleg şi să comentez pasagiile cari îmi păreau interesante sau instructive.

In aceste condiţii îmi încep „verificarea".

Spuneam în Iulie 1914: *„Fapt e că Franz Ferdinand nu era iubit"*.

VIKTOR ADLER

Acesta e adevărul, pe care eu mi-am putut permite să-l transmit dela Viena, dar pe care nimeni nu l'ar fi putut mărturisi într'un ziar de acolo: în Austria, libertatea cuvântului nu exista nici înainte de războiu. Acolo, și în timpurile pe cari azi le calificăm normale, presa era pusă sub cenzura preventivă, iar întrunirile publice se țineau numai cu autorizație specială și în prezența unui comisar de poliție, care, în orice moment, putea să le întrerupă și să le dizolve.

Foarte rar se întâmpla ca un om politic — și numai unul cu deosebit prestigiu — să vorbească în parlament de situația reală și de inconvenientele ei. Intre oamenii de acest fel era, de pildă, Viktor Adler, șeful socialiștilor, care se bucura de mare autoritate. In 1908, când era primejdie de războì din cauza anexării Bosniei, Adler, dezaprobând anexarea, și-a permis (în ședința dela 3 Decembrie) să se ocupe de acțiunea indezirabilă și primejdioasă a archiducelui moștenitor. El a spus:

— *Domnilor, dacă aș fi monarchist, așa cum nu sînt, și încă mi-ar fi deajuns* un *monarch (vii aplauze și exclamații de aprobare). Eu nu înțeleg un monarchism cu un împărat care să fie sărbătorit, și cu altul, tainic, de care să ne lăsăm guvernați (vii aprobări și aplauze). Domnilor, eu nu înțeleg asta; și, mărturisesc, nu înțeleg nici așa numita* loaialitate, *care mie îmi apare mereu în ghilemete, necum așa numitul* patriotism, *căruia, în adevăr, i-aș dubla ghilemetele. Nu înțeleg* since-

KONRAD VON HÖTZENDORF

ritatea *sentimentelor atât de solemn proclamate, când ştim doară cu toţii, şi lucrul e vădit, că oamenii nú se gândesc la regimul* actual, *ci scontează viitorul, pe care însă oficial jură că-l doresc cât mai îndepărtat (vii aplauze şi mare ilaritate). Domnilor, această duplicitate eu n'o înţeleg. Dacă aşi fi de părere că vre-un altul (jemand anderer) pricepe mai bine istoria decât împăratul Franz Iosef — desigur că asemenea oameni pot fi — aşi spune-o! Această politică nu prea e frumoasă şi îmbucurătoare din partea oamenilor cari o practică, dar este înainte de toate — şi asta e mult mai rău — o primejdie pentru ţară. Morala politică a acelor domni mă interesează prea puţin, dar dezastrele cari, prin aceasta, se atrag asupra ţării, se văd lămurit (vii aprobări şi aplauze).*

A fost un discurs istoric. A fost unul din rarele prilejuri cari, înainte de războiu, se puteau prezenta unui om mai puţin iniţiat, ca să vadă şi el — sau măcar să simtă — că Franz Ferdinand nu e prea drăgostit şi acţiunea lui nu e tocmai dezirabilă. Faptul că Adler a vorbit astfel, că a fost viu aplaudat, că nu i-a ripostat nimeni, şi că nici preşedintele nu l-a chemat la ordine, constituia, desigur, un eveniment senzaţional, într'o ţară cu legiuiri atât de excesiv de sensibile pentru delictul de lèse-majestate.

* * *

Adler s'a mai exprimat în felul acesta, după câţiva ani, în 1911.

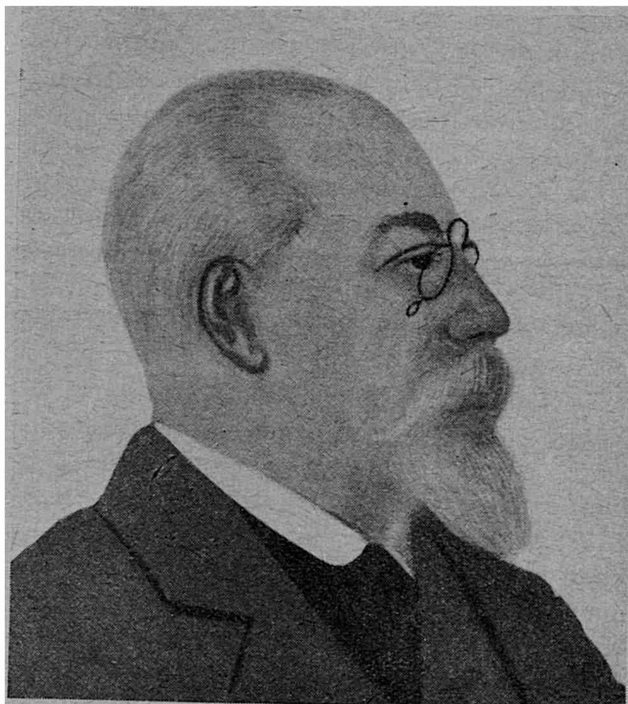

SEITZ

In interval vorbise şi Masaryk în Delegaţiuni despre patronarea, de către Franz Ferdinand, a celebrelor falsuri Forgach. Masaryk, foarte măsurat în formă, a fost tot pe atât de sever în fond, după cum vom vedea mai departe. Şi în acest discurs al lui Masaryk, ca şi în discursul lui Adler pomenit mai sus, a fost vorba de acţiuni anti-sârbeşti. Noul discurs al lui Adler, rostit în 1911, se referă la altă campanie șovinistă şi războinică: la aţâţările anti-italieneşti, cari porneau de la Conrad von Hoetzendorf.

Italia era în războiu cu Turcia. Partidul războinic din Austria, în frunte cu şeful Statului major general al armatei austro-ungare, Conrad von Hoetzendorf, a vrut să profite de ocazie, ca să se arunce asupra Italiei. Conrad cerea de mult războiul contra Italiei; îl cerea cu orice ocazie, adică ori de câte ori i se părea că Italia e la strâmtoare: îl ceruse în 1908, imediat după marele cutremur de la Messina; nu i-a repugnat de loc să se folosească de urgia pe care o dezlănţuise natura! Cu atât mai mult îl cerea acuma. Presa șovinistă și imperialistă din Viena s'a dăruit, cu trup și suflet, acestei nobile cauze. Cancelarul Aehrenthal s'a opus însă cu energie; nu doară că era mai puţin pofticios de cuceriri și anexiuni, dar în cazul special s'a arătat mai prudent. Și rezultatul a fost înlăturarea lui Conrad din fruntea statului major.

Atunci s'a întâmplat ceva cu totul neobișnuit : printr'o informaţie cu vădit caracter de comunicat, publicată în presa războinică,

PERNERSTORFER

archiducele moştenitor şi-a exprimat regretul pentru îndepărtarea lui Conrad, adăugând că el, archiducele, ca soldat, se supune hotărârii împăratului, dar numai cu inimă grea. Polemică prin presă între moştenitor şi împărat, — de sigur că fenomenul nu se mai întâmplase în Austria, şi nici aiurea! Aşa s'a dat pe faţă pentru toată lumea, ceeace iniţiaţii ştiau de mult: că Franz Ferdinand era adevăratul şef al mişcării războinice. De altfel, Franz Ferdinand era acela care-l adusese pe Conrad în fruntea statului major, şi acuma se vedea şi *de ce* îl adusese; şi, bine înţeles, Franz Ferdinand nu s'a liniştit până nu l'a readus, dar a putut reuşi abia după moartea lui Aehrenthal.

Ca să ne dăm seama de toată gravitatea lucrului, trebuie să ştim exact ce vroia Conrad, pentru că astfel vom şti ce vroia Franz Ferdinand. Ne-o spune, cu extraordinară preciziune, Eugen Fischer, în volumul „Die kritischen 39 Tage". Fischer a fost expert în comisiunea numită de Reichstagul german pentru a stabili vinovăţiile în provocarea războiului. Este deci mai competent de cât alţii ca să se pronunţe în materie. Şi iată ce spune:

„Generalul Conrad (ca şef al marelui stat major) nu s'a mulţumit cu rolul de instrument mut, care aşteaptă să fie întrebuinţat, — dacă va fi şi când va fi. Conrad îşi făcuse convingerea că Austro-Ungaria trebuie să lupte pe viaţă şi pe moarte cu Serbia-Rusia, iar o dată şi o dată, şi cu Italia. Din partea amânduror puterilor el se aştepta la un atac.

„O dată convins că aceste războaie sînt inevita-

bile, vroia ca ele să fie pornite de Austro-Ungaria, în toată libertatea de hotărîre.

„Dar o dată ajuns aci, nu mai văzu alt rost al vieţii de cât acţiunea războinică. Fantazia lui nu se mai opri nici pe pragul non-sensului.

„In Balcani vroia să cuprindă Serbia şi să înainteze până la Salonic; dar vroia şi să redea împăratului său vechea stăpânire germano-habsburgică asupra Milanului şi Veneţiei.

„Acest om intră în acţiune".

Or, după cum am văzut, Conrad nu era numai Conrad, ci infinit mai mult.

In şedinţa dela 6 Decembrie 1911 a Reichsratului, Viktor Adler, Pernerstorfer şi Seitz — actualul fost primar al Vienei — au interpelat deci iarăşi guvernul, cu privire la acţiunea războinică a moştenitorului, care de astă dată vroia războiul cu Italia, cum în 1908 îl vroise cu Serbia.

— *Nu este rolul nostru, a spus Adler, să apărăm drepturile împăratului împotriva nepotului său şi a oamenilor lui; dar cu toată stăruinţa trebue să stabilim că popoarelor Austriei li-i deajuns şi prea deajuns (reichlich genug) un singur împărat. Ca să fim stăpâniţi de doi împăraţi în acelaş timp, nu simţim nici o nevoie.*

Primul ministru, contele Stürgkh, în răspunsul său, a amintit că e contrar uzului ca membrii familiei stăpânitoare să fie amestecaţi în dezbatere. Adler a replicat că e contrar constituţiei ca persoane cari nu poartă nici o răspundere, să se amestece în chestiunile cele mai importante ale Statului şi ale

popoarelor. Cu acest prilej s'a produs şi un incident iritant. Primul-ministru i-a observat lui Adler că datorează *Ehrfurcht* moştenitorului. „Ehrfurcht” ar însemna respect suprem, în care intră şi teama, dar o teamă puternică, deci un fel de respect înspăimântat.

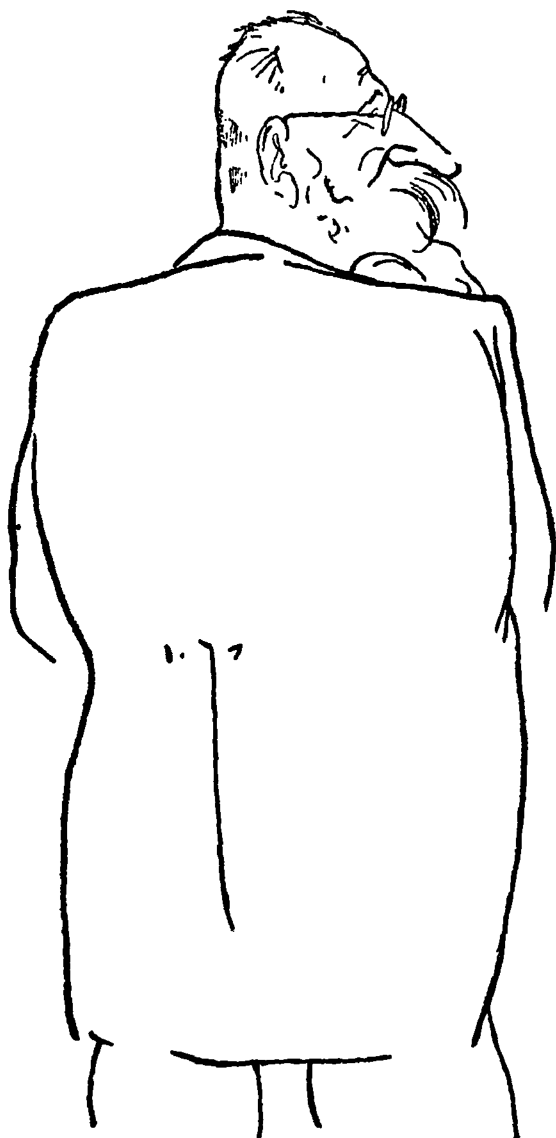
Adler a răspuns :

— Ehrfurcht nu datorez nici unei fiinţe omeneşti, iar cenzura pe care vrea s'o exercite primul ministru asupra noastră o resping hotărît.

Câtă dreptate a avut Adler ca să vorbească de acţiunea indezirabilă a lui Franz Ferdinand, se va vedea mai departe, când vom arăta ce forme a luat, în culise, lupta archiducelui — prin Cancelaria lui „militară”, — împotriva contelui Aehrenthal.

*
* *

Tot în potriva lui Franz Ferdinand a interpelat şi Pernerstorfer, deosebit de interpelarea lui Adler, la care se asociase. Pernerstorfer se bucura şi el de mare autoritate. Era un fin literat şi un orator sugestiv. A intrat în partidul social-democrat *după* ce îşi făcuse o strălucită situaţie politică şi culturală, şi după ce fusese ani de zile, dela tribuna Camerii, alături de Kronawetter, apărătorul aprig al socialiştilor şi al muncitorilor, cari nu-l puteau răsplăti nici măcar cu votul lor, pentru că n'aveau dreptul de vot. Pernerstorfer a fost tocmai printre cei dintâi cari au cerut votul universal, riscând să-şi primejduiască

PERNERSTORFER

Desen de Sibulsky

propria situaţie electorală, perfect asigurată în colegiul restrâns. Sinceritatea lui desăvârşită era deci la adăpostul oricărei bănueli. Discursul lui, senzaţional în sine, a fost cu atât mai impresionant. Nu găsesc în notele mele nici un pasagiu, ca să pot face vre-un citat. Dar nici nu-i nevoie, întru cât acest eveniment parlamentar a emoţionat mai cu seamă printr'o neaşteptată consecinţă extraparlamentară: un grup de ofiţeri au năvălit în locuinţa lui Pernerstorfer şi l-au maltratat. Iar poliţia n'a reuşit cu nici un chip să descopere pe agresori. Pernerstorfer, care interpelase de atâtea ori în potriva asprimilor poliţieneşti, a constatat de astă dată că poliţia poate fi şi excesiv de moderată în acţiunea ei.

Opinia publică a văzut astfel că archiducele moştenitor era foarte senzibil la atacurile parlamentare (de-ale presei îl apăra cenzura), şi că era capabil să recurgă la orice mijloace ca să le reprime. In schimb, ele nu puteau să-l supere prea mult pe împăratul. Intre acesta şi socialişti se stabilise o legătură de prietenie discretă, sau cel puţin de neutralitate binevoitoare: nu de mult — în urma unei formidabile agitaţii a socialiştilor — împăratul acordase votul universal, iar socialiştii, în semn de mulţumire, s'au prezentat apoi la Curte, ca să asculte mesagiul împărătesc de deschidere a parlamentului, fapt care a produs o enormă senzaţie în toată lumea.

IV

Socialiştii şi Franz Iosef

Lupta pentru votul universal

Trebuie să lămurim acest moment politic, ieşit din cel mai ciudat complex de împrejurări. In cazul acesta avem, de pildă, colaborarea involuntară şi inconştientă a nobilimii maghiare cu revoluţionarii ruşi — atât de necruţătoare este interdependenţa claselor şi naţiunilor! Drept explicaţie, vom cita câteva mici fragmente din istoricul schiţat de Otto Bauer, în biografia făcută lui Viktor Adler, drept prefaţă la vol. VI din operele acestuia:

„Reichstagul maghiar (din nou răzvrătit pe chestiunea limbii de comandă) rămânând recalcitrant, Franz Iosef o rupe, în Ungaria, cu sistemul parlamentar. El formează guvernul Fejervary-Kristoffy care anunţă un proect de lege pentru introducerea votului universal. Regele vroia să intimideze parlamentul aristocratic recalcitrant, ameninţându-l cu votul universal şi egal, cu mobilizarea masselor ţărăneşti şi uvriere în potriva nobilimii.

„Aceste întâmplări din Ungaria deslănţuiră campania pentru votul universal în Austria. Dacă regele Ungariei îşi înscrie în program votul universal,

atunci nici împăratul Austriei nu poate să-l respingă; acest strigăt răsună puternic în massele muncitoare."

Muncitorii nu reuşeau să uite că împăratul Austriei şi regele Ungariei erau una şi aceeaşi persoană. De sigur, se făceau destule glume pe seama legăturilor de atârnare şi ierarchie dintre împărat şi rege, suveran în două ipostase simultane, mai complicat de cât Floridor şi Celestin din operetă. De sigur, fusese cu putinţă ca justiţia maghiară să condamne ca trădători pe fruntaşii ardeleni, pe temeiul că, adresând un memorandum unui singur Franz Iosef, indivizibil ca persoană, ei au avut totuşi în vedere parcela vieneză, împărătească, iar nu pe cea budapestană, regească. Dar nu era de presupus că fenomenul juridic, împăratul-rege, augustul K.-K., s'ar preta el însuşi să apară fie în rolul comic din operetă, fie în cel dramatic din analele judiciare, aclamând cu entuziasm votul universal în Ungaria şi respingându-l cu oroare în Austria. Deci, campania *se impunea.*

Otto Bauer urmează:

„Or, acestei noui campanii din Austria, evenimentele din Rusia îi dădură un avânt revoluţionar.

„...Războiul ruso-japonez dezlănţui întâia revoluţie rusească. La 31 Octombrie 1905, tocmai când era întrunit congresul social-democraţiei austriace (pe când la tribună se afla d-rul Wilhelm Ellenbogen, care propunea lupta aprigă pentru reforma electorală. N. A.), a venit ştirea că viguroasa grevă a muncitorilor ruşi a silit pe ţar să capituleze: el a dat un manifest care promitea constituţia şi convocarea unei Dume, aleasă prin vot universal.

OTTO BAUER

„Sub impresia evenimentului, Viktor Adler a rostit cel mai revoluţionar discurs din viaţa lui. Congresul hotărî lupta pentru votul universal, prin orice mijloace, inclusiv greva generală cu caracter politic.

„Incă în aceeaşi seară muncitorii vienezi făcură demonstraţiuni pe Ringstrasse. La 2 Noembrie se produseră la Viena — şi cu trei zile mai târziu la Praga — ciocniri sângeroase între muncitori şi poliţie.

„...Pentru 28 Noembrie se anunţă greva generală de o zi.

„Asupra împăratului aceste evenimente făcură o puternică impresie. El se temu ca revoluţia rusească să nu molipsească Austria, pe trei sferturi slavă. Işi dădu seama că nu poate refuza în Austria ceeace el însuşi ceruse în Ungaria.

„Aşa s'a hotărât împăratul să împlinească cererea atât de viforoasă a muncitorilor.

„Când la 28 Noembrie 1905 munca se opri in Austria şi muncitorii demonstrară pentru votul universal, guvernul Gautsch depuse în parlamentul privilegiilor proectul de lege pentru suprimarea colegiilor electorale şi introducerea votului universal.

„Parlamentul privilegiilor ajunse astfel sub o dublă presiune: pe de o parte sub presiunea muncitorimii conduse de social-democraţie, pe de alta sub presiunea împăratului şi a guvernelor lui.

„...Politica lassalleană — alianţa clasei muncitoare cu Coroana, împotriva parlamentului privilegiilor — această politică pe care în 1893 Adler a respins-o — acum, în 1905/1906, el o face".

In sfârşit, în Decembrie 1906, votul universal a fost legiferat în Austria. Otto Bauer încheie astfel această parte a schiţei sale istorice:

„După 13 ani de luptă pentru reforma electorală, social-democraţia, folosind cu îndemânare un ceas istoric, a realizat votul universal şi egal. Această izbândă a extins considerabil însemnătatea, puterea de atracţie şi înrâurirea partidului. La primele

alegeri pe temeiul noului regim electoral, în 1907, partidul număra peste un milion de voturi și 87 mandate din 516".

Dar succesul a fost obţinut numai după o luptă grea şi mult mai complicată decât ar rezulta din puţinele rânduri citate mai sus.

Marx şi Börne spuseseră de mult că Viena este cel mai revoluţionar dintre oraşele germane. Şi la 1848 şi după aceea Viena şi-a dovedit adesea eroismul, indiferent dacă a ieşit învingătoare sau învinsă. In lupta pentru votul universal, în care proletariatul a fost sprijinit şi de mica burghezie, Viena a triumfat.

Istoricul Charmatz, în „Österreichs innere Geschichte, von 1848 bis 1907", dă un loc larg acestei lupte. Opoziţia în parlament a fost formidabilă. Când s'a depus proectul, încă sub Gautsch, s'au înscris la cuvânt 214 deputaţi. Aleşii marei proprietăţi au desfăşurat o acţiune disperată. Impăratul, care se convertise definitiv la ideea votului universal, şi-a menţinut punctul de vedere în chip nu mai puţin stăruitor, iar Gautsch, „conservatorul raţional", s'a dovedit şi de astă dată servitor devotat al Coroanei.

Căci, ori-care a fost lupta socialiştilor pentru cucerirea reformei, factorul hotărîtor a fost împăratul. Friedjung, în „Historische Aufsätze", dă un amănunt semnificativ. După legiferarea votului universal, primul-ministru Beck a propus lui Franz Iosef decorarea câtorva personalităţi cari contribuiseră la aceasta. Impăratul, parcurgând lista, a spus:

— Văd că m'ai uitat pe mine. Doară am și eu un merit în chestia asta!

Franz Iosef glumea, ceea ce nu i se întâmpla prea des. Dar e probabil că nici nu-și dădea seama de măsura în care el însuși fusese împins de evenimente și de oameni. Foarte bucuros el atribuia totul liberului său arbitru. Richard Charmatz redă însă perfect rezistențele opuse votului universal, iar Otto Bauer descrie, în culori tot așa de vii, luptele desfășurate de tabăra cealaltă, a muncitorimii socialiste. Iată concluzia lui Bauer:

„Ce-i drept, social-democrația a putut zmulge această mare biruință numai într'o luptă în care a combinat cele mai deosebite mijloace: furtunoasele manifestații de stradă revoluționare, ca și alianța temporară cu guvernul împărătesc în potriva parlamentului, amenințarea revoluționară cu greva generală, cum și o anumită tactică în comisiunea electorală: aceea de a susține când un grup burghez, când pe celălalt, favorizând un compromis sau altul printre partidele burgheze în luptă, pentru a mâna totuși reforma electorală prin toate dificultățile parlamentare.

„Experiențele acestei lupte au influențat puternic gândirea politică a lui Adler. In gândirea lui politică s'a întărit tot mai mult ideea că partidul trebue să-și stabilească metodele de luptă în toată libertatea spirituală, nelegat prin tradiții, în continuă adaptare la nevoile timpului și locului. Adler n'a fost nici o dată revizionist în sensul german, nici reformist în sensul francez; dar, fără îndoială, după 1906, el a fost, în aprecierea problemelor tactice ale socialismului internațional, cu totul altul decât fusese înainte".

E adevărat că aici se poate pune altă întrebare: faptul în sine al obținerii votului univer-

sal avea el în adevăr atâta importanţă în cât să justifice consideraţia — aproape recunoştinţa — arătată împăratului pentru hărăzirea lui?

Oare nu era, cum s'ar zice, mai mare daraua de cât ocaua?

Chestia s'a şi pus, ba a provocat chiar discuţii aprige.

Fireşte, dacă vom judeca pe temeiul celor ştiute astăzi, după ce-am văzut ce s'a petrecut în interval, răspunsul va fi negativ. In acest caz Viktor Adler şi Jean Jaurès — Gherea îi socotea aproximativ egali ca valoare intelectuală şi politică — ne vor apărea naivi *). Dar noi trebuie să ne transpunem în starea spirituală şi sufletească a momentului şi să vedem ce raţionamente şi ce concluzii erau posibile atunci. Cu votul universal se dădea o lovitură apreciabilă regimului absolutist, se înlesnea altă administraţie în Austria, se oferea muncitorimii posibilitatea de a participa la gospodă-

*) Atitudinea luată de Franz Iosef în chestia votului universal, îl făcuse simpatic democraţiei de pretutindeni. Intr'o domnie atât de lungă, oamenii avuseseră timpul să uite lucrurile vechi şi acum aveau toată libertatea de spirit ca să admire manifestările prezente. Intre cei captivaţi o clipă a fost şi Jaurès.

In 1908, lovitura cu anexarea Bosniei, care era să aducă imediat răsboiul mondial — şi, de fapt, şi-a avut şi ea rolul în deslănţuirea lui, cu câţiva ani mai târziu — a fost o surpriză penibilă pentru democraţia occidentală. Iată, de pildă, tonul de tristeţe şi deziluzie cu care vorbea Jaurès, într'un articol publicat la 6 Oct. 1908 :

„E trist lucru să vezi cum „patriarhul păcii", întunecându-şi aureola de augustă bonomie, nu ezită să umilească Turcia Nouă şi să sufle în focul aţipit al lăcomiei şi al războiului".

rirea ţării. Iar acei dintre muncitori cari întâmplător erau înzestraţi cu distinse însuşiri, căpătau putinţa să se dezvolte şi să ajungă oameni de prima ordine, capabili, când va veni momentul, să ia conducerea ţării. Graţie votului universal, în Germania un Bebel s'a putut dezvolta în măsura ştiută, şi tot astfel, în Austria, un Schuhmeier (vezi anexa No. 1), un Eldersch (vezi anexa No. 2), un Domes.

Nu trebuie uitat nici faptul că socialiştii intraţi în parlament căpătau prin aceasta o serie de privilegii şi avantagii politice — în primul rând imunitatea parlamentară — cari însemnau pentru ei un mare spor de mijloace şi de forţă în desfăşurarea acţiunii socialiste. Viktor Adler a declarat că deputaţii socialişti se consideră funcţionarii organizaţiilor muncitoreşti.

In sfârşit, trebuie să mai spunem că intrarea bruscă în parlament a unui mare număr de muncitori a provocat o considerabilă revoluţie în moravurile parlamentare, pe cari le-a îmblânzit şi civilizat.

Mulţi cititori vor fi surprinşi de aceste cuvinte. Faptul e aşa cum îl spun, şi socot că merită o scurtă explicaţie.

Până la 1907, când s'a întrunit întâiul parlament al votului universal, nu intrau în acest corp legislativ de cât reprezentanţi ai nobilimii în primul rând, şi oare-cari fruntaşi ai capitalului în rândul al doilea. Pentru aceşti aleşi ai colegiilor restrânse lupta politică era mai mult un sport. Puterea de fapt a parlamentului era neînsemnată, prin urmare lucru

mare nu putea face. Iar răspunderea faţă de alegători se reducea la minimul imaginabil. Dar asta nu înseamnă şi înfrânarea pasiunilor, ci din potrivă: tocmai o asemenea situaţie lasă câmpul liber pasiunilor şi forţamente impune înteţirea lor la infinit.

Iată de ce în Austria parlamentul privilegiilor a oferit spectacolul cel mai agitat şi cel mai sălbatic. Virginio Gayda citează o statistică stabilită în 1902, din care se vede că în acel an numărul înjurăturilor ordinare rostite în reichsratul vienez se ridică la peste 2000.

Cu totul altceva s'a întâmplat în parlamentul votului universal. Fireşte, nici acolo n'au lipsit scenele de violenţă verbală şi câte o dată chiar fizică. Dar au fost totuşi mai puţine la număr şi mai reduse ca proporţii.

Motivele sînt evidente.

In primul rând, parlamentul votului universal, ieşit din consultarea masselor, prin însuşi acest detaliu a căpătat putere mai mare, chiar dacă legalmente drepturile lui n'au sporit. Având putere mai mare, el oferea implicit un câmp mai întins de activitate *reală*.

In al doilea rând, răspunderea faţă de corpul electoral devenise efectivă. Nu te mai puteai alege prin combinaţii de tot felul, ci îţi trebuia simpatia masselor; şi asta nu e glumă, într'o ţară cu populaţie cuminte, aşezată, conştientă de revendicările ei precise.

In al treilea rând — şi acesta e punctul esenţial — oamenii de jos, trimeşi de semenii lor, intră în parlament cu respect instinctiv: este şi puţintică umilinţă sub-conştientă, dar este şi

naivitatea sufletului neatins încă de scepticism. Muncitorul ştie că dacă a fost trimes pentru o treabă, e obligat s'o facă. In mintea lui, lupta politică nu este un sport. Or, după aplicarea votului universal, nu numai socialiştii, ci toate partidele au trimes în Cameră reprezentanţi mai ales din păturile de jos.

Pentru toate considerentele expuse aci — şi, de sigur, mai sînt nenumărate altele, — în parlamentul întrunit în 1907 marea majoritate a deputaţilor, oameni de rând, s'au comportat mult mai cuviincios de cât o făcuseră predecesorii lor, mai toţi din înalta elită, în toate legislaturile precedente.

Dar înşişi boierii — prinţi, conţi, baroni şi capitalişti — în măsura în care au mai pătruns în parlament, au avut atitudini mult mai moderate decât în trecut, s'au comportat mult mai frumos — mai *comme il faut* — pentru că le impunea întreaga ambianţă şi, de astă dată, se simţeau mai puţin *acasă*, se ştiau şi ei acuma răspunzători faţă de corpul electoral.

E ciudat; ba dacă vreţi, e şi comic; dar *este* aşa. Théodore de Banville, în studiul asupra lui Balzac, are prilejul să facă o remarcă interesantă, pornind de la faptul că altă dată în marea nobilime franceză actorii erau dispreţuiţi, iar contactul între un aristocrat şi un clown era cu desăvârşire inimaginabil. De când împrejurările sociale au impus contactul — aci ajungem la spusa lui Banville — seniorii au trebuit să se resemneze, iar acum, ca să aibă succes în societate, se văd siliţi să facă ei înşişi pe clownii şi să treacă *personal* — un

autor neamţ ar spune *höchstselber* — prin cercuri de hârtie.

Ei bine, în parlamentul austriac lucrurile s'au petrecut mai mult sau mai puţin viceversa: contactul parlamentar cu bădăranii i-a făcut pe înalţii domni să devie mai gravi, mai cuviincioşi, mai puţin clowni-politici, să devie, în sfârşit, adevăraţi oameni politici.

Ori-cum, în noul parlament tot aristocraţii sînt cei mai turbulenţi și mai brutali; iar întru cât manifestările dezordonate pornesc din rândurile celor nou-veniţi, este și aci de precizat o nuanţă: exploziile „neparlamentare" — în vorbă și în fapt — vin mai mult din partea intelectualilor de cât dintr'a muncitorilor propriu-ziși, orășeni sau ţărani.

Insist asupra chestiunii, fiind-că una la fel s'a discutat şi la noi. Şi tot pentru lămurirea problemei dela noi vom pomeni un exemplu instructiv din parlamentul vienez: vorbim de tragi-comicul incident provocat acolo de savantul, prin definiţie bine-crescutul profesor universitar dr. Arthur Skedl, incident potolit cu o remarcabilă eleganţă de deputatul-birjar August Forstner (vezi anexa No. 3).

Bine înţeles, când socialiştii austriaci au dat acea luptă uriașă pentru votul universal, au urmărit alt scop decât îndreptarea moravurilor parlamentare; acesta putea fi un superb ideal pentru o... guvernantă, dar nu pentru partidul social-democrat. Ţinta socialiştilor a fost modernizarea vieţii politico-sociale a Austriei şi, ca urmare, a Ungariei.

Dar marea presă, opinia publică și chiar

mulţi tovarăşi, fără să intre în complexitatea doctrinală şi tactică a chestiunii, fără să cântărească faptul elocvent că votul universal à fost obţinut în Austria, pe când în Ungaria n'a fost obţinut — s'au oprit la detaliul exterior, neaşteptat, bizar, al acordului, expres sau tacit, dintre socialişti şi Franz Iosef. Imperecherea de cuvinte „Impărat şi proletar" căpăta alt aspect decât în poezia lui Eminescu.

In articolul despre Franz Schuhmeier (vezi anexa No. 1) am arătat căror discuţii a dat loc fenomenul politic numit „Hofgängerei". A participat la discuţii şi Viktor Adler, care a acoperit cu autoritatea lui procedarea partidului, deşi ea nu se datora iniţiativei lui (vezi aneza No. 4). Pentru atitudinea lor, socialiştii erau denumiţi, cu glas tare, „K. K. Sozialdemokraten" — social-democraţi cesaro-crăeşti; iar cine era destul de temerar ca să risce, oricât de uşor, cumplita lèse-majestate, şoptea titulatura nu numai ironică, dar şi blasfematorie: „Genosse Franz Iosef", — tovarăşul Franz Iosef.

In toiul unei asemenea stări de spirit, atacurile lui Adler şi Pernerstorfer la adresa archiducelui moştenitor, au impresionat deci cu atât mai mult. Ele au produs mare fierbere în spiritele austriace. Cum am spus, manifestările de acest fel erau în general extrem de rare în Austria; şi, în cazul special, în condiţiile arătate, au fost cu atât mai sugestive, ca discretă indicaţie a stării de lucruri: o adevărată revelaţie!

V

Când s'au dezlegat limbile...

Nici după atentatul dela Saraievo nu s'a putut spune adevărul întreg și categoric. Abia dacă se *strecura* câte ceva, întâmplător, când vigilența cenzurii avea o clipă de moleșeală.

Astfel, marele ziarist Friedrich Austerlitz, în articolul publicat în „Arbeiter-Zeitung" dela 29 Iunie 1914, adică imediat după săvârșirea crimei, scrie:

„Cum a fost posibilă crima, asta e absolut de neînțeles. Moștenitorul tronului sosește într'o țară de graniță, frământată de ură și patimă, unde, prin urmare, era nevoe de precauțiune deosebită. Totuși, *este cu putință* să se arunce o bombă asupra trăsurii lui. Bomba face mari stricăciuni, dar nu este de plâns nici o viață omenească, și perechea moștenitoare (sic) scapă neatinsă. Și după ce atentatul cu bombă dă greș și archiducele scapă de primejdie, este iarăși cu putință ca amândoi, moștenitorul și nevastă-sa, să fie împușcați de un băietan! In istoria tuturor atentatelor nu vom găsi ceva asemănător: ca un atentat să fie zădărnicit, și cu o jumătate de ceas mai târziu, omul căruia îi fusese menit, să cadă jertfă unui nou atentat!

„...Ce-i drept, nu s'a stabilit încă ce proporții au

avut pregătirile; dar e dela sine înţeles că două atentate de o dată n'au putut răsări din întâmplare. E ca şi cum grozava faptă ar fi rupt un văl şi în faţa noastră s'ar fi ivit o prăpastie!"

Este evident că fără cenzură Austerlitz ar fi fost mai concret şi ne-ar fi spus altfel povestea cu „vălul" şi cu „prăpastia" *). Dar iată-l pe contele Adalbert Sternberg. Acesta îşi cucerise de mult — am arătat aiurea în ce împrejurări (vezi anexa No. 5) — dreptul de a vorbi mai tare decât alţii. Şi, cu câteva zile mai târziu — în „Neues Wiener Journal" dela 9 Iulie 1914 — el a putut denunţa un amănunt uluitor: înainte de plecarea lui Franz Ferdinand la Saraievo, prefectul de poliţie al Budapestei a cerut să i se dea, pentru paza mai bună a moştenitorului, un plus de 30—40 poliţişti. Or, plusul i-a fost refuzat, pe motivul că implică o cheltuială de 7000 coroane.

Aşa ceva a putut fi — şi s'a putut spune!

Şi notaţi că — ne-o povesteşte W. Steed —

---

*) Fr. Austerlitz avea îndemânarea de-a eluda cenzura, strecurând tot felul de lucruri altminteri prohibite. Aceasta o constată şi Virginio Gayda, în volumul „La crisi di un impero" apărut cu un an înainte de atentatul dela Saraievo:

„Citiţi — scrie Gayda — epigramele zilnice feroce şi implacabile din proza lui „Arbeiter Zeitung", care nu cruţă nici pe împăraţi şi prinţi, nici pe episcopi şi generali, ştiind totuşi să evite loviturile procurorului şi pe ale cenzurii".

In pasagiul citat mai sus avem tocmai un model de tehnică „anti-cenzuroasă": prin expresia în aparenţă inocentă că s'a rupt un văl şi s'a ivit o prăpastie, Austerlitz a atras atenţia cititorilor că nu e lucru simplu, ci e vorba de o prăpastie şi de un văl, adică tocmai adevărul pe care cenzura ţinea să-l tăinuiască.

în 1910, când s'a dus Franz Iosef la Saraievo, l-au însoţit peste 1000 de agenţi în uniformă, şi un număr dublu în civil. Acum, deodată, teribilă zgârcenie şi teribilă neglijenţă. Fără îndoială, trebuia o anumită stare sufletească, o anumită temperatură sentimentală faţă de Franz Ferdinand, pentru ca zgârcenia şi neglijenţa să birue cel mai rudimentar instinct de precauţie!

* * *

După războiu s'au dezlegat limbile. S'au adus tot mai multe informaţii şi s'au formulat tot mai multe întrebări.

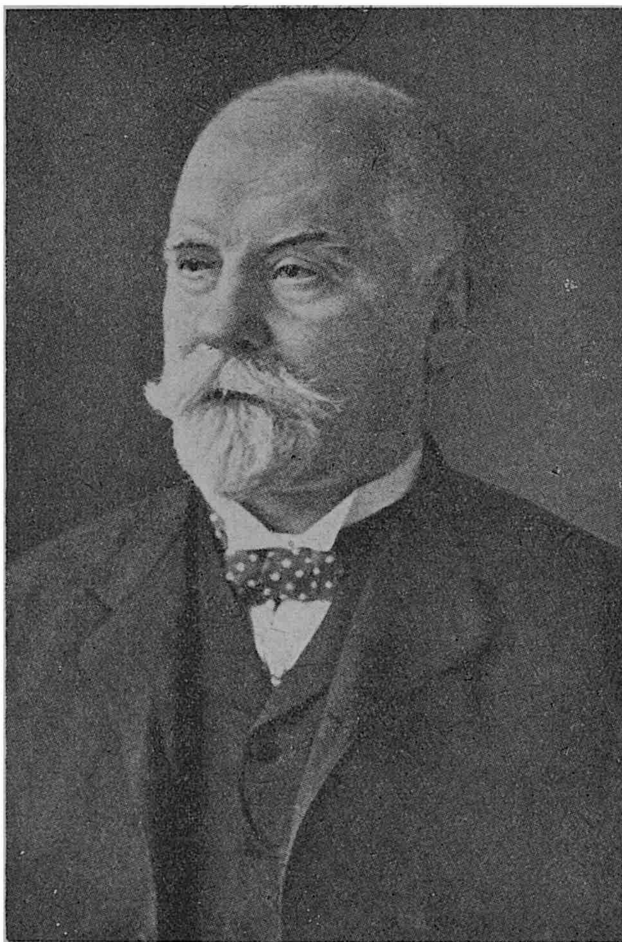
Karl Kautsky, în volumul „Serbien und Belgien in der Geschichte" stabileşte o foarte exactă paralelă între cazul dela Saraievo din 1914 şi cel dela Triest din 1882. Manevrele de la Saraievo, sub auspiciile lui Franz Ferdinand, au fost făcute ca o manifestare în potriva iredentei sârbeşti, şi sârbii le-au privit ca o provocare. Expoziţia dela Triest, sub auspiciile lui Franz Iosef, fusese făcută ca o manifestare împotriva iredentei italieneşti, iar italienii o priviseră ca o provocare. Atunci, în 1882, la Triest, manifestarea stăpânirii austriace a provocat agitaţii, frământări, atentate; iar atentatele au culminat printr'unul rămas în stare de proect, pentru că a fost zădărnicit din vreme, şi totuşi a emoţionat mai mult decât cele efectuate şi reuşite: atentatul plănuit de eroul naţional italian Guglielmo Oberdan asupra împăratului Franz Iosef însuşi, care s'a dus să triumfe în persoană la Triest, cum

mai târziu Franz Ferdinand va vroi să triumfe la Saraievo.

Marele teoretician social-democrat stabileşte în treacăt paralela. El spune că manevrele dela Saraievo, sub Franz Ferdinand, s'au organizat pentru a descuraja iredenta sârbă; despre expoziţia dela Triest, guvernatorul respectiv spunea, într'un raport către contele Taaffe, primul ministru de atunci, că acea expoziţie e „cimitirul iredentismului italian". Citind volumul „Oberdan" al lui Francesco Salata, constaţi că paralela se menţine în toate amănuntele. Şi atunci, în mod firesc, te întrebi: cum se face că evenimentele dela Triest n'au influenţat de loc spiritul „celor în drept"? Ne explicăm faptul că Franz Ferdinand n'a renunţat la călătorie: ştim că puterea instructivă a istoriei nu e chiar atât de mare. Dar măcar atâta lucru se putea cere administraţiei: ca, ţinând minte ce s'a petrecut la Triest, să ia toate măsurile de pază. Şi, dacă n'a făcut-o, nu sunt îndreptăţite bănuelile?

Dar în această ordine de idei, s'au aflat lucruri şi mai extraordinare decât amănuntul afirmat de contele Sternberg.

Intâiul, care a făcut ocolul presei: cu câteva luni înainte de atentatul dela Saraievo, Cabrinovici, unul din cei doi atentatori, s'a dus la Belgrad în scop de agitaţii iredentiste. A fost expulzat de guvernul sârb, tocmai pentru că numitului guvern nu-i plăceau aceste agitaţii. Ei bine, baronul Giesl, ministrul Austro-Ungariei la Belgrad, a protestat împotriva neajunsului făcut unui cetăţean austro-ungar. Şi gu-

BILINSKY

vernul sârb şi-a impus neplăcerea de a reveni asupra măsurii luate.

Şi iarăşi, se ivesc întrebările elementare: nepricepere? rea-credinţă? dar este admisibilă — una sau alta — în asemenea grad ?

Al doilea fapt: guvernul sârbesc a prevenit pe cel austro-ungar că se pregăteşte un complot contra lui Franz Ferdinand. Hermann Wendel, în „Kampf der Südslawen" (pag. 720), spune că Ioţa Iovanovici, ministrul Serbiei la Viena, s'a prezentat ministrului comun de finanţe Bilinsky — suprema autoritate guvernamentală a celor două provincii: Bosnia şi Herţegovina — şi a insistat ca Franz Ferdinand să renunţe la călătoria în Bosnia, care implică primejdii.

Din polemicele ziarelor pare a rezulta că Bilinsky a păstrat un secret de mormânt în privinţa acestei comunicări atât de grave. Nici colegii săi din guvernul comun, nici miniştrii celor două guverne separate şi nici vreo altă autoritate civilă sau militară, n'a aflat un cuvânt, o silabă. De ce? Simplă negligenţă?

Este însă ceva şi mai curios: însuşi Bilinsky recunoaşte în Memoriile sale că în primăvara lui 1914 s'au primit la Viena scrisori de ameninţare — de ameninţare cu moartea — privind persoana lui Franz Ferdinand. Ce-a făcut omul de guvern Bilinsky? Cum se face c'a mai aşteptat şi avertismentul guvernului sârb — pentru ca, de altfel, să-l lase şi pe acela tot fără urmare?

Intrebat în această privinţă de ziaristul Leopold Mandl, Bilinsky a dat un răspuns aproape

amuzant: a spus că doreşte să arunce, asupra acestui punct, „vălul uitării". Cei cari i-au citit memoriile — apărute numai în limba poloneză — constată că şi acolo Bilinsky şi-a împlinit cu mare succes nobila dorinţă: a tăcut perfect tocmai cu privire la detaliul care aţâţă cea mai vie şi cea mai legitimă curiozitate. Theodor Wolff, în volumul „Der Krieg des Pontius Pilatus" dă o explicaţie care într'o situaţiune normală ar fi absurdă şi pe care, în condiţiile austriace de atunci, o putem primi, cel puţin provizoriu:

„Bilinsky n'a înaintat locurilor competente înştiinţarea primită, pentru că trăia în duşmănie cu ministrul-preşedinte contele Stürgkh, iar Franz Ferdinand şi anturajul său îl ţineau la distanţă. Rezultatul unei defectuoase armonii".

Insuşi faptul că un om de seriozitatea lui Theodor Wolff se poate gândi la această explicaţie — dacă nu vorbeşte cum-va pe baza unor informaţii precise — arată la ce stare de lucruri se ajunsese în Austro-Ungaria.

Dar ceva mai mult: guvernul sârb, ştiind sau bănuind că Bilinsky nu va da urmarea cuvenită comunicării, nu s'a oprit aci. El s'a adresat şi ministerului de externe austro-ungar. Iată ce scrie profesorul Ernest Denis, în volumul „La Grande Serbie":

„D. Pasici a încercat, în chip discret, să arate Ballplatzului primejdiile cărora li se expunea archiducele. La 21 Iunie, ministrul sârb la Viena înştiinţă pe ministrul afacerilor străine că guvernul sârbesc avea motive să creadă că în Bosnia se organiza un complot. Cancelarul nu ţinu nici o socoteală de acest aviz".

Asemenea intervenţii, făcute de un stat mare pe lângă unul mic, constitue, de sigur, o injoncţiune nepermisă, contrară şi legilor şi omeniei; făcute, ca în speţă, de către un stat mic pe lângă unul mare, înseamnă numai un sincer strigăt de alarmă, şi constitue dovada unei situaţii extrem de primejdioase.

Contele Berchtold, ministrul de externe vizat, într'o scrisoare adresată ziaristului Leopold Mandl, desminte afirmaţiunea profesorului francez. Dar Mandl, în volumul „Die Habsburger und die serbische Frage", înregistrând dezminţirea lui Berchtold, adaugă o informaţie şi mai impresionantă: de patru ori Iovanovici i-a cerut audienţă lui Franz Ferdinand şi acesta de patru ori a refuzat să-l primească. Fatalitatea se îndârjise peste orice măsură. Atmosfera creată în acel mediu era atât de ostilă ori cărei încercări de cuminţenie, încât însuşi archiducele l-a respins pe acela care vroia să-l salveze.

Ideea preconcepută şi pornirea răutăcioasă sunt evidente.

*
* *

Dar avertismentele n'au venit numai din partea Serbiei. Şi poliţia austro-ungară — doară nu era cea mai proastă din lume — a ştiut sau a simţit câte ceva. Astfel, Erich Andermann a publicat în „Das Neue Tagebuch" dela 23 Iunie 1934 următoarea precizare:

„După cum a mărturisit şeful biroului militar de informaţii, acest birou primea aproape zilnic rapoarte cari anunţau un atentat în contra Moştenito-

rului. Ca urmare, Conrad von Hoetzendorf, şeful statului major, l'a sfătuit pe archiduce să nu se mai ducă în Bosnia.

„Dar generalul von Potiorek a insistat ca să se facă neapărat călătoria: el a raportat că era necesară pentru a întări în credinţă elementele loaiale ale populaţiei".

Logic era ca, în asemenea împrejurări, să se renunţe la demonstraţia proiectată. Un pretext se putea găsi: oficialităţile de pretutindeni găsesc întotdeauna pretextele de care au nevoe. Şi se pare că, în urma insistenţei depuse de Conrad, archiducele se şi hotărîse în acest sens. Dacă nu ne înşelăm, aceasta o afirmă un singur martor, care însă, prin situaţia ocupată de el în momentul dramei, pare în măsură să ştie: este preotul dr. J. A. Zibert, duhovnicul ducesei de Hohenberg. In cartea sa „Der Mord von Sarajewo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg", după ce înregistrează faptul că nu s'au luat în seamă avertismentele primite, adaugă şi o ştire nouă, de extremă gravitate: Franz Ferdinand *a vrut să renunţe* la călătorie, dar a fost *constrâns* — desigur nu cu forţa, dar prin anume sugestiuni iscusite — să execute până la capăt programul stabilit.

Nu insistăm asupra acestei mărturii, pentru că nu cunoaştem în mod direct lucrarea părintelui Zibert; o ştim numai din recenzii. In tot cazul, ea dă de gândit. Poate că lucrul era în adevăr delicat. Repetăm: ar fi fost greu, poate, ca archiducele şi guvernul să asculte sfatul ministrului sârb şi să contramandeze supărătoarea „solemnitate" dela Saraievo.

Dar înc'o dată: cel puţin motiv de îngrijorare, de mare îngrijorare, *era*. Măsuri se puteau lua şi *trebuiau* luate.

Şi aceasta nu s'a făcut. Nu s'a făcut acest lucru simplu, elementar, dela sine înţeles. Şi unde s'a produs o asemenea inexplicabilă negligenţă? Intr'un stat poliţienesc, într'un stat în care poliţia, desigur mai legalistă decât în multe alte state, era, în acelaş timp, infinit mai severă, mai precisă, şi adesea chiar — deşi, repetăm: cu legea în mână — mai *brutală*. Viktor Adler a spus vorba, devenită populară: *în Austria domneşte absolutismul, temperat prin neglігenţă* (gemildert durch Schlamperei). Ei bine, această maximă se putea aplica oricărei instituţii, afară de poliţie. Aci nu se încăpea neglігenţă decât în cazuri extrem de rare, întotdeauna voite, cum a fost, de pildă, în afacerea Pernerstorfer despre care am vorbit. Şi atunci, cu toată bună-voinţa şi cu toată indulgenţa din lume, cum poate fi tâlmăcit cazul extraordinar dela Saraievo? Au răsărit, fireşte, bănueli grave, bănueli sinistre, cari pentru mulţi s'au transformat uşor în certitudine.

*
* *

Câteva citate încă, la întâmplare, — am spus de la început că n'avem intenţia să facem un studiu sistematic şi amănunţit — ne vor lămuri asupra chestiunii.

VI

Poincaré, Take Ionescu şi alţi antantişti

Să începem cu Raymond Poincaré. In vol. IV din seria „Au service de la France", preşedintele de atunci al republicii franceze povesteşte cum a aflat despre atentatul dela Saraievo. Ca şi regele Carol al României, Poincaré se găsea la curse. Acolo, la Longchamps, i s'a adus o telegramă, cu vestea grozavă, pe care el a comunicat-o imediat invitaţilor din loja prezidenţială. Din toate observaţiile ce s'au făcut, Poincaré o notează numai pe a ministrului României:

„D. Lahovary, ministrul României, e foarte posomorât. El se teme ca această crimă să nu dea Austriei un pretext pentru a dezlănţui un războiu".

De aici urmează că d. Lahovary cunoştea perfect Austria. Dar şi Poincaré o cunoştea tot atât de bine, căci îşi notează şi propria lui impresie: după ce redă textul telegramei de condoleanţe pe care a expediat-o fără întârziere lui Franz Iosef, Poincaré scrie:

„Drept vorbind, nu eram prea sigur că moartea nepotului va cufunda pe unchiu într'o profundă durere".

Puţin, dar elocvent. Citatul acesta îl putem considera ca motto la cele cari vor urma.

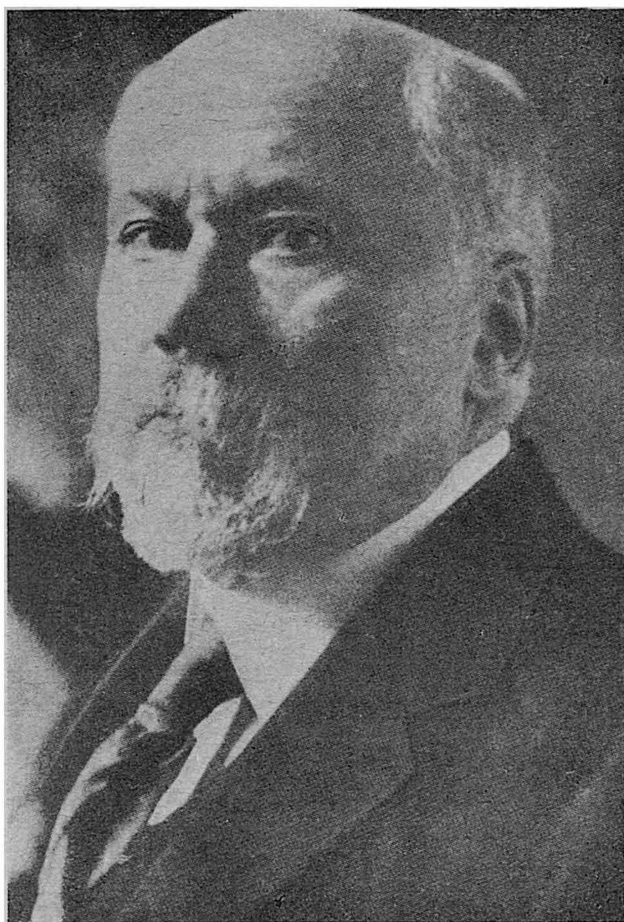
Iată, de pildă, lucrarea lui Alfred Dumaine, care la izbucnirea războiului mondial era ambasadorul Franţei la Viena. Lucrarea e intitulată „La dernière ambassade de France en Autriche".

La 28 Iunie 1914, când a fost ucis Franz Ferdinand, Dumaine nu se afla la postul său. Ca un simplu corespondent de ziar, se dusese şi el la primblare, convins că ziua va fi „seacă". Dumaine povesteşte cum s'a întors precipitat la Viena şi ce-a constatat din primul moment: .

„Sosisem la Semmering, în speranţa să gust acolo o zi sau două de odihnă lângă familia mea, când, la 28 Iunie, mi s'a anunţat la telefon atentatul săvârşit cu câteva ceasuri înainte. Intorcându-mă la Viena în aceeaşi seară, la terminarea unei duminici însorite, ceeace m'a isbit a fost că populaţia în loc să fie consternată sau în culmea agitaţiei, se primbla ca de obiceiu, în toaletele ei deschise, căscând gura pe bulevarde; ea rămânea într'o complectă indiferenţă faţă de doliul familiei imperiale".

Lumea se întreba însă, continuă Dumaine, cum va suporta bătrânul împărat noua lovitură? Lămurirea a venit repede: când, după atentat, Franz Iosef s'a întors în grabă dela Ischl, era de faţă, la gară, unul din principalii agenţi ai ministrului de externe Berchtold. Şi agentul i-a spus ambasadorului Dumaine:

— Majestatea Sa şi-a suportat foarte bine

RAYMOND POINCARÉ

durerea, cum și osteneala călătoriei. *De multă vreme,* adause agentul, *nu l-am mai văzut atât de sprinten.*

Aș fi tentat să-l parodiez pe Goldbacher: Ce n'est pas un réconfortant, voyons!

Dar Dumaine a putut să se convingă și personal:

„In timpul serviciului religios din capela palatului (Hofburg) mă aflam în fața tribunei împăratului. Nu l-am văzut o clipă slăbind sub greutatea mâhnirii sau măcar din cauza lungimii slujbei: el se uita cu o vie curiozitate prin biserică și părea să se intereseze mai cu seamă de fizionomia asistenților. Ce-i drept, spectacolul merita atenție, dar pentru ori-care altul decât el".

Cum se vede, i-a fost dat ambasadorului francez ca, la sfârșitul misiunii sale în Austria, să observe lucruri foarte ciudate, pe cari publicul cititor de pretutindeni le află cu surprindere.

Dumaine nu uită însă că e diplomat: în definitiv specialitatea lui nu prea este să vorbească, ci, mai curând — să tacă. E deci firesc să fie cât se poate de rezervat. Va fi mai instructiv să vedem ce spune un ziarist: Wickham Steed, pe care l-am citat și mai sus. El a fost timp de 15 ani corespondentul lui „Times" la Viena, unde s'a bucurat de o situație egală cel puțin cu a unui ambasador important. La izbucnirea catastrofei mondiale, părăsise foarte de curând capitala Austriei: direcția ziarului îl rechemase la Londra — după o absență de decenii — pentru a-i da o importantă însărcinare în redacție.

Bineînțeles, în ziua de Duminică 28 Iunie 1914, când telegraful a vestit atentatul dela Saraievo, Steed era plecat într'o excursie. In redacție, disperare: cine să priceapă și să tâlmăcească rostul acestui atentat, care, în orice caz — aceasta au simțit-o fulgerător cu toții — avea să aibă urmări incalculabile?

In sfârșit, Steed a prins și el de veste, a alergat într'un suflet la redacție, și a scris toată noaptea, nu fapte, căci n'avea de unde să le știe, ci comentarii: interpretări și pronosticuri. A avut din primul moment o bănuială sinistră, pe care a putut s'o exprime mai de-a dreptul decât Austerlitz: scria doară la Londra! Apoi, după un timp, procurându-și oare-cari rapoarte adresate Vaticanului, care-și are serviciul de informații perfect organizat, Steed a găsit acolo aceeași bănuială, afirmată și mai puternic.

Yves Guyot, savantul scriitor și om politic, în cartea „Les causes et les conséquences de la guerre”, apărută în toiul războiului, amintește drama dela Mayerling, citând părerea mai multor autori cari susțin că archiducele Rudolf și Maria Vetsera au fost uciși. El adaugă: *„Se înțelege de ce poliția austriacă n'a descoperit niciodată pe ucigași”*. Și trecând la atentatul dela Saraievo, Yves Guyot întreabă: „Cum a lăsat această poliție perfectă ca să fie asasinați archiducele Franz Ferdinand și nevastă-sa ducesa de Hohenberg?” Iar drept răspuns citează părerea exprimată în „North American Review”, încă din Noembrie 1914, de către Archibald R. Colquhoun:

„Cei cari, ca mine — scrie Colquhoun — au fost la Saraievo şi cunosc capacitatea poliţiei austriace, consideră că e inadmisibil ca omorul, care a fost rezultatul unei a doua tentative, să se fi putut săvârşi fără o *neglijenţă voită* din partea autorităţilor austriace în luarea precauţiunilor obişnuite.

„S'au făcut puţine sforţări, la Viena, spre a manifesta regretul pentru moartea archiducelui, şi mai puţine încă pentru moartea soţiei sale morganatice, a cărei poziţie *şocà* persoanele născute în purpură".

In volumul lui Guyot îl vedem citat şi pe un scriitor necunoscut nouă, Clondestey Brereton, care exprimă aceeaşi părere, într'o scriere intitulată „Who is responsible", tradusă şi în franţuzeşte la F. Alcan.

In sfârşit, Guyot înregistrează şi bănuelile grave exprimate imediat de Steed.

Iar după războiu, credinţa, întâiu nesigură, a lui Steed, a devenit pentru el convingere deplină. In memoriile sale, scrie:

„E posibil ca să nu se dezvăluie niciodată motivele extraordinarei atitudini a împăratului şi a familiei imperiale; e foarte sigur că ei erau în curent cu starea mintală a moştenitorului prezumtiv (Steed susţine şi argumentează pe larg că Franz Ferdinand nu era în toate minţile).

„Cu cea mai mare bună-voinţă, pare neprobabil ca poliţia din Saraievo să nu fi bănuit existenţa unuia sau a mai multor comploturi pentru a-l ucide pe archiducele Franz Ferdinand şi pe ducesa de Hohenberg; nimeni din cei cari cunosc amănunţimea măsurilor poliţieneşti din Bosnia-Herţegovina nu poate avea vre-o îndoială în această privinţă.

„Faptul justifică în tot cazul hipoteza că posibilitatea *suprimării* moştenitorului prezumptiv şi a nevestc-si. de către conspiratori bosniaci sau sârbi, era văzută cu ochi buni de către Habsburgi. In felul

acesta era înlăturat pericolul ca, la moartea lui Franz Iosef, vastul fond familial, de care depindeau financiarmente cei mai mulţi dintre cei 80 de archiduci şi archiducese, să treacă sub controlul absolut al unui monarch cu mintea atinsă şi obsedat de ideea fixă de a lăsa mari bogăţii copiilor săi.

„Afară de asta, partidul războiului a fost cu siguranţă de părere că asasinatul acesta furniza un excelent pretext pentru atacul, de atâta vreme dorit, contra Serbiei".

Steed are perfectă dreptate. Moartea lui Franz Ferdinand, cum spune şi Giolitti, a devenit un excelent pretext. Din primul moment, ministerul de externe austro-ungar a căutat să provoace impresia că el doreşte pacea şi urmăreşte numai aplanarea conflictului: Serbia să dea satisfacţia legitimă pe care o datorează, o satisfacţie întru nimic umilitoare — şi totul va reintra în normal. Multă lume a crezut, până în ultimul moment, în sentimentele pacifice ale Austriei. Intre cei înşelaţi era şi presa engleză. Take Ionescu nu s'a lăsat indus în eroare. Sosit la Londra, în ziua de 12 Iulie, el s'a grăbit să lumineze opinia publică britanică. Citām din „Souvenirs" (după traducerea românească):

„Fapt e că presa engleză nu era pe drumul cel bun. Ea credea cu toată sinceritatea că Austria nu dorea de cât pedepsirea asasinilor; . nu bănuia aproape de loc scopurile criminale ale Habsburgilor.

„... Mă hotărîi deci să lucrez în măsura slabelor mele mijloace."

Take Ionescu a convocat, aşa dar, un număr de ziarişti londonezi; şi

„A doua zi, „Times" şi „Morning Post" publicau articole de fond mai mult de cât energice.

„... O mare parte a presei urmă pilda. Semnalul de alarmă era dat."

Dar guvernul austro-ungar făcea două politici în acelaşi timp: pe când în marea presă străină se arăta bun şi iertător, prin presa militărească de acasă cerea războiul, şi anume imediat, fără nici o întârziere. Minutele erau preţioase.

Kautsky, în „Serbien und Belgien" reproduce un pasagiu din „Militärische Rundschau", revistă militară vieneză:

„Momentul este încă favorabil. Dacă nu ne hotărîm acuma pentru războiu, atunci războiul — pe care va trebui să-l ducem peste cel mult doi sau trei ani — va începe în condiţii cu mult mai puţin favorabile.

„Acum iniţiativa e în mâna noastră: Rusia nu e pregătită, iar factorii morali şi bunul drept sînt de partea noastră — şi forţa de asemenea. Fiindcă odată tot va trebui să primim lupta, mai bine s'o provocăm imediat (so wollen wir ihn sogleich herbeiführen). Prestigiul nostru, situaţia noastră de mare putere, onoarea noastră, sînt în joc. Ba şi mai mult: căci, probabil, ar fi vorba chiar de existenţa noastră, de a fi sau a nu fi".

Este interesant să remarcăm identitatea de cuget şi stil dintre revista militară vieneză şi broşura ofiţerului german Frobenius apărută înainte de atentat — „Des deutschen Reiches Schicksalsstunde", ora supremă a imperiului german — broşură prin care autorul cerea, pe aceleaşi temeiuri, războiul imediat. Cititorii ştiu că prinţul moştenitor german a făcut o zgomotoasă manifestaţie de simpatie lui Frobenius, cu care s'a declarat perfect de acord.

El nu s'a gândit la timp că s'ar putea să iasă şi altfel şi că va fi silit să plângă, împreună cu augustul său părinte, că războiul le-a fost impus (aufgezwungen).

Revista vieneză avea intacte, după Saraievo, ideile cu cari se aprovizionase înainte, împreună cu Frobenius, din aceeaşi sursă.

Amintim că revistele militare din Austria exprimau, toate, nu punctul de vedere al redacţiilor respective — cari n'aveau aşa ceva— ci pe al cercurilor militare, cari la rândul lor erau expresia oficialităţii militare. Şi mai amintim, iarăşi, că, în Austria, pentru întreaga presă, absolut fără excepţie, funcţiona cenzura preventivă, aşa că în chestiile importante nu se putea publica nimic, absolut nimic în potriva voinţei guvernului.

De altminteri, în timpul războiului, şeful marelui stat major, baronul Conrad von Hoetzendorf, a declarat, după cum înregistrează şi H. Wendel, că războiul e purtat nu pentru că Serbia ar avea să ispăşească omorul, ci pentrucă aşa cere prestigiul de mare putere al Austro-Ungariei. Capricios prestigiu! El n'a cerut ca Franţa să declare războiu Italiei când Caserio l'a ucis pe Sadi Carnot, n'a cerut ca Austro-Ungaria să declare războiu aceleeaşi Italii, când Luccheni a ucis-o pe împărăteasa Elisabetha, şi în sfârşit n'a cerut ca Italia să-şi declare războiu ei însăşi când Bresci l'a ucis pe regele Umberto. Numai în cazul special dela 28 Iunie 1914 prestigiul de mare putere a intrat în funcţiune, fără nici o legătură cu faptul că partidul războinic au-

striac, în frunte cu acelaşi Conrad, cerea de mult războiul cu Serbia!

Manipularea atât de samavolnică a „prestigiului" confirmă perfect presupunerea lui Steed, —care pentru Giolitti e un fapt absolut sigur— că moartea lui Franz Ferdinand avea să servească drept pretext de războiu. Şi atunci capătă mai multă greutate şi cealaltă presupunere: că oficialitatea nu se alarmase prea tare de-o eventuală omorîre a lui Franz Ferdinand: negligenţa ei perfect evidentă, apare ca o negligenţă cu tâlc, aşa cum a văzut-o şi Colquhoun.

In sensul complicităţii autorităţilor austro-maghiare a vorbit şi părintele Lucaci la noi. El n'avea dovezi cu privire la cazul special; dar, bun cunoscător al atmosferii generale în care s'a produs faptul, îşi formase o convingere de neclintit, în sensul că numai concursul oficial l'a făcut posibil.

VII

Scriitori austriaci și germani

Emil Ludwig, în vol. „Juli 14" (pag. 19) dă o explicaţiune foarte simplă indolenţei dovedite de autorităţi la Saraievo: poliţia civilă n'avea să se amestece, vizita lui Franz Ferdinand având caracter militar; autorităţile militare n'au putut nici ele să puie în acţiune prea multe forţe, din cauză că Franz Ferdinand era însoţit de nevastă-sa, care fiind o simplă particulară, n'avea dreptul la onoarea unor impozante desfășurări de trupe: se opuneau protocolul și regulamentele. Cum vedeţi, cel mai autentic caz de forţă majoră!

Dacă explicaţia lui Emil Ludwig ar fi exactă, ea ar dovedi la „cei în drept" o minte atât de strâmtă și de obtuză, încât... sîntem dispuși să credem că explicaţia este exactă. Evident, dacă e așa, toate bănuelile cad. Dar atunci cei cari au judecat astfel ar fi trebuit să se simtă copleșiţi după atentat, când au văzut la ce rezultate au ajuns. Steed ne arată însă că impresia n'a fost grozavă:

„Nici generalul Potiorek (guvernatorul provin-

ciei), nici șeful poliției nu s'au simțit emoționați, cum de altfel, pe urmă, n'au fost nici pedepsiți pentru că nu l-au apărat pe archiduce.

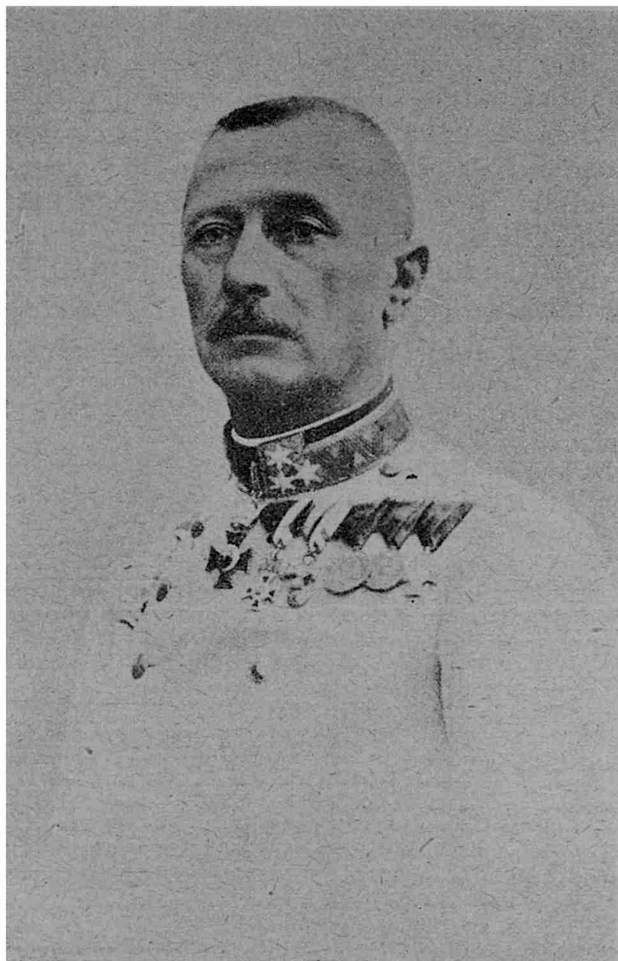
„Atitudinea lui Potiorek a fost chiar atât de cinică, încât, după ce corpurile au fost transportate la conacul guvernamental, Potiorek a rămas singur cu ele, și luând hârtiile archiducelui, a ieșit, zicând ofițerilor:

— Domnilor, e o nenorocire teribilă. Cu toate astea, de mâncat trebue să mâncăm; haideți la masă!"

Coincidență edificatoare: Potiorek, la Saraievo, avea aceeași poftă de mâncare, ca și Franz Iosef la Ischl. Cititorii își amintesc că, drept prim efect al atentatului, și împăratul a luat dejunul, cu deosebirea numai că și-a scutit musafirii de a participa la ospăț, pe când Potiorek a mers cu ai săi — e cazul de a zice — până'n pânzele albe. Telepatia a fost incompletă!

Steed se miră că Potiorek n'a fost pedepsit. Nici nu se putea! In anturajul lui Franz Iosef el era răsfățat și dezmierdat. In Iulie 1934, „Volkswille", ziar al social-democraților germani din Cehoslovacia, a publicat amintirile unui martor ocular despre starea de spirit a Curții imperiale, imediat după atentatul dela Saraievo:

„Nimeni n'are voie să pomenească de Saraievo. In cancelaria împărătească nu este permis să te exprimi în sensul că Potiorek, guvernatorul Bosniei, s'a dovedit criminal de insuficient și că, de fapt, ar trebui să plece imediat. Potiorek e indispensabil! Potiorek își are meritele lui! Potiorek trebuie menținut cu orice preț! Ca și cum împușcarea lui Franz Ferdinand și a Sofiei de Chotek ar fi pur și simplu opera lui — așa se șoptește, cu dublu înțeles".

POTIORAK

După două decenii un martor anonim confirmă deci *interpretarea* dată faptelor de ziaristul englez.

Dar în sensul lui Steed vorbiseră, în interval, mulţi autori austriaci şi germani.

Iată, de pildă, ce-a scris în 1922 celebrul ziarist Heinrich Kanner, fostul director al ziarului vienez „Die Zeit".*) In volumul său „Kaiserliche Katastrophen-Politik", într'un capitol intitulat „Atentatul oportun" (p. 192), Kanner scrie:

„Atentatul dela Saraievo le-a fost foarte la îndemână (kam sehr gelegen) sferelor stăpânitoare ale monarchiei austro-ungare. Mai întâi, sub raportul personal. Moartea arhiducelui Franz Ferdinand — dacă facem abstracţie de grupul partizanilor săi speciali — a fost o uşurare pentru largi cercuri politice,

---

*) Kanner era originar din România, unde s'a născut dintr'o familie austriacă. Prima lui cultură a fost românească. Limba română i-a influenţat în chip favorabil stilul: cititorii nemţi îi admirau vioiciunea şi sprinteneala, fără să bănuiască sorgintea acestor însuşiri. Poate că n'o bănuia nici el însuşi.

Dar faptul că şi-a făcut prima cultură în afară de hotarele Austriei, i-a influenţat şi judecata, dându-i din capul locului un orizont de obiceiu inaccesibil austriacului din Austria.

Kanner şi-a dat seama că Austria nu poate trăi de cât sub auspiciile păcii — interne şi externe. In consecinţă, el a fost un înfocat partizan al înfrăţirii austro-sârbe, iar după atentatul dela Saraievo a dus o vie campanie în potriva curentului războinic, bine înţeles în măsura în care lucrul se putea face sub cenzură. Cititorii îşi pot închipui atacurile şi persecuţiile pe cari le-a îndurat acest „duşman al patriei".

Ziarul lui Kanner a avut o atitudine favorabilă României. Se adresa foarte des oamenilor politici şi scriitorilor români pentru interviewuri şi articole. Intre aceşti colaboratori ocazionali a fost şi Const. Mille. Ultimul articol publicat de Mille în „Die Zeit" a făcut mare impresie în lumea publicistică vieneză.

între cari şi cercurile oficiale, ba chiar şi *cele mai* oficiale.

Planurile lui politice nu erau cunoscute exact, şi desigur nici nu avea planuri concrete de reforme politice, atât de preoise, cum — în tot cazul în multe variante — i se atribuiau în public; şi din partea unui prinţ moştenitor poţi să te aştepţi oricând la inconsecvenţă. Dar i se cunoştea caracterul samavolnic, autoritar şi meschin, se cunoşteau principiile lui reacţionare, clericalismul strâmt al nevesti-si, nemulţumirea amândurora faţă de situaţia copiilor, situaţie neregulată din cauza mezalianţei. Ce va face ca împărat, nu se ştia; dar că va încerca s'o ia razna (mit dem Kopf durch die Wand zu rennen) într'un punct oarecare — fie în politica internă, fie în cea externă — şi că poporul va avea să plătească scump experienţele pe cari le va face până să se domolească, — asta era-o teamă general răspândită.

„Atât pentru viitor. In prezent, domnirea concomitentă a împăratului şi a moştenitorului, amestecul legitim şi nelègitim al moştenitorului şi al clicii lui în toate afacerile de stat, provocau o zăpăceală care cu timpul devenea insuportabilă. Mulţi servitori ai statului nu mai ştiau în definitiv pe cine să asculte: pe stăpânul cel bătrân sau pe cel tânăr?

„...La dispariţia lui Franz Ferdinand, bătrânul Franz Iosef respiră uşurat; şi cu el, cea mai mare parte a funcţionarilor Curţii şi ai statului, căci ei nu puteau servi doi stăpâni atât de deosebiţi prin fire".

Am văzut că şi Viktor Adler făcuse aluzie, în parlament, la chestia celor doi stăpâni.

In cursul acestor pagini cititorii vor observa că unii îşi explică faptele petrecute prin marea asemănare de caracter dintre cei doi oameni, pe când alţii îşi explică aceleaşi fapte prin marea deosebire de caracter pe care o prezintă aceleaşi persoane. Nu ne vom încumeta să stabilim noi care este adevărul. Ne

mulţumim să constatăm că dezacordul dintre unchiu şi nepot s'a dovedit din primul moment în care Franz Ferdinand a dobândit calitatea de moştenitor.

Istoricul Viktor Bibl, în volumul „Thronfolger", îşi începe capitolul „Franz Ferdinand" cu acest adevăr simplu:

„In total luat, Franz Ferdinand, ca şi predecesorul său Rudolf, întrupa *Acuzaţia* contra guvernării lui Franz Iosef I. Atâta numai că opoziţia lui Franz Ferdinand, exprimată în forme mult mai aprinse, chiar pătimaşe, era resimţită în chip mult mai amar de către împărat: acuma îi stătea în potrivă nu fiul, ci nepotul; şi apoi, cu vârsta, îl cuprindea pe monarch o tot mai mare nevoe de linişte, în care el se vedea turburat".

Constatarea lui Bibl este exactă: ambii moştenitori au fost nemulţumiţi de ideile şi metodele lui Franz Iosef. Dar această asemănare este şi singura. Rudolf şi Franz Ferdinand se deosebeau în modul cel mai absolut prin motivele şi scopurile cari le dictau atitudinea.

Cum în paginile ce urmează vom vorbi mai pe larg despre cariera de moştenitor a lui Franz Ferdinand, e necesar, credem, să spunem mai întâi câteva cuvinte despre Rudolf.

VIII

Kronprinţul Rudolf

Este incontestabil că eroul sau victima obscurei drame dela Mayerling a rămas în amintirea generală sub o imagine falsă. Evident, omul a iubit-o pe Maria Vetsera şi a murit în condiţii nelămurite. Dar n'a făcut numai aceste două lucruri în cei aproximativ 10 ani de viaţă mai mult sau mai puţin matură, câţi a numărat dela ieşirea din copilăria propriu zisă. Mintea şi sufletul lui pot fi examinate, pentru că a lăsat scrieri şi scrisori.

Vom încerca un asemenea examen, cu ajutorul prea puţinelor texte pe cari le avem la dispoziţie. Alţii vor putea face mai mult.

Din prima tinereţe Rudolf a intrat în conflict de păreri cu tatăl său. Profesorilor însărcinaţi să facă educaţia prinţului, împăratul le pusese în vedere să-l înzestreze cu toate cunoştinţele moderne, dar să-l menţie în concepţiile tradiţionale şi sănătoase. Probabil că dascălii şi-au dat osteneala să împlinească porunca, dar n'au izbutit: prinţul a ieşit demo-

crat şi liber-cugetător, — ba, după aprecierea celor dela Curte, pur şi simplu revoluţionar.

* * *

La vârsta de 14 ani, prin urmare încă şcolar în toată regula — el scrie într'o compunere:

„Mi se pare că cel mai mult au stricat preoţii prin aceea că, prin superstiţie şi pietate exagerată, s'au priceput foarte bine să facă poporul atât de ticălos şi de supus, în cât le-a fost uşor, lor ca şi nobililor, să facă cu sărăcimea ce-au vrut."

Fraza e încă destul de încurcată — ne-am silit s'o traducem cât mai exact — dar ideea e foarte clară şi precisă! De pe atunci Vaticanul l'a urmărit cu îngrijorare pe subversivul Kronprinz, şi la moartea lui n'a făcut prea mare risipă de lacrimi!

Nu mult după ce compusese textul citat, în primele încercări cu pretenţii mai literare, Rudolf notează cugetări de felul acesta:

„Abia în furtunile ultimului secol, omul a devenit om.

„Din mormanul de cadavre făcut de ghilotină, au ieşit idei şi principii noui. Din vremea revoluţiilor şi a luptelor pentru libertate, popoarele, întinerite, fortificate şi înobilate, s'au urcat cu o treaptă mai sus".

Dar acestea sunt mai mult din domeniul teoriei inofensive. Iată însă şi observaţii practice, destul de supărătoare pentru stâlpii ordinei stabilite:

„Păcat de banii pe cari Europa îi cheltueşte cu diplomaţii. Paguba e mai mare decât folosul".

Sau:

Cercurile hotărîtoare ale Ungariei, „în orbirea lor nemărginită, uită că sârbii și românii (din Ungaria) au la spatele lor statele vecine în plină dezvoltare".

Sau:

Reacționarii dela Curte, „din miopie ereditară, au făcut întotdeauna mai bune servicii dușmanilor de cât patriei".

Dușmanii de cari e vorba în această ultimă cugetare sînt rușii..

Despre Rusia țaristă vorbește cu cel mai adânc dispreț: acolo

„absolutismul înflorește, spânzurătoarea dă roade minunate, o Siberie întreagă, amenajată ca pușcărie, este alimentată cu așa numiți criminali politici".

Despre Germania:

„Un imperiu german sub conducerea hohenzolleriană nu este de închipuit... Germania hohenzolleriană e întemeiată prin baionetă și se întemeiază numai pe baionetă; un războiu nenorocit trebue să-i fie sfârșitul".

Dar Franța?

„Franța este izvorul primordial al tuturor ideilor și instituțiilor liberale de pe continent, și în toate momentele, când idei mari trebuie să-și deschidă drumul, Franța va fi înaintea noastră și ne va servi drept model".

Aceste însemnări le găsim înregistrate în volumul „Thronfolger" al lui Bibl. Dar pe Rudolf îl putem cunoaște mai de aproape din scrisorile adresate de el defunctului ziarist vienez Moriz Szeps și publicate în volum de fiul acestuia, dr. Julius Szeps, după războiu

bineînțeles, când dispăruse cenzura, azi reîntronată *).

*
* *

După ce-am văzut mai sus părerile lui Rudolf despre Rusia, Germania, Franța, iată ce spune și despre Austria într'o scrisoare cu data de 19 Februarie 1883: *„Sînt curios să știu cât îi trebue unui edificiu atât de vechiu și tenace cum e Austria asta, ca să trosnească din toate încheieturile și să se prăbușească"*.

Sfârșitul acesta îi părea inevitabil dacă... — dacă nu se schimbă situația. Austria, așa cum era condusă de tatăl său, nu putea trăi de cât până la prima ocazie: până se va ivi, dintr'o parte oarecare, o zguduire formidabilă. La vârsta de 22 de ani Rudolf și-a exprimat convingerea că-l va putea determina pe tatăl său să schimbe metoda de guvernare: să introducă regimul în adevăr constituțional, cu toate așezămintele inerente lui. A fost o iluzie tinerească. Franz Iosef, aflând de ideile lui Rudolf, și-a pierdut orice iluzie despre el, l'a declarat *exaltat* (Schwärmer) și *palavragiu*

---

*) Rudolf a mai fost în corespondență asiduă și cu un ziarist maghiar. După moartea acestuia, văduva lui, cunoscuta cântăreață Pewny, din Budapesta, sfătuită rău (sau... foarte bine?) nu numai că s'a hotărît să editeze scrisorile lui Rudolf, dar a făcut și „imprudența" să anunțe punerea lor sub tipar. Imediat a intervenit poliția, care cu o puternică presiune, probabil îndulcită, a zmuls scrisorile și le-a făcut pentru totdeauna nevăzute. N'am putea spune dacă „măiastra cântăreață" s'a bucurat ori s'a întristat de violentarea îndurată.

In tot cazul, Szeps a fost mai prudent, și de aceea putem citi astăzi scrisorile primite de el. Dar și Szeps-fiul, piosul editor, a operat tăieturi, ca să evite unele jigniri.

RUDOLF

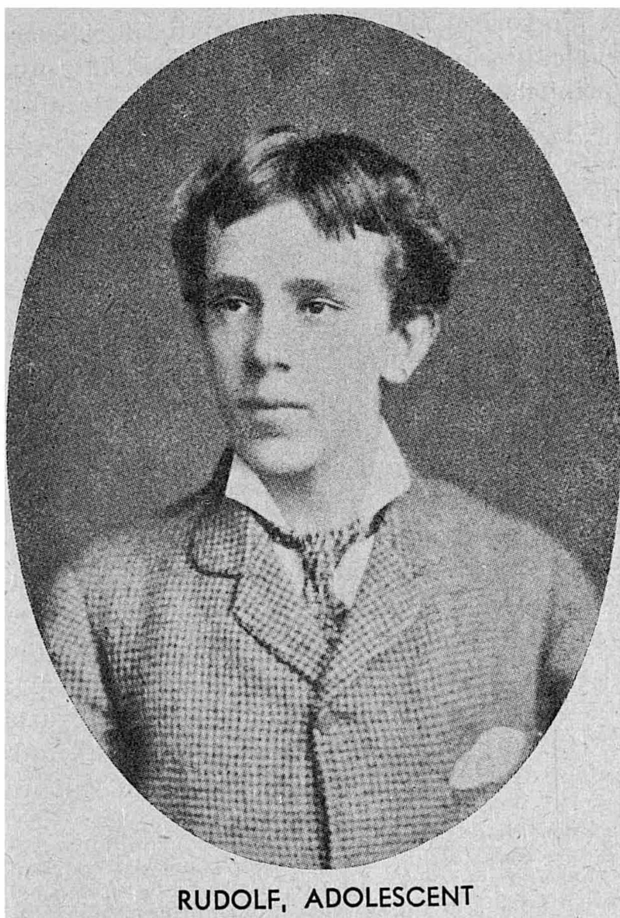
(Plauscher), şi s'a ferit de a-i da vre-o însărcinare serioasă şi de a-l pune în curent măcar cu o parte din treburile statului.

Rudolf era dezolat. El se dedase unei importante activităţi literare şi ştiinţifice — conducea o publicaţie importantă — dar ţinea mai cu seamă să se pregătească şi pentru rolul lui de mai târziu. Or, tocmai de la aceasta era împiedicat.

In disperare de cauză, a vrut cel puţin să influenţeze din vreme treburile publice, spre a pregăti terenul, pe cât îi va fi posibil, pentru acţiunea viitoare.

De aici o intensă activitate ziaristică, desfăşurată sub cel mai strict anonimat la ziarul lui Moriz Szeps, — întâiu „Neues Wiener Tagblatt", apoi „Wiener Tagblatt" — şi tot de aici corespondenţa foarte asiduă cu acelaş Szeps. Acesta nu era numai un ziarist de seamă, el avea şi foarte importante legături politice cu occidentul. Era bun prieten cu Léon Gambetta, tot astfel şi cu Georges Clemenceau. Cu acesta din urmă se afla şi în oarecare grad de rudenie prin alianţă *). Parte din scrisorile şi

*) Fica lui Moriz Szeps, Sofia, s'a măritat cu inginerul Paul Clemenceau, fratele ilustrului om politic. Cealaltă fică a lui Szeps, Berta, cunoscută scriitoare, măritată cu anatomistul Emil Zuckerkandl, a fost şi ea în legături de cea mai bună prietenie cu Georges Clemenceau, — până la războiu. După războiu, Otto Bauer fiind ministru de externe al Austriei, i-a încredinţat Bertei Szeps-Zuckerkandl o misiune pe lângă Clemenceau: o intervenţie în favoarea Austriei învinse şi reduse. In amintirile ei, scriitoarea vieneză arată că bunul prietin de altă dată, Georges Clemenceau, a refuzat să stea de vorbă: a mers până acolo că a refuzat chiar să deschidă o scrisoare şi a restituit-o aducătorului pentru că a

RUDOLF, ADOLESCENT

din articolele lui Rudolf, adunate în volumul de care am pomenit, ne dau fizionomia intelectuală a aceluia care avea să fie mai târziu tragicul erou de la Mayerling.

Une-ori el aşterne generalităţi filozofico-sociale, absolut neaşteptate din condeiul unui prinţ moştenitor şi încă habsburgic. De pildă:

„Ne îndreptăm spre vremuri foarte turburi şi urâte. Iţi vine să crezi că bătrâna Europă şi-a supravieţuit şi merge acum către prăpădul desăvârşit. Trebue să vie o reacţiune mare, uriaşă — revoluţiuni sociale — din care apoi, după o bolire îndelungată, va înflori o Europă cu totul nouă".

Dar de cele mai multe ori autorul procedează ca oricare ziarist: el se ocupă de nenumăratele probleme interne şi externe, în legătură cu evenimentele zilnice, în ordinea în care survin. Şi-a organizat şi un serviciu de informaţii, necesare şi meditaţiilor sale şi lucrului său de fiecare zi.

De remarcat un amănunt caracteristic: rapoartele cari conţin fapte lipsite de interes pentru el personal — adică fapte neintrând în sfera lui de preocupări şi deci neputându-i furniza subiect de articol — acele rapoarte Rudolf le trimite totuşi lui Moriz Szeps, fiindcă ziarului tot îi pot folosi: la ziar au valoare

---

recunoscut în adresa de pe plic scrisul d-nei Szeps-Zuckerkandl. Diplomata improvizată s'a adresat atunci altor personalităţi ale Antantei şi a reuşit să-şi îndeplinească misiunea, căci a obţinut ceea ce urmărea (era vorba de alimentarea Austriei înflămânzite). Clemenceau, — „tigrul" — în starea de spirit în care ieşise din războiu şi în care lucra la înfăptuirea păcii, n'a consimţit sub nici un motiv să amestece legăturile de prietenie personală cu chestiunile de politică europeană.

şi informaţiile ca atari, indiferent dacă li se mai adaugă, sau nu, comentarii. Această grijă a Kronprinţului dovedeşte că, în puterea deprinderei, el devenise în adevăr gazetar. Şi ca să ilustrăm această afirmaţiune, vom da un amănunt: între altele Rudolf i-a trimes lui Szeps un raport cu privire la o întâmplare de la noi: răpirea lui Gherea de către agenţii ruşi şi transportarea lui în Rusia. In esenţă, chestia e povestită, în raportul furnizat de prinţul Rudolf, cam tot aşa cum o cunoaştem din amintirile publicate de Gherea. Aflăm în plus că agentul care a săvârşit isprava se chema Golowkin şi că a fost insuficient răsplătit pentru serviciul făcut: s'a ales cu o slujbă onorabilă, dar atât de modestă, în cât omul, care ştia să-şi valorifice munca, a refuzat-o. El a preferat să lucreze şi pe viitor tot în branşa provocării şi spionajului, fiind plătit cu bucata.

Atât de atentă şi meticuloasă este activitatea ziaristică a lui Rudolf, în cât trimete la ziar chestiuni aşa de puţin importante — căci pentru marele public Gherea nu era încă Gherea.

De altminteri, se întâmplă ca Rudolf să-i trimită lui Szeps câte o informaţie, însoţită de un bileţel de felul acesta: „Presupun c'o să-ţi facă plăcere ca să ai cel dintâi ştirea alăturată".

Rudolf vroia să contribuie la propăşirea presei — bine înţeles, a presei democrate. Şi era bucuros să vadă înfiinţate cât mai multe ziare şi reviste. La un moment dat a intrat

în tratative, prin Szeps, cu un comerciant bogat, Adler, care urma să dea capitalul pentru întemeierea unui nou ziar. Intr'o scrisoare adresată de Rudolf lui Szeps, citim:

„Cum stau lucrurile cu d. Adler? Se pare că au rămas baltă! Păcat! speram mult din captura asta!"

E vorba de S. M. Adler, tatăl lui Viktor Adler. In cele din urmă Adler s'a răsgândit şi a preferat să-şi păstreze banii. I-a cheltuit apoi fiul său Viktor, pentru publicaţii nu simplu democrate, ci social-democrate. Căci Viktor Adler a făcut toată viaţa, ceece la noi V. G. Morţun a făcut o bună bucată de vreme: a cheltuit tot ce-a avut, pentru mişcarea socialistă.

*
* *

Nu este nevoe să insistăm prea mult asupra direcţiei politice în care activează Rudolf, ziaristul. După câte am spus până aci, se înţelege dela sine că el stăruie pentru toate ideile democratice şi pentru libertăţile cetăţeneşti. In primul rând pentru libertatea presei. Când Moriz Szeps, pentru un delict de presă, este silit să-şi facă stagiul la închisoare, prinţul Rudolf, amicul şi colaboratorul său tăinuit, îi trimete calde cuvinte de mângâiere; iar cu ocazia unei confiscări a ziarului — îl felicită.

Libertatea presei Rudolf o vrea desăvârşită nu numai întrucât e vorba de libera răspândire a opiniunilor politice. El vrea şi publicarea nestingherită a tuturor ştirilor, chiar când ele n'ar fi pe placul stăpânirii. Cu data de 5 August 1884 el îşi îndeplineşte conştiincios mi-

siunea de reporter, comunicându-i lui Szeps o informaţie şi insistând pe lângă el ca s'o publice:

„Ieri, aici în Brigittenau, un slujbaş al Căii Ferate de Nord a fost lovit de holeră şi după trei ceasuri a murit. O ştiu în mod pozitiv. Poliţia a comunicat ştirea, în chipul cel mai amănunţit, ministerului de interne.

„Nu vei publica informaţia aceasta?

„E bine, de sigur, să nu alarmăm publicul în mod inutil. Pe de altă parte AR FI INSĂ FOARTE BINE VENITĂ ALARMAREA AUTORITĂŢILOR. Căci nu se face mai nimic. In special autorităţile militare privesc holera cu dispreţul cel mai suveran".

Dar Rudolf nu se ocupă numai de lucruri mici. El scrie articole de doctrină şi articole de propagandă, în chestiunile sociale, ca şi în cele de politică internă şi externă. Şi, în scrisorile lui, îi mulţumeşte mereu lui Szeps pentru că-i aranjează articolele gazetăreşte, astfel ca să fie mai lesne citite şi mai bine înţelese.

Corespondenţa atât de asiduă între colaborator şi director se explică prin aceea că nu se puteau întâlni decât foarte rar, colaborarea dintre ei având forţamente caracterul cel mai discret: protocolul n'ar fi admis-o, iar Franz Iosef personal — şi mai puţin! S'a ştiut doar atâta: că Rudolf cunoaşte oarecari ziarişti ca Moriz Szeps şi Berthold Frischauer — şi împăratul era destul de amărît şi pentru atâta! Franz Iosef avea cea mai suverană desconsiderare pentru presă. Ziarul lui favorit era „Fremdenblatt", cel mai fad ziar din Viena. *cu intenţie* — „planmässig" — făcut atât de

fad. Pentru fondatorul și directorul acestui ziar, Franz Iosef avea o deosebită simpatie şi l'a şi răsplătit mai presus de ori-ce aşteptare: l'a făcut baron. Numele fericitului: Gustav Heine. Era fratele poetului. Inclinările sufleteşti ale împăratului şi împărătesei, atât de radical deosebite, i-au dus, totuş, la simpatii destul de învecinate: fraţii Heine se bucurau fie-care de favoarea câte unuia din componenţii perechei imperiale *). După moartea lui Gustav Heine, Franz Iosef a mai acordat atenţiile sale unui singur ziarist: lui Emanuel-Mendel Singer, om bun şi cum se cade, dar foarte puţin strălucit ca ziarist. Franz Iosef l'a înobilat și pe acesta. Emanuel Mendel Singer (vezi anexa No. 6) a fost reporter parlamentar la „Neues Wiener Tagblatt", ziarul la care colaborase Rudolf sub directoratul lui Moriz Szeps.

Franz Iosef își justifică însă propriile legături cu aceeași hotărîre cu care le reprobă pe ale lui Rudolf. Bună-voința față de Mendel Singer îi pare perfect legitimă; simpatia pentru Moriz Szeps — o grozăvie. Tot aşa e și cu legăturile din lumea financiară. Franz Iosef își are punctele lui de atingere cu diverse mari institute de credit: vom vedea mai departe câtă grijă părintească a putut cheltui pentru „Boden-Kreditanstalt" şi pentru guvernatorul acestui institut. Privește însă ca păcat din par-

---

*) Cu titlul de curiozitate amintim că alt frate, Maximilian Heine, medic și scriitor, chirurg-şef în armata rusească, a scos prima revistă medicală în Rusia şi a fost numit acolo consilier de stat.

RUDOLF, ÎNTR'UN TABLOU VIVANT

(cu prilejul unei serbări de familie)

tea lui Rudolf, contactul acestuia cu baronul de Hirsch. Karl Tschuppik scrie în „Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich”:

„Cu prilejul vizitei la Viena a prinţului de Wales (viitorul rege Eduard VII al Angliei), Kronprinzul i-a dat o masă în trei, la care baronul de Hirsch a fost al treilea — un păcat pe care vrăjmaşii lui Rudolf nu i-l'au iertat. De sigur, pentru abilul financiar bruxelez a fost de mare preţ favoarea de a sta la masă cu viitorii stăpânitori a două mari state. Dar e probabil că şi Eduard a preferat să supeze cu omul acesta, de cât cu vre-o persoană dela palat, mai puţin amuzantă; de altfel, el nu găsea în aceasta nimic necuviincios sau *şocant.*”

Şi Rudolf, aşa cum îşi alegea relaţiile *personale* după propriile sale înclinări, tot aşa îşi manifesta şi simpatiile către state şi popoare după judecăţile şi sentimentele proprii. Astfel, mărturiseşte o nemărginită dragoste — şi recunoştinţă, precizează el — pentru Franţa, căreea îi datorăm cu toţii ideile şi instituţiile liberale. In accente lirice el cântă *„fericita, bogata, viabila, puternica republică franceză, care după numai 12 ani dela Sedan, stă ca dovadă lămurită şi de netăgăduit că republicile pot face lucruri mari în Europa”* *).

---

*) Admiraţia şi dragostea pentru Franţa au rămas, fireşte, în tradiţia democraţiei austriace şi a presei respective. Când Adolf Hitler a început să deschidă ochii la viaţa publică, el a găsit această stare de spirit şi ea a fost una din cauzele cari l'au îndepărtat de curentele democratice, mânându-l în tabăra adversă.

In „Mein Kampf” actualul dictator al Germaniei face şi această mărturisire:

„Ceea ce îmi mai călca pe nervi, era şi cultul respingător pe care presa cea mare îl practică, încă de

In dragostea lui pentru Franța, Rudolf are momente de îngrijorare: Germania pare să manifeste tendinţi agresive. La 22 Aug. 1882 Rudolf scrie:

„Poate că bătrânul Wilhelm și cancelarul său, înainte de a-și da sufletul, vor să mai guste savoarea unui războiu și să zdrobească de tot Franța, care dela 1870 s'a întremat bine".

Urcarea lui Wilhelm II pe tronul Germaniei nu liniștește îngrijorarea lui Rudolf: are despre el o idee foarte rea, pe care a și exprimat-o mai de mult. Rudolf, bun prieten cu tatăl lui Wilhelm, democratul Friedrich III, și cu prințul de Wales, viitorul rege Eduard al Angliei — una din minţile cele mai luminate — își făcuse mari speranțe despre rolul pe care vor avea să-l joace odată, toţi trei, în politica europeană. Ne putem închipui, în adevăr, o situație absolut nouă, cu trei suverani de felul acesta, ocupând în acelaş timp trei din cele mai însemnate tronuri ale Europei! Cu moartea lui Friedrich, după o domnie de 99 de zile, unul din cei trei factori dispărea și în locul lui venea un element turburător.

Iată cum îl caracterizează Rudolf pe Wilhelm, cu data de 24 August 1888:

---

pe atunci, pentru Franța. Iți venea să te rușinezi pur și simplu de faptul că ești german, când dădeai de imnurile dulcegi către „marea națiune culturală". Foarte des această păcătoasă franțuzărie m'a făcut să zvârl din mână gazeta".

Guvernul austriac nu împărtășea cultul pentru Franța; el a practicat ura și dușmănia în potriva ei. Azi austriacii pot vedea unde i-a dus politica anti-democratică și anti-franceză!

„Wilhelm al doilea se formează. E probabil că va provoca în curând mari încurcături în bătrâna Europă: presimt că așa va fi. Este și omul făcut pentru asta. Minte foarte mărginită și de aceea energic și încăpățânat ca un taur, socotindu-se singur ca cel mai mare geniu — ce vreți mai mult?

„In câți-va ani el e menit să ducă Germania hohenzollerniană la situația... pe care o merită".

Ultimul alineat constitue și o atenuare a îngrijorării cu privire la soarta Franței. Primejdia nu e mare pentru republica franceză, de vreme ce el prevede, din potrivă, un pericol pentru Germania. De altfel, Rudolf e convins — și o spune de nenumărate ori, în scrisorile către Szeps, în articole și notițe, în convorbiri cu intimii — că Franța, tocmai pentru că e sub regim democratic, va ști să-și conducă bine barca și va evita orice primejdie: regimul democratic consumă mulți oameni, dar Franța are foarte mulți de prima ordine; adevăr pe care, mai târziu, avea să-l afirme și Aehrenthal.

Și când moare Gambetta, prințul Rudolf scrie:

„Anul a început sub auspicii rele. Ori-ce părere ai avea despre Gambetta, — cu el a pierit un spirit superior, unul dintre cei dintâi luptători pentru ideile liberale, în vremea noastră săracă poate chiar singurul.

„A fost o fire de uriaș, o puternică figură, care întotdeauna mi-a inspirat admirație și simpatie".

Afirmația ocazională că defunctul Gambetta a fost poate singurul luptător pentru ideile liberale, ar fi în contrazicere cu recunoașterea

permanentă că Franța democratică dispune de nenumărați oameni; dar, de fapt, este o simplă exagerare sentimentală, firească în cuvinte de necrolog.

Idealul lui Rudolf este să facă din Austria, în ce privește viața internă, o a doua Franță. El este partizanul Austriei Mari, în sensul că dorește înțelegerea neștirbită între naționalități, dorește să dispară luptele și certele interne, pentru că numai astfel Austria va putea trăi, și este necesar să trăiască:

„Ori-cât de aspre s'ar arăta vremurile, eu cred pururea și neclintit în viitorul patriei noastre — și al principiilor noastre în cuprinsul ei și în toată lumea.

„Austria trebuie *să rămâie în ființă, pentru că nu este posibilă altă alcătuire care să-i ia locul, și spațiul în care ne aflăm nu poate să dispară, iar principiile noastre, cu toate fluctuațiile și cu toate grelele încercări, trebuie totuși să învingă, pentru că totul merge înainte, și o întoarcere îndărăt poate fi numai de scurtă durată".*

In sistemul preconizat de Rudolf, se rezolvă, indirect, și problema naționalităților, întru cât acestea, bucurându-se de binefacerile alcătuirii democratice a statului, nu vor avea să se plângă în nici o privință, prin urmare nici din punctul de vedere național. In mod direct însă, chestiile naționale nu-l interesează:

„La popoarele superior dezvoltate, în fața marilor chestiuni politice și de putere, principiul naționalităților — aparținerea la olaltă a membrilor unei rase — trece pe al doilea plan.

„...Consider dușmăniile naționale și de rasă ca

un mare regres. E destul de caracteristic faptul că în toată Europa, tocmai elementele dușmane progresului simpatizează mai mult aceste principii și le exploatează.

„După cum știința e cosmopolită, tot astfel, cu timpul, toate părțile societății omenești, în relațiile lor reciproce, vor trebui să fie cosmopolite.

„Noi în Austria — fără a voi să-l ating pe contele Taaffe — nu sîntem încă cu totul pe drumul care duce spre acea vreme de aur".

Prințul Rudolf, gândindu-se la traiul în comun, în perfectă înțelegere, al atâtor naționalități, avea în vedere exemplul Franței, alcătuită din atâtea populații de origini și cu limbi deosebite. Ironia pe care o face la adresa contelui Taaffe este foarte mușcătoare. Taaffe a fost cel mai mare semănător de ură.

*
* *

Există însă un mijloc infailibil ca să-ți dai seama dacă un om și-a înfrânt superstițiile și prejudecățile șovine: să cercetezi atitudinea lui față de evrei. Ei bine, din acest punct de vedere prințul Rudolf trece cu succes examenul. In tot materialul pe care-l avem la îndemână, nu găsim un cuvânt de simpatie la adresa evreilor. Prin urmare: prințul Rudolf nu era filosemit, ceeace, de altfel, nu ne surprinde câtuși de puțin. Insă amănuntul își capătă adevărata semnificare, când constatăm că nu era nici antisemit. Mai mult: îl vedem ridicându-se, când cu dispreț, când cu indignare, împotriva exceselor antisemite.

Din câteva exemple pe cari le avem la îndemână, vom da unul:

Unui magnat ungur îi abate să facă antisemitism. El își ațâță sătenii de pe moșie, și se comit devastări. Și atunci, — în ziua de 30 August 1883 — Kronprințul Rudolf scrie un articol despre *„cele mai noui povești dela țară, scoase nu din Jokai, ci deadreptul din realitate"*.

Autorul arată ce se întâmplă *„când barbaria înăscută și nelegalismul înăscut se aliază cu ura de rasă și ura de religie"*. El amintește autorităților că *„e de datoria unui stat de ordine să apere viața și proprietatea"* tuturora, căci *„dacă într'o direcție oarecare se produce turburarea ordinei și a siguranței, atunci suferă întregul organism"*.

Articolul lui Rudolf se termină astfel:

„In Ungaria lucrurile n'ar fi ajuns atât de departe, dacă toți factorii chemați și-ar fi făcut datoria. Dar din loc influent ura de rasă a fost susținută și favorizată, și așa s'a precipitat nenorocirea.

„Mișcarea nu se va mărgini la evrei. Oamenii mascați se vor convinge că au lucrat spre răul țării și spre propria lor primejduire. Dacă azi sînt jefuiți evreii, mâine castelele boierilor vor cădea pradă răscoalei țărănești.

„Focul e nepărtinitor. El mistuie cu aceeași lăcomie casele magnaților ca și pe ale evreilor. Atunci se va topi masca de ceară a unei civilizații, care n'a avut voința și curajul să înlăture niște stări de lucruri cum sunt cele devenite cu putință acuma în Ungaria, spre rușinea veacului" *).

---

*) In iarna și primăvara anului 1907, când unii politiciani din Moldova au început faimoasele agitații și instigații antisemite, „Adevĕrul" a dat alarma în privința primejdiei de ordin general pe care

Prin urmare, „factorii chemaţi" nu şi-au făcut datoria, cel puţin înainte de a fi *rechemaţi* la datorie, între alţii şi de Rudolf, acesta din urmă anonim. Cum vedem, prinţul moştenitor n'a cruţat de loc pe guvernanţii dela Budapesta.

Se crede în general, că Rudolf avea o deosebită simpatie pentru pătura conducătoare maghiară. Din articolul citat şi în genere din acele scrisori şi articole ale lui pe cari le cunoaştem noi, lucrul nu rezultă de loc. Este adevărat numai că Rudolf, comparând între ele metoda de guvernare austriacă şi cea maghiară, o găseşte mai liberală pe a doua. Va fi fost chiar aşa în scurtul timp al activităţii lui, ori s'a lăsat şi el, ca atâţia alţii, indus în eroare? Se ştie că în totdeauna stăpânirea maghiară a strălucit în arta de-a ameţi lumea cu prezentarea unei false aparenţe; sub acest raport ea străluceşte şi azi. In tot cazul, cu Rudolf ea a reuşit numai în parte: el credea că Ungaria e mai democratic guvernată decât Austria, fără ca stările din Ungaria să-l

---

o cuprindeau acele agitaţii şi instigaţii. B. Brănişteanu a scris numeroase articole, intemeiate pe o argumentaţie perfect asemănătoare cu a Kronprinţului Rudolf. Se pare însă că articolul lui Rudolf a avut mai mult succes în Austro-Ungaria, de cât ale lui Brănişteanu la noi, de vreme ce acolo pomenitele instigaţii au încetat curând, pe când în România ele şi-au urmat, nestingherite, opera de înebunire, până când au luat caracterul prezis cu atâta insistenţă de „Adevĕrul". Răscoalele din 1907 au fost apoi reprimate în felul cunoscut. Represiunea a fost mult mai gravă de cât faptele cari au determinat-o. In cazul din Ungaria, semnalat de prinţul Rudolf în articolul citat, lucrurile fiind oprite la timp, nici n'a fost prilej de represiune.

încânte. Iată, de pildă, ce spune despre Ungaria în August 1883, câteva luni după ce se exprimase în chip atât de pesimist despre Austria :

„Biata Ungarie! Ne aflăm în faţa unei crize epocale; aşa nu mai poate merge!

„... Ungaria e rău administrată, n'are un bun corp funcţionăresc, n'are o bază solidă, e o ţară ca Rusia sau Turcia.

„... O asemenea ţară nu va putea duce cu succes actuala luptă cu Croaţia, şi-i lipseşte atât baza sănătoasă cât şi forţa de stat ca să puie ordine în situaţia internă. Ungaria va merge spre o complectă decădere ca stat şi va veni momentul când se va găsi necesară o intervenţie din Viena".

Dacă şi astăzi încă oligarhia maghiară se laudă cu Rudolf, o face din politicianism: fiindcă ţine să-l opuie lui Franz Ferdinand. In orice caz, un gen nou: politicianismul retroactiv, care nu vedem la ce mai poate folosi.

*
* *

Cari au fost sentimentele şi intenţiile lui Rudolf faţă de români?

Inainte de toate stabilim faptul că i-a cunoscut. A călătorit mult în Transilvania, unde avea proprietăţi şi unde făcea, adesea, vânători. Pomeneşte în deosebi de regiunea Retezatului, care-i oferea vânat bun şi, se pare, îl atrăgea şi pentru oamenii ei. A şi scris un studiu etnografic asupra Transilvaniei, care în orice caz trebuie să fie interesant pentru noi, dar avem regretul de a nu ni-l fi putut procura. A fost şi în România. Intr'o scrisoare către Szeps, în care-i anunţă

această călătorie, Rudolf își promite întrevederi interesante. La întoarcere, îi scrie iar lui Szeps și-l invită, precizând că vrea să-i comunice impresiile. Dar textul invitației nu lasă să se ghicească de ce natură sînt acele impresii: sînt bune sau rele? Nici regele Carol I, în Memoriile lui, nu insistă asupra vizitei lui Rudolf, pe care se mulţumeşte s'o semnaleze.

Faptul e semnificativ. Carol îl văzuse altă dată la Viena pe Rudolf, copil de 15 ani, şi fusese încântat de inteligența și vioiciunea lui: în volumul II al Memoriilor îi consacră câteva rânduri entuziaste. Iar acum, după o vizită oficială a moștenitorului habsburgic, se mulţumeşte să spuie numai atâta: că Rudolf a fost la Sinaia. Or, de obiceiu Carol e mult mai elocvent în Memorii cu privire la musafirii săi, mai ales când prin situaţia lor au o însemnătate incontestabilă. Probabil că de astă dată ideile şi purtările lui Rudolf nu i-au plăcut prea mult lui Carol I, care va fi ştiut şi amănuntul că nici Franz Iosef nu este încântat de fiul şi moştenitorul său. De altfel, şi Rudolf, în scrisorile lui, pomeneşte de Carol numai când are sau crede că are prilejul să-şi exprime vre-o nemulţumire; și atunci nu caută deloc adjective măgulitoare.

Căci din Scrisorile lui Rudolf străbat două porniri de supărare în potriva României. Una, neserioasă: i s'a spus că în școalele din România se întrebuinţează o hartă, care mută în regatul român Galiţia, Bucovina, Transilvania, etc., etc. — în text mai sunt şi aceşti doi „etc."! Probabil că harta în chestiune n'a exis-

tat: ar fi fost un mod prea ieftin — şi prea copilăresc — de-a preamări idealul naţional, ba chiar cu adaus din oficiu, pentru ca mai bine să întreacă decât să nu ajungă! De pe vremea când eram şcolar, ştiu că harta noastră era intitulată „România și ţările vecine", deci ţările acelea — împreună cu oricâţi „etc." — nu erau trecute ca făcând parte din regatul român.

Al doilea motiv de supărare e mai serios: e vorba de celebrul discurs al lui Petrache Grădişteanu care a vorbit de pietrele ce lipseau încă din coroana regelui Carol I. De curând incidentul acesta a fost amintit de d. C. Xeni, în volumul „Take Ionescu":

„La 1883, cu ocazia inaugurării statuii lui Ştefan cel Mare, dela Iaşi, Petre Grădișteanu, ales mai târziu preşedinte al Ligii Culturale, într'un elan de naţionalism, nu spusese oare regelui în toastul său, că depe frumoasa lui coroană lipsesc câteva pietre preţioase, Bucovina, Transilvania şi Banatul, cerându-i ca într'o zi să le aibă? Şi pentru atâta lucru, nu s'a produs îndată o intervenţie diplomatică, nu s'a tăiat din „Monitorul Oficial" profeticul discurs și n'a fost expulzat un ziarist, ca ţap ispășitor?"

Cum se vede, pentru discursul lui Grădişteanu, guvernul austro-ungar a cerut satisfacţie guvernului român, *iar acesta a şi acordat-o*; satisfacţia a fost chiar mai mare decât o arată d. Xeni: Carol I s'a dus în persoană la Berlin şi Viena, ca să-şi şteargă de pe frunte „pietrele" pe cari i-le zugrăvise entuziasmul lui Petrache Grădişteanu.

Regele Carol prezintă astfel sfârşitul acestui incident:

„La Viena, regele Carol ştiu să-l convingă pe Franz Iosef că nu pot fi chemaţi la răspundere băr-

baţii de stat serioşi pentru discursuri de banchete ale unor oameni politici fără răspundere, cu aluzii la drepturile imprescriptibile ale României asupra Bucovinei şi Transilvaniei. Nici un popor nu consimte să i se răpească idealurile politice; tot aşa nici poporul român, care a primit în sânul său atât de mulţi dintre fraţii de peste munţi, scăpaţi prin emigrare de regimul aspru al maghiarilor; în aceasta nu se poate găsi o piedică adevărată la o înţelegere prietinească între ţările vecine". *(Memoriile Regelui, vol. IV).* *)

In cât, protestările prinţului Rudolf în potriva slăbiciunii dovedite de contele Kalnoky nu sunt întemeiate; cancelarul austriac n'a

---

*) Iată, în această chestiune, şi lămuririle pe cari le-a dat însuşi P. Grădişteanu. Sub titlul „Toastele d-lor P. Grădişteanu şi Hăjdĕu", *Românul* dela 15 Iunie 1883 reproduce următoarea scrisoare din *România liberă:*

Iubite amice,

Monitorul oficial *publică toate discursurile ţinute la Iaşi atât dinaintea statuei lui Ştefan cel Mare cât şi cu ocasiunea banchetului; între altele menţionează pe al d-lui Hăjdĕu şi al meu cu apreciarea măgulitoare* „bine simţite", *fără însă a le face onoarea de a le reproduce. Lucrul se înţelege. Cuvântările tuturor celorlalţi erau* oficiale; *nouă ni s'a făcut onoare mare d'a ni se permite să vorbim ca* simpli cetăţeni.

Dar pentru că cuvintele noastre au fost reproduse în mod puţin exact de reporterii unor ziare, dă-mi voie să ţi-le comunic aşa cum au fost rostite. La a ta apreciere dacă merită o nouă inserţiune.

Cer scuse amicului meu d. Hăjdĕu dacă'mi permit a-i reproduce cuvintele şi a-l lăsa la urmă; dar aceasta a fost ordinea în care s'au pronunţat discursurile, şi apoi d. Hăjdĕu pare a fi voit să completeze cugetările ce exprimasem.

Discursul meu:

„Maiestate, când toată lumea se întrece a-Ţi aduce închinăciuni şi urări nu numai ca semn de respect către suveran, nici numai drept recunoştinţă către căpitanul brav, ci dintr'o explosiune de dragoste pornită din toate unghiurile ţării, dragoste pe care Maiestatea Ta Ţi-ai întemeiat tronul, dă-mi voie, Maiestate, mie, simplu cetăţean, onorat la acest banchet, să închin în sănătatea celor absinţi. Şi mai întâi în sănătatea Femeii, cea dintâi

arătat nici o slăbiciune, ci, din potrivă, a abuzat de puterea pe care i-o dădeau situaţiile respective ale Austro-Ungariei şi României. Amândoi, şi Kalnoky şi Rudolf, dacă ar mai fi astăzi în viaţă, ar avea motiv să regrete acel abuz de putere.

Aceste două atitudini nu sînt simpatice. Istoricul Viktor Bibl, în volumul „Thronfolger", ne aduce însă la cunoştinţă un fapt extrem de interesant şi chiar senzaţional, care le atenuiază, ba le anulează chiar cu totul: în concepţia politică a lui Rudolf intra cucerirea orientului

---

printre femeile române, lumină printre lumini, Regina de trei ori Regină, prin spiritul său, prin inima sa şi prin graţiile sale, în sănătatea Maiestăţii Sale Regina Elisabeta, şi apoi în sănătatea cortegiului strălucitor care o încongioară, în sănătatea femeilor române — căci atât valorează un popor cât valorează femeile sale.

„Să nu uităm, Maiestate, la această serbare, pe consilierii tronului, pe bătrânii ţării, cu care împreună V'aţi coborât în adâncul mărilor de aţi cules mărgaritarele şi coraliul, aţi despicat munţii şi aţi luat aurul şi briliantele din care aţi format coroana regală pusă pe capul României.

„Sunt unii care lipsesc de la această solemnitate — nu ştiu pentru ce şi nici voiesc să cercetez — Români sunt şi ei, să nu-i uităm Maiestate, căci nu e Român care să nu-şi iubească ţara.

„Sunt alţii însă cari ar fi voit să vie, dar n'au putut, cari privesc în acest minut la noi, ce zic? cari sunt în mijlocul nostru cu inima, cari Te iubesc Maiestate cu aceeaş dragoste ca noi toţi, căci văd în Maiestatea Ta nu pe *Regele României* ci pe *Regele Românilor* şi cu concursul cărora Maiestatea Ta vei recăpăta pietrele preţioase cari lipsesc încă dela coroana lui Ştefan cel Mare!"

Indată după aceste cuvinte, d. Hăjdĕu a zis :

„Sire, de trei secole nici un Domn român nu trecuse Dunărea. Neîncrederea în valurile sale, era aşa de mare că poporul făcuse un blestem: bată-te Dunărea! Maiestatea Ta ai făcut să cadă blestemul, ai închegat cele două maluri române ale Dunării. *Să trăiască Dunărea română!"*

Sentimentele ce am exprimat sunt ale tuturor Românilor, şi ori ce s'ar zice, ori ce s'ar face, nimeni nu le va putea nici stânge, nici năbuşi.

Petru Grădişteanu

și sudului Europei, însă o cucerire pacifică și spirituală. In acest scop el preconiza cedarea Bosniei și Herzegovinei către Serbia *și a Transilvaniei către România.* El socotea necesară această jertfă, pentru că, printr'un asemenea procedeu, Austro-Ungaria, departe de a slăbi, se întărea în vederea răfuielii cu Rusia, după Rudolf inevitabilă.

Cum Rudolf era capabil de idei îndrăznețe și cum Bibl este un istoric serios, putem admite că, în adevăr, Rudolf a *avut* această ideie. A avut-o; ceea ce nu înseamnă că ar fi și realizat-o, sau cel puțin că ar fi încercat s'o realizeze dacă ar fi ajuns să domnească. Este un principiu etern în politică: una vrei, când nu poți să realizezi, și alta realizezi când... nu-ți mai e permis să vrei!

* * *

Dar Rudolf a murit. Cum a murit nu știm. Misterul dramei dela Mayerling nu s'a lămurit încă. Dăm după culegerea „Abschiedsbriefe" a lui Willi. Treichlinger, ultima scrisoare a lui Rudolf, scrisă în ziua morții, poate chiar în ultima clipă:

Ducelui Miguel de Braganza

Dragă prietene,

Trebuie să mor. N'am putut face altfel. Rămâi cu bine.

Servus, al tău

RUDOLF

Drept confirmare a scrisorii lui Rudolf servește și scrisoarea Mariei Vetsera, către sora ei:

MARIA VETSERA

Mayerling, 29 Ianuarie, 1889

Dragă soră,

Trecem amândoi întru fericire, în lumea nelămurită de dincolo (ins ungewisse Jenseits). Gândeşte-te din când în când la mine, fii fericită şi mărită-te din dragoste! Eu n'am putut s'o fac, şi cum n'am putut să mă împotrivesc dragostei, plec cu el.

A ta, MARY

(Urmează şi un post-scriptum, în care spune, între altele, că moare împăcată).

Karl Tschuppik, în „Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich", dă numai începutul scrisorii lui Rudolf către mama sa: *„Scumpa mea mamă, nu mai am nici un drept să trăiesc"* (ich habe kein Recht mehr zu leben).

De ce nu mai are acest drept? Mister !

In sfârşit, contele Vilmos Festetics a citit scrisoarea pe care Maria Vetsera a trimes-o mamei sale şi în care spune: *„Sîntem şi curioşi să vedem cum e în lumea cealaltă"*.

In urma acestor scrisori atât de laconice, dar nu mai puţin categoric afirmative, faptul material şi fizic apare incontestabil. Totuşi, din punctul de vedere logic, e greu de admis hipoteza sinuciderii lui Rudolf — cel puţin a sinuciderii voluntare — dacă ţinem seama de scrisorile adresate lui Moriz Szeps cu puţin înainte de moarte.

In Aprilie 1887 scrie:

„Mulţumesc pentru bunele urări pe cari le-am primit ieri şi cari m'au bucurat foarte mult. Fie ca să se împlinească! Oricât de sumbre ar părea timpurile şi oricât de îndepărtaţi ne-am socoti de ţintă, încrederea în viitor constitue o mică parte o izbânzii".

La 10 Maiu 1888:

„De mi-ar fi dat să-mi îndeplinesc măcar jumă-

tate din planurile mele, pot, pe urmă — când va fi — să dispar de pe scenă".

Dar la 21 August, acelaş an, este cu deosebire elocvent:

„O viaţă de om, trăită în mişcare fără odihnă, şi adesea, pot spune cel mai adesea, într'o activitate atât de încordată, atât de mistuitoare, pentrucă multilaterală, — în epoca adevăratei acţiuni şi producţiuni spirituale, este scurtă, scurtă, scurtă! Ori-cum ar fi, trebuie să credem în viitor; eu sper şi contez pe cei zece ani următori".

In penultima scrisoare din volum, — data: 11 Decembrie 1888 — Rudolf se ocupă de nişte scrisori ale lui Heine, oferite, prin Szeps, de scriitorul parizian Alexandre Weill şi pe cari prinţul se gândeşte să le dăruiască de Crăciun mamei sale, împărăteasa Elisabeta, precum se ştie mare şi pasionată admiratoare a poetului. Weill a fost intim prieten cu Heine în anii de boală şi de nenorocire ai acestuia. Scrisorile pe cari le oferea, îi fuseseră adresate, probabil, chiar lui. Pentru un motiv pe care nu-l explică — vre-o măsură de precauţie, socotită necesară — Rudolf îl roagă pe Szeps să fotografieze scrisorile lui Heine, înainte de-a i-le trimete. In notele de la sfârşitul cărţii ni se spune că Rudolf şi-a împlinit dorinţa: de Crăciun i-a dăruit mamei sale acele scrisori.

In sfârşit, în ultima scrisoare publicată în volum, cu data de 27 Decembrie 1888, — nu putem şti dacă a fost în realitate ultima — prinţul Rudolf, după ce examinează situaţia internaţională — îi comunică lui Szeps că

pleacă împreună cu prinţesa, la Abbazia, şi speră să-l vadă la întoarcere.

O lună de zile după aceasta, la 30 Ianuarie 1889, prinţul a murit. Pe cât se ştie, nu intervenise nimic care să explice pierderea încrederii în viitor, părăsirea unei activităţi atât de intense şi de multilaterale, şi renunţarea la cei zece ani următori. Un om atât de deznădăjduit, care nu numai că se gândeşte să-i facă mamei sale o surpriză de Crăciun, dăruindu-i scrisorile lui Heine — pentru ca, în adevăr, o surpriză încântătoare — dar are grija să opească şi còpii fotografice, probabil pentru cazul când originalele s'ar pierde — nu-i aşa că lucrul apare foarte ciudat? Şi, după asemenea dovezi manifeste de calm sufletesc, de o dată — sinuciderea! Faptul simplu al dragostei, chiar dacă era o dragoste mai adâncă şi mai puternică, nu explică atâta disperare, mai ales că era o dragoste împărtăşită; mai puţin încă se explică „soluţia" la care a recurs un om cu ideile, cu preocupările şi cu misiunea lui Rudolf, — misiune în care el credea încă atât de ferm cu o lună de zile înainte.

* * *

In asemenea condiţiuni, era natural să se facă tot felul de presupuneri şi să se nască tot felul de legende.

Yves Guyot înregistrează bănuiala exprimată de unii că Rudolf a fost asasinat — fără indicaţie de autor. Alţii merg mai departe. Aşa, Jean-Bernard, cunoscutul cronicar parizian,

în Istoria războiului din 1914, vol. I, spune într'o notă :

„A fost acuzat, fără dovezi dar nu fără prezumţii, archiducele Franz Ferdinand, că a fost, în drama dela Mayerling, unul din instigatorii asasinării archiducelui Rudolf".

E serioasă „prezumţia"?

Nimic nu îndreptăţeşte s'o credem. Nici măcar amănuntul, povestit de unii biografi, că înainte cu câţi-va ani, prinţul Rudolf, într'o clipă de melancolie, faţă de prietini, își exprimase credinţa că nu va apuca să domnească, și arătându-l pe Franz Ferdinand, care tocmai sosea, ar fi scos exclamaţia:

— Ăsta va domni!

In tot cazul, moartea lui Rudolf n'a provocat numai adâncă durere, ci și — să zicem: reflecţii calmante.

Ne aducem aminte de acele cuvinte onctuoase rostite de cel mai fidel servitor al Habsburgilor, contele Szögenyi, în prezenţa prinţului Bülow, după moartea lui Franz Ferdinand. Cititorii le vor găsi reproduse mai jos, când vom cità din memoriile lui Bülow. Ele constitue un formidabil și zdrobitor epitaf, menit parcă să ucidă din nou și definitiv pe archiducele omorît la Saraievo. Ei bine, același Szögenyi își pronunţase epitaful și după moartea lui Rudolf; se pare că e specialitatea casei! Citàm aci, după Bibl, cuvintele rostite pentru Rudolf:

— Sînt mulţi bărbaţi de stat serioși, cari atribuie nenorocirea exclusiv unor cauze poli-

tice. Ei cred că prinţul de coroană s'a compromis atât de mult prin ostilitatea lui din ce în ce mai făţişă faţă de politica în curs a cabinetului de atunci; că raporturile lui cu Wilhelm II şi cu Germania s'au înrăutăţit atât de mult; că *o dare îndărăt devenise atât de imposibilă,* încât a trebuit să-şi dea seama că el ar fi un izvor de greutăţi serioase și chiar de primejdii pentru patria sa, *în cazul când ar continua să-şi urmeze drumul.*

Va să zică: darea îndărăt devenise imposibilă, iar continuarea drumului — cu neputinţă...

...Şi mai spunea legenda că în ultima zi Rudolf avusese o explicaţie violentă cu tatăl său.

*
* *

Iar după înmormântare, s'a făcut tăcere în jurul cazului și al persoanei. Nici o dată împăratul Franz Iosef n'a mai rostit numele lui Rudolf, și nimeni în apropierea împăratului nu l'a mai rostit.

IX

Intre Schönbrunn și Belvedere

Cu noul moştenitor, Franz Iosef n'a avut mai multă liniște decât cu primul. Franz Ferdinand nu era nici el mulțumit de felul de a guverna al lui Franz Iosef. Rudolf îl socotise prea recționar; Franz Ferdinand îl socotea prea... democrat.

Cum am spus, conflictul a izbucnit de la început, — am putea zice în mod automatic, — prin însăși proclamarea lui Franz Ferdinand ca moștenitor.

Apoi, zi cu zi, timp de ani, a luat dezvoltări mai mari și mai adânci. Ca să arătăm la ce proporții ajunsese lupta și la ce consecințe ducea, vom cita, deocamdată, un exemplu și, pe urmă, alte două.

Când am vorbit, mai sus, despre interpelările lui Viktor Adler cu privire la „acțiunea indezirabilă" a lui Franz Ferdinand, am pomenit și de faptul că șeful statului major general al armatei, baronul Conrad von Hoetzendorf, adus în această funcție de către Franz Ferdinand — deci contrar dorinței lui

8

Franz Iosef — a fost scos din funcţie de către Franz Iosef, spre adânca supărare a lui Franz Ferdinand, şi apoi readus de către Franz Ferdinand, spre supremul necaz al lui Franz Iosef.

Faptul în sine e destul de elocvent, într'o epocă întemeiată pe războaie şi într'un stat militarist, în care postul ocupat de Conrad are o importanţă atât de covârşitoare. Baronul Chlumecky, în volumul „Franz Ferdinand, Wirken und Wollen", ne dă un interesant amănunt din peripeţiile celei de a doua numiri a lui Conrad. Intemeindu-se şi pe comunicările acestuia, Chlumecky scrie:

„In vremea asta împăratul tot mai tărăgăni puţin numirea de fapt a lui Conrad, ceeace provocă o stare de nervozitate la Belvedere (reşedinţa archiducelui).

„Schemua, şeful de până atunci al statului major general, se ţinea departe de birouri, iar Conrad nu putea să funcţioneze fără să aibă în mână decretul de numire. Şi astfel, în vremea asta serioasă de mari încordări internaţionale, monarchia a stat câteva zile de-arândul fără nici un şef al statului major general.

„Pe urmă, Conrad a avut în sfârşit decretul de numire în mâni, dar imediat s'a văzut că în potriva voinţei hotărîte a împăratului nu este nimic de făcut".

Iată deci o situaţie, din atâtea puncte de vedere extraordinară: un mare stat militarist care rămâne fără şef de stat-major general în vremuri de grave complicaţii şi încordări (1912); un general care vine în fruntea marelui stat-major cu intenţia de a lucra în potriva ideilor şi planurilor împăratului — şi e dezolat că nu reuşeşte; un împărat care nu e de acord cu şeful marelui stat-major şi e din

capul locului hotărît să nu-i primească părerile şi sfaturile, căci asupra acestui ultim punct, informaţiile lui Chlumecky spun lămurit: „împăratul socoteşte că a dovedit destul spirit de conciliaţiune, prin aceea că i-a satisfăcut lui Franz Ferdinand dorinţa, de ordin personal, de a-l numi din nou pe Conrad; în fapt însă nu se va obţine nimic dela împărat".

* * *

Lucrul e clar. El arată unde duce practica a doi stăpâni. Cum însă în cazul Conrad cunoaştem numai rezultatele acestei lupte, iar nu şi peripeţiile ei, cari trebuie să fi fost archi-palpitante, vom cita alte două cazuri, în privinţa cărora suntem mai bine informaţi.

Intâiul, respectiv al doilea, este numirea lui Rudolf Sieghart în fruntea instituţiei financiare „Bodenkreditanstalt". Această numire a făcut-o Franz Iosef, care ţinea la Sieghart şi se folosea mult de sfaturile lui. Sieghart era şeful biroului de presă al preşedinţiei consiliului de miniştri; şi, socotit foarte competent în complicatele probleme juridice ale dublei monarchii, era adesea consultat de Franz Iosef, prin intermediul directorului de cabinet al acestuia, baronul Schiessl. O chestiune de care, astfel, Sieghart a avut să se ocupe, a fost şi căsătoria morganatică a lui Franz Ferdinand. Lămuririle pe cari le-a dat Sieghart şi soluţiile pe cari le-a propus, au fost — cu toate menajamentele posibile pentru Franz Fer-

dinand — în sensul dorinţelor lui Franz Iosef; altfel nici nu s'ar fi putut. De aci ura de moarte a lui Franz Ferdinand în potriva lui Sieghart. Fireşte, Franz Ferdinand înţelegea să fie ascultat orbeşte de funcţionari, — şi nu numai de ei, ci de toţi „supuşii" — dar nu admitea ca ei să fie tot atât de ascultători faţă de altul, chiar când acela era şi mai îndreptăţit ca să le-o ceară.

Marea competenţă a lui Sieghart, mai mult încă decât în chestiunile de drept, era în cele financiare. Şi de aceea, la un moment dat, Franz Iosef a hotărît să-l numească guvernator la Bodenkreditanstalt, instituţie care, între alte rosturi importante, îl mai avea şi pe acela — se zice — de a administra şi averea împăratului. Am văzut mai sus câte interese — şi de ce fel — erau legate de această avere şi de administrarea ei. Şi atunci se înţelege lesne că Franz Ferdinand nu putea fi bucuros de numirea la Bodenkreditanstalt a lui Sieghart, pe care-l şi ura de moarte. Şi ce s'a întâmplat? Marcel Dunan, corespondentul ziarului „le Temps" la Viena, scrie:

„S'a văzut cu uimire un moştenitor de tron ducând un fel de campanie electorală printre administratorii unei bănci, în potriva unui înalt funcţionar învestit cu încrederea împărătească."

Ce însemna însă „campania electorală" dusă de Franz Ferdinand? Ceva foarte grav! Conflictele dintre unchiu şi nepot nu se desfăşurau în discuţii şi certuri între cei doi auguşti rivali. Procedura era alta: Franz Iosef, în virtutea puterilor lui discreţionare de mo-

narch absolut, poruncea să se facă; iar Franz Ferdinand, în virtutea puterii aproape egale pe care i-o dădea faptul că dintr'un minut într'altul aveá să devie monarch absolut, poruncea să nu se facă. Şi numeroasa gloată de demnitari şi slujbaşi, cât de mari şi cât de mici, alcătuind filiera prin care urma să treacă chestiunea, se frământau, se chinuiau, se neurastenizau — în adevăratul înţeles al cuvântului — ca să găsească mijlocul de a împăca două porunci exact contrare.

Viktor Bibl arată cum în cercurile respective „lupta dintre Schönbrunn şi Belvedere" era subiectul discuţiilor zilnice; această luptă fusese denumită *dansul între ouă*. Căci nu era de gândit să faci vreo obiecţie celor doi stăpâni şi să spui, fie unuia, fie celuilalt, că poate fi vorba de vreo piedică sau de vreo şovăială întru executarea poruncii.

Imi amintesc o comedie burlescă jucată de Burienescu. Scena cea mai de efect înfăţişa doi inşi, cari, cu revolverele întinse, somau pe un al treilea: unul îl obliga să puie pălăria în cap, celălalt îl obliga s'o scoată. Individul o punea şi o scotea cu o iuţeală vertiginoasă, spre marele haz al publicului, până când scena devenea, din comică, — exasperantă! Exact aşa se petreceau lucrurile în administrarea Austro-Ungariei.

*
* *

Ca să caracterizăm „dansul între ouă" al luptei dintre Belvedere şi Schönbrunn, vom arăta, foarte pe scurt, cum era organizată

„Cancelaria militară" a lui Franz Ferdinand, care ducea lupta. Ne vom servi tot de cartea lui Chlumecky, „Franz Ferdinand, Wirken und Wollen". Baronul Leopold Chlumecky, care a fost ziaristul lui Franz Ferdinand — baronul lansa, prin marea presă, punctul de vedere al archiducelui, în toate chestiunile importante — este şi astăzi apologistul defunctului său patron.

După ce expune felul în care, pentru conducerea cancelariei, Franz Ferdinand şi-a ales ofiţerii cei mai buni, mai inteligenţi, mai diplomaţi, etc., Chlumecky scrie:

„Sub conducerea îndemânatecă a lui Brosch, cancelaria militară se transformă curând într'un aparat uriaş care dirija înalte acţiuni politice, şi astfel deveni un puternic oficiu politic central.

„Acolo, fără ca cei vizaţi s'o bănuiască măcar, oamenii politici ai Austriei şi ai Ungariei erau ţinuţi în „evidenţă", urmăriţi în acţiunea, în vorba, în publicaţiunile lor... — ...Acolo miniştrii erau supraveghiaţi de aproape (wurde ihnen auf die Finger gesehen), acolo li se cerceta cu lupa capacitatea, puterea de muncă şi caracterul.

„Se cunoşteau calităţile şi slăbiciunile persoanelor conducătoare, şi când se iveau importante deosebiri de vederi între Belvedere şi Schönbrunn, cei dela Belvedere erau de cele mai multe ori aprovizionaţi cu material. Aşa, ca să dau un singur exemplu din o sută, la sfârşitul lui Decembrie 1911, Bardolf (şeful de atunci al cancelariei militare) mi-a comunicat că la cancelarie este alcătuit un dosar, care cuprinde enorm de mult material contra lui Aehrenthal".

Intrerupem aci textul, ca să amintim natura conflictului dintre Aehrenthal, cancelarul

AEHRENTHAL

monarchiei, şi Conrad von Hötzendorf, şeful marelui stat-major general, dar înainte de toate omul lui Franz Ferdinand, căci conflictul acela a făcut necesar dosarul cu „enorm de mult material".

Conrad, adică Franz Ferdinand, pe temeiul motivelor foarte clar arătate de Eugen Fischer, vroia să declare războiu Italiei, războiu preventiv, pentru că în acel moment nu se ivise nici un incident care nu să justifice, dar cel puţin să explice o declaraţie de războiu. Viktor Adler a vorbit atunci la Cameră, în şedinţa dela 6 Decembrie; iar la sfârşitul aceleeaşi luni, Bardolf îi comunica lui Chlumecky că la cancelaria lui Franz Ferdinand s'a alcătuit dosarul. Lupta contra lui Aehrenthal a încetat însă în mod forţat: Aehrenthal a murit ; dosarul cu „enorm de mult material" a devenit inutil. Păcat! Oare de ce nu-l publică baronul Chlumecky? Ar fi interesant de văzut ce fapte au putut găsi pe seama defunctului. Ce fel de material şi încă „enorm de mult", se poate aduna în potriva ministrului de externe al unei monarchii? Căci doar nu vor fi contând eventuale mici slăbiciuni omeneşti, cari, documentate, pot face subiectul comediilor satirice sau chiar al campaniilor electorale de provincie: vezi cazul Agamiţă Dandanache!

*
* *

In aşteptarea gravelor acuzări cari alcătuiesc, poate, dosarul Aehrenthal, ne întrebăm dacă ele nu vor fi în legătură cu interesantele

destăinuiri făcute de Take Ionescu despre evoluţia cancelarului austriac:

„Văzui pe contele Aehrenthal pentru cea din urmă dată — scrie Take Ionescu — în toamna anului 1911, câteva luni înainte de moartea lui.

„...Era înăcrit, foarte înăcrit de lupta ce ducea împotriva archiducelui Franz Ferdinand şi a protejatului său, Conrad de Hoetzendorf, şi în care biruise.

„... Din vorbă în vorbă, revenirăm la un subiect pe care-l discutasem atât de des la Bucureşti.

„Eu susţinusem în totdeauna că zilele monarchiilor erau numărate, că numai monarchiile strict şi sincer constituţionale aveau oare-cari sorţi de durată, dar că celelalte erau mai aproape de sfârşitul lor de cât se credea.

„Aehrenthal, absolutist şi reacţionar, mă combătuse pururea cu învierşunare.

„Dar care nu-mi fu mirarea când găsii pe contele Aehrenthal aproape convertit la republică!

„Imi spuse că părerea lui preconceputä în potriva regimului republican făcuse loc unei judecăţi mai cumpătate. Imi lămuri că altă dată crezuse în superioritatea sistemului monarchic, mai cu seamă pentru politica externă.

„Ei bine, îmi zise el, iată că Franţa dă o categorică dezminţire tuturor teoriilor mele. Republica franceză face o excelentă politică externă cu un netăgăduit succes. Cu toate că Franţa, datorită aşezămintelor ei politice, consumă mai mulţi oameni de cât ori-care altă ţară, ea are neîncetat în frunte oameni de mâna întâia. Uită-te la diplomaţia ei!

„Am înţeles mai bine de cât ori-când cât suferise Aehrenthal în ultimul timp de pe urma amestecului lui Franz Ferdinand în politica lui... — Gustase din greutăţile, din amărăciunile, din josniciile guvernământului despotic. Şi resimţise, înainte de a muri, o tresărire care-i dădea vedenia unor anumite adevăruri, până la cari nu se ridică nici o dată oameni care-şi trec viaţa în robie."

Dacă dosarul lui Bardolf menţiona aceste proaspete înclinări sufleteşti ale lui Aehrenthal, atunci, în adevăr, nu era de glumit. Ar fi fost extrem de grav pentru Aehrenthal, dacă oficina lui Bardolf ar fi apucat să-l denunţe că i-a scăzut cu un pic veneraţia şi adoraţia cuvenite împăratului. Să ne întoarcem însă la relaţiunea lui Chlumecky, pentru ca să ajungem tocmai la partea cea mai importantă, adică la atitudinea pe care însăşi acea oficină o avea faţă de împăratul:

„Acest oficiu central (Cancelaria militară a lui Franz Ferdinand) era silit câteodată — deşi în chip neoficial — să între în opoziţie cu funcţionarii împăratului, **uneori chiar cu împăratul însuşi.**

„In aceste cazuri era nevoie de cea mai mare îndemânare a şefului Cancelariei militare, pentru a realiza intenţiile moştenitorului, fără a călca prin aceasta, în chip făţiş, prescripţiile militare, sau a-l da de gol pe moştenitor în faţa Schönbrunnului sau a opiniei publice.

„...Când **încăpăţinarea împăratului** mâna politica într'o direcţie pe care Moştenitorul o socotea primejdioasă; când Franz Iosef numea sau păstra în funcţii oameni cari îi apăreau Moştenitorului ca improprii sau chiar primejdioşi, — atunci...”

...atunci, începea *dansul între ouă*, pe care l'aţi văzut mai sus, în cazul Sieghart.

In cazul acesta special lupta s'a terminat cu înfrângerea moştenitorului. La sfârşitul sfârşitului Sieghart a fost numit. Marcel Dunan scrie:

„Această atitudine (a lui Franz Ferdinand) sfârşi prin a exaspera pe bătrânul monarch, care sprijini atât de viguros candidatura lui Sieghart, în cât

ori-ce rezistenţă încetă ca prin minune dintr'o zi într'alta, şi numirea se făcu într'o clipă."

Dar nici după înfrângere, Franz Ferdinand nu s'a dat bătut. Era tocmai cazul ca „încăpăţinarea împăratului" să fie reparată. In volumul lui Chlumecky, pag. 336, găsim o scrisoare adresată de archiducele Franz Ferdinand lt.-colonelului von Brosch, şeful „Cancelariei Militare". Extragem:

„Sînt foarte supărat şi trist din cauza afacerii Sieghart. Nu înţeleg cum Bienerth (primul-ministru) a putut să facă asta; dar lasă că mi-o notez eu! (und ich werde mir dies sehr ad notam nehmen). Mai sînt de tras consecinţe din chestia asta? Dacă se poate, mai caută ca modificarea statutelor (la Bodenkreditanstalt) să fie cât mai radicală cu putinţă, astfel ca să-i scadă cât mai mult posibil sfera de putere, pentru ca aceste restrângeri să nu fie numai praf în ochi, ci să coboare în adevăr importanţa postului. Sînt curios să văd ce distincţiuni, decoraţii, ridicări la nobleţe, etc., vor urma acuma, după ce numai prin această înaltă presiune „marea operă" a reuşit!"

Nu ştim dacă i-a fost cu putinţă lui Brosch să schimbe statutele, pentruca să micşoreze puterea guvernatorului, numit de Bienerth din ordinul lui Franz Iosef şi spre supărarea lui Franz Ferdinand. Ştim însă că Franz Iosef, socotindu-se dator cu înc'o satisfacţie către Sieghart, a hotărît să-l numească şi senator. In mod automatic, Franz Ferdinand a fost contra acestei numiri; şi cum de astă dată lupta nu se mai putea da prin terţe persoane, Franz Ferdinand s'a prezentat el însuşi în audienţă la Franz Iosef, implorându-l *să nu facă* nu-

mirea. Intervenţia şi-a avut efectul; nu efectul dorit de Franz Ferdinand, ci efectul care, în condiţiile date era singurul firesc: Franz Iosef *a făcut* numirea. Franz Ferdinand a avut şi el o satisfacţie, postumă: după moartea lui Franz Iosef, una din primele măsuri ale noului împărat, Carol, a fost să-l dea afară pe Sieghart din funcţia de guvernator la Bodenkreditanstalt, atât de greu obţinută; noul împărat socotea că face astfel un act de pietate faţă de răposatul Franz Ferdinand, care, dacă ar fi ocupat tronul, cu siguranţă că l'ar fi dat el afară pe Sieghart. Din senat însă — „leider!" — nimeni nu putea să-l dea afară. Noroc că după abdicarea împăratului Carol, sub guvernul republican, senatul a fost desfiinţat cu totul, aşa că Sieghart tot pe jos a rămas. Da; dar vezi că Sieghart s'a ridicat iarăşi foarte repede: a fost imediat reintegrat la Bodenkreditanstalt — pentru că serviciile lui acolo erau necesare sau, poate, — cine ştie! — pentru că în sufletul republicanilor mocnea în tot cazul mai multă simpatie pentru Franz Iosef decât pentru Franz Ferdinand. Dansul între ouă a mai continuat o vreme, după ce ambii rivali dispăruseră.

In cele din urmă, s'a isprăvit într'un fel: lucrurile s'au aranjat definitiv.

Atâta numai, că după ce lucrurile s'au aranjat definitiv şi toate s'au liniştit, Bodenkreditanstalt a dat faliment. Istoricii cari nu vor avea altă treabă, se vor sili să descurce: cine e vinovat de căderea stabilimentului: Franz Iosef care l'a numit pe Sieghart, sau

Carol, care l'a revocat? Poate că amândoi. Căci, pe lângă toate împrejurările de ordin economic, politic și social, pe lângă toate conjuncturile locale și mondiale, cari au dus la senzaționala prăbușire, cine știe dacă hilarianta și totuși atât de trista chestiune Sieghart n'a fost și ea un factor de dezagregare? Prinzând pe toți conducătorii și toate birourile în vârtejul chinuitoarei probleme de a satisface două cereri deopotrivă de imperioase, dar absolut contrare, a făcut pe toți și pe toate să nu se mai ocupe de adevărata lor misiune: aceea de a mai și gospodări biata instituție.

Și doară nu e aci un caz întâmplător și excepțional: lucrul era general și permanent, în toate ramurile.

* * *

Iată, de altfel, și al doilea caz (respectiv al treilea) pe care ne-am propus să-l amintim, ca ilustrație demonstrativă: cazul colonelului Dumansky. Il găsim, cu toate amănuntele, într'un masiv reportaj al lui Egon Erwin Kisch; iar în lumina celor arătate până aci, cazul Dumansky va apărea și mai edifiant.

Colonelul Dumansky era în fruntea serviciului de informații al marelui stat major general. La început el l'a cucerit pe Franz Iosef, poate, numai printr'o mare exactitate în serviciu: în fiecare zi își prezenta raportul la orele... 4 dimineața, când împăratul, după ce lua cafeaua la madame Schratt, își începea activitatea. Mai târziu însă, s'a impus și prin *calitatea* lucrului său: de pildă, a știut să dea

din vreme cele mai precise informaţii despre războiul tripolitan şi despre cel balcanic. Franz Iosef e atât de mulţumit, încât îi conferă ordinul Sf. Leopold, distincţie excepţională pentru un colonel, şi-i face cunoscut că, în scurt timp, îl va înainta la gradul de general.

Franz Ferdinand, cum a aflat despre acestea, a hotărît imediat să-l scoată pe Dumansky la pensie. Dar trebuiau salvate aparenţele faţă de Franz Iosef, a cărui semnătură era necesară şi care, de sigur, ar fi refuzat-o cu indignare. Archiducele Franz Ferdinand, prin şeful statului major Conrad von Hoetzendorf, i-a transmis lui Dumansky ordinul *să ceară* el singur punerea sa în disponibilitate, pe motiv de boală şi anume sub pretextul unei boli de nervi, căci aceasta ar fi mai greu de controlat. Ii impunea deci un nemaipomenit harakiri moral. Dumansky s'a opus cu disperare, în sufletul lui; de altă opunere, fireşte că nu putea fi vorba. In cercurile iniţiate s'a făcut însă mare vâlvă. Un archiduce, — adversar lui Franz Ferdinand, cum îi era mai toată familia imperială, — l'a chemat pe Dumansky şi l'a îndemnat, foarte stăruitor, să reziste, arătându-i că e aci şi o chestiune de înalt patriotism.

— Poate că, a spus acel archiduce, d-tale ţi-e indiferent dacă vei purta emblema lui Franz Iosef sau pe a lui Wilhelm II? Căci noi, Habsburgii, ne dăm seama că tronul nostru stă pe bază nesigură şi că singurul nostru sprijin este armata. Dacă se clatină încrederea ar-

BERCHTOLD

matei în dinastie, s'a isprăvit cu noi. Or, actele samavolnice, cum se povestesc atâtea despre moştenitorul tronului şi cum par a fi şi în cazul d-tale, sunt menite, tocmai, să năruie încrederea armatei...

„Ştiam în deajuns, zice Dumansky în memoriul său, că la curte era un curent care stăruia să demonstreze că moştenitorul e impropriu să ocupe tronul. Şi cazul meu trebuia să fie o dovadă mai mult a incapacităţii lui".

Cu toate astea, Dumansky şi-a dat seama că nu poate lupta cu Franz Ferdinand. S'a supus, şi a înaintat petiţia cerută. S'au supus şi medicii delegaţi să refere: ei au raportat că omul sănătos tun e bolnav prăpădit. S'au făcut şi toate formele necesare. Acum totul era gata pentru ultima formalitate: iscălitura împăratului. Or, împăratul nu ştia nimic despre această maşinaţiune, el continua să primească în fiecare zi, la orele 4 dimineaţa, raportul lui Dumansky, care-l punea în excelente dispoziţii pentru toată ziua: din acele rapoarte el constata că tronul e bine păzit, căci poliţia, civilă sau militară, veghează cu succes şi, după locuţiunea vieneză tradiţională, „aude şi cum creşte iarba". Cine să-i spuie împăratului ce se petrece cu Dumansky? Şi cine să-i prezinte decretul de punere în disponibilitate? Nimeni! Impăratul n'ar fi crezut o secundă în boala lui Dumansky şi ar fi pedepsit cu asprime pe toţi cei cari ar fi încercat să-l inducă în eroare; pe toţi, afară — bine înţeles — de singurul vinovat. Ar fi trebuit ca Dumansky să-l facă în adevăr pe nebunul, dedându-se la cine

știe ce extravaganțe, pentruca împăratul să se lase păcălit. Dar până acolo nu mergea Dumansky cu pasiunea în potriva propriilor sale interese și a celei mai elementare demnități proprii. Deci, decretul nu se putea supune împăratului. Pe de altă parte, însă, nici lucrul acesta nimeni nu se încumetă să i-l comunice lui Franz Ferdinand: cine să-i spuie că porunca Lui nu poate fi executată?!?...

Prin urmare, aprigă luptă a demnitarilor între ei, și a birourilor între ele, fiecare căutând să demonstreze că lucrul e de competența celuilalt.

*
* *

Din aceste cazuri, — și cazurile s'ar putea înmulți la infinit, — se vede ce urmări avea lupta dintre cei doi stăpâni. Kanner are dreptate când spune, în pasagiul citat, că la dispariția lui Franz Ferdinand a respirat și bătrânul Franz Iosef, dar și cea mai mare parte a funcționarilor: ai curții și ai statului.

Dar Kanner, continuând, vorbește în deosebi de unul:

„Intre acești funcționari, era unul căruia moartea moștenitorului — și tocmai moartea aceasta odioasă, și exact în momentul acela — îi convenea de minune: era ministrul de externe (contele Berchtold) a cărui politică avea să sufere, în zilele acelea, patru noui înfrângeri.

„Tocmai atunci, în luna Iunie, țarul îl vizitase la Constanța pe regele Carol, pe care, pentru meritele lui din războiul ruso-turc dela 1878, îl numise cu oarecare întârziere — feldmareșal rusesc. Se vorbea de o legătură de familie proiectată între ambele

curţi, şi era sigur că, între oamenii de stat cari însoţeau pe cei doi potentaţi, s'au stabilit înţelegeri pentru menţinerea păcii dela Bucureşti, atât de odioasă Ballplatzului. După Constanţa, nici cutare orb politic dela Ballplatz nu mai putea conta pe România, ba trebuia chiar s'o numere printre adversari.

„...Proverbialul „noroc" al monarchiei habsburgice, pe care întotdeauna s'a întemeiat incapacitatea ei politică, în lucrurile mari ca şi în cele mici, şi-a făcut apariţia încă înainte de sfârşitul acestei luni nefericite: la 28 Iunie s'a întâmplat atentatul dela Saraievo".

Prin urmare, şi Berchtold, unul dintre cei mai devotaţi partizani şi amici ai lui Franz Ferdinand, trecut printre oamenii cari au „respirat" la moartea lui!

R. SIEGHART

X

Persecuția postumă

Contele Czernin, şi el unul dintre cei mai devotaţi partizani şi amici ai lui Franz Ferdinand, scrie în volumul „Im Weltkrieg":

„Mulți dintre cei mici şi dintre cei mici de tot au respirat ca liberaţi de o greutate, când au primit vestea morţii. La curtea din Viena, şi în societatea budapestană, au fost mai mulţi oameni bucuroşi decât îndoliaţi; cei dintâi, erau bucuroşi dintr'un just presentiment, căci în rândurile lor el ar fi bântuit cu străşnicie".

Czernin vorbește numai din auzite despre impresia din Viena și Budapesta, întrucât el se afla atunci la București, ca ministru al Austro-Ungariei. In schimb, ştie foarte bine cari erau intenţiile archiducelui, pentru că era unul din favoriţii lui. Chiar postul de ministru plenipotenţiar la Bucureşti i-l dăduse archiducele, care, după urcarea pe tron, avea să-l facă ministru de externe.

Și fiindcă tot avem sub ochi cartea lui Czernin, nu e rău să vedem ce-a înregistrat el

despre impresia pe care atentatul dela Saraievo a făcut-o la Bucureşti:

„Faimosul Take Ionescu a plâns cu lacrimi fierbinţi în salonul nevestii mele; iar condoleanţele pe cari le-am primit, n'aveau caracterul obişnuit al manifestaţiilor de acest fel, ci au fost isbucnirea unei dureri adevărate şi sincere. Ministrul Rusiei, Poklewski, s'ar fi exprimat cam în sensul că nu e logic să se facă atâta caz de incidentul acesta. Indignarea generală pe care a provocat-o vorba asta, demonstrează cât de puternice erau simpatiile de cari se bucura răposatul în această ţară".

Din cele arătate până acum — şi chiar din spusele lui Czernin, — se poate vedea că vorba d-lui Poklewski constituia o dulce mângâere în raport cu ce s'a scris şi ce s'a făcut în Austro-Ungaria, asupra căreea Franz Ferdinand fusese menit să domnească. Dacă d. Poklewski în cariera-i de diplomat ţarist n'a mai săvârşit alt păcat decât actul de impietate faţă de răposatul archiduce, atunci poate avea conştiinţa destul de liniştită!

Ce este însă cu lacrimile lui Take Ionescu, lacrimi cu temperatura atât de bine controlată? E uşor de presupus că lui Take Ionescu nu i-a făcut plăcere asasinatul dela Saraievo. Asemenea... plăceri, de un gen cu totul special, au fost apanagiul exclusiv al domnilor dela Viena şi Budapesta. In ce priveşte însă atitudinea *politică* a lui Take Ionescu, faţă de urmările în desfăşurare ale acelui eveniment, noi am văzut-o mai sus, în acţiunea desvoltată de el la Londra, în ajunul izbucnirii războiului. Şi în această privinţă nici Czernin nu s'a putut înşela o singură clipă.

Take Ionescu scrie în „Amintiri":

„In primele zile ale războiului, după ce mă înapoiasem din Anglia şi înaintea consiliului de coroană dela Sinaia din 3 August 1914, întâlneam adesea pe contele Czernin, care se stabilise, ca şi mine, la Sinaia.

„...Făcui un adevărat rechizitoriu în potriva Germaniei, dar mai cu seamă în potriva Austriei.

„...El pretinse, fireşte, că mă înşelam, dar mă felicită pentru sinceritatea şi pentru curajul meu.

„...Ultima dată când am vorbit despre politică cu contele Czernin, ministrul austriac începu prin a-mi spune că avea să-mi facă o mare rugăminte:

— *Vom fi în curând în războiu unii cu alţii, îmi zise el (era câteva zile după căderea Lembergului în 1914). Dar după războiu o să urmeze pacea. Făgăduieşte-mi că atunci când, după războiu, voi avea fericirea să te întâlnesc, o să fim din nou prieteni, cum am fost.*

...O să vă războiţi cu noi, de sigur; e şi interesul şi datoria Dv. De altfel, şi eu, dacă aşi fi român, aşi ataca Austria.

„Această ultimă convorbire cu contele Czernin e cea mai ciudată din câte am avut vre-o dată cu un diplomat. Ar fi extraordinar şi de necrezut chiar, — dacă nu l'aşi fi auzit chiar eu însumi, cu urechile mele — ca reprezentantul Austro-Ungariei să spună că dacă ar fi român s'ar războì cu Austria, fiind-că acesta e interesul şi datoria României".

Digresiunea este cam lungă. Dar cuvintelor lui Czernin am socotit util să le opun replica, măcar indirectă, a lui Take Ionescu, astăzi când amândoi au dispărut.

*
* *

Reluând firul, trecem la Memoriile postume ale fostului cancelar german von Bülow. Ele

conţin însemnări foarte interesante. Despre impresia provocată de uciderea lui Franz Ferdinand, Bülow scrie (vol. III, p. 137):

Aproape toţi oamenii pe cari i-am întâlnit în zilele imediat următoare, erau înclinaţi să vadă, în tragedia dela Saraievo, un *débarras* (cuvântul franţuzesc în text). Ambasadorul austriac, contele Szögényi, fiul unui cavaler al Lânei de aur, el însuşi cavaler al aceluiaşi ordin, era un servitor cu desăvârşire (durch und durch) credincios casei de Habsburg. Când i-am exprimat condoleanţe, mi-a spus:

— In calitatea mea de creştin şi de gentilom ungar, regret şi deplâng soarta archiducelui şi a nobilei lui soţii; politiceşte, văd în dispariţia moştenitorului „o hotărîre milostivă a providenţei divine". Firea pătimaşă a archiducelui, ura lui contra maghiarilor, oarba lui predilecţie pentru cehi şi jugoslavi, clericalismul lui exagerat, ar fi putut duce la grele zguduiri, poate chiar la războiul civil. In ce priveşte politica externă, cu fanatismul, cu iuţeala şi cu încăpăţânarea lui, n'ar fi fost un aliat comod pentru Germania.

„Requiescat in pace!", a încheiat ambasadorul cesaro-crăiesc, pe tonul cel mai onctuos.

Notaţi faptul — nelipsit de savoare — că această convorbire s'a desfăşurat cu prilejul unei întâlniri foarte ceremonioase: o întâlnire de... condoleanţe. Te întrebi dacă după onctuosul „requiescat" cu care Szögenyi şi-a încheiat cuvântarea, Bülow n'a simţit ispita să-i prezinte felicitări!

Fără îndoială, epitaful cu care Szögenyi l'a pecetluit pe Franz Ferdinand e infinit mai viguros de cât acela cu care, la timp, a pomenit pe Rudolf. Se vede că în interval i-a sporit talentul literar şi oratoric, ba poate şi devota-

mentul pentru casa de Habsburg. Dar de astă dată şi *subiectul* era — cum s'ar zice în lumea teatrală — mai *gras*. Căci starea sufletească a lui Szőgenyi faţă de Franz Ferdinand o descoperim şi la alţi reprezentanţi ai elitei sociale ungureşti, în frunte cu primul-ministru contele Stefan Tisza. In volumul „Der Kampf der Südslaven" al istoricului Hermann Wendel, citim la pagina 645:

„Granzii maghiari jubilau, în intimitate, pentru moartea celui mai primejdios adversar al lor. D-rul Dimovitsch, preşedintele landtagului bosniac, îşi exprimă, în faţa primului ministru ungar, oroarea de crima săvârşită. Tisza, învăluindu-şi rău batjocura în falsă devoţiune, îl întrerupse:

— Bunul Dumnezeu a vrut aşa; şi bunului Dumnezeu trebuie să-i fim recunoscători pentru toate!"

Dar să revenim la Bülow. Notându-şi impresiile culese în acea tragică întâmplare, el mai spune:

„Toate ştirile din Viena erau de acord că adânca repulsiune a împăratului Franz Iosef pentru nepotul şi moştenitorul său, a ieşit la iveală într'un chip aproape fioros (in fast grausamer Weise) cu prilejul tristului lui sfârşit".

Urmează amănunte, nu numai *aproape* fioroase ci — riscăm să spunem — fioroase deabinelea; amănunte cari, la apariţia memoriilor lui Bülow, erau deja cunoscute şi din alte surse, mai cu seamă austriace şi germane.

*
* *

Maurice Muret s'a documentat tocmai din sursele germane şi austriace — surse devenite

accesibile după războiu, — ca să-şi scrie volumul despre Franz Ferdinand (editura B. Grasset).

Dela Muret luăm amănuntul — deşi acum îl găsim pretutindeni — că Franz Iosef a privit ca firească şi chiar justă soarta îndurată de nepotul şi moştenitorul său. Prima exclamaţie pe care a scos-o bătrânul împărat după atentatul dela Saraievo, am citat-o mai sus. Iat-o şi pe a doua, reprodusă de Muret:

„Nu înfruntă cineva fără pedeapsă pe Atot-Puternicul! Ordinea pe care eu n'am avut tăria s'o salvgardez, uite-o restabilită prin voinţa Prea-Inaltului" (pag. 286).

„Infruntarea" cu pricina o constituia căsătoria morganatică a lui Franz Ferdinand cu acea simplă contesă. Franz Iosef, despot idolatru — şi mai cu seamă auto-idolatru, — credea pur şi simplu că Dumnezeu, supărat foc pe Franz Ferdinand, s'a răzbunat în consecinţă.

Şi era foarte natural ca, tocmai în *acel* moment, Franz Iosef să aibă *această* ideie, pentru că în mintea lui Franz Iosef era foarte explicabil că Dumnezeu l'a pedepsit pe archiduce la Saraievo şi nu aiurea, cu acea ocazie şi nu cu alta.

In adevăr, contrar celor afirmate de Sforza şi de alţii, Franz Iosef se opusese din răsputeri vizitei lui Franz Ferdinand la Saraievo. Nu doară pentru că ar fi ţinut să cruţe pe sârbi de-o jignire — căci, după cum am văzut, făcută în acea zi (Vidov dan), vizita con-

-stituia pentru ei o jignire sângeroasă; nu doară că s'ar fi gândit la o primejdie eventuală pentru Franz Ferdinand, şi ar fi preferat s'o evite. Nu. Impăratul s'a opus vizitei, pentru că aflase amănuntul că ducesa de Hohenberg, adică simpla contesă devenită totuși nevasta archiducelui, avea să-l însoţească şi dânsa; avea deci să fie ovaţionată împreună cu el, şi prin urmare avea să răspundă, zâmbind, ovaţiunilor. Aceasta Franz Iosef nu putea s'o înghită, — iertaţi-mi expresia morganatică — și de aceea s'a opus. Dar Franz Ferdinand se emancipa tot mai mult de tutela unui împărat care se încăpăţâna să trăiască la infinit. El n'a ţinut seama de injoncţiunile lui, şi s'a dus la Saraievo, însoţit de simpla nevastă, conform programului ce-și fixase. Şi, în adevăr, ducesa a fost primită cu toate onorurile împărăteşti: prima și ultima recepţie de acest fel, — recepţie dorită, cu atâta pasiune, timp de un deceniu şi jumătate! Pentru Franz Iosef lucrul era deci clar: Dumnezeu făcuse judecata pe loc: înfricoşat exemplu de justiție accelerată!

Mentalitatea lui Franz Iosef era de mult şi universal cunoscută. Când moștenitorul precedent — propriu-i fiu, Rudolf — a murit în misterioasa dramă dela Mayerling, împăratul-tată, îndurerat fireşte (este de presupus!), dar mai cu seamă umilit, a strigat, după cum ne relatează generalul Margutti:

— Bietul fiu-meu! A isprăvit ca un cizmar!

Nimeni nu putea pretinde ca, în intervalul dintre cele două decese succesorale, Franz Iosef să-și fi renovat sentimentele şi prejudecă-

țile. El a putut deci primi cu o „admirabilă" tărie noua catastrofă ce se abătea asupră-i, după atâtea altele, nenumărate, care i-au populat lunga viață.

Muret citează și vorba lui Nikitsch-Boulles, secretarul lui Franz Ferdinand, care, confirmând spusa lui H. Kanner, exclamă: *„Nu puteai să te sustragi impresiei că Franz Iosef respira cu un sentiment de liberare"*.

Sănătoasă respirație, la o vârstă ca aceea!

In sfârșit, Muret ne mai relatează că, în Germania, pangermanul P. Rohrbach a spus cu perfect cinism: *„Moartea archiducelui trebue privită ca o binefacere"*. Iar prințul moștenitor german, la vestea atentatului, și-a continuat liniștit partida de tennis; nu s'a gândit omul la povestea cu ursul din vecini...

Wilhelm II, probabil mai familiarizat cu folklorul, ba poate și mai sentimental, a manifestat o adâncă părere de rău; a vrut chiar să se ducă la înmormântare. N'a fost chip. Cititorii au văzut că a fost rugat să nu participe. Documentele oficiale publicate după războiu (citate și de Kanner), arată că, pentru a se evita o eventuală încăpățânare a lui Wilhelm II, i s'a telegrafiat că la Viena e de temut un atentat contra lui, din partea teroriștilor ruso-sârbi. Acestui argument el nu i-a rezistat. A rămas acasă. Iar Muret notează că și perechea regală română care, fără să mai aștepte invitație, o și pornise spre Viena, s'a întors din drum, când a aflat că înmormântarea va fi neapărat și obligator intimă, — mai curând clandestină, corigează Muret.

Maurice Verne, în „Drames d'empereurs, drames de l'Europe Centrale", publicat în ziarul „l'Intransigeant" (Decembrie, 1934), spune că regele Angliei a vrut să trimeată la înmormântare pe prinţul său moştenitor, iar ţarul Rusiei pe unul dintre fraţii săi. Ambilor suverani ministerul de externe le-a răspuns, după cererea prinţului Montenuovo, că împăratul e foarte bătrân şi prea sdrobit ca să poată suporta ceremonii prea complicate, mai ales că la Viena bântuie şi călduri cumplite.

In ce priveşte intenţia lui Wilhelm II de a participa la înmormântare, și rugămintea de a se abţine, ni le confirmă el însuşi. In volumul „Ereignisse und Gestalten", în care vorbeşte uimitor de puţin despre Franz Ferdinand, ex-kaiserul dă următoarea lămurire (pag. 209):

„După sosirea ştirii despre uciderea prietinului meu archiducele Franz Ferdinand, am contramandat săptămâna Kielului şi m'am întors acasă, fiindcă aveam intenţia să mă duc la Viena, la înmormântare. De acolo am fost însă rugat să renunţ la această intenţie. Pe urmă am auzit că la aceasta a contribuit între altele, şi grija de siguranţa mea personală, grijă pe care aşi fi respins-o, fireşte".

Nu sîntem prea convinşi că ex-împăratul ar fi respins — şi încă atât de „fireşte" — grija de siguranţa sa personală. N'avem impresia că se auto-gospodăreşte în chip atât de negligent. Din potrivă, când, după câțiva ani, a venit iarăși la ordinea zilei grija unei oarecari siguranțe personale, nu d-ta, cititorule, ai avut sprinteneala să te refugiezi la Doorn. Cu pu-

ţină bătaie de cap, ex-împăratul ar reuşi, poate, să-l identifice pe refugiatul acela atât de grijuliu de persoana sa. Dar aceasta nu intră în subiectul nostru. Ca să rămânem în subiect, regretăm că, de astă dată, Wilhelm vorbeşte atât de puţin. El nu relevează motivul special, pe lângă cele de ordin general, cari au făcut să i se refuze participarea la ceremonia funebră, — la aşa zisa ceremonie, aşa zis funebră. Dumaine, ambasadorul Franţei, într'o telegramă trimisă guvernului său la 3 Iulie, spunea că Wilhelm „a vrut să-şi aducă şi ofiţerii regimentului prusian al cărui colonel onorar era defunctul. Kaiserul vroia, şi acolo, ca pretutindeni, să frapeze prin strălucirea prezenţei sale; era o pretenţie care nu se potrivea cu programul modest şi şters ce fusese pregătit".

Un lucru e sigur: ex-kaiserul n'a regretat că nu s'a dus la înmormântare, după cum nimeni dintre cei cari au lipsit n'a regretat faptul, când, mai târziu, s'au ştiut amănuntele ceremoniei.

In corespondenţa mea dela 20 Iunie 1914 (stil vechiu) spuneam:

„*Aseară, pe întuneric, arhiducele Franz Ferdinand şi soţia lui au fost aduşi la Viena; astă-seară, tot pe întuneric, ei au fost transportaţi la Artstetten,* unde mâine vor fi înmormântaţi".

Ultimul amănunt — „mâine vor fi înmormântaţi" — era greşit. A doua zi am aflat la Viena că înmormântarea se şi făcuse, în aceeaş noapte. Dar n'am ştiut cu ce belşug de peripeţii

macabre! In timpul transportului cu trenul, s'a deslănţuit în partea locului o furtună atât de grozavă, încât trenul a trebuit să se oprească într'o gară; la lumina sinistră a fulgerelor şi în bubuitul catastrofal al trăsnetelor, însoţitorii celor două cosciuguri au putut să se restaureze îndelung, cu crenvurşti şi bere (detaliu notat de Muret). Iar după ce convoiul şi-a reluat drumul, când a fost să treacă Dunărea cu bacul, caii, speriaţi de un nou trăsnet, erau cât p'aci să arunce în valuri ambele care funebre, cu ambele coşciuguri şi cu puţinii însoţitori. Maximilan Harden mai dă şi amănuntul că, pe bac, caii n'au mai putut fi liniştiţi. Au fost deshămaţi; cu mare greutate, puţinii oameni prezenţi au împins dricurile până pe mal şi abia acolo au înhămat din nou caii.

Bülow spune că toate câte s'au desfăşurat cu prilejul acestei înmormântări — putem zice: de pomină — au întrecut scenele cele mai dramatice din tragediile lui Shakespeare.

Karl Tschuppik, mai brutal sau mai veridic, deşi s'a gândit şi el la Shakespeare, a ţinut să reliefeze şi grotescul din tragedie. In volumul „Untergang eines Reiches", Tschuppik spune că a fost „o dramă shakespeariană în costume de antrepriză de pompe funebre". Iar Franz Iosef, când i s'au raportat cele întâmplate, va fi fost adânc încredinţat că Atot-Puternicul nu se răcorise încă deajuns după „înfruntarea" îndurată. Şi doară, ca să-l îmbuneze pe Atot-Puternicul în chestiune, paznicii protocolului luaseră o măsură atât de pru-

-dentă : corpul lui Franz Ferdinand fusese culcat într'un cosciug măreţ, împodobit cu superba coroană archiducală şi aşezat într'un car mortuar cu roţi de aur, care mergea în frunte; pe când cadavrul alde nevesti-si era pus într'un cosciug obişnuit, împodobit cu o simplă coroană de flori și aşezat într'un dric dintre cele mai modeste, care urma, cu smerenie, carul No. 1, atât de superior în grad, în bogăţie şi în ierarchia nobiliară...

*
* *

Autorul tuturor acestor vexaţiuni postume a fost prinţul Montenuovo, marele şambelan al curţii imperiale, fanatic păzitor al ceremonialului şi protocolului ispano-habsburgic şi duşmanul personal al archiducelui Franz Ferdinand. De unde duşmănia? Unii spun că a pornit dela Franz Ferdinand, care din totdeauna i-a manifestat tot dispreţul, şi care odată, uitând situaţia propriilor săi copii, i-a şi spus verde: „nu-mi plac bastarzii". Căci Montenuovo era nepotul de fiu al archiducesei Maria Luiza, soţia lui Napoleon I, şi al contelui Adam Adelbert de Neipperg, întâi amantul şi pe urmă soţul ei morganatic.

Alţii, din potrivă, spun că provocatorul a fost Montenuovo, care, uitându-şi el propria origine, s'a opus cu înverşunare căsătoriei morganatice a lui Franz Ferdinand.

Noi credem că avem şanse să rezolvăm controversa, dacă din cele două versiuni ce ni se oferă vom primi pe-o a treia.

Aceşti Neipperg-Montenuovo își aveau rosturile lor oficiale în familia şi în împărăţia habsburgică. Fiul lui Neipperg şi al Mariei-Luiza, Wilhelm, înălţat la rangul de prinţ şi botezat „Montenuovo" (traducerea cuvântului „Neipperg"), a fost comandantul armatelor austro-ungare din Transilvania. Regele Carol notează cu plăcere, în Memorii, că i-a făcut cunoştinţa, la Viena, în casa contelui Andrassy, la o serată, în 1873. Au avut o convorbire glumeaţă. Prinţul Montenuovo era incapabil, fireşte, să presimtă ce va fi peste câteva decenii. Lui i-a părut amuzantă ideea că România ar putea face o demonstraţie împotriva Transilvaniei habsburgo-ungare. Gluma n'a fost grozav de reuşită şi Carol i-a dat o replică de voită banalitate.

Al doilea Montenuovo, fiul glumeţului improvizat, a avut o situaţie infinit mai importantă: mareşalatul curţii. In această slujbă, care, ce-i drept, nu cerea nici un fel de spirit, el a dovedit stăpânului său un devotament împins până la pasiune. In deosebi îşi luase, împreună cu medicul curant, celebrul dr. Kerzl, misiunea de a-l feri pe împărat de ori-ce veste care i-ar putea aduce o cât de mică supărare.

Acesta fiind personagiul, pe de o parte nu e probabil ca Franz Ferdinand să-l fi urît fără nici o cauză; iar pe de altă parte, socotim cu totul de necrezut ca Montenuovo să fi putut exercita o înrâurire atât de mare asupra lui Franz Iosef, în cât să determine atitudinea acestuia faţă de Franz Ferdinand, ori să încerce măcar s'o determine.

Ce-i drept, contele Sternberg crede că puterea lui Montenuovo era şi mai mare. Sternberg — citat de Hermann Bahr în volumul „1919" — spune că tot Montenuovo e acela care l-a hotărît pe Franz Iosef pentru războiu, şi zice că a făcut-o băgându-i în cap că tocmai astfel se evită războiul. Impresia noastră este că Franz Iosef era prea autoritar ca să se lase condus de alţii. Şi, în tot cazul, mai curând ar fi primit sugestii într'o chestiune ca războiul, care cerea un brusc efort de gândire proaspătă, decât într'o chestie de ritual protocolar, în care mintea lui îşi avea de atâtea decenii toată recuzita de formule definitive, perfect aşezată şi orânduită, gata de întrebuinţare în orice clipă. Pe cât se pare, prinţul Montenuovo, abil mânuitor al strălucitelor ritualuri ceremonialiste, avea un rol prea sub-altern, ca să-şi permită atitudini personale faţă de împărat. Este mult mai logic să presupunem că Montenuovo, simplu sclav credincios, cum ne apare în toate împrejurările, a fost contra căsătoriei morganatice numai pentru că Franz Iosef s'a pronunţat contra ei, şi l'a urît pe Franz Ferdinand, şi în viaţă şi după moarte, numai pentru că-l ura Franz Iosef. La rândul lui, Franz Ferdinand era prea puţin obiectiv ca să-şi dea seama că Montenuovo face numai operă de slujbaş sau mai exact de sclav credincios. Il ura deci cu toată pasiunea, cum ura pe toţi devotaţii unchiului său şi mai ales pe aceia de cari avea prilejul să se izbească în acţiunea lui; ştia să urască!

Dar duşmănia lui Montenuovo şi a lui Kerzl

va mai fi sporit şi pentru faptul că archiducele, prin purtările lui, îl supăra pe împărat şi deci ameninţa să-i zdruncine sănătatea — deşi omul s'a dovedit un fenomen de rezistenţă : îndurase doară atâtea — „nichts wurde mir erspart!" — fără să clipească din ochi!

Maurice Verne, în studiul citat, îi atribue şi el toată vina lui Montenuovo. Verne aminteşte însă un fapt care dovedeşte cu totul altceva : zice că şi altădată, la moartea Kronprinţului Rudolf, tot Montenuovo a intervenit şi a impus o ceremonie foarte simplă. Or, în cazul Rudolf nu mai putea fi vorba de ură personală; cel mult a fost ostilitate oficială, *reglementară*, impusă de protocol şi aprobată de Franz Iosef, căruia pentru vârsta de atunci nu-i putem pune la îndoială nici tăria voinţei.

Nu ştim dacă în cazul Rudolf împăratul şi-a manifestat... mulţumirea în chip expres; în cazul Franz Ferdinand a făcut-o: după ce s'a terminat ceremonia lugubră şi grotescă a înmormântării, Franz Iosef i-a adresat lui Montenuovo o scrisoare de mulţumire pentru chipul perfect reuşit în care s'au petrecut toate, corespunzând întocmai, preciză scrisoarea, intenţiilor Majestăţii Sale.

Exact aşa este: pentru motivele ce s'au văzut în aceste pagini, şi pentru multe altele cari mereu-mereu ies la iveală, Majestatea Sa în persoană îl urmărea pe defunct cu ura sa implacabilă, încă de pe când era în viaţă. Această ură, reciprocă înainte de moartea lui Franz Ferdinand, a rămas unilaterală, dar cu atât mai activă, după atentatul dela Saraievo.

Şi, în chip automatic, din ziua atentatului, ea a şi imprimat o anumită atitudine tuturor autorităţilor, până şi celor judiciare.

Dacă înainte era imensa greutate de a servi doi stăpâni, acuma problema se rezolvase. Singurul stăpân rămas, putea fi servit din plin, nu numai fără grija de a nu-l supăra pe celălalt, dar cu libertatea expresă ba şi oare-cum cu obligaţia de a-l desconsidera postum.

In această ordine de idei, vom vedea un fapt extrem de surprinzător pentru cine cunoaşte legile şi obiceiurile austrieceşti dinainte de războiu.

* * *

In legiuirile habsburgice delictul de lèse-majestate era cumplit de grav. Cea mai mică nepoliteţă la adresa unui Habsburg — fie şi unul mort de veacuri — atrăgea pedeapsă severă.

De pildă, într'un muzeu, privind un portret, exclamai: „omul acesta e foarte urât!". Dacă omul pe care-l calificai astfel nu era te-miri-cine, ci, de pildă, stră-străbunicul împăratului, lèse-majestatea era gata. Cu atât mai teribil era cazul, când aduceai vre-o jignire unui Habsburg viu. Şi ce nu constituia o jignire?! Cu un an înainte de războiu, într'o berărie din Praga, un francez chefliu, venit să petreacă între două trenuri, a zvârlit cu şervetul după o chelnăriţă zglobie. N'a reuşit s'o nimerească, pentrucă şervetul a căzut pe bustul lui Franz

Iosef, îmbrobodindu-l, spre ilaritatea de-o secundă a publicului prezent. Ilaritate de-o secundă, pentrucă publicul, venindu-şi repede în fire, s'a cutremurat fulgerător de „Ehrfurcht" şi tot atât de vertiginos s'a cufundat în tăcere înfricoşată. Francezul nu şi-a mai continuat călătoria în ziua aceea, ci abia după şase săptămâni de închisoare, pentru că a glumit cu o fată în prezenţa unui bust pe care nu-l ştia *tabù*.

Şi acum, după ce ştim câtă grijă se acorda delictului pomenit, iată şi cazul pe care vrem să-l relatăm:

Stefan Grossmann, spiritualul ziarist şi romancier, scotea un hebdomadar humoristic. Inainte de atentatul dela Saraievo, Grossmann a publicat în hebdomadarul său o ilustraţie reprezentând un chelner înbufnat care, bătând cu pumnul în tejghea, strigă: „Nu mai stau să servesc aici; *eu* trebuie să devin patronul localului!". Chelnerul din ilustraţie cam semăna însă cu archiducele Franz Ferdinand. Delictul de lèse-majestate era atât de evident, în cât... cenzura nu l'a observat: cenzorul îşi încordează prea mult atenţia ca să descopere lucrul ascuns şi tocmai de aceea îi scapă, adesea, abaterea făţişă. Parchetul a fost însă mai vigilent. El a văzut în acel desen o aluzie la nerăbdarea moştenitorului de a pune mâna pe moştenire. Ziarul a fost confiscat, iar Grossmann dat în judecată. (Vezi volumul „Ich war begeistert").

In urma atentatului dela Saraievo, orice urmărire a încetat în mod brusc, întocmai ca

un mecanism care se oprește din mers în clipa unui cutremur. Dosarul a fost închis. Şi nu exista nici un motiv juridic pentru această procedare atât de indulgentă!

Cazul Grossmann va apărea şi mai clar, dacă-l vom pune în paralelă cu altul, din aceeaşi vreme.

Curând după asasinatul dela Saraievo, deputatul Stiepan Gârdiici, unul din conducătorii politici ai sârbilor din Bosnia, se întoarce dintr'o călătorie. Găseşte pe masă o invitaţie la slujba religioasă organizată de autorităţile locale, pentru odihna sufletului răposatului archiduce Franz Ferdinand. Nu poate fi vorba să lipsească dela o asemenea „manifestaţie": e uşor de înțeles în ce situaţie s'ar pune, el, deputatul sârb, faţă de autorităţile austro-ungare. Dar nu mai are timp să se îmbrace; şi atunci, se hotărăşte repede: aleargă la biserică aşa cum e, în ţinuta de stradă. Or, e o mare nepoliteţă, faţă de memoria unui archiduce, să nu te costumezi adecvat pentru o ceremonie care-i este închinată. Iarăşi chestie de protocol, deşi Montenuovo nu era de faţă. Deci, justiţia intră în acţiune: neprotocolistul deputat își plăteşte necuviinţa, cu 14 luni de carceră grea. (Hermann Wendel, volumul citat).

Aceeași justiție — căci, nu-i așa? justiţia e una și aceeași, egală pentru toţi! — a putut să fie îndulgentă cu Grossmann, care trăia la Viena, fiindcă, în definitiv, puţin îi mai păsa ei, acuma, de memoria lui Franz Ferdinand, dacă vorbim, filosofic, de memoria în sine.

Dar cu Stiepan Gârdiici era altceva! Franz Ferdinand, aşa mort, cum era, împlinea o importantă misiune: persoana lui constituia marele pretext pentru marele războiu de exterminare pornit împotriva sârbilor; şi acolo, în zona de acţiune, nu se puteau dispreţui nici pretextele mici pentru războiul de amănunt...

WILHELM II

„Nebelspalter", 1904

XI

Franz Ferdinand și naționalitățile

Aşa dar, oficialitatea şi pături largi ale opiniei publice, au privit moartea lui Franz Ferdinand cu indiferenţă; ba, cea dintâi chiar cu o bine accentuată — cum să-i zic? — ca să fiu mai puţin sever de cât alţii şi să mă asigur împotriva oricărei exagerări, voi spune numai atâta: cu o bine accentuată ne-neplăcere!

Din „Carnetele" defunctului ambasadoı francez Georges Louis, aflăm această reflecţie, exprimată, la începutul războiului mondial, de fostul prim-ministru rus, contele Witte:

„Nu şi-au dat seama (în Rusia) de importanţa pe care avea s'o capete faptul uciderii lui Franz Ferdinand. Nu numai în ochii familiei împărăteşti, dar mai ales în ochii populaţiilor austro-ungare, un archiduce, şi mai cu seamă moştenitorul prezumptiv, este o fiinţă quasi-sfinţită. Nu se putea ca un asemenea omor să nu lovească profund imaginaţiile populare".

Era natural ca Witte să judece aşa. El îşi

avea mentalitatea lui rusească, pe care, de altminteri, chiar şi în Rusia faptele au dezminţit-o mai târziu.

Din punctul de vedere al concepţiei pe care o avea contele Witte despre psihologia popoarelor, s'a putut constata, după războiu, şi chiar înainte de sfârşitul lui, că multe popoare şi-au schimbat psihologia. Mai clar şi mai impresionant de cât ori-unde, lucrul s'a văzut la Viena. Joseph Redlich, citat de Philipp Menczel în „Trügerische Lösungen", descrie înmormântarea împăratului Franz Iosef (Noembrie 1916):

„Moartea împăratului Franz Iosef n'a produs în popor o stare sufletească de adevărată jale. Grozavele jertfe cerute de războiul în continuare, suferinţele şi continua sub-alimentaţie a milioanelor de locuitori ai capitalei, provocaseră o adâncă indiferenţă a masselor (eine tiefe Gleichgültigkeit der Massen), indiferenţă pe care moartea împăratului n'a schimbat-o întru nimic, cu atât mai mult cu cât dela începerea războiului Franz Iosef dispăruse de pe orizontul populaţiei vieneze".

Şi Franz Iosef fusese adorat, divinizat! Atâtea serii de ziarişti se pregătiseră, decenii de-a rândul, pentru ziua înmormântării lui, care avea să însemne ceva cu totul extraordinar şi care din punctul de vedere profesional putea să constituie un triumf, sau — să le fie şi fatală!

Dar în 1914 nimeni nu presimţea stările sufleteşti din 1916. Nu numai Witte s'a înşelat în privinţa „imaginaţiilor populare" ale Austro-Ungariei; şi era pe deplin justificată uimirea

pe care mi-am exprimat-o din primul moment: atentatul dela Saraievo a dat de gol, instantaneu, o stare de spirit cu totul neaşteptată.

Aci e locul să fac rezerva de care pomeneam mai sus. In articolul meu dela 20 Iunie 1914, întitulat „Ce-ar fi făcut Franz Ferdinand?”, citesc amănuntul: *„Naţionalităţile sunt sincer dezolate”*. Şi acum, mă văd silit să polemizez cu mine însumi: *cum am putut să scriu aşa ceva?*

E, de sigur, o scăpare de condei, sau o greşală de tipar. Ar fi fost un lucru enorm, dacă archiducele ar fi avut de partea sa naţionalităţile, cari în ambele state ale monarchiei formau marea majoritate a populaţiei. Aceasta ar fi dat cu totul alt caracter întregei situaţii. Bine 'nţeles, Franz Ferdinand a avut câte un număr de partizani în rândurile unora dintre naţionalităţi; ei nu erau însă atât de mulţi ca să aibă pretenţia de-a vorbi în numele acelor naţionalităţi — şi nici nu exprimau asemenea pretenţii. Un curent ceva mai perceptibil pentru archiduce se putea desprinde la Croaţi, în rândurile cărora se mai constataseră şi în trecut înclinări de fidelitate pentru Habsburgi; dar curentele contrare erau infinit mai puternice şi, tocmai în ultimii ani înaintea atentatului dela Saraievo, conflictele fuseseră mai grave: brutale asupriri de o parte, revolte şi atentate de cealaltă. Iluziile trialiste, cu slavii de sud drept unul din factori — chestiune despre care vom vorbi — se evaporaseră şi ele, ca atâtea alte iluzii.

Articolul meu „Ce-ar fi făcut Franz Ferdi-

nand?" conţine deci greşeli. Am fost însă în bună companie: au mai greşit şi alţii. Astfel, raportul ambasadorului Dumaine, tratând acelaşi subiect şi trimes tot atunci guvernului francez (e publicat de Poincaré în volumul IV al seriei sale) nu păcătueşte mai puţin de cât corespondenţa mea.

Ce-i drept, raportul începe cu o remarcă foarte justă:

„Franz Ferdinand este menit, în definitiv, să beneficieze de secretul enigmaticei sale naturi.

„Pe când, în viaţă fiind, Domnia lui era aproape unanim temută, de acum încolo i se vor atribui ideile de guvernământ cele mai măgulitoare pentru memoria lui.

„Tot ce ne putem permite să presupunem este, pe cât se pare, că violenţa pasiunilor sale l-ar fi determinat, poate, să răstoarne şi zăpăcească aşezarea politicii externe a monarhiei, fără să se poată spune dacă experienţa ar fi fost fericită.

„Ura pe unguri şi pe italieni, de unde versiunea că ar fi avut de gând să favorizeze slavismul în detrimentul maghiarilor şi al penetraţiunii italiene în litoralul austriac al Adriaticei.

„Dar aceste tendinţi l-ar fi împins oare fie să institue trialismul, fie să înzestreze diferitele naţionalităţi grupate sub sceptrul său, cu o autonomie destul de largă pentru a satisface aspiraţiile unora şi altora ?

„In România se aştepta dela el o îmbunătăţire a soartei populaţiilor din Transilvania, apăsate de unguri".

Aceasta e partea pe care o socotesc justă. Continuând, Dumaine pomeneşte de simpatiile şi speranţele pe cari le-ar fi deşteptat Franz Ferdinand la cehi şi la sârbi, adică vorbeşte cam în felul în care vorbeam şi eu

în corespondenţa citată. Cred că ne-am înşelat amândoi.

De fapt, Franz Ferdinand era un izolat: aşa l-a surprins moartea, şi cu atât mai mult a rămas aşa după ce ea l-a răpus.

Lucrul rezultă chiar din atmosfera articolului meu de atunci. Şi, încă, trebue observat tonul lui reţinut. Scriam, oricum, pe marginea unui tragic mormânt; şi, cu gândul la intelectualii ardeleni, nu puteam să nu menajez un sentiment, naiv de sigur, dar, implicit, şi perfect sincer.

* * *

Ajung, astfel, la un punct delicat şi dificil: fenomenul românesc. E vorba de legăturile dintre Franz Ferdinand şi românii de peste munţi. Iar această chestie impune o paranteză prealabilă: Franz Ferdinand şi România.

Contele Czernin scrie:

„Archiducele Franz Ferdinand îşi trăgea concepţia româno-filă dintr'o sursă foarte insuficientă. Nu cunoştea aproape de loc România. A fost, pe cât ştiu, o singură dată în ţară, într'o scurtă vizită făcută regelui Carol la Sinaia. Primirea prietenească pe care atât nevastă-sa cât şi el au avut-o din partea bătrânei perechi regale, l-a cucerit, şi el confunda pe regele Carol cu România. Aceasta a dovedit, o dată mai mult, în ce măsură legăturile personale dintre factorii hotărîtori influenţează politica popoarelor.

„Bătrâna pereche regală a aşteptat la gară pe archiduce şi pe ducesă, regina a îmbrăţişat şi sărutat pe ducesă, iar în trăsură, în drum spre castel, a aşezat-o la dreapta ei. Scurt: pentru prima oară ducesa de Hohenberg a fost tratată potrivit formelor tradiţionale, ca soţie egal îndreptăţită a soţului ei. In pu-

REGELE CAROL ŞI REGINA ELISABETA,
IN TINEREŢE

Din colecţia comandorului N. Ionescu-Johnson

ţinele ceasuri din România, archiducele a gustat bucuria, pe care oricine o simte ca un lucru natural, de a şti că nevastă-sa e la fel cu dânsul, iar nu ceva inferior şi de desconsiderat. La Viena, la un bal al Curţii, ducesa a trebuit să meargă în urma tuturor archiduceselor, şi n'a găsit un domn care să-i ofere braţul. In România, ea a fost o Doamnă, şi ceremonialul nu s'a ocupat de naşterea ei.

„Archiducele, cu firea lui, a preţuit foarte mult această dovadă de tact prietenesc pe care i-a dat-o regele, şi de atunci România avea pentru el un farmec deosebit. Afară de asta, avea sentimentul just că, la schimbarea unor anumite circumstanţe politice, s'ar putea stabili o legătură reală între România şi Austria. Mai mult simţea decât ştia, că problema transilvăneană zăcea ca un bloc mare între Viena şi Bucureşti, şi că, o dată înlăturat blocul, s'ar schimba tot tabloul".

De sigur, elementul psihologic invocat de Czernin şi-a avut partea lui însemnată. Franz Ferdinand era foarte simţitor la orice atenţie acordată nevesti-si. Se ştie că împăratul Wilhelm a făcut în această privinţă mult mai mult decât regele Carol: cu ocazia vizitei lui la Viena, Wilhelm a întors însuşi Schönbrunul cu protocolul în sus, dând braţul ducesei Sofia şi aşezând-o lângă el la masă, spre exasperarea întregii Curţi. Emil Ludwig nu se jenează de loc să insinueze că Wilhelm a făcut-o din calcul: prinzând slăbiciunea lui Franz Ferdinand, şi-ar fi propus pur şi simplu să-i smulgă tot felul de concesii şi avantagii diplomatice, în schimbul unor amabilităţi cari nu-l costau nimic. Şi se pare că i-a şi reuşit lui Wilhelm acest calcul, altminteri atât de simplu. Dar a spus-o, în chip şi mai brutal, Leo-

pold Wölfling — fostul archiduce Leopold Ferdinand —ieşit din familia imperială încă înainte de răsboiu, ca să se poată însura cu o dansatoare. In volumul său „Habsburger unter sich”, actualul Wölfling arată, pe de o parte, că Wilhelm, spirit mai viu şi mai cult decât Franz Ferdinand, avea mare influenţă asupra lui, iar pe de alta că ducesa de Hohenberg, foarte ambiţioasă, şi-a avut şi ea iniţiativa întru folosirea prieteniei cu Wilhelm.

In ce priveşte însă legăturile lui Franz Ferdinand cu familia regală română, contele Czernin uită că însăşi vizitei lui Franz Ferdinand la Sinaia a trebuit să-i premeargă ceva. Franz Ferdinand a trebuit să aibă anumite planuri în legătură cu România şi cu românii, pentru ca să facă vizita, care i-a adus şi acele mari satisfacţii notate de diplomatul austriac.

* * *

Acum paranteza se închide dela sine, pentru că, în mod fatal, trecem la relaţiile dintre Franz Ferdinand şi românii de peste munţi.

Printre puţinii, prea puţinii prieteni pe cari îi avea Franz Ferdinand, se aflau şi unii dintre conducătorii românilor ardeleni. Dacă d. Al. Vaida-Voevod ar vrea să-şi publice memoriile, el ar putea să dea informaţii preţioase.

Un timp oarecare — nu ştim cât timp anume — Franz Ferdinand a dorit o Austrie federală, „Austria Mare”. Altă bucată de timp el ar fi îmbrăţişat ideea trialistă. Ar mai fi tre-

cut, apoi, şi printr'o perioadă federalisto-trialistă sau trialisto-federalistă. In ambele aceste faze de gândire şi plănuire politică, — sau în toate trei fazele, depinde de cum vă place să numerotaţi — archiducele a fost foarte pornit împotriva ungurilor, resentiment puternic şi durabil, de care acţiunea lui ulterioară, ca împărat, urma să fie considerabil înrâurită.

Examinând ideile şi acţiunea lui Franz Ferdinand cu privire la reorganizarea statului austro-ungar, vom ajunge în mod firesc să ne întrebăm : ce aştepta — şi ce *putea* să aştepte poporul român din partea defunctului archiduce?

Inainte de-a căuta răspunsul, să vedem care a fost în Austria evoluţia ideilor cu privire la naţiuni şi la convieţuirea lor.

WÖLFLING

XII

Națiune și națiuni în Austria

Până după războiul mondial imperiul austriac a dus o viață obscură și ignorată. Marele public din țările occidentale n'a știut ce se petrece înlăuntrul acelui ciudat furnicar de popoare și națiuni, și nici nu s'a întrebat în ce mod se încurcă și se descurcă ele între ele. Câți oameni de pe tot globul au știut, de pildă, că Austria n'avea nici nume — că, adică, numele acesta „Austria" nici nu exista în chip oficial? Imperiul lui Franz Iosef nu era desemnat printr'un nume, ci printr'o formulă: *„regatele și țările reprezentate în reichsrat"*; reichsrat se chema parlamentul central.

Alfred Dumaine, ultimul ambasador francez în Austria habsburgică, citează vorba spusă de un austriac unui ambasador nou-venit, poate chiar lui Dumaine însuși:

— Acuma ești în momentul cel mai plăcut al misiunii d-tale. Ai consultat de sigur oarecari lucrări despre instituțiile țărilor noastre și te măgulești cu ideea că le-ai priceput meca-

nismul; dar după mai mulţi ani de observaţie directă, vei fi dezolat de faptul că nu vei pricepe absolut nimic.

După războiu multă lume a avut prilejul să cunoască Austria. Prilejul l-a oferit... moartea ei:

> Era pe când nu s'a zărit,
> Azi o vedem, şi nu e!

Nu vom intra în amănunte. Cititorii vor găsi oare-cari consideraţiuni în articolele despre Adalbert Sternberg (anexa No. 5) şi Em. M. Singer (anexa No. 6).

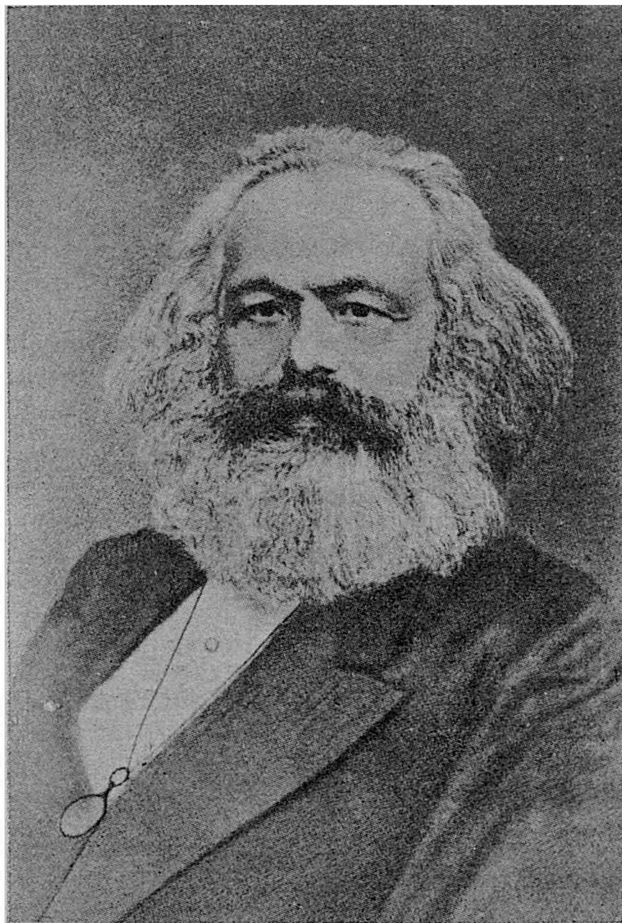
Aci vom spune doară că în Austria convieţuiau, într'o reţea inextricabilă, un număr de naţiuni cari nu se înţelegeau între ele *); şi că din sânul acestor naţiuni, se formase o clasă artificială, perfect unitară intelectualiceşte şi sufleteşte, luând aproape caracterul de naţiune şi pusă să împiedice buna-voire între naţiuni.

Explicaţia e complicată — pentru că lucrul e şi mai complicat: gândiţi-vă că reţeaua de care vorbim cuprindea peste 50 milioane de suflete!

Şi această stare de lucruri, moştenire a veacurilor, se perpetua invariabil şi în epoca noastră, începând cu deceniile cele mai înde-

---

*) Lucrul nu trebuie luat numai la figurat. Erau în Austro-Ungaria atâtea *naţii* şi *năţioare* (Nationen und Natiönchen), fie-care cu limba ei; probabil că în toată monarchia nu se afla un singur om care să-i vorbească în adevăr toate limbile. Franz Iosef ştia câteva formule în fie-care din ele; se pare că lui Franz Ferdinand i-a lipsit talentul sau răbdarea ca să le înveţe.

KARL MARX

părtate ale acestei epoci, până după războiul mondial.

Invariabilitatea e atât de perfectă, în cât la distanţa de peste o jumătate veac, oameni ca Marx şi Bakunin de-o parte, Take Ionescu şi contele Sforza de alta, spun exact acelaşi lucru, adesea chiar cuvânt cu cuvânt, fără să putem vorbi de plagiat.

Marx spune, în „Revoluţie şi contra-revoluţie" (citez după textul francez):

„Ofiţerii civili şi militarii în serviciul austriac formează o rasă aparte. Părinţii lor au servit pe împăratul, şi fiii lor vor face la fel. Ei nu aparţin nici uneia din naţionalităţile multicolore reunite sub aripa vulturului cu două capete. Ei sânt şi au fost întotdeauna transferaţi dela un capăt la altul al imperiului, din Polonia în Italia, din Germania în Transilvania. Ei dispreţuiesc de o potrivă pe orice individ — ungur, polon, german, român, italian, croat — care nu poartă pecetea autorităţii imperiale şi regale, dispreţuiesc pe orice individ însemnat cu un caracter naţional particular.

„Ei n'au naţionalitate, sau mai curând **ei singuri constituie naţiunea austriacă adevărată.**

„E uşor de înţeles ce element elastic şi în acelaş timp puternic trebuie să fie o asemenea ierarchie civilă şi militară, în mânile unui şef inteligent şi energic".

După şase-şapte decenii, Take Ionescu scrie:

„Ştim cu toţii şi repetăm mereu că nu există naţiune austriacă. Asta e adevărat în sensul propriu al cuvântului. Un popor austriac, adică o totalitate de oameni având aceeaşi conştiinţă colectivă, nu există şi n'ar putea exista.

„Dar austriaci sînt. Sînt membrii unei clice, recrutaţi din toate neamurile pământului, slujind din tată

în fiu pe Habsburgi, trăind din favoarea imperială şi formând un fel de stat-major civil al acestei familii, care este singura legătură între naţiunile cari compun populaţia imperiului.

„**Oamenii aceştia vorbesc nemţeşte între ei, dar intelectualiceşte ei nu sînt nemţi.**

„Oamenii aceştia pot fi foarte bine de origine cehă, poloneză, italiană, croată, germană, fără să fie nici cehi, nici poloni, nici italieni, nici germani. Până acum în urmă de tot, ei puteau fi de origine maghiară, fără ca totuşi să fie maghiari.

„Oamenii aceştia, membri ai acestei mici clice, sînt austriaci. **Sînt chiar singurii austriaci de pe pământ".**

Take Ionescu a scris aceste rânduri în timpul războiului mondial, înainte de intrarea noastră în acţiune.

După războiu, contele Sforza a scris şi el rânduri asemănătoare:

„Dar dacă nu exista Austria, existau austriaci cari, deşi vorbeau nemţeşte, n'aveau nimic germanic: erau membrii unei caste aristocratice pe cari Habsburgii îi adunaseră, în cursul veacurilor, printre familiile nobile ale Europei, prea fericite să-şi dăruiască fiii mai mici (cadeţi, nemoştenitori) acelui imperiu unde aveau să câştige noui fiefuri şi titluri.

„Urmaşii acestora, în veacul XIX, trăiau exclusiv din favorurile împărăteşti şi slujind imperiul; **vorbeau nemţeşte între ei, dar n'aveau nimic german nici psichologiceşte, nici intelectualiceşte: erau singurii austriaci existenţi.** Ei formau un adevărat stat-major civil hereditar al împăratului, cu germana drept limbă convenţională comună. Cei mai mulţi erau de origine cehă, dar erau printre ei şi unii de origine poloneză, italiană, belgiană, croată, franceză (mai ales din Burgundia)".

In ce priveşte această ultimă observaţie a lui Sforza, am putea să cităm nenumărate

exemple notate de noi înşi-ne. Poate o vom şi face cu altă ocazie. Aci ne vom mulţumi cu un singur exemplu, dat de Philipp Menczel în cartea pe care am mai pomenit-o: e cazul prinţului Conrad Hohenlohe-Schillingsfürst, guvernator al Bucovinei şi al Triestului, mai târziu şi prim-ministru. El avea rude apropiate, purtând chiar şi acelaş nume, în toate lagărele europene: un Hohenlohe demnitar al Vaticanului, altul aghiotant al ţarului, al treilea mareşal al Franţii, al patrulea cancelar al Germaniei; şi câţi vor mai fi fost, cu situaţii mai puţin strălucite, în diferite ţări de pe glob.

Exemplul dat de Menczel întăreşte spusele lui Sforza, care e de acord cu Take Ionescu, iar acesta cu Marx. *)

---

*) Scriind aceste lucruri, Take Ionescu nici nu ştia, probabil, că se întâlneşte cu Karl Marx. De altfel, lucrul i se mai întâmplase, în chestiuni mult mai delicate, în cari acordul a fost şi mai... subversiv. Aşa, în discursul privitor la răscoalele ţărăneşti, rostit în şedinţa Camerii dela 25 Noembrie 1888, Take Ionescu a spus:

— *Aduceţi-vă aminte, d-lor, din ce lupte a ieşit opera din 1864 (împroprietărirea ţăranilor). Aduceţi-vă aminte de războiul de clase ce se încinsese.*

Nu este, d-lor, nici o clasă în lume care să-şi abandoneze de bună voie privilegiile ei, pe cari în totd'auna le crede şi drepturi.

...Ori-ce clasă îşi menţine egemonia pe câtă vreme nu-i slăbeşte energia, şi nu se ridică în faţa ei altă clasă în stare de a-i impune un tratat de pace, dacă nu preferă războiul.

Aşa s'a întâmplat şi la noi în chestia asta socială. Clasa puternică dinainte de 1864 şi-a menţinut drepturile ei, şi necedând nici atunci când altă clasă, mai puternică, căuta să-i impuie un tratat de pace, echilibrul social nu s'a putut restabili de cât prin acea formă a războiului civil care se cheamă lovitură de stat.

Este caracteristic faptul că în Austria s'a putut formà cuvântul *Gesamtpatriotismus,* adică patriotism *total,* un patriotism cuviincios, care se întinde — bine-voieşte să se întindă — asupra întregului imperiu; mai obișnuit — şi mai veridic — era patriotismul *local,* de provincie sau de provincioară. Acesta era sentimentul unui fragment de naţionalitate, în luptă cu sentimentul similar al altui fragment de naţionalitate — similia similibus... se gâtuiau cu succes — pentru acapararea aceleeaşi provincii sau provincioare. Şi toate subtilităţile naţionale şi patriotice dădeau loc unor extraordinare posibilităţi de boscărie politică, une-ori foarte rentabile. Se citează cazul unui important notabil bosniac, *Mustafa Beg Halibașici,* care la Belgrad era sârb, în Macedonia turc, iar în Bosnia croat, și în fiecare din aceste puncte geografice trăgea respectivele foloase materiale şi chiar... morale!

Şi în aceste condiţii, se explică perfect cuvintele scrise de Bakunin în 1869:

„Patriotismul austriac este un non-sens, născocit numai ca să servească drept mască birocraţiei şi armatei imperiale. Nu este în nici un caz un sentiment naţional firesc; este o virtute oficială, care valorează exact atâta cât şi toate celelalte virtuţi oficiale".

Fireşte, e vorba de patriotism în înţelesul mistic dat acestui cuvânt; căci altminteri, devotamentul până la fanatism către o alcătuire de stat, este posibil şi fără unitatea naţională. Eternul exemplu al Elveţiei, foarte concludent, nu e singurul. Şi nici cu Alsacia nu isprăvim exemplele. Dar în cazul special, după cum am

spus — şi o vom dovedi în aceste pagini — stăpânirea făcea tot posibilul ca să împiedice buna înţelegere între cei meniţi să convieţuiască — şi deci zădărnicea orice putinţă de adevărat patriotism.

* * *

Incă dela începutul veacului trecut s'au găsit în Austria destui oameni atât de clar văzători în cât să bage de seamă marele neajuns în alcătuirea ei: faptul că Austria (cuprinzând şi Ungaria) era o amestecătură de neamuri cari nu se înţelegeau între ele, ba chiar se duşmăneau, mai ales pe măsură ce li se deştepta conştiinţa naţională.

In anul 1842 s'a tipărit la Hamburg o carte anonimă intitulată „Österreich und dessen Zukunft", Austria şi viitorul ei. Cartea, interzisă imediat de cenzura austriacă, s'a bucurat de un mare succes. Introdusă în chip clandestin, s'au desfăcut în scurt timp trei ediţii, a doua fiind mai bogată decât întâia şi a treia decât a doua. Regretăm c'o avem numai pe aceasta din urmă. A fost mare emoţie la apariţia acestei cărţi; emoţia a fost şi mai mare când s'a aflat cine era autorul: baronul Viktor Andrian-Werburg, aristocrat austriac, om foarte cult şi, pe lângă asta, funcţionar superior al cancelariei imperiale.

Andrian, examinând situaţia internă a imperiului austriac, arată că, după 25 de ani de pace, sub dominaţiunea regimului de atunci — pe care noi îl ştim că era absolutist şi dic-

tatorial, — datoria publică a crescut mai mult decât de trei ori, sarcina dobânzilor s'a înzecit, birurile au sporit, şi o mână de „prinţi ai banului" s'au îmbogăţit pe seama sărăciei generale.

Pricinile acestor rele, după Andrian, erau numeroase. Cităm câteva din cele arătate de el: alcătuirea imperiului din o sumă de naţiuni cari nu se înţelegeau între ele ori chiar se urau, menţinerea în iobăgie a ţăranilor, păstrarea unui regim politic şi birocratic excesiv de centralizator, o politică externă nenorocită.

Rezultatele acestei politici:

„In interior, simpatiile naţiunilor şi ale tuturor claselor, pierdute pentru guvern. Statul, copleşit de sarcina unei datorii din ce în ce mai grele. Bunăstarea materială, pornită într'o progresiune extrem de înceată. Interesele spirituale, neglijate.

„Şi statul, pe punctul de a fi sfâşiat, din cauza divergenţei din ce în ce mai mari dintre părţile componente".

In ce priveşte politica externă, autorul citează atitudinea inexplicabilă a Austriei, faţă de lupta de eliberare a grecilor. Austria a fost singura mare putere de partea asupritorului; de aceea şi-a înstrăinat orice simpatie şi a înlesnit penetraţiunea rusească. In Moldova, în Muntenia, în Serbia, pretutindeni Rusia exercită o enormă influenţă de fapt, e aproape stăpână desăvârşită, iar de acolo începe să-şi întindă influenţa, deocamdată numai spirituală şi sufletească, asupra popoarelor slave din cuprinsul Austriei.

Bilanţul extern e acesta:

„Faţă de străinătate, puterea, prestigiul şi influen-

ţa, scăzute. Locul între marile puteri europene, păstrat mai mult graţie unei pietăţi tradiţionale, pe când adevărata influenţă, întemeiată pe forţa internă şi pe o tendinţă neclintită, clar exprimată, a dispărut de mult".

Incheiere: „acestea sunt rezultatele unei păci de 25 de ani, sub guvernarea austriacă".

Leacul, autorul îl găseşte în regimul constituţional, larg descentralizat în ce priveşte provinciile şi naţiunile, cu educarea şi pregătirea cetăţenilor spre deplinele drepturi cetăţeneşti individuale. Citându-l pe Aristotel, Andrian spune că guvernul va trăi cu atât mai mult, cu cât îşi va exercita puterea asupra a mai puţine lucruri; iar pentru a demonstra imposibilitatea unei bune guvernări absolutiste, autorul redă observaţia unui prinţ pe care însă nu-l numeşte :

„Cele mai multe guverne în veacul nostru (autorul scria în 1840) se întemeiază pe funcţionari, cari, ca atari — şi oricât s'ar duşmăni între ei — constituie o contra-pondere colectivă a voinţei suveranului.

„....Cea mai bună intenţie, în drumul spre înfăptuire devine cu totul altceva decât urmărise prinţul; iar acesta, deobiceiu, află cel din urmă în ce scopuri s'a abuzat de intenţia lui cea bună".

Ne vom permite aci o digresiune:

Observaţia prinţului anonim cu privire la omnipotenţa birocraţiei austriace, încălcând chiar şi voinţa împăratului, e confirmată prin multe fapte. Iată unul, mai interesant pentru cititorii noştri şi mai uşor de controlat, pentru că-l găsim şi în Xenopol: în timpul răscoalei lui Horia, despre care vom mai vorbi în aceste

pagini, împăratul Iosif II, — amestecat, desigur, în această chestiune, deşi nu se ştie bine în ce fel — îi scrie lui Jankowitz, guvernatorul Banatului, plângându-i-se că, *deşi a dat ordinele cele mai severe ca să i se raporteze exact, totuşi n'a putut nici o dată să afle adevărul : ocârmuirea Ardealului i-l'a ascuns întotdeauna.*

Dar Iosif nu s'a putut mira de aceasta. El avea experienţa lucrurilor. D. profesor I. Lupaş, sub titlul „Incercări de emancipare a ţăranilor din jugul iobăgiei", arată cum aceste încercări au fost făcute de numita împărăteasă:

„A păşit deci cu hotărîre (Maria Theresia) pe tărâmul încercărilor de reformă agrară, dar latifundiarii potrivnici aveau în cadrele autonomiei comitatelor lor ungureşti suficiente mijloace de a împiedica la tot pasul înfăptuirea acestor reforme. Nu le lipsea nici cinismul de a se lăuda în cântecele lor că au izbutit să zădărnicească intenţiile reginei.

„Insuşi Iosif II constată mai târziu că toate ordinele date de către maică-sa împărăteasa au fost incontinuu zădărnicite".

In treacăt vom spune că observaţia prinţului anonim, confirmată pentru trecut, se confirmă şi ulterior, dealungul domniei lui Franz Iosef.

W. Steed, în „La Monarchie des Habsbourgs" arată forţa copleşitoare a birocraţiei austriace capabilă să reziste chiar şi voinţei împăratului:

„Nici măcar ordinul împăratului, direct şi personal, nu ajunge în totd'auna ca să învingă rezistenţa funcţionarilor înrăiţi, cari, câte odată, par să puie la încercare sentimentul autorităţii la monarch şi să-i probeze că Statul sîntem noi!"

Steed citează diferite cazuri, între cari unul foarte elocvent: un ordin al împăratului pe care funcţionarii respectivi şi-au permis să nu-l execute şi pe care au încercat să-l eludeze şi după repetarea lui de către împărat.

„Nu te-ai putea apăra în adevăr în contra birocraţiei de toate gradele — zice Steed — de cât cultivând un spirit de independenţă politică şi de iniţiativă economică la particulari...

„..Dar asta este extrem de greu în Austria, unde superioritatea statului şi a servitorilor lui asupra întregului comunităţii este destul de general acceptată şi împiedică orice control vigilent din partea publicului".

Aceste constatări arată cât de naivă este speranţa dictaturiştilor — a celor de bună credinţă — că ar fi posibilă o *dictatură luminată,* adică un dictator cuminte, drept şi bun, care să gospodărească frumos şi cinstit, făcând binele şi împărţind dreptatea.

Dacă un om atât de ideal ar ajunge în fruntea stăpânirii, el n'ar putea fi veşnic pretutindeni, materialmente şi fiziceşte *i-ar fi cu neputinţă să rezolve o singură chestie prin sine însuşi :* în toate ar depinde de sub-alternii lui, cari şi-ar avea interesele şi legăturile lor.

Poporul român a înţeles şi acest lucru, cum a înţeles atâtea, dintr'o lungă şi jalnică experienţă. De aici vorba: PÂNĂ LA DUMNEZEU, TE MĂNÂNCĂ SFINŢII!

Cititorii vor ierta digresiunea : fiindcă a venit vorba de rezultatele unor dictaturi mai mult sau mai puţin „luminate", nu se putea să nu insistăm asupra lor.

Dar să-l urmărim pe Andrian. El mai face şi remarca interesantă că, în apăsarea şi părăgenirea în care au fost lăsate provinciile Austriei, numai simţul naţional, care a început să se deştepte tot mai mult, a făcut ca — în ciuda sistemului *corosiv* al administraţiei, — unele din acele provincii să se înviorezе ; dela simţul naţional autorul aşteaptă mântuirea tuturora. Şi aci, o afirmaţiune care ar trebui controlată: Andrian susţine că în cuprinsul imperiului austriac (inclusiv Ungaria), ungurii sunt cei cari au provocat primele zvâcniri de conştiinţă naţională, la toate naţiunile conlocuitoare. Ungurii, zice Andrian, au fost cei dintâi cari au căutat să-şi capete libertatea desvoltării naţionale neştirbite. Imediat, toate naţiunile conlocuitoare au început să imite exemplul lor.

Lucrul e foarte interesant. Dacă aserţiunea este exactă, istoria nu putea fi mai ironică decât aşa, pentru că stăpânirea maghiară a fost aceea care, în cursul deceniilor, a dus cea mai aprigă luptă împotriva oricărei revendicări naţionale. Amănunte găsim chiar la sociologii maghiari. Şi doară clasa stăpânitoare maghiară nici nu era atât de „naţională" cât îi plăcea să se proclame *). Şi tocmai această politică absurdă şi sălbatică a împins Ungaria la nenorocire.

---

*) Sociologul maghiar Joseph Diner-Denes, fost ministru al Republicii Ungare, în cartea „La Hongrie, Oligarchie, Nation, Peuple", arată foarte bine că ideea de *naţiune* are, în concepţia oligarchiei maghiare, un înţeles cu totul special. Ea *esclude cu desăvârşire massa populară:* naţiunea o formează *nu-*

Andrian se ridică împotriva prejudecăţilor şi urilor naţionale: „dispreţul pentru alţii, zice el, este un slab surogat pentru respectul de tine însuţi". Ţinta cea mai apropiată, după Andrian, trebuie să fie organizarea Austriei, pe bazele arătate mai sus, cu păstrarea deosebirilor provinciale — mai ales naţionale — pentru ca, astfel, marile nemulţumiri încetând, să se ajungă la crearea unei naţiuni austriace.

* * *

Insă maxima habsburgică *divide et impera* — Bauernfeld o numeşte „die Erbmaxime", maxima ereditară — stăpânea cu străşnicie, şi de foarte multă vreme. Istoricul Viktor Bibl (în volumul „Von Revolution zu Revolution", 1924) ne relatează această spovedanie făcută de marele cancelar Metternich unui ambasador francez:

— *Popoarele mele îşi sînt streine unul altuia. Cu atât mai bine: eu trimet unguri în Italia şi italieni în Ungaria; din antipatia lor naşte ordinea, iar din ura lor reciprocă — pacea generală.*

---

mai oligarchii, interese *naţionale* sînt *numai* interesele lor de castă. De altfel, cei mai mulţi nici nu sînt de rasă maghiară:

„Din vechea nobilime de rasă maghiară nu mai subsistau de cât resturi. Şefii primelor straturi de năvălitori, stabiliţi hereditar — huni, avari, slavi, — ca şi şefii năvălitorilor noui — iazigi, cumani şi săcui, franci şi saxoni, valahi *şi valoni, cărora trebuie să le adăugăm numeroşi seniori străini şi cavaleri rătăcitori veniţi cu regii caselor străine, formau un ciudat amestec de limbi şi de rase. Singurul element de legătură erau drepturile, sau mai bine zis privilegiile pe cari le aveau în comun, — privilegiile nobleţei".*

In această politică a... păcii, — a păcii fabricate din vrajbă — celebrul diplomat trăgea mare folos din varietatea de limbi care împestriţa monarchia. Lumea cunoaşte state bilingve, ca Belgia şi Canada, sau state trilingve ca Elveţia, unde oamenii, în mod firesc porniţi să se 'ngăduie reciproc, o duc destul de bine laolaltă. In monarchia habsburgică, peste o duzină de limbi principale — şi nu mai socotim puzderia de dialecte — mai mult urlau de cât vorbeau. Stăpânirea împingea lumea la ceartă şi sfâşiere; ea *potrivea*, zilnic, gradul de aberaţie şi de cruzime.

Benedetto Croce, în „Storia d'Europa", expune foarte concis şi convingător una din aplicările practice ale sistemului atât de simplu, mărturisit de Metternich. E vorba de înfrângerea revoluţiei dela 1848:

„Casa de Austria a salvat atunci imperiul întrebuinţând naţionalităţile, pe una contra alteia: germani şi croaţi contra italienilor, boemi şi croaţi contra Vienei răsculate, croaţi şi germani contra ungurilor, — şi recurgând apoi, pentru a potoli pe unguri, la ţar, care a trimes un transport de armată rusească".

Dar Metternich nu se întemeia numai pe duşmănia dintre neamuri. El înteţea şi lupta dintre clase, după nevoie.

XIII

Răscoale ţărăneşti, din ordin de sus!

In cartea „Revoluţie şi Contra-revoluţie", Karl Marx spune lucruri destul de... nostime :

„Guvernul prinţului Metternich se întemeia pe doi stâlpi. In primul rând se silea să ţie în eşec pe fiecare din naţiunile supuse autorităţii austriace, prin toate celelalte naţiuni aflătoare într'o situaţie analoagă. In al doilea rând — şi ăsta a fost în totd'auna principiul fundamental al monarchiilor absolute — se sprijinea pe două clase — proprietarii de pământ feodali şi marii financiari — căutând să ţie balanţa egală între aceste două clase, astfel ca să lase deplina libertate de acţiune guvernului.

„Nobilimea fonciară, care trăia exclusiv din veniturile feodale de tot felul, forţamente trebuia să susţie guvernul care era unicul ei reazăm în potriva clasei de sclavi oprimaţi, din exploatarea căreea trăia. Iar când partea mai puţin bogată a nobilimii se ridica în potriva guvernului, **Metternich asmuţa pe ţărani,** cari profitau de ocazie ca să se răzbune groaznic în potriva asupritorilor lor direcţi, cum s'a întâmplat în Galiţia în 1846.

„...Nemulţumirile dela clasă la clasă erau pentru Metternich o condiţie primordială de guvernare.

Mergea chiar până acolo că le ațâța, făcând din clasele superioare instrumentul tuturor exacțiunilor guvernului — și aruncând asupra acelorași clase odiosul acelor exacțiuni. Astfel erau prea puține nemulțumiri contra guvernului, sau mai bine zis nu erau de loc. Impăratul era adorat".

Spusele lui Marx le confirmă... împăratul Franz Iosef! De curând s'au publicat scrisorile acestuia către mamă-sa. Aci vom cita una, scrisă în 1863, când în Polonia rusească izbucnea revoluția, și erau temeri că ea se va întinde și în Galiția.

Franz Iosef scrie:

„In Galiția e foarte rău: răscoala e gata să izbucnească. De cât, eu sînt perfect liniștit, căci îl am acolo pe Mensdorff și-i am și pe țărani, cari la primul semn *ar restabili liniștea, deși nu în chip prea tandru".*

Prin urmare Franz Iosef se gândea să repete în 1863 ceea ce se mai făcuse o dată, tot în Galiția, în 1846.

Ba, în fond, lucrul e, de astă dată, mult mai grav. D. Gh. Brătianu, în recenta-i lucrare „Napoléon III et les nationalités" dă o expunere pe cât de scurtă pe atât de luminoasă, a răscoalei poloneze din 1863 și a repercusiunilor ei în politica europeană. In ce privește atitudinea Austriei, d. Brătianu arată că *„Austria se bucura aproape fățiș de încurcăturile vecinilor de la răsărit; și ea îngăduia supușilor ei galițieni să înarmeze pe insurgenți și să asigure transportul clandestin de arme, muniții și voluntari".*

Faptul este deci mai grav de cât părea la prima vedere. Liniştea perfectă cu care se lăuda Franz Iosef, era în realitate *şi mai* perfectă: nu numai că privea nepăsător la desfăşurarea unei răscoale menite să se întindă şi în ţara lui, dar de fapt o înteţea, îngăduind propriilor lui cetăţeni s'o alimenteze. E adevărat că în felul acesta grăbea trecerea răscoalei şi în Galiţia, dar ce-are a face? Odată produs acest ultim eveniment, intra în joc antidotul: ţăranii cărora le va face întâiul semn.

In cât, formula cu care începe scrisoarea: „în Galiţia e foarte rău”, trebuie citită astfel: *în Galiţia e foarte bine!*

Atâta numai, că lucrurile luând altă desfăşurare, — omul propune şi împrejurările dispun — n'a fost ocazie să se recurgă la mijlocul acela extrem. Franz Iosef o va fi regretat profund. A păstrat însă reţeta, pentru că, vorba ceea: mai trebuie şi altă dată. Era cât p'aci să fie întrebuinţată în anii 1905-1906; am citat doară mai sus cuvintele lui Otto Bauer: *„Regele Ungariei — Franz Iosef — vroia să intimideze parlamentul aristocratic şi recalcitrant, ameninţându-l cu votul universal şi egal, cu mobilizarea masselor ţărăneşti şi uvriere în potriva nobilimii”*.

E desigur instructiv să constatăm că revoluţia şi lupta de clase nu sînt chiar atât de abominabile şi diabolice cum scrie la carte. Chestiunea e numai: *la ce servesc*. La rigoare, Franz Iosef poate fi şi... marxist, cu condiţia ca el însuşi să manipuleze marxismul, aşa cum îi convine lui.

Am mai auzit noi despre aşa ceva: revoluţia lui conu Leonida, pe care o face poliţia în persoană. Dar ori-cum, e lucru prea-prea ca un împărat să-şi răscoale propriii săi ţărani în potriva propriilor săi boieri. Şi ţarii Rusiei au fost învinuiţi de ceva cam asemănător; dar pe lângă mica asemănare mai era şi o mare deosebire: ţarii au fost acuzaţi că răscoală pe sătenii din alte state, nu pe cei din Rusia. De pildă: s'a spus pe vremuri că răscoalele noastre dela 1888 au fost opera iconarilor şi jugănarilor. Astăzi încă, publicistul austriac Philipp Menczel, originar din Bucovina şi specialist în lucrurile româneşti, îşi păstrează această părere, pe care la timp a susţinut-o prin presă. In volumul „Trügerische Lösungen", apărut în 1932, Menczel spune:

„Până în timpurile cele mai recente, săgeţi ruseşti, otrăvite, s'au înfipt în carnea românească.

„In 1887, când ameninţa războiul între Rusia şi Austria, Hitrowo, faimosul ministru al Rusiei, şi secretarul său Iswolsky — om capabil de orice infamie (Schandtat), — au pus la cale îngrozitoarele răscoale ţărăneşti din România, pentru ca s'o facă pe aceasta incapabilă de acţiune".

Menczel mai are şi informaţia că Ioan Brătianu-tatăl, printr'un manifest adresat opiniei publice mondiale, a vestejit aceste procedeie mongolice. Evident, Menczel a fost indus în eroare: n'a existat un asemenea manifest al lui Brătianu, dar e adevărat că ruşii *au fost* acuzaţi de mulţi — şi foarte vehement — ca făuritori ai răscoalelor de la noi, după cum e adevărat c'au avut şi apărători, iar printre aceştia

se afla şi — Gherea. In nenumărate articole, şi apoi în „Neoiobăgia", Gherea, care nu simţea câtuşi de puţin înclinarea filantropică să salveze cinstea ţarului sau pe a lui Hitrowo, a ridiculizat învinuirea, pe care a rezumat-o în formula comică: *„Ţarul şi Jugănarul!"*

Dar şi înaintea lui Gherea ruşii au găsit un mare apărător: acela a fost Eminescu; şi doară nu era nici el rusofil. Polemizând cu Al. Beldiman — fiul lui A. V. B., întemeietorul „Adevĕrului" — Eminescu neagă rolul atribuit iconarilor şi spune că singura soluţie spre a evita repetarea răscoalelor este să se înbunătăţească soarta ţăranilor (D. Murăraşu: „Naţionalismul lui Eminescu", pag. XXXIII şi 240).

In acelaş fel vorbea şi un tânăr menit unei cariere strălucite: Take Ionescu. In discursul dela 25 Noembrie 1888, discurs din care am mai citat, oratorul, fără să excludă putinţa şi a unor instigaţii, spune categoric că „mizeria a fost cauza primă a răscoalei".

Iată un amănunt interesant:

— Imi aduc aminte, spunea Take Ionescu în acel discurs, că venise în Bucureşti corespondentul unui jurnal străin, corespondentul lui „Times". El venise dintr'o ţară unde tot ce se petrece în Europa, este d'acapul pus în socoteala Rusiei: din Anglia, unde rusofobia este aproape o boală naţională. Venise să afle adevărul şi grozav se îndoia de ceea ce-i spuneam eu, că nu sînt ruşii cari au făcut răscoala ci starea cea rea a ţăranilor *).

---

*) Fără îndoială, Take Ionescu nu se gândea să apere pe ruşi, cum nu se gândeau la aşa ceva nici

Orice am vrea să credem însă în privinţa rolului Rusiei în răscoalele noastre, două fapte rămân stabilite: că România nu făcea parte din imperiul rusesc, aşa cum Galiţia făcea parte integrantă din imperiul austriac, — şi că informaţia despre rolul de instigatoare al Rusiei n'o dă ţarul în persoană, cum se întâmplă în cazul de mai sus, unde Franz Iosef în persoană se destăinuieşte.

Şi destăinuirea e sinceră. In scrisorile adresate mamei sale, fără gând de publicare, Franz Iosef spunea purul adevăr. Aşa, în altă scrisoare, venind vorba de o paradă militară la care participase în ajun, blândul împărat explică pentru ce a ordonat parada: *„ca să arăt scumpilor mei vienezi că mai am soldaţi şi tunuri"*.

Eminescu, nici Gherea. Take Ionescu, pe vremea aceea, era încă militant anti-rus. Pe atunci, şi timp de ani după aceea, el continua să scrie acele articole, rămase în istoria politică a României, demonstrând că totul ne desparte de Rusia şi de politica rusească. Acest fel de propagandă, pătrunzând, clandestin, în Basarabia, întărea în sufletul tineretului moldovenesc sentimentul naţional şi avântul anti-ţarist. In romanul d-lui C. Stere, „Nostalgii" (al cincilea din seria „In preajma revoluţiei"), îl vedem pe Vania Răutu, întors din Siberia, entuziasmat de cuprinsul unui articol semnat Nitza Vasilescu, articol din care romancierul reproduce un fragment. In „Adevĕrul" dela 15 Noembrie 1934, d. Scrutator identifică acel articol, care nu este inventat de romancier, ci a fost tipărit în 1891, în „Românul" lui C. A. Rosetti, sub iscălitura lui... Take Ionescu.

Prin urmare, Take Ionescu, din consideraţii politice superioare anti-rus pasionat, nu înţelegea să înşele pe alţii, necum pe sine însuşi, atribuind ruşilor vina răscoalelor ţărăneşti, când vina era a împrejurărilor economico-sociale dela noi, şi mai concret, a păturii noastre conducătoare.

Şi doară e proverbială adoraţiunea scumpilor vienezi pentru scumpul lor împărat! Dar... *sicher ist sicher*, sau, pe româneşte, ce e bine nu e rău!

Aşa că rămâne adevăr istoric mărturisirea lui Franz Iosef despre felul cum avea de gând să reprime pe boierii din Galiţia în 1863.

* * *

Franz Iosef omitea însă un detaliu: că, după ce, servindu-se de ţărani, va fi reprimat pe boieri, pe urmă, dacă va fi nevoie, va reprima şi pe ţărani. Sînt destule exemple. Ajunge unul: revoluţia lui Horia, Cloşca şi Crişan, întâmplată acum 150 de ani. Horia, ţăran cărturar, a fost de mai multe ori la Viena, cu plângerile iobagilor români. S'a întors printre ei cu porunca dela împăratul Iosif II, ca să ucidă pe toţi nobilii şi în general pe unguri, iar ţăranii români să le ocupe moşiile. Ţăranii au făcut revoluţia şi apoi au suferit cea mai cumplită represiune.

Romancierul Liviu Rebreanu, care înainte de a scrie romanul „Răscoala", a publicat lucrarea de popularizare istorică „Răscoala Moţilor", ne dă în această lucrare o scurtă dar impresionantă expunere, mai răspândită în public de cât marea istorie scrisă de N. Densuşeanu şi chiar de cât capitolul respectiv din Xenopol. Impresia cu care rămâi din toate lecturile, e aceasta: dacă e sigur că împăratul Iosif nu i-a dat lui Horia porunca directă şi precisă pe care a *înţeles-o* el, nu-i mai puţin evident că, în chip meşteşugit, i s'a picurat

HORIA

lui Horia în minte şi în suflet, credinţa că împăratul *vrea*, că împăratul *porunceşte*.

Horia n'a putut *inventa* porunca. In sufletul lui era convins de realitatea ei. Aşa cum se trăia pe acolo, în frica stăpânirii, el ştia ce l'ar aştepta şi pe el şi pe ai lui, dacă din proprie pornire s'ar năpusti cu foc şi sabie asupra boierilor, şi mai cu seamă dacă ar mai lua şi numele împăratului în deşert.

N. Densuşeanu crede că Horia nici nu mai avea ce face: el şi fusese condamnat de stăpânire pentru agitaţiile de până atunci şi aştepta numai să fie prins. In această stare de spirit a putut deci să recurgă la încercarea supremă. E cam riscat să substituim din oficiu judecata noastră, judecăţii presupuse a celui în cauză. Dacă e vorba să operăm cu logica noastră, era mai simplu — şi socotim mai probabil — ca Horia, ameninţat de urgia stăpânirii, să se fi refugiat la Viena, cu care era destul de familiarizat. Aici putea să-şi câştige protecţia stăpânirii celei mari şi în tot cazul putea să aştepte până se vor potoli patimile de acasă. Nu vedem ce l-ar fi hotărît pe Horia ca în lupta-i cruntă înpotriva boierilor, să-şi mai atragă, de bună voie, şi duşmănia împăratului. Doară nu era Horia o minte aprinsă, de băieţandru nesocotit, ca să-şi închipuie că va putea cu uşurinţă să creieze o stare de fapt, pe care de nevoie s'o primească şi stăpânirea. Era om de 50 de ani, cumpănit şi aşezat, cu ştiinţă de carte — ba chiar adevărat cărturar, cum rezultă din manuscrisul unguresc găsit de episcopul Roman Ciorogariu, — traducerea lucră-

rii unui sas, Friedrich Schiller *). Lucrarea aceasta ni-l arată pe Horia citind în original pe Klopstock şi plângându-se că nu-l înţelege bine. Preţioasă mărturisire! Klopstock e, până în zilele noastre, greu de înţeles; şi Horia, plângându-se de aceasta, se dovedeşte *adevărat* cititor: cititorul care *ştie* ce înseamnă a citi şi a înţelege. E mare lucru să-ţi dai seama că nu înţelegi! Dar omul acesta, deştept şi cuminte, cunoscător al legilor — fusese primar—

---

*) Episcopul Roman Ciorogariu, care a tradus în româneşte, după manuscrisul unguresc, lucrarea lui Schiller, crede că acesta e un sas oarecare („Horia şi Cloşca", Tip. Diecezană, Oradea). Profesorul I. Lupaş (în „Răscoala ţăranilor din Transilvania") înregistrează aserţiunea că autorul e marele Friedrich Schiller, fără să exprime vre-o părere. D. Ştefan Meteş (în „Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia"), înclină să creadă că e vorba de marele poet. Colegul V. Munteanu (în „Cuvântul Liber" din 2 Martie 1935) o crede în chip absolut.

Noi n'o credem de loc. Să nu ne înşele identitatea numelui. Schiller e un nume comun: în Anuarul Vienei (Lehmann) sînt 300 de Schilleri.

In primul rând broşura nu e la înălţimea lui Schiller, nici din punctul de vedere literar, nici din cel istoric. Apoi, Schiller ar fi scris-o în cu totul alt spirit: el ar fi prea-mărit pe Horia şi pe ţăranii răsculaţi, în loc să amestece puţinele laude cu violente diatribe şi epitete dispreţuitoare, cum face bietul anonim sas.

Schiller este doară autorul piesei „Hoţii", prima lui operă dramatică, jucată pentru întâia oară cu doi ani înainte de revoluţia lui Horia. Jaurès caracterizează acţiunea din „Hoţii" ca *„operă de justiţie: răzvrătiţi de drumul mare întreprind apărarea bietului ţăran şi a negustorului cinstit, de stoarcerile nobililor şi ale autorităţilor"*. Nu se poate o prezentare mai concretă şi mai sugestivă a substratului social al dramei lui Schiller; şi apare evidentă înrudirea dintre acţiunea lui Karl Moor şi a lui Horia, indiferent de mobilele lor sufleteşti deosebite. Şi tocmai pentru că drama avea *acest* caracter, Adunarea Legislativă a Franţei, în şedinţa dela 26 August 1792,

umblat prin Viena, şi în contact repetat cu autorităţile cele mai înalte, — s'a încumetat să se înfăţişeze cu jalbă până şi Măriei Sale Iosif împăratul — omul acesta nu putea vorbi de-o poruncă, pe care în sufletul lui n'ar fi ştiut-o dată. Seton-Watson face o observaţie foarte judicioasă: nu se ştie pe ce cale a obţinut Horia audienţa la împăratul Iosif.

Asupra culiselor revoluţiei nu s'a putut afla

---

l-a proclamat pe Schiller *cetăţean francez*, — „citoyen françois" — făcându-i astfel, ca şi lui Klopstock şi altora, cinstea supremă, pe care ei nici n'o visau.

Schimbatu-şi-a oare Schiller ideile şi sentimentele dela apariţia „Hoţilor" şi până la răscoala lui Horia? Nu, pentru că şi după aceea a scris piese revoluţionare — *„în contra tiranilor"*, după propria lui lozincă — ultima lui piesă fiind „Wilhelm Tell". Şi scrierile lui istorice sînt animate de acelaşi spirit.

In tradiţia socialistă a rămas dragostea şi veneraţiunea pentru Schiller: Gherea îl trece în fruntea „artiştilor cetăţeni", E. Pernerstorfer îl proclamă precursorul socialismului modern; iar Franz Mehring spune că în „rândurile muncitorimii va răsuna pururea chemarea lui Schiller în potriva tiranilor" şi că „muncitorii vor păstra cu recunoştinţă şi admiraţie în amintirea lor pe poetul „Hoţilor", al lui „Wallenstein" şi al lui „Tell". In asemenea condiţii e perfect explicabil că oficialitatea s'a ţinut faţă de Schiller într'o rezervă glacială. Când s'au înălţat la Viena statuile lui Goethe şi Schiller, Franz Iosef şi-a exprimat adânca dezamăgire: *„Se înalţă statui unor asemenea oameni, când sînt atâţia generali cari n'au încă statuie!"* Aceasta e, de sigur, o vorbă foarte frumoasă; dar există un fapt şi mai frumos: într'o zi autorităţile vieneze au confiscat... Monitorul Oficial (Die Wiener Zeitung) pentrucă, întâmplător, într'o dare de seamă, conţinea două versuri din „Fiesco" de Schiller.

Din toate acestea urmează lămurit că broşura tradusă de părintele Roman Ciorogariu nu este, nu poate fi a marelui Schiller.

De altfel, dacă ar fi — şi spunem abia la urmă argumentul care se impune cel dintâi — am vedea-o figurând în colecţia operelor lui complecte, pentru că n'ar fi fost nici un motiv ca să dispară.

IOSIF II

nimic din gura lui Horia, care în tot timpul instrucției și procesului a tăgăduit totul. De ce? Nu de frică. Felul cum s'a prezentat la supliciu exclude cu totul lipsa de curaj. Dar este un detaliu adânc turburător: în timpul instrucției, pe când refuza să răspundă comisiunii speciale care-l interoga, Horia cerea în același timp să fie trimes la Viena, ca să raporteze împăratului.

Amănuntul dovedește că Horia nu se știa tocmai vinovat față de Iosif II, — și n'ar fi de mirare să fi fost... din potrivă! In tot cazul, Horia, după ce făcuse revoluția în numele împăratului, fapt dovedit cu toți martorii, nu cerea doară să fie dus înaintea lui numai ca să-l braveze, refuzându-i și lui explicațiile *).

Din această atitudine a lui Horia, ca din tot ce s'a petrecut, deducem că și intriga habsburgică și-a avut rostul în revoluție.

---

*) Baronul Riedesel, diplomatul prusiac acreditat la Viena, raportează regelui său, la 12 Ianuarie 1875: *„Ceeace surprinde este că împăratul a afirmat că are stimă și admirație pentru curajul și entuziasmul acestui om — este vorba de Horia — și că îl va chema să vină la Viena pentru a-l vedea și a-i vorbi”.*

...In cea din urmă scrisoare adresată contelui Jancovics, la 28 Februarie, adică în ziua executării lui Horia și lui Cloșca la Alba Iulia, împăratul îi scria că ar fi dorit să cunoască înainte de executarea lor, declarațiunile acestora, pentru a putea dispune să fie ascultați în ce privește unele chestiuni. despre cari ar dori să aibă explicațiuni mai amănunțite. Deoarece însă, probabil, aceștia au fost deja executați, ar dori să fie informat și verbal din partea contelui Jancovics, pentru a cunoaște toate cauzele acestei răscoale. Este poate o indicațiune a destinului că o moarte subită l-a împiedicat pe contele Jancovics de a-i mai vorbi vreodată împăratului său despre martiriul dela Alba Iulia (*Octavian Beu*, „Impăratul Iosif II și răscoala lui Horia”, în „Revista fundațiilor regale”).

In ce scop s'ar fi dedat stăpânirea habsburgică la o maşinaţiune atât de sinistră?

In cartea „Habsburgii, Ungurii şi Românii" de I. Russu-Abrudeanu şi Vasile Stoica, lucrul e spus foarte lămurit: era un conflict permanent între nobilimea maghiară şi autoritatea supremă dela Viena:

„Trebuia deci pusă (nobilimea maghiară) la locul său, şi după vechea metodă austriacă, cu cât se poate mai puţine sforţări, înfrântă cât se poate de bine.

„Politica austriacă totdeauna a ştiut vârî mâna altuia în foc, ca să-şi scoată castanele. Ajungea astfel la o ţintă îndoită: îşi înfrâna duşmanul şi apoi slăbea şi mâna care cu un alt prilej s'ar putea ridica şi în potriva ei.

„...După ce Viena ne-a aservit şi ne-a dat pe mânile dietei nobilitare dela Cluj, acum ne ridica sperietoare în faţa aceloraşi reprezentanţi ai ungurismului. Deci jocul întors.

„..Pentru înfrângerea atotputerniciei nemţeşti, Austria ne întrebuinţează acum pe noi".

D. Gh. Tulbure, comentând manuscrisul publicat de părintele Roman Ciorogariu, esclamă :

„Iată deci pe Horia citind pe poetul Klopstock! In mijlocul Vienei, poate în faţa Burgului, aşteptând să intre cu jalba 'n mână, la împăratul Iosif II".

Foarte posibil! Şi, cine ştie? Poate că atunci a primit Horia — după entuziasta expresie de mai târziu a lui Franz Iosef — „primul semn", care a ridicat pe iobagii valahi în potriva boierilor unguri; prim semn, după care a venit însă şi al doilea: şi acesta nu se mai adresa lui Horia, ci lui Bruckenthal, gu-

vernatorul, care l'a transmis lui Preiss, comandantul...

Ţăranii au „linişţit" pe boierii unguri, iar armata la rândul ei, a „liniştit" pe ţărani, şi vorba de mai târziu a lui Franz Iosef: nu în chip prea tandru.

In cartea citată a lui Abrudeanu şi a lui Stoica, epilogul acesta e redat scurt şi cuprinzător:

„Maurul şi-a făcut datoria, maurul putea să plece. REVOLTA TREZITĂ DE OAMENII IMPĂRATULUI e înăbuşită de armatele lui, şi cei trei tovarăşi Horia, Cloşca şi Crişan îndură moarte de mucenici, tustrei, ca o dovadă pentru totdeauna de ce procedeuri de înaltă morală a ştiut uza casa de Austria în ajungerea scopurilor sale".

In ordinul lui Bruckenthal dela 11 Noembrie 1784, ordin publicat în româneşte cu litere chirilice, vedem un pasagiu în care se dezminte amestecul habsburgic la plămădirea răscoalei:

„...*Unii din neamul românesc, prin minciunile şi înşălăciunile a unora voitori de rău şi căpetenii a răutăţilor ce să numesc vătafi sau povăţuitori, fiind înşălaţi, prea grele răutăţi ar face, şi aducându-vă la o laltă, toate celea, mai vârtos casile Domnilor şi a Nemişilor supt acest înprilej le-ar risipi şi le-ar pustii,* CA CÂND LOR DE LA CEI MAI MARI AI SĂI LI S'AR FI DAT SPRE ACEASTA PORUNCĂ".

In consecinţă:

„...*Inălţatul împărat foarte cu mare greotate va suferi, şi pe unii ca aceia care ascultării nu să vor supune, ca pe nişte răzvrătitori, şi ceia ce turbură pacea şi liniştea cea de obşte* cu prea grea pedeapsă *îi va pedepsi.*

„...*Să ştiţi cu adevărat aceasta, că voi ca*

niște răzvrătitori și rebeli și necredincioși a înălțatei împărății supuși vă vă (sic) veți socoti, și cu silnică și înarmată mână prin mulțimea cătanelor vă veți înfrâna".

Această poruncă, și alte trei, le publică d. Virgil Șotropa în „Contribuții la istoria revoluției lui Horia" (Anuarul institutului de istorie națională, Cluj), după transcrierea făcută de d. prof. Nic. Drăganu *).

In aceeași lucrare, d. Șotropa publică o plângere a unui mare număr de aristocrați ardeleni cari roagă stăpânirea să reprime răscoala: *„Ingrijații și triștii subsemnați, cerem scut și ajutor"*. Printre semnatari vedem nu mai puțin de 4 (patru) conți Bethlen. Descendenții lor de astăzi, deveniți optanți, s'au adresat, tot atât de îngrijați și de triști, tribunalelor internaționale, pentru că, după un veac și jumătate, li s'au luat în sfârșit moșiile, pe cari Horia a vrut să li-le ia încă de atunci.

*
* *

Nu intră în subiectul nostru să vorbim de succesul Bethlenilor de azi; succesul celor de

---

*) Aceste ordine au fost trimese șefilor de administrație din provincie — cum ar fi, la noi, prefecților — ca să le afișeze în sate. D. Șotropa ne dă prețiosul amănunt că în scrisoarea care însoțea ordinele, centrul punea în vedere acelor șefi „să urmărească cu atenție PE PRIMARII ȘI JURAȚII SATELOR, deoarece s'a constatat că în unele locuri CHIAR ACEȘTIA AU FOST AUTORII răzvrătirilor". Amănuntul e prețios pentrucă denotă continuitatea unui fenomen social. In „Neoiobăgia", Gherea insistă foarte mult asupra faptului că la noi, în 1907, tocmai fruntașii satelor, inclusiv primarii, au fost principalii agenți de răzvrătire. Același lucru îl constatase „Adevĕrul" în primele timpuri ale apariției sale, cu privire la răscoalele din 1888.

ieri a fost grandios. Porunca oficială făgăduise „prea grea pedeapsă", cu „silnică şi înarmată mână". Şi oficialitatea s'a ţinut de cuvânt — guvernele nu-şi calcă *toate* făgăduielile — aşa că represiunea a fost grozavă.

Represiunea a fost grozavă, dar ea n'a împiedicat repercusiunile fireşti ale răscoalei reprimate; aceste repercusiuni s'au întins mereu, în spaţiu şi în timp, influenţând cugetarea, simţirea şi acţiunea generaţiilor.

Iată, de pildă, un epizod publicistic:

In anul 1869 a urmat o polemică între Titu Maiorescu şi ziarul de pe atunci „Adunarea Naţională". Ziarul acesta, într'un înflăcărat avânt de preamărire a virtuţilor civice româneşti, scrisese:

„Două din cele mai mari evenimente în Istoria Europei moderne au primit direcţiune, sau cel puţin s'au născut la signalul dat pe pământul nostru: revoluţiunea franceză şi cele două uniuni naţionale ale Italiei şi Germaniei.

„Revoluţiunea franceză este numai continuaţiunea revoluţiunei lui Horia, cu singura deosebire că a lui Horia avea direcţiune naţională pe lângă cea socială".

In articolul „Observări polemice" scris în acelaş an, Titu Maiorescu, adversarul oricărei exagerări şi oricărei demagogii, a copleşit de sarcasm pe bietul autor al rândurilor citate. Omul avea în tot cazul o scuză: el nu ştia că pe lângă motivele sociale şi naţionale ale revoluţiei lui Horia — motive fără cari în niciun caz ea n'ar fi izbucnit — a mai fost şi unul ocazional, hotărîtor: instigaţia habsburgică. Inainte de a se da pe pământul nostru „sig-

nalul" de care vorbea „Adunarea Naţională", se dăduse dela Viena *semnul* pe care mai târziu Franz Iosef avea să-l destăinuiască mamei sale.

Acesta era sistemul; şi sistemul a continuat, din urmaş în urmaş, până l'au moştenit Metternich şi Franz Iosef.

L'au simţit, cum am văzut, ţăranii din Galiţia, în 1846. L'au simţit şi românii, în frunte cu Avram Iancu, după evenimentele dela 1848. Faptele se cunosc. Vom cita numai, ca mărturie străină, câteva rânduri din Bagger:

„Dacă soarta maghiarilor putea fi socotită ca tragică, soarta naţionaliştilor nemaghiari semăna a tragi-comedie. Saşi, români şi croaţi, primiseră făgăduieli sforăitoare drept răsplată pentru credinţa lor către împărat. Ei au luptat şi suferit pentru cauza împărătească şi s'au încrezut în cuvântul împărătesc. Prea curând aveau să-şi dea seama cât preţuia cuvântul acela.

„...Stur şi Hurban, conducătorii slovaci, credincioşi împăratului, şi conducătorul român Iancu, au fost prinşi şi închişi. Entuziasmul lor naţionalist făcuse bune servicii contra ungurilor, dar de aci încolo se arăta primejdios. Tot astfel şi împăratului Franz, după 1809, capacitatea de entuziasm a tirolezilor i-a părut primejdioasă.

„...Vitejii tirolezi cari se ridicaseră împotriva francezilor şi se opuseseră unei forţe superioare, fură părăsiţi în voia soartei.

„...E adevărat: ei s'au ridicat pentru împărat; dar rebeli tot erau!

„...Franz n'a mişcat un deget ca să salveze pe eroicul lor conducător, Andreas Hofer, de gloanţele ucigaşe ale plutonului de execuţie francez. In fond, înfrângerea răscoalei tiroleze nu i-a fost tocmai neplăcută".

Şi Bagger înregistrează un straşnic cuvânt de încheiere adresat, după evenimentele dela 1848, de un maghiar învins, unui membru al naţionalităţilor, care a mers cu împăratul:

— *Ceea ce noi maghiarii am primit ca pedeapsă, voi aţi obţinut ca răsplată *).*

Procedura habsburgică, aplicată ireproşabil: întâiu reprimarea răsvrătiţilor, apoi reprimarea reprimatorilor.

In ce priveşte sângerosul dispreţ cu care a fost tratat patriotismul tirolez în 1809, cazul n'a rămas unic.

Glaise-Horstenau, în volumul „Franz Iosefs Weggefährte" (citat de Karl Leuthner), arată cum în 1870 a fost vorba ca, în războiul franco-german, Austro-Ungaria să intervie în favoarea Franţei. In consiliul de coroană ţinut la 18 Iulie 1870 chestia discutată a fost aceasta: provocarea unei revoluţii în Polonia, pentru ca Rusia să nu se poată mişca; iar spre a atrage pe poloni, să li se cedeze Galiţia. Tot astfel să se atragă Italia, *dăruindu-i-se Tirolul de sud.* In schimb, Austro-Ungaria îşi anexează Bavaria, Würtembergul, Badenul, Bosnia şi... Valahia. Nu ştim dacă prin „Valahia" acei domni, în frunte cu Franz Iosef, înţelegeau numai Muntenia sau toată România. Eduard

---

*) Conducătorii românilor au spus-o chiar atunci, în petiţiile pe cari le-au înaintat împăratului şi guvernului austriac :

„Românilor li s'a aplicat pedeapsa cuvenită răsculaţilor, iar acestora recompensa (cuvenită) *românilor cari s'au pus trup şi suflet pentru tron şi împărăţie"* (vezi *Mihail Popescu:* „Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei").

Wertheimer, biograful lui Andrassy-tatăl, spune că era vizată întreaga Românie. Tot astfel, Franz Zweibrück. Fireşte : dacă-i bal, bal să fie! Raportul asupra chestiunii l'a prezentat şi dezvoltat ministrul de războiu, baronul Kuhn, care, în acel raport, arăta că, o dată cu schimbările teritoriale, se va putea face şi o reorganizare internă a întregei monarchii, în sensul unui centralism mai strict. Pasă-mi-te, nu era încă destul absolutism!

Au luat parte la consiliu: archiducele Albrecht, cancelarul Beust, ministrul comun de finanţe Lonyay, ambii prim-miniştri Alfred Potocki şi Iulius Andrassy, ministrul de războiu Kuhn. Impăratul Franz Iosef n'a vrut să intre în acţiune imediat; hotărî întâiu o declaraţie de neutralitate, în timpul căreea să se facă însă înarmarea necesară. Dar în interval, Germania a realizat izbânzi considerabile, şi atunci planul lui Kuhn, admis în principiu, a rămas baltă.

Aşa se face că Tirolul a scăpat neatins. Jertfirea lui este fapt împlinit în zilele noastre : partea din Tirol încorporată Italiei, nu este revendicată nici de Austria (care în mod oficial nici n'ar putea s'o facă), dar nu este trecută nici pe harta revizionistă a lui Hitler. In „Mein Kampf", Hitler care a scris cartea pe când era simplu particular, se leapădă categoric de Tirol; ceva mai mult: el face declaraţia uluitoare că protestul germanilor din Tirolul anexat constituie o intrigă... evreească! (vezi anexa No. 7). Bine înţeles, evreii n'au ce căuta în chestia Tirolului. Abandonarea acestei

chestiuni, şi de către Austria şi de către Germania, îşi are explicaţia ei foarte simplă. In sistemul habsburgic, — dela care d. Hitler nu se dă în lături când îi convine — n'aveau importanţă nici indivizii, nici naţiunile. Impăratul şi guvernul său puteau întrebuinţa indivizi, grupuri şi chiar naţiuni întregi, în orice fel de combinaţii, aşa cum într'o crescătorie de animale stăpânul e în drept să facă ori-ce ar voi cu animalele sale. *)

* * *

Andrian, aristocratul foarte cuminte despre ideile căruia am vorbit pe larg, fiind pe jumătate conştient de grozăvia situaţiei şi de urmările ei inevitabile, iar pe jumătate subconştient, a cerut, încă dela 1842, înlăturarea sistemului.

---

*) Hitler abandonează acum Tirolul, atâta timp cât i-o dictează conjunctura de moment. Cu drept cuvânt Robert Michels spune, în „Italien von heute", că după o eventuală încorporare a Austriei la Germania, se va pune imediat chestia Tirolului, şi — adăugăm noi — nu numai în chip teoretic. Acelaşi lucru, urmează Robert Michels, se va petrece şi cu Triestul. De altfel, în această ultimă privinţă, e interesantă declaraţia făcută de Franz Iosef în 1875 că „Triestul nu este o chestiune italienească ci una germană". Recenta lovitură a lui Hitler — anularea tratatelor şi militarizarea de astădată făţişă a Germaniei — trebuie să dea de gândit bine-voitorului său amic Mussolini, precum şi celuilalt binevoitor amic, Pilsudski.

Hitler se menţine perfect în sistemul habsburgic: nu numai că mânuieşte după plac şi după interes „peticele de hârtie" — dar tratează şi oamenii... ca pe nişte petice !

XIV

Spre „Austria Mare"

Revoluţia dela 1848 şi toatė curentele revoluţionare şi democratice de mai târziu, au fost, mai mult sau mai puţin, inspirate de ideile lui Andrian, primul care le-a închegat într'o formă unitară şi mai precisă, căci în chip fragmentar şi disparat ele circulau de mult.

Nu mult după aceea s'au ivit gânditori şi oameni politici austriaci, mai ales printre conducătorii diferitelor naţionalităţi, cari lărgind ideile unui Andrian şi ducându-le la ultimele consecinţe, au propus federalizarea tuturor provinciilor şi neamurilor din tot cuprinsul imperiului, pe bază naţională şi democratică, spre fericirea lor proprie, dar şi, implicit, spre consolidarea Austriei. Cel mai strălucit dintre aceşti federalişti a fost Palacky, marele istoric şi om politic al cehilor, părintele deşteptării lor naţionale.

Palacky, naţionalist şi democrat, şi-a dat seama că neamul său nu-şi poate constitui şi asigura viaţa naţională şi politică decât pe cale democratică. Pe de altă parte, el socotea poporul ceh ca prea mic şi slab pentru ca, în

împrejurările de atunci, să-şi poată alcătui un stat independent, aparte. De aceea el a ajuns la ideea federalizării teritoriilor şi popoarelor austriace.

Redau, în prescurtare, programul lui Palacky din anul 1849, după textul complect publicat de H. Friedjung (Österreich von 1848 bis 1860). Federaţia austriacă avea să se compună din opt state naţionale:

1. Austria germană.
2. Austria cehă, cu Slovachia.
3. Polonia cu Galiţia, o parte a Bucovinei şi partea ruteneascä a Ungariei.
4. Iliria.
5. Ţările italieneşti (cu Lombardia şi Veneţia, cari făceau parte din Austria).
6. Grupul slavilor de sud.
7. Grupul maghiar: părţile maghiare din Ungaria şi Transilvania.
8. Grupul românesc, consistând din teritoriile româneşti ale Galiţiei, Bucovinei, Transilvaniei, Ungariei şi ale graniţei militare.

Nu cercetăm exactitatea împărţirii teritoriale. Remarcăm în treacăt că slavul Palacky nu recunoaşte rutenilor dreptul la un stat în cadrul federaţiei, şi îl recunoaşte românilor. Palacky, care susţinea că dacă Austria n'ar fi existat ar fi trebuit inventată, îi atribuia acesteia un rol bine-făcător în politica ei internă ca şi în cea externă: Austria, bazată pe egala îndreptăţire a tuturor naţiunilor şi tuturor confesiunilor — bază juridică şi morală — să opuie rezistenţă eficace celor două primejdii:

PALACKY

una din partea Germaniei şi cealaltă din partea Rusiei ţariste (H. Wendel, Kampf der Südslawen).

Kautsky, în „Habsburgs Glück und Ende", spune :

„Cât de vechiu e programul acesta şi cât de nou apare în unele părţi foarte esenţiale! Dacă ar fi putut să fie realizat în 1849, poate că monarchia austriacă ar fiinţa încă şi astăzi, în deplină putere. Dar i-a fost dat să rămâie simplu proiect, de vreme ce l-au acceptat numai naţiunile cele slabe. Naţiunile stăpânitoare l-au respins".

Au mai fost şi alţii, ca baronul Robert Walterskirchen şi Adolf Fischhof, cari au cerut alcătuirea Austriei — a întregii Austrii, inclusiv Ungaria, — pe baza autonomiei naţionale. Fischhof, „înţeleptul dela Emersdorf", unul dintre cei mai de seamă gânditori politici austro-ungari,—şi tocmai de aceea înlăturat de la orice post de conducere — prezicea Austriei „cel mai trist viitor, dacă nu acordă complectă independenţă internă fiecărei ţări componente". Prioritatea limbei germane, el o socotea asigurată dela sine: naţionalităţile vor simţi ele nevoie de o limbă comună; şi de altfel, nu vor putea şi nici nu vor vroi să desconsidere prestigiul şi foloasele culturei germane.

In cealaltă jumătate a împărăţiei, în Ungaria, situaţia se prezenta mai complicat: clasa stăpânitoare maghiară, vorbind în numele poporului, revendica drepturi naţionale şi politice. Lumea de afară credea că e vorba, în adevăr, de drepturi pentru toate neamurile şi pentru toate clasele. Un democrat maghiar,

Lorant Hegedüs, a spus în această privință cuvinte foarte adevărate, confirmând și spusele anterioare ale sociologului Gumplowicz:

„Gumplowicz a arătat lămurit într'un studiu sociologic: după el și prietinii lui, ungurii au devenit o naționalitate și și-au întemeiat stăpânirea asupra Carpaților, pentru că în 1848 au știut să canalizeze în profitul lor curentul democratic".

In felul acesta au fost înșelate, în cursul deceniilor, cele mai de seamă personalități ale democrației mondiale, de la Karl Marx și Beecher Stowe, până la Georges Clemenceau: toți erau ferm convinși că șefii maghiari erau oamenii cei mai toleranți din punctul de vedere național și cei mai generoși din cel social. Destule exemple dovedesc propaganda de captare a spiritelor în acest sens (vezi anexa No. 8).

In realitate, aristocrații maghiari au comis — și comit — un simplu fals, dând o aplicare specifică lor termenului *național*. In numele naționalismului lor maghiar contestau și contestă dreptul la viață tuturor națiunilor și naționalităților din Ungaria; ba excludeau din rândul națiunii maghiare pe propriii lor conaționali din păturile de jos.

Sociologul maghiar Diner-Denes o demonstrează în chip magistral, în cartea „La Hongrie". Am pomenit despre aceasta în treacăt, mai sus, într'o notă (pag. 172). Cine vrea să cunoască mai de aproape chestiunea, să citească lucrarea lui Denes. Aci vom arăta, după același autor, una din aplicările concrete ale

concepţiei „naţionale" pe care a inventat-o oligarchia maghiară. E vorba de revoluţia dela 1848:

„Să nu uităm că din 11 milioane şi jumătate de locuitori ai Ungariei în 1848, erau 6 milioane şi jumătate *nemaghiari;* ba, din cele 5 milioane cari se recunoşteau maghiari, un foarte mare număr, cu puţin înainte, fuseseră încă nemţi, sau vorbeau alte limbi. (In timpul luptelor pentru independenţă, mulţi inşi adoptară de bună voie nume maghiare, mai ales în populaţia oraşelor, până atunci aproape excluziv germană, şi de asemenea printre evrei).

„Or, chiar în perioada zilelor din Martie până la războiul independenţei, populaţia de alte limbi a întâmpinat o atitudine atât de repulsivă din partea nobilimii ungare, în cât, aproape în întregime ea a susţinut pe Habsburgi în lupta contra maghiarismului.

„De altminteri, dacă aristocraţia ungurească înlătură dela conducerea statului această populaţie a naţionalităţilor, logic ar fi fost să cheme la colaborare cel puţin totalitatea părţii maghiare a populaţiei.

„Aristocraţia n'a făcut acest lucru. Ea a refuzat până şi să desfiinţeze complect servajul; a limitat la extrem dreptul de vot şi n'a asigurat secretul votului. Astfel ea şi-a înstrăinat anume o mare parte a burgheziei şi aproape pe toţi ţăranii".

Şi rezultatul acestei politici:

„Orgoliosul egoism care, în 1848, a împins aristocraţia ungară să excludă naţionalităţile şi marea massă a propriilor ei conaţionali dela ori-ce participare la conducerea statului, a fost, fără îndoială, pricina principală pentru care, în 1849 Ungaria a pierdut chiar şi independenţa pe care o cucerise în Martie 1848".

Cu toate acestea, şi în Ungaria au fost, în diferite momente, oameni cu idei cam asemă-

nătoare cu ale oamenilor înaintaţi din Austria, dacă nu chiar atât de largi. Avem la îndemână o cărticică tipărită la Orăştie, în 1904, sub titlul „Din luptele noastre naţionale" şi semnată *Dr. Alexandru de Vajda-Voevod.*

Autorul citează dintr'un discurs rostit în parlament de marele Deak, în 1871 :

„In genere, dacă voim să câştigăm naţionalităţile, atunci calea ducătoare la ţintă nu este ca să-i maghiarizăm cu orice preţ, ci aceea ca să-i obişnuim a iubi relaţiile ungare. Cu două lucruri sînt în curat : a voi să le stârpim ar fi o barbarie păcătoasă, chiar şi atunci, dacă nu ar fi aşa de numeroase, din care cauză nu este posibil să le nimicim. Să ni-i facem duşmani, nu zace în interesul nostru".

Mai departe, d. Vaida-Voevod dă un fragment din discursul rostit în casa magnaţilor din Budapesta de baronul Wesselényi, la 24 August 1868. D. Vaida ne spune că „Wesselényi era orb, dar totuşi mintea lui luminată vedea mai clar decât şoviniştii vechi şi moderni". Iată cuvintele rostite de el :

„Obiectul de care voiesc să vorbesc, e de cea mai mare importanţă, anume: e liniştirea şi împăcarea diferitelor popoare locuitoare în patria noastră. Străbat cu ochii mei sufleteşti prin viitorul plin de nori al patriei mele, şi viitorul e mai negru decât noaptea ochilor mei. Văd o singură rază, şi palidă e şi raza aceasta !

„...Pacea şi înţelegerea ne mai pot mântui !

„...Ne mai rămâne deschisă deci numai o a treia cale, a ne uni din inimă cu naţionalităţile, a lega alianţă cu ele, a le îmbrăţişa ca pe nişte surori, şi a le face părtaşe de toate drepturile ca pe nişte fiice ale constituţiei comune".

Stăpânitorii maghiari n'au primit însă aceste idei largi şi sănătoase. Ei au continuat să asuprească naţionalităţile, iar printre naţionalităţile asuprite se afla şi... cea maghiară. D. Vaida-Voevod spune în lucrarea citată :

„Biata naţionalitate maghiară e tot pe atâta de stoarsă şi lipsită de drepturi din partea detentorilor forţei publice a statului, ca şi ori-care altă naţionalitate din patrie, ba în multe privinţe ea are chiar o soartă mai vitregă. Dacă nu ar fi aşa, atunci *nu* elementul maghiar ar emigra în număr *mai* mare, şi *nu* între maghiari ar cuceri teren *mai* larg socialismul internaţional.

„Pe bieţii maghiari de pe Alföld, ori de dincolo de Dunăre, noi nu-i urâm, ci din contra, vedem în ei soţi de suferinţe".

Mulţi intelectuali şi oameni politici maghiari au judecat astfel. Intre aceştia au fost: Oscar Iaszi şi toţi învăţaţii din jurul lui — sociologii de cari am pomenit — a fost Iulius Justh, şeful partidului independenţii, şi a fost Michael Karolyi, urmaşul la şefia partidului.

Karolyi, în volumul „Gegen eine ganze Welt", face o expunere amănunţită a modului său de a vedea. *Nu putea fi vorba* de maghiarizarea forţată a naţionalităţilor, întâiu pentrucă, în genere, nu se mai poate face în zilele noastre nici un fel de desnaţionalizare cu sila. Numai pe calea guvernării desăvârşit democratice se obţine apropierea, împrietinirea, care, pe urmă, poate să ducă la consecinţe şi mai radicale. Astfel, francejii au ştiut să câştige pe alsacieni şi chiar să-i francizeze într'o bună măsură (ziemlich zu französieren), pentru că le-au adus instituţiile democratice şi

MICHAEL KAROLYI, CU FAMILIA

amintirile nezdruncinate ale Revoluţiei. Apoi, în general maghiarii n'au o mare putere de-a asimila, pe când românii de pildă — vorbeşte Karolyi — „au putut înghiţi, uimitor de repede, multe insule şi insuliţe maghiare din Transilvania". Şi noi complectăm spusele lui Karolyi, amintind că aceasta se întâmpla deşi românii erau împiedicaţi în expansiunea lor culturală, se făceau greutăţile cele mai mari şcoalelor şi presei lor, şi se interzicea intrarea în Ungaria presei române din regat. Ba, guvernul dela Budapesta a găsit mijlocul să meargă şi mai departe: a poruncit oprirea şi a ziarelor româneşti din regat cari pe baza convenţiilor poştale aveau numai să treacă prin Ungaria (vezi anexa No. 9). Asemenea procedeie nu puteau duce la împăcare; şi numai împăcarea *adevărată* şi sinceră, era soluţia: singura soluţie favorabilă pentru ambele părţi şi *mai ales* pentru Ungaria.

Dar acestea le vedeau clar oameni ca Iaszi şi Karolyi, le vedea sau le simţea un om ca Justh, care murind prematur n'a mai apucat să joace rolul de seamă ce i s'ar fi cuvenit. Conducătorii de fapt ai Ungariei nu vedeau şi nu înţelegeau nimic. Karolyi relatează o convorbire avută cu Tisza, în cursul unor tratative privitoare la legea electorală. Tisza a declarat categoric că întâiu trebue complect maghiarizate cele zece milioane de nemaghiari şi pe urmă va putea fi vorba de democraţie în Ungaria. Aşa vorbi Tisza în 1910!!

E cea mai puternică dovadă că în Ungaria, ca şi dincolo, în Austria, clasa stăpânitoare a

fost incapabilă să înţeleagă adevărata situaţie. In paranteză vom releva un fapt — am zice extrem de amuzant, dacă n'ar fi covârşitor de trist: pătura stăpânitoare ungară n'a înţeles nici până astăzi. Contele Apponyi, minte strălucită şi totuşi puţin înţelegătoare, şi-a primblat zadarnic la Geneva resturile unei mândre longevităţi, autentic şi bizar simbol al trecutului care rezistă; printre oameni cari trudesc amar să clădească un viitor, el stăruia să învie acel trecut, dintre făuritorii căruia şi fusese. Dar din discursurile lui Bethlen se vede că nici aristocraţii mai tineri, conducători politici efectivi, n'au făcut un pas în priceperea vremii (vezi anexa No. 10).

Desigur, Palacky a avut dreptate pentru vremea lui, când a crezut că cehii n'ar putea constitui un stat aparte.

Virginio Gayda, cunoscutul ziarist şi scriitor politic italian, scria încă în volumul „La crisi di un impero", apărut în 1913:

> „In fond, popoarele slave dela nord (din partea de nord a Austriei) ar folosi prea puţin din despărţirea de Austria. Ce ar însemna de pildă cehii, uniţi într'un mic stat independent, ca Serbia şi Bulgaria? — un popor sărăcit de o dată, înăbuşit, fără apărare la nord şi la sud în potriva presiunii germanilor din Germania şi a germanilor din Austria.
>
> „...Cehii şi polonii pot striga în contra guvernului în chestia învăţătorilor şi a preoţilor, fără să uite, cu toate acestea, că interesul lor cel mai vital este să păstreze Austria".

Azi faptele dovedesc nu numai că statul cehoslovac era posibil, dar că era necesar,

inevitabil, de vreme ce imperiul austriac nici nu s'a putut menţine.

Este evident că Virginio Gayda s'a înşelat în 1913. Palacky a avut însă dreptate pentru vremea lui. Dar în altă privinţă Palacky a avut dreptate şi pentru vremea lui şi pentru cea de azi: în convingerea că un stat ceh, cu viaţă naţională fericită, e posibil numai într'o alcătuire democratică.

In punctul acesta avem mărturia faptelor — statul cehoslovac aşa cum se prezintă — dar mai avem şi impresionanta spovedanie a lui Masaryk, elevul lui Palacky şi urmaşul lui la conducerea poporului ceh: căci Masaryk ar avea de fapt această calitate de conducător, aşa cum a avut-o şi Palacky, chiar dacă n'ar fi investit cu titlul oficial de preşedinte al republicii. In „Die Weltrevolution" Masaryk spune :

„Inainte de războiu s'a exprimat adesea — şi îndelung — îndoiala dacă naţiunea noastră şi, în genere, o naţiune mică, poate fi independentă. Din aceste îndoeli a răsărit vorba cunoscută a lui Palacky despre necesitatea Austriei ca federaţie a naţionalităţilor.

„Mă conduc bucuros după Palacky, şi de aceea mi-am dat seama întotdeauna de greutăţile şi de problemele deosebite ale unei naţiuni mici. Cu toate acestea *am crezut* în putinţa independenţei noastre!

„Aceasta am exprimat-o în studiile mele cehe. Şi din această credinţă a luat naştere toată politica mea şi toată tactica mea politică; în această credinţă m'am hotărît, în războiul mondial, la lupta împotriva Austro-Ungariei.

„Am socotit posibilă independenţa noastră, dacă noi, — cum a cerut-o Havlicek — ne vom păstra

sănătoşi moralmente şi vom fi gata întotdeauna să ne apărăm libertatea; dacă vom avea destulă înţelegere pentru o politică cuminte şi cinstită înăuntru şi afară; dacă ne vom câştiga simpatii în Europa, şi, însfârşit, dacă în Europa democraţia se întăreşte : în regimul de democraţie generală nu este posibilă asuprirea unei naţiuni de către alta; libertatea democratică înlesneşte şi naţiunilor mici independenţa.

„Aceasta o dovedeşte istoria Europei începând din secolul al 18-lea: dela marea revoluţie, cu progresele democraţiei, popoarele mici şi asuprite se liberează unul după altul".

Pe când Masaryk se gândea la independenţa cehă — el primea eventual, numai drept etapă fericită, o Austrie federală democratică, dacă ea s'ar putea întemeia, — alţii urmăreau tocmai această federalizare ca soluţie definitivă.

Astfel, partidul social-democrat austriac a înscris în programul său dela Brünn, în anul 1899, următoarele puncte:

1. Austria se transformă într'un stat federal de naţionalităţi.

2. In locul ţărilor de coroană istorice, se fixează corpuri de administraţie autonomă, delimitate după criteriul naţional. Legile şi administraţia lor se efectuează prin Camere naţionale, alese pe baza votului universal egal şi direct.

3. Toate teritoriile administrative autonome ale uneia şi aceleeaşi naţiuni, constituiesc împreună o obştie unitară din punctul de vedere naţional, care îngrijeşte, în mod complect autonom, de interesele ei naţionale.

4. Drepturile minorităţilor naţionale vor fi

apărate printr'o lege specială, votată de parlamentul central.

5. Nu recunoaştem nici unei naţiuni un drept predominant, de aceea respingem cererea unei limbi de stat; în ce măsură e nevoie de o limbă mijlocitoare, aceasta o va hotărî un parlament central.

In acelaşi timp Otto Bauer, teoreticianul şi mai târziu şeful partidului socialist austriac, şi Karl Renner (Rudolf Springer) care nu aderase încă oficial la mişcarea socialistă, au scris studii teoretice, cum şi lucrări de propagandă, în sensul acestei idei. Social-democraţia austriacă n'a încetat un singur moment să lupte pentru realizarea programului dela Brünn. Astfel, în ajunul războiului, congresul dela Teplitz, — întrunit la 28 Septembrie 1913, — a votat o moţiune care se termină astfel :

„Falimentul naţionalismului burghez a deschis drumul spre autonomia naţională. Austria va fi o federaţie de popoare libere, sau nu va mai fi de loc".

Nimeni — nici autorii moţiunii — nu şi-a închipuit că avertismentul pe care-l cuprinde se va realiza atât de repede!

Totuşi, scrierile socialiste în sensul acestei moţiuni, în deosebi ale lui Karl Renner, au făcut mult zgomot. Dar cel mai mare succes l-a obţinut Aurel C. Popovici, în 1906, cu volumul intitulat „Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich", — Statele-Unite ale Austriei Mari.

XV

Cartea lui Aurel C. Popovici

Aurel Popovici a fost un învățat şi un cugetător de seamă. Dar el mai aducea în luptă şi altă însuşire, mai puțin favorabilă. Aurel Popovici era un fanatic. La moartea lui prematură (în 1917), d. N. Iorga i-a închinat un necrolog pătruns de vechea admirație, la care se adăuga fireşte şi sentimentul de îndurerată simpatie; dar autorul nu renunța la dreptul de critică:

„... Nici o exagerare nu-l înspăimânta pentru a dovedi şi mai bine că soluția lui singură poate, trebuie să fie primită.

„... Monstruoasa teză a lui Houston Stewart Chamberlain: că orice e bun în omenire trebuie să fie german, că Rafael, Michel-Angelo, toată lumea geniilor italiene creatoare sînt de rasă germanică, precum dovedeşte o şuviță de păr blond, un zâmbet de azur în ochi ori un poetic nume teutonic la mamă, la bunică, a găsit la Aurel Popovici nu un sprijinitor, ci un fanatic. A crezut în ea mai mult decât proorocul Mahomed în soliile archangelului Gavriil, pentru care a pus lumea sub sabie pentru vre-o mie de ani.

„De Romanî nu mai avea nevoie autorul vestitei Replice, *o dată ce toată lumea ştia că dela Roma venim; dar trebuia ca Duhul Sfânt să fi vorbit nemţeşte Apostolilor în ziua de Duminica Mare, trebuia ceva ca această enormitate pentru ca toate neamurile să exclame „Grossösterreich", Austria Mare. El a apărat acest ideal de bună şi veşnică Austrie Mare, l'a reprezintat.*

„Era parcă însăşi această mare Austrie, vorbind româneşte cu suflet nemţesc şi băgând cu buzduganul „ideile sănătoase" în capetele sfărâmate pentrucă zăboviseră o clipă în a striga: „Trăiască tata nostru, Impăratul". Toată masivitatea absolutistă a monstrului îmbrăcat în pielea popoarelor jupuite anume pentru aceasta, era întruchipată în trupul şi faţa, în visul şi scrisul, în glasul şi pasul lui".

In acelaşi fel vorbise d. Iorga, la timp, despre cartea de căpetenie a lui Aurel Popovici. Dintr'un lung articol publicat de d. N. Iorga în „Sămănătorul" dela 2 Aprilie 1906, extragem:

„Dacă tinerii cari aştern pe hârtie franţuzeşte sau nemţeşte dorinţi sentimentale ajută mai mult cariera lor decât mersul nostru, altfel este cu acei cari, studiind pe deplin un subiect în legătură cu viaţa românească, îl expun sistematic şi hotărît, cu toată ştiinţa şi toată conştiinţa, într'o limbă europeană.

Aşa se întâmplă astăzi cu d. Aurel C. Popovici, care a trezit mişcare în cercurile ziariştilor şi cugetătorilor politici şi poate chiar ceva luare aminte în lumea mai puţin impresionabilă a oamenilor politici din deosebitele ţări, prin cartea sa „Statele Unite ale Austriei Mari", apărută la Leipzig câteva săptămâni în urmă.

...Faţă de „Statele Unite ale Austriei Mari" pot fi multe puncte de vedere; unii pot zice: ce ni e nouă

AUREL C. POPOVICI

Austria Mare, Mică sau Mijlocie? Am gustat în deajuns şi nu mai putem primi nici din paharul de argint curat al naţionalismului celui mai sincer, precum este al d-lui A. Popovici. Alţii pot zice: dacă este vorba să nu fim cum am dorit, de ce să mai schimbăm şi să punem capul nostru sănătos supt alte evanghelii? Activiştii sunt slobozi să creadă că în cercul de astăzi pot lucra mai bine de cât în cercul de mâne.

Cum se vede, sînt multe feluri de a judeca o carte din punctul de vedere al tendinţelor sale, oglindite în chiar titlul celei de faţă, şi, dacă nu se poate răspinge cu totul părerea d-lui Popovici, are totuşi dreptate şi acela care crede că, odată ce se vede că nu putem trăi, este tot una dacă ne înecăm în lac sau dacă ne înecăm în fântână.

...Dar într'o revistă literară şi culturală, pentru altceva decât pentru aplicaţiunile lor materiale trebuie să se judece cărţile şi, în afară de această aplicaţie, „Statele Unite ale Austriei Mari" are o îndoită însemnătate care nu se poate înlătura prin telegramele neplăcute nouă care sosesc astăzi şi pot sosi mâne, şi nici prin părerea fiecăruia asupra scopului politic, asupra programului de viitor căruia îi serveşte propaganda acestei puternice cărţi. Anume: nicăeri nu va găsi cineva adunate cu atâta străduinţă, informaţiuni aşa de felurite, aşa de cu gust puse la o parte, ca în volumul de acum al cugetătorului politic ardelean. O astfel de lucrare poate sluji de temei unei literaturi polemice întregi, pe acest teren. In al doilea rând, este atâta putere de a frământa acest mare subiect, de a rândui şi folosi atâtea ştiri de atâtea feluri, culese din atâtea locuri, este atâta energie de stil, care arată un scriitor de chemare, încât aceste însuşiri, care au câştigat d-lui Popovici stima străinilor şi chiar a duşmanilor sistemului şi teoriei sale, trebue să-i asigure recunoştinţa noastră fiindcă s'a impus astfel încă un nume românesc atenţiei publicului celui mare al Europei".

N. IORGA

Iar d. C. Stere în „Viaţa Românească”, scria, între altele:

„...Problema, ce se dezbate astăzi în toată întinderea dintre Carpaţi şi Alpi, dintre munţii Bohemiei şi marea Adriatică, — este următoarea: va găsi în el acest organism de stat destule puteri vii pentru ca, triumfând în contra factorilor de descompunere, să redevie un puternic centru de gravitaţiune, cultural şi politic, pentru toate popoarele din Sud-Estul Europei, cari n'au ajuns încă la aşezarea definitivă a vieţii lor naţionale; sau el va fi sfărâmat în vre-o douăzeci de bucăţi, impunând astfel tuturor popoarelor ce au convieţuit atâta timp în acest cadru, — şi, fatal, şi popoarelor vecine, — greaua sarcină de a-şi reconstitui viaţa lor naţională şi de stat pe alte baze, şi după linii de cristalizare.

In asemenea condiţiuni ne pare firesc, că tocmai unui Român se datoreşte studiul acestei probleme în cartea, pe care un mare ziar vienez a numit-o „das grundlegende Werk” (opera fundamentală) şi al cărei titlu l-am ales şi noi pentru această cronică. In această lucrare d. Aurel C. Popovici, care a dus la noi zece ani o viaţă modestă de profesor, se relevează ca un adevărat om de stat, — cu toate calităţile şi, dacă voiţi, cu defectele omului de stat, deşi nu se sfieşte să susţină reformele cele mai radicale, ori de câte ori ele sunt indispensabile pentru scopul imediat ce-l urmăreşte, — se menţine însă tot timpul în limitele politicei practice şi reale; consideraţiunile de dreptate absolută, de simetrie abstractă, precum şi arhitectonica pur raţionalistă, — îl lasă rece. E caracteristic, că revoluţionând toată organizaţia Austro-Ungariei, propunând un întreg proect de constituţie pentru viitorul Imperiu federal, delimitând teritoriile statelor particulare nu după „individualităţi istorice”, ci după consideraţiuni pur etnice, — d. Aurel Popovici în acelaş timp nu se atinge de situaţia actuală a provinciilor Bosnia şi Herzegovina (precum nici nu-şi întinde planurile de reorganizare asupra peninsulei balcanice, etc.), — vădit, fiindcă

nu vrea să ridice vreo problemă de ordine internaţională, a cărei rezolvire nu ar sta numai în puterea Imperiului Austro-Ungar.

Ministrul vienez, patriot şi credincios împăratului, dar cu mai multă pătrundere şi bărbăţie decât sfetnicii săi actuali, nu ar fi procedat altfel.

...Dar se vor găsi în jurul tronului Habsburgilor oameni de stat, înţelepţi şi puternici, cari să realizeze acest minimum?

In această privinţă se îndoesc înşişi publiciştii cei mai bine inspiraţi din Austria.

Aşa de pildă ziarul vienez „Reichspost" din 4 Martie 1906, în articolul de fond consacrat cărţii d-lui A. C. Popovici, scrie:

„Nu ştim dacă conducătorii Statului nostru vor avea curajul să întreprindă o astfel de reconstrucţie a Marii Austrii, — dar ştim că o mână puternică ar fi încă în stare s'o realizeze. Se va găsi oare omul puternic, pe care-l doreşte ţara? — E vremea să vie, — ca să nu fie apoi prea târziu"...

Şi aci e tot tragicul situaţiunii..

Cât timp „bătrâna monarhie" trăia sub regimul concepţiunii patrimoniale de stat, toate mergeau de minune, şi diferitele ţări şi popoare cari o compun, se alăturau sub administraţia birourilor vieneze, ca şi moşiile sub acelaş proprietar.

Dar au trecut de mult acele fericite timpuri, când — cum spune autorul nostru — prinţul Schwartzenberg putea să spună popoarelor Austriei, că ele trebue numai să asculte poruncile autorităţilor, să plătească dările, iar pentru satisfacerea trebuinţelor sufleteşti — să meargă la biserică.

Nici încercările de a reveni la absolutismul unitar, nici centralismul utopist al lui Schmerling, nici „federalismul" confuz al lui Hohenwart, nici lipsa de orice sistem a lui Taaffe, — nici politica naţionaliştilor — „sistematică"! — din Ungaria, — n'au putut da vreo aşezare trainică vieţii politice.

...Fruntaşul ardelean dovedeşte, cu argumente la cari nu se poate răspunde, că salvarea nu poate fi

decât în transformarea Austriei într'un stat federal, pe baza individualităţilor naţionale, nu „istorice", şi ne prezintă un plan detaliat de reorganizare: cincisprezece teritorii naţionale autonome (toţi românii din Ardeal, Ungaria şi Bucovina formează un singur stat naţional), un parlament federal, o armată comună, o uniune vamală, etc., (autorul cunoaşte bine literatura germană asupra „Staatenbund" şi „Bundesstaat", şi preconizează principiile de organizare a unui „Bundesstaat", — după tipul Statelor-Unite din America) — astfel ca să fie asigurate maximum de putere a statului, cu maximum de libertate naţională.

Impărtăşim şi noi dorinţa d-lui A .C. Popovici, ca „bătrâna Impărăţie" să fie salvată, credem şi noi că ea poate îndeplini o mare misiune aci, în Sud-Estul European, dacă se va transforma pe bazele arătate, devenind un centru de cristalizare al vieţii culturale şi politice pentru toate neamurile din valea Dunării şi Balcani, — într'o formă sau alta, compatibilă cu independenţa lor reală şi cu desvoltarea neştirbită a individualităţii lor etnice (— cel ce aruncă numai ochii pe harta acestei părţi din Europa îşi va da seama numaidecât de necesitatea evoluţiunii politice în această direcţie). Dar d. A. C. Popovici merge mai departe, şi aci e partea cea mai vulnerabilă a operei sale, — anume, d-sa afirmă că Imperiul Habsburgic e indispensabil pentru viaţa şi evoluţia politică sănătoasă a Europei, — credinţă împărtăşită de toţi oamenii politici din Imperiul vecin, şi care explică, în parte acel „sans façon", cu care sunt tratate naţionalităţile.

Socotim însă că au trecut şi acele vremuri când un ceh, şi un mare patriot ceh, Palacky, a fost silit să spună: „dacă Austria nu ar fi existat, ar fi trebuit inventată"...

...Oamenii de stat din Austro-Ungaria trebue să-şi dea seama de situaţia schimbată, — fiindcă altfel e în adevăr în joc însăşi existenţa Imperiului şi toată istoria universală poate fi îndrumată pe alte căi.

C. STERE

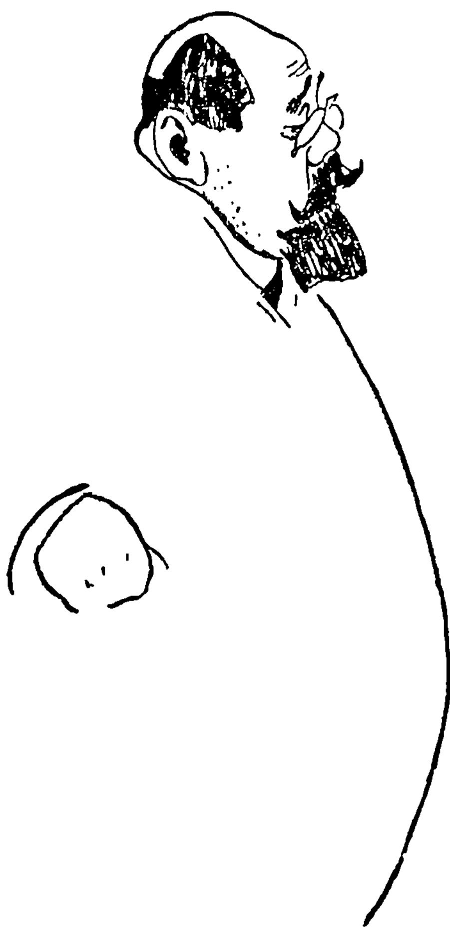
Insuşi d. Popovici pune degetul pe rană când se întreabă: „în ce situaţie vom fi noi (împărăţia Habsburgică), dacă Rusia căpătând o constituţie democratică, va acorda înaintea noastră o largă autonomie naţională diferitelor naţionalităţi din sânul său: Polonilor, Finlandezilor, Livonilor, Românilor, etc?" („Die Vereinigten Staaten" p. 207).

„Prin cartea sa, atât de loială şi atât de moderată, — şi tocmai fiindcă e loială şi moderată, Aurel Popovici a adus un serviciu imens şi cauzei româneşti şi opiniei publice europene: ea e un memento şi pentru noi şi pentru vecinii noştri — astăzi Europa întreagă cunoaşte situaţia adevărată şi problema adevărată".

*
* *

Am socotit necesar să dăm aceste extrase din aprecierile d-lor N. Iorga şi C. Stere, cari dezvoltau pe atunci acţiuni paralele şi adesea chiar identice. Ei erau cei mai ascultaţi fruntaşi ai culturii româneşti. Fireşte însă că pentru Popovici prezinta cel mai mare interes primirea ce i se făcea în Austria.

Cum se vede din articolul d-lui Stere, ziarul „Reichspost", oficiosul partidului creştin-social şi al archiducelui Franz Ferdinand, a îmbrăţişat călduros programul lui Popovici şi nu mai aştepta de cât pe omul care să-l aplice. Lucrul e firesc, şi e cazul să spunem că în coadă e... nu veninul, ci mierea. Dar cartea lui Popovici a fost bine primită şi de socialişti, în deosebi de specialistul în materie, Karl Renner. Imediat după apariţia volumului lui Popovici, Renner a vorbit despre el în cartea „Grundlagen und Entwicklungszielen der Österreich-Ungarischen Monarchie":

KARL RENNER

Desen de Sihulsky

„Cartea, scrie Renner, a fost imediat interzisă în Ungaria, ceeace va contribui mult la răspândirea ei foarte meritată. Austriacii cari se tem că în asemenea studii vor da de utopiile cele mai sterile, găsesc în această carte cel puţin foarte mult material istoric şi politic, care, numai el, şi încă ar face ca scrierea să merite a fi citită. Acest material trădează un scriitor foarte îndemânatic, cu înaltă cultură, bine informat în literatura politică a francezilor, englezilor, germanilor, maghiarilor şi românilor — aşa cum maghiarii n'au la fel, iar germanii austriaci abia dacă vor fi având. Dovadă suficientă că naţionalităţile ungare nu sînt alcătuite din nişte bieţi barbari inculţi, cum ar vrea să ni-i înfăţişeze maghiarii".

O notiţă atât de entuziastă din partea unui savant care lucra în aceeaşi specialitate şi scotea cărţi în aceeaşi chestiune, constitue o dovadă de nobilă dezinteresare. Putem deci privi ca foarte obiectivă şi critica pe care Renner i-o face mai târziu lui Popovici. Renner avea să fie cancelarul socialist al republicei austriace şi, apoi, preşedintele socialist al ultimului parlament austriac. Evident, socialistul Renner nu putea să fie de acord cu unul din cei mai hotărîţi oameni de dreapta.

In 1930, în „Was soll Österreich werden", Karl Renner vorbeşte despre *ce-a fost* mişcarea pentru „Gross-Österreich", care se întemeia, zice el, pe titlul cărţii lui Aurel Popovici. Partizanii acestei mişcări, inspirându-se din doctrina socialistă — am văzut programul dela Brünn — au alterat tocmai caracterul democratic al ideii! Şi doară însuşi Popovici, care a împrumutat din Renner şi din Otto Bauer, recunoaşte că a pornit, în primul rând, dela

Palacky, campionul democraţiei, al cărui strălucit elev este Masaryk!

Şi atunci Renner scrie despre „marii-austriacizanţi" :

„Insuşindu-şi părţi însemnate din programul social-democrat, ei nu s'au gândit de loc să recunoască şi să valorifice muncitorimea austriacă şi ungară, cum şi forţa ei spirituală şi reală. Or, fără această forţă, Austria veche, corporatist-reacţionară şi semifeodală, nu se putea reînoi. Insă ei (cei din grupul Gross-Österreich) nici nu erau dispuşi să acorde naţiunilor mai mult decât o *aparenţă* de neatârnare politică: erau doară prea legaţi de interesele clericale şi birocratice!"

Fireşte, un program federal reacţionarizat, avea şanse să-i convie archiducelui Franz Ferdinand. De altfel, acesta avea de mult idei federaliste. Meritul lui Aurel Popovici stă în faptul că le-a dat formularea ştiinţifică. Popovici a devenit astfel teoreticianul federaliştilor austriaci de dreapta.

D. C. Stere, în articolul din care am reprodus mai sus, releva prudenţa cu care Aurel Popovici s'a ferit de-a atinge, în cartea lui, vre-o chestiune legată de problemele internaţionale. El vorbea numai de teritoriile pe cari le ocupau românii de peste munţi în monarchia austro-ungară, şi nu făcea nici o aluzie la România liberă, — România mică de atunci. Cu drept cuvânt d. Iorga spunea: „de ce să mai schimbăm şi să punem capul nostru sănătos sub alte evanghelii?" — când „este tot una dacă ne înecăm în lac sau dacă ne înecăm în fântână".

Vom vedea mai departe că în intimitatea

meditaţiilor lui politice, Aurel Popovici îngloba toată românimea — pământ şi oameni — în complexul său austriac, reluând astfel vechiul proiect al unui Ioan Maiorescu.

Cu un asemenea îmbelşugat adaus, planul, bun sau rău pentru români, va fi apărut cu atât mai atrăgător archiducelui Franz Ferdinand, presupunând că el a luat cunoştinţă de întreg planul, cu adaus cu tot.

* * *

In această chestiune mai aflăm ceva nou : într'un interview acordat „Curentului" (16 Ianuarie 1935), d. C. Stere arată că volumul lui Aurel C. Popovici de care ne-am ocupat în acest capitol a fost editat cu fonduri date de guvernul român, ministru de interne fiind Vasile Lascar şi ministru de finanţe Emil Costinescu. Prin urmare, guvernul liberal simpatiza cu ideile lui Aurel Popovici.

Vasile Lascar a murit de timpuriu. Costinescu a apucat războiul mondial şi se ştie că s'a manifestat ca fervent antantist: prin urmare îşi pierduse toate iluziile „mari-austriace".

De altfel, după izbucnirea războiului mondial, însuşi Aurel Popovici şi-a văzut risipită himera „Austriei Mari"; şi atunci — scrie d. N. Iorga în necrologul citat — „şi atunci omul care se deprinsese a nu trăi pentru altceva, s'a năruit".

XVI

Franz Ferdinand și Austria Mare

Incă în 1895 Franz Ferdinand i-a expus generalului Margutti concepția sa federalistă. Iată cuvintele lui, așa cum le redă Margutti în „Tragedia Habsburgilor" (cităm după versiunea franceză):

— *Dacă vrem ca puterea centrală să cuprindă părțile și să le amalgameze în massa dorită, trebuie neapărat ca ele să fie mici, minuscule. In acest scop voiu face din Ungaria patru frânturi, din Boemia două; și din celelalte țări, atâtea câte vor fi necesare. Fiecare parcelă, înzestrată cu o autonomie nemărginită în gestiunea afacerilor ei interioare, va trebui, în ce privește lucrurile exterioare și armata, ca și administrația centrală, să se supuie unui guvern general, a cărui limbă oficială va fi exclusiv cea germană. Această limbă va deveni, încet-încet și pe nesimțite, patrimoniul tuturor popoarelor confederației, vehiculul civilizației lor comune.*

Pe atunci Franz Ferdinand îşi închipuia federaţia ţărilor austriace cam în felul Statelor-Unite ale Americii, cu deosebirea numai că federaţia austriacă avea să fie mai omogenă decât cea americană (Dumnezeu ştie cum a putut Franz Ferdinand să-şi închipuie aşa ceva!). Archiducele declara că dacă lucrul nu va fi posibil în bună pace, îl va realiza cu forţa :

— Rezistenţa ungurilor intră în prevederile mele. Odată mai mult Ungaria va trebui cucerită cu sabia.

Şi, în aceeaşi convorbire:

— O să găsesc eu radiera cu care să-i şterg pe unguri de pe harta monarchiei.

Sabia şi radiera! Ca blazon e frumos şi sugestiv; dar ca program practic nu e destul să invoci sabia şi radiera; întrebarea e cum poţi ajunge să le mânuieşti, şi dacă o poţi face cu folos. Aceasta o relevă Viktor Bibl în „Thronfolger" :

„Lui Franz Ferdinand îi plutea pe dinaintea ochilor o Austrie Mare: întoarcerea la vechea concepţie imperială dela 1804. Intr'o zi i-a spus foarte drastic lui Conrad von Hoetzendorf : — *Dacă aşi putea, aşi vopsi toată monarchia în negru-galben !*

„Mai puţin clar e însă pe ce cale credea moştenitorul că-şi va putea realiza acest ideal. Franz Ferdinand, care avea o atitudine atât de hotărîtă faţă de împărătescu-i unchiu, manifesta în punctul acesta o şovăire cu totul ciudată".

La un moment dat s'a spus că archiducele a părăsit ideea „Austriei Mari". Unul dintre cei cari au spus-o a fost Bresnitz von Syda-

çoff, un austriac austriacizant, care vedea mântuirea în ideea conservatoare pură, fără nici o complicaţie naţională. In 1912 Sydaçoff a scos o carte intitulată „Vom Habsburgischen Kaiserhof". Soluţiile propuse de el pentru salvarea Austriei, nu s'au dovedit mai bune decât ale altora; cu toate astea, e bine informat pentru trecut şi clar-văzător pentru ce avea să vie.

Aşa, la pagina 167 spune:

„Prin anexarea Bosniei şi Herţegovinei problema sud-slavă a devenit, în chip formal, o chestiune de a fi sau a nu fi pentru monarchia habsburgică".

Această enunţare sună foarte simplu astăzi. Pentru vremea aceea apare surprinzătoare. E adevărat că Şuvaloff (citat de René Pinon în volumul „François Joseph") a spus încă în 1882:

„Nu mi-aşi fi închipuit niciodată că dificultăţile pe cari Austria le întâmpină în Bosnia-Herţegovina, sunt atât de considerabile. Partea cea mai rea, în această cesiune de teritoriu, este că, după adânca mea convingere, ea ameninţă, în viitor, pacea Europei. De acolo va porni când-va racheta care va aprinde pulberea".

Cu toate că, prin urmare, Şuvaloff a făcut această tragică profeţie încă din 1882, meritul lui Sydaçoff e destul de mare că a făcut-o şi el, în 1912, dacă ţinem seama că n'au văzut acest lucru nici Aehrenthal, care a anexat Bosnia-Herţegovina, nici Berchtold care a declarat războiu Serbiei, deschizând astfel războiul mondial. Incât, Bresnitz von Sydaçoff e un scriitor care trebuie luat în serios

şi cartea lui prezintă interes. Sydaçoff vorbeşte într'însa şi despre mişcarea pentru Gross-Österreich. La pagina 206 promite discreţie:

„De aceste lucruri ne putem atinge numai cu aluzii de ordin general, căci dacă am vrea să facem comunicări amănunţite, ar trebui să alunecăm în indiscreţiuni, la cari — dat fiind că materia e atât de delicată — e preferabil să renunţăm".

Astfel predispus la discreţie, autorul arată de ce atunci — în 1912 — mișcarea pentru Austria-Mare era deja în declin. Şi după o serie de fapte explicative, îl dă şi pe acesta:

„Unuia dintre conducătorii mari-austriaci i s'a comunicat din partea unui for catolic cu autoritate, că în nimicirea Ungariei nu se vede un avantagiu pentru cauza catolică, de vreme ce de această nimicire s'ar lega primejdia distrugerii episcopatului ungar; şi e de cumpănit serios dacă ideea Austriei-Mari n'ar folosi mai mult ortodoxiei decât bisericii catolice. Roma n'are nici interes, nici motiv, să părăsească pe ungurii catolici, în folosul sârbilor și românilor ortodocşi. Deci, şi Roma a întors Austriei spatele, iar inovaţiilor preconizate le-a preferat păstrarea formei de stat dualiste. Cu cine şi mai ales pentru cine să se mai fi făcut Austria-Mare ?"

Aşa vorbea Sydaçoff înainte de războiu. După războiu, contele Sforza spune ceva care complectează relatările de mai sus:

„Vaticanul, cu tot *pietismul* (sic!) ducesei de Hohenberg, nu era tocmai sigur, nu zic de manifestaţiile religioase ale moştenitorului, dar de reformele politice pe cari le plănuia. Se alarmaseră destul pe acolo de planurile celuilalt moştenitor, Rudolf, pe care cu un suspin de uşurare l'au văzut dispărând (iar suspin de uşurare! nota traducătorului).

„La Vatican cea mai mică reformă este în totdeauna privită cu ochi bănuitori; statu-quourile à la Franz Iosef par acolo mai puțin îngrijitoare".

Sforza, în dubla-i calitate de diplomat italian şi de diplomat care şi-a exercitat meseria la Viena, este de sigur bine informat.

* * *

Acum, față de lămuririle pe cari ni le dau amândoi, — Sydaçoff cu o discreție destul de străvezie şi Sforza fără nici un angajament de discreție, — se pune întrebarea: era Franz Ferdinand omul pe care să-l impresioneze ideile şi dorințele Vaticanului? Răspunsul e, fără şovăire, afirmativ: archiducele era un catolic fervent şi fanatic.

In această privință, acelaş colonel Dumansky de care a fost vorba mai sus, povesteşte o anecdotă autentică şi foarte caracteristică:

Franz Ferdinand a fost extrem de revoltat când s'a înlesnit sinuciderea faimosului spion Redl.

— E o barbarie! a strigat archiducele.

Cei de față au rămas surprinşi, întrucât tradiția militară, bine şi solid stabilită — urmată cu sfințenie în mod constant — impunea acest procedeu: era ultima grație acordată ofițerului care se făcuse nedemn de rangul său: i se dădea un revolver ca să se pedepsească singur, în loc să mai umilească uniforma şi gradul, prin prezentarea în fața judecății.

Franz Ferdinand s'a explicat, într'o explozie de furie:

— Sinuciderea e o faptă necreştinească. Cum poţi lăsa un om să moară fără împărtăşanie? Chiar dacă ar fi de zece ori porc de câne! (Schweinehund)! Orice ticălos, dus la spânzurătoare, primeşte întâi bine-cuvântarea religiei. De altfel, porcul ăsta de câne ar fi trebuit trimes la spânzurătoare — şi l'aşi fi lăsat bucuros să se bălăbănească în aier; dar sinuciderea e necreştinească.

Este adevărat că, măcar o dată în viaţa lui, Franz Ferdinand a umblat şi el cu gândul sinuciderii — sau cel puţin a spus că umblă. In 1900 l'a ameninţat pe primul-ministru Koerber — deci pe împăratul — că se sinucide dacă nu e lăsat să se însoare cu Sofia de Chotek. Lucrul era spus cu oarecare aproximaţie în scris (vezi corespondenţa din April 1900, redată mai jos), şi foarte categoric, verbal. Dar atunci era amorezat; şi apoi era în joc propria lui persoană. Când e vorba de altul, omul poate fi obiectiv. Adevărata lui credinţă despre păcatul sinuciderii, este cea manifestată cu privire la Redl.

Conrad von Hoetzendorf povesteşte un incident survenit la manevrele din 1913. Franz Ferdinand i-a făcut aspre mustrări, pentru că nu s'a dus la biserică. Bibl, după care dăm şi noi mărturisirea lui Conrad, mai spune că, întocmai ca și Franz Iosef, acest Franz II — numele sub care avea să domnească Franz Ferdinand, — își împărţea „supușii" în două categorii: bine-cugetători şi rău-cugetători.

„Pretutindeni, la orice autoritate, îşi avea oamenii de încredere, cari ţineau cu grijă listele în acea-

stă privinţă, pentru ca, la suirea pe tron, să poată proceda, imediat, la curăţarea statului de elementele îndoielnice".

Acelaşi autor adaugă:

„Şi protestantismului, arhiducele-moştenitor îi manifesta o duşmănie pronunţată. Ofiţeri meritoşi, cari i-au fost propuşi pentru însărcinări importante, el i-a respins numai pentru că erau protestanţi *). Avea inimă bună numai pentru biserica veche. Spre deosebire de imperialul său unchiu, el reprezenta, în această privinţă, direcţia cea intolerantă."

E destul de lămurit.

Nu ştim dacă între archiducele Franz Ferdinand şi soţia sa exista vre-o comunitate de idei politice. Un lucru e sigur: în ce priveşte credinţa şi sentimentul religios, comunitatea dintre ei era desăvârşită. Contele Sforza susţine că fanatismul religios nu era inerent firii lui Franz Ferdinand. Acest fanatism i-a fost inculcat, în mod conştient, de nevastă-sa. Unei prietine, a cărei mărturie Sforza o pune mai presus de orice îndoială, contesa Chotek i-a făcut o declaraţie interesantă. Contesa, foarte măgulită de iubirea archiducelui, se simţea în acelaşi timp tot atât de umilită prin faptul că nu putea contracta de cât o căsătorie morganatică. Şi atunci ea a spus acelei prietine:

— Mă mărit cu el numai pentru că vreau să-i salvez sufletul!

---

*) „Arbeiter Zeitung" a povestit odiseea unui funcţionar civil din serviciul archiducelui. Funcţionarul era în slujbă de mai mulţi ani când archiducele a prins de veste că e protestant. I-a transmis imediat nu ordinul, dar sfatul ca să treacă la catolicism. Omul refuzând, n'a fost concediat, ce-i drept, dar i s'a făcut viaţa imposibilă şi a trebuit să plece.

Noi, mai sceptici, bănuim că ea a mai avut şi alte imbolduri; în tot cazul e sigur că s'a dedat, şi cu deplin succes, operei de „salvare" pe care şi-a propus-o.

Şi atunci poate nu-i lipsit de oarecare semnificaţie, faptul povestit ocazional de Maximilian Harden în volumul I al studiului său „Krieg und Frieden":

Cu câteva zile înainte de atentat, soţia moştenitorului, care se afla, în apropiere, la cartierul general al manevrelor, s'a dus, în mod neoficial, la Saraievo. A fost chiar de două ori. Şi a vizitat toate mânăstirile, bisericile, şcolile şi celelalte instituţii de cult şi învăţătură — catolice; dar pe nici una din cele ortodoxe (Harden n'o spune, dar bănuim că nici pe cele mahomedane). In acea provincie rivalităţile religioase erau foarte acerbe. Wendel spune că nu se găsea un singur catolic sau un singur ortodox, care să-şi depuie economiile la o bancă de altă... confesiune de cât a lui proprie. Băncile sârbeşti, croate şi mahomedane stăteau alături, dar nu lucrau între ele.

Şi, într'un asemenea focar de ură, soţia moştenitorului a socotit firesc să-şi menajeze propriul ei fanatism, fără să se preocupe de al populaţiilor locale, pe cari, dragă Doamne, le onora doară cu vizita ei quasi-augustă!

Din lucruri atât de mici putem scoate indicaţii asupra unei stări de spirit, care tot ea va urma să-şi exercite influenţa şi în împrejurări importante. Şi din acest punct de vedere, avem alt exemplu care de astă dată îl priveşte direct pe archiduce: el ne arată cum,

instinctiv şi automatic, sufletul lui Franz Ferdinand vibra pentru catolicism şi se ridica împotriva credinţei... duşmane! Acest exemplu îl găsim în lucrarea lui Chlumecky. Examinând evoluţia atitudinii politice a lui Franz Ferdinand faţă de Bulgaria — atitudine schimbătoare, cum e aproape inevitabil în politică — baronul Chlumecky arată că din capul locului Franz Ferdinand a fost pornit împotriva lui Ferdinand al Bulgariei. Din ce cauză? Aci e marea ciudăţenie: din cauză că Ferdinand al Bulgariei şi-a botezat copiii în religia ortodoxă. Cine şi-ar imagina, în zilele noastre, o asemenea formaţiune intelectuală şi sufletească la un om politic şi conducător de popoare?

De altminteri, partizanii archiducelui nici nu încercau să ascundă această slăbiciune a lui. Ei se lăudau cu ea, ca şi cum ar fi fost o calitate strălucită. Baronul Falkenegg scrie, într'o carte apologetică scoasă în 1908 („Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este"):

„Am spus că e profund religios. Ei bine, e dela sine înţeles că un archiduce austriac, dintr'o veche familie catolică, poate concepe religia şi creştinismul *numai* în sens catolic".

Foarte frumos! Baronul uită numai că profundul catolic în chestie avea pretenţia să domnească asupra mai multor popoare necatolice şi că, pentru el, necatolicismul lor constituia o crimă.

Şi nu este exagerat să credem că un om atât de aprig în respectarea şi a principiilor şi a ritualului credinţei sale, un om atât de soli-

dar cu orice bucurie şi cu orice necaz al militanţilor ei, putea fi sensibil la salvgardarea unor mari interese catolice faţă de ortodoxia rivală, aşa cum le-a expus Sydaçoff, ca fiind înfăţişate de Vatican.

*
* *

De altfel, la pagina 208, Sydaçoff spune că evenimente noui au pus capăt definitiv — notaţi: atunci, înainte de războiu — planurilor „mari-austriace". Citām:

„Ministrul-preşedinte austriac baron de Beck a reuşit să reînoiască, cu ministerul ungar de coaliţie Wekerle, acordul austro-ungar, pe bază dualistă, acord menit să fie valabil de atunci până la 1917. Şi creştinii-sociali, sub conducerea lui Gessmann, intraţi în guvern şi în majoritatea guvernamentală, şi-au pus iscălitura sub acel acord, prin care continuarea dualismului era asigurată pentru un număr de ani, iar planurilor anti-dualiste li se punea capăt, cel puţin pentru acest interval.

„Prin aceasta nu numai că naţionalităţilor din Ungaria — exact vorbind slovacilor şi românilor — li s'a risipit credinţa în Austria-Mare, dar şi conducătorii mari-austriaci şi-au pierdut încrederea în reuşita ideilor lor, iar steagul „gross-österreichisch" a căzut la pământ.

„Afară de asta, continuă Sydaçoff, unul din conducătorii creştinilor-sociali, prinţul Liechtenstein, a lansat o nouă formulă: formula trialismului".

Inclinăm să admitem cu Bresnitz von Sydaçoff că Franz Ferdinand părăsise ideea Austriei Mari — cum o mai spun şi mulţi alţii. El nu era omul care să nu ţie seama de ideile Vaticanului. Şi apoi, partidul creştin-social era tocmai partidul care, în aceste chestiuni, îl urma pe el.

Dar scopul nostru nu este să impunem o anumită părere. Noi ne silim să desprindem adevărul, oricare ar fi. De aceea, după propria noastră concluzie, negativă, dăm, ca încheere în punctul acesta, o nouă — şi bănuim: ultimă — mărturie afirmativă. Este a generalului Margutti. In cartea citată, el redă şi altă convorbire cu Franz Ferdinand, avută la Ischl, în 1913, adică după 18 ani dela prima, reprodusă mai sus.

Margutti scrie:

„A ajuns la urechile mele zvonul că Franz Ferdinand a pus multă apă în vin şi că şi-a moderat foarte mult teoriile; că experienţa adăugându-i plumb în cap, s'a coborât succesiv dela federalism la trialism, dela trialism la dualism.

„Personal nu cred câtuşi de puţin. Mă refer la o convorbire pe care am avut-o cu el la Ischl, în vara anului 1913. Archiducele, deşi, ce-i drept, acuma dădea mai multă importanţă decât altă dată greutăţilor cari aşteptau proiectele sale, ajungea totuşi la aceeaşi concluzie ca şi cu 18 ani înainte :

— Trăiesc şi voiu muri pentru federalism: este unica mântuire a monarchiei, dacă mai poate s'o mântuie ceva. Dualismul este, în zilele noastre, un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităţilor. anomaliilor".

Evident, e greu să pui multă bază pe convorbiri redate după decenii, de oameni despre a căror forţă de memorizare n'ai nici o informaţie. Dar te serveşti de documentele pe cari le ai.

*
* *

Cum rămâne deci: părăsise Franz Ferdinand ideea federalistă sau n'o părăsise?

Nu ştim. Dar în tot cazul, un lucru apare sigur: chiar realizată, ea nu putea servi cauzei româneşti.

Ideea federalistă a lui Franz Ferdinand nu seamănă cu a lui Palacky, pentru că porneşte din alt sentiment şi alt principiu.

Palacky împărţea tot imperiul în grupuri etnice, pe baza unui principiu democratic: respectul individualităţii naţionale a fiecărui grup, ceeace, fireşte, se putea face numai prin garantarea tuturor drepturilor cetăţeneşti. In puterea naţională şi civică a fiecărui grup în parte, Palacky vedea puterea, considerabil multiplicată, a întregului imperiu.

Franz Ferdinand vroia, mai presus de toate, fărâmiţarea cât mai mult a întregului imperiu, după criterii în primul rând administrative, pentru a le lua orice forţă civică. Adică tot „divide et impera". E adevărat că le lăsa — zicea că avea să le lase — cea mai largă autonomie pentru măruntele chestiuni locale. Aşa era în Rusia ţaristă. Sistemul e practic. In măsura în care în sufletele oamenilor se aprinde nevoia de a se amesteca în lucrul public, ei îşi cheltuiesc toată energia în chestiile mici cari le sînt la îndemână, şi nu mai jinduiesc după cele mari, greu accesibile. Dar Franz Ferdinand tindea la contopirea, la amalgamarea oamenilor: el vroia o ţară, mare, şi *un* popor, numeros, popor de limba germană. După atâtea decenii, iată-ne întorşi la idealul lui Andrian, dar — vai! — cât de mutilat şi cât de sluţit!

Chiar dacă n'ar fi spus-o lui Margutti, cum

a făcut-o în prima convorbire, tot asta ar fi fost — tot asta *trebuia* să fie — concepţia lui Franz Ferdinand, care doară se gândea la tronul şi la interesele sale, aşa cum le înţelegea, iar nu la interesele şi nevoile altora. Dracul nu face mânăstiri.

Nu acelaşi lucru îl puteau dori naţionalităţile şi în deosebi românii. Nu la asta s'a putut gândi Aurel Popovici, care nu putea să aibă în vedere, în primul rând, de cât dezrobirea naţională a neamului său; iar pe acesta vroia să-l apere de maghiarizare, — fireşte *nu* pentru a-l da pradă germanizării.

Credem nimerit să încheiăm capitolul cu aprecierea lui Take Ionescu, aşa cum ne-o redă d. C. Xeni în volumul consacrat şefului şi amicului său:

„Take Ionescu mai ştia că planul de descentralizare, bazat pe un sistem de autonomie naţională, pe care-l preconiza archiducele moştenitor Franz Ferdinand, era o himeră. Intr'o conversaţie cu importantul deputat slovac Milan Hodza, avută în cursul anului 1913, putuse culege impresiuni identice".

Interesantă de relevat e şi părerea d-lui Milan Hodza pe care o aflăm implicit. Hodza, care astăzi joacă un rol însemnat în viaţa politică a Cehoslovaciei, a fost tovarăşul de luptă al d-lor Maniu şi Vaida; dacă nu ne înşelăm, a avut şi d-sa oare-care contact cu archiducele Franz Ferdinand.

XVII

Trialismul

Dacă ideea federalistă a căzut, era firesc să ia un mai mare avânt altă combinaţie salvatoare, ideea trialistă, preconizată din mai multe părţi şi înţeleasă în tot atâtea feluri.

Kautsky, în volumul „Serbien und Belgien in der Geschichte", o prezintă astfel:

„Mai puţin radicală (decât ideea Austriei-Mari) era altă soluţie: Dalmaţia, Bosnia şi părţile din sudul Ungariei locuite de sârbi, unite cu Croaţia, care-şi avea deja o situaţie specială, să fie încorporate statului integral în aşa fel, în cât să formeze în sânul lui a treia unitate, cu aceleaşi drepturi pe cari le aveau Ungaria şi Cisleithania (Austria). Aceasta a fost ideea aşa numitului *trialism*".

Margutti desminte energic afirmaţiunea că Franz Ferdinand s'ar fi „coborît" la trialism. Asupra acestui punct părerile sînt împărţite.

Hermann Wendel, în „Kampf der Südslawen", relatează că Franz Ferdinand ar fi spus o dată contelui Bombelles, mareşalul Curţii:

— Asigură pe croaţii d-tale că îndată ce mă voiu urca pe tron, voiu repara toate nedreptăţile ce li s'au făcut.

Leopold Mandl, în „Habsburger und serbische Frage” precizează că tocmai aceste intenţiuni i-au adus archiducelui nenorocirea: cei dela Belgrad au pus la cale atentatul pentru că:

„... i se atribuia (lui Franz Ferdinand) planul să desvolte unirea naţională a sârbilor, croaţilor şi slovenilor într'o unitate naţională în sânul monarchiei.

„Doară de ani de zile archiducele Franz Ferdinand se ocupa de problema sud-slavă. Vederile şi intenţiile archiducelui fuseseră aflate printr'un interview pe care archiducele îl acordase publicistului francez Gonard. Faţă de acesta el s'a pronunţat pentru unirea Croaţiei, Dalmaţiei şi Bosniei într'un stat, sub sceptrul Habsburgilor”.

Hermann Wendel e de altă părere:

„In realitate, scrie Wendel, acest Habsburg, înţepenit în credinţa graţiei divine, el care resimţea dureros sfârşitul feodalismului şi al absolutismului neţărmurit, se gândea zilnic la un mijloc de a înfrânge pofta de putere a castei dominante maghiare. Dar lui îi era de măreţia casei archiducale, nu de libertatea popoarelor. Iar ideea de-a înfrunta Budapesta printr'un regat al Iliriei, impulsivul şi superficialul prinţ a acceptat-o numai pentru ca s'o abandoneze foarte curând”.

Şi, în această privinţă, Wendel dă o informaţie foarte caracteristică:

„Cam prin anul 1910, din ordinul archiducelui şi în sensul vederilor lui, şeful cancelariei sale militare şi om al său de încredere, lt.-col. Brosch v. Aarenau, i-a elaborat un program de guvernare pentru ziua urcării pe tron.

.....Acest document contestă foloasele trialismului pentru dinastie sau pentru Austria, deoarece slavii de sud sunt toţi politiciani mai mult sau mai puţin nevrednici de încredere, şi nimeni nu garantează că

acel al treilea stat, alcătuit din Croaţia, Bosnia şi Herţegovina, la care s'ar mai adăuga Carintia şi poate o bucată din Stiria. ar fi întotdeauna de partea Austriei".

Viktor Bibl susţine şi el că Franz Ferdinand a părăsit trialismul:

„Când problema sud-slavă bătu mai tare la porţile bătrânului stat împărătesc, moştenitorul tronului deveni partizanul trialismului.

„Asta însemna: din părţile sud-slave ale dublei monarchii, să se facă un stat independent, care să aibă aceeaşi situaţie ca şi Austria şi Ungaria. Acest stat al slavilor de sud, în cadrul imperiului habsburgic, ar fi fost menit să atragă, economiceşte şi politiceşte, statele balcanice, în primul rând regatul sârbesc.

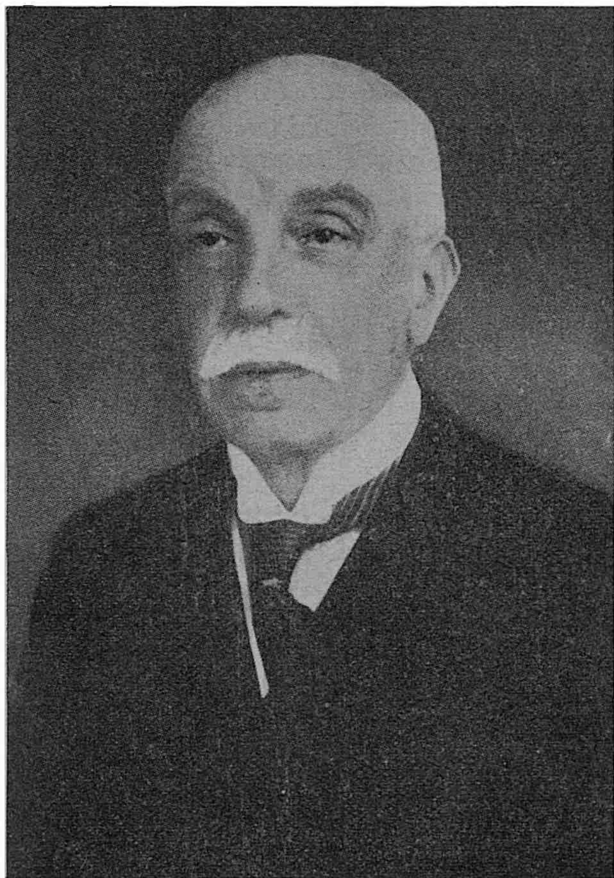
„Dar, ce-i dreptul, se putea întâmpla şi cazul contrar: ca Belgradul să devie magnetul.

„Această grijă şi pare a-l fi copleşit pe Franz Ferdinand, când mişcarea pentru Serbia Mare începu să arunce valuri tot mai puternice, *căci se întoarse iar la dualism.*

„In orice caz, statul dualist — cum o arată şi cunoscutul program de guvernare din 1911 — avea să capete o alcătuire întru câtva modificată, în sensul că ideea de stat comun ar fi suferit o accentuare mai puternică. Inainte de toate, Ungaria nu mai trebuia să aparţie exclusiv maghiarilor. Şi această ţintă el vroia s'o atingă prin introducerea votului universal în Ungaria, şi anume înainte de a se încorona ca rege al acesteia, pentru ca pe urmă, fără mustrări de conştiinţă, să poată depune jurământul pe constituţia în vigoare".

Şi Benedetto Croce, în „Storia d'Europa", se arată sceptic :

„Naţionalităţile oprimate: slovacii, românii şi sârbii, găsiră în Europa un Victor Hugo al nouilor timpuri, pe norvegianul Björnson care se făcu apă-

CONST. DUMBA

rătorul şi răzbunătorul lor în faţa lumii civilizate. Şi pe când croaţii intrau în înţelegere cu sârbii din regatul Serbiei, se ivi „trialismul", idee pe care o susţineau unii, dar care *ar fi cerut o complectă răsturnare a spiritului şi a raporturilor sociale şi politice".*

Iar C. Dumba se ridica în potriva trialismului cu iugoslavii, pentru următoarele motive :

1. Nu putea fi realizat de cât printr'un războiu civil cu stăpânitorii Ungariei; dar de acesta ar profita duşmanii monarchiei habsburgice, ca să se năpustească asupra ei.

2. Admiţând că, totuşi, acest trialism s'ar realiza, grupul iugoslav, astfel consolidat, s'ar desprinde, ca un fruct copt, de monarchia habsburgică.

3. Indiferent de această consecinţă şi înainte de producerea ei, alcătuirea cea nouă ar fi încă un motiv de diviziune, căci, imediat, polonii, cu acelaşi drept ca şi slavii de Sud, ar cere şi ei o situaţie specială în stat şi astfel s'ar ajunge la quadralism.

De unde urmează, scrie astăzi Dumba, că „trialismul, ori cât de just în teorie şi în logică, n'ar fi fost de loc un panaceu, ci ar fi adus cu sine mari primejdii pentru pacea internă şi externă".

* * *

Un ultim ecou al acestor planuri variate — multiple variaţiuni pe aceeaşi temă — l'am avut în şedinţa dela 22 Octombrie 1918 a reichsratului: deputaţii Isopescul-Grecul şi G. Grigorovici, în prezenţa întregului guvern aus-

triac, au proclamat în discursuri elocvente, ruperea Bucovinei de Austria. In treacăt, d. Isopescul-Grecul a pomenit şi de planurile de odinioară ale răposatului archiduce Franz Ferdinand, planuri cari, spunea oratorul, ar fi fost bune dacă se realizau atunci. Tot în treacăt, G. Grigorovici i-a dat primului orator o replică energic negativă. Credem necesar să dăm aci spusele amândurora.

Isopescul-Grecul:

— *Ideea statelor dunărene-unite, aşa cum o preconizase celebrul nostru prietin din nefericire prea de timpuriu răposatul dr. Aurel Popovici, ca baza unei gospodării comune a tuturor popoarelor de pe teritoriul monarchiei şi pe care spre spaima maghiarilor şi-a însuşit-o şi moştenitorul tronului, asasinat la Saraievo, fusese odinioară, în fond — eventual cu oare-cari schimbări — singura soluţie pentru convieţuirea paşnică a acestor popoare în prezent şi viitor. Azi nu mai poate fi vorba de asta.*

G. Grigorovici:

— *Deputatul Isopescul a vorbit aci de archiducele Franz Ferdinand şi de bunele sale intenţii. Eu însă cunosc mai bine aceste intenţii. Archiducele Franz Ferdinand a venit odinioară cu o hartă mare care se numea harta trialistă a Austro-Ungariei; el a venit ca fondator al unei noui Austrii — şi în această hartă prezinta Cernăuţii drept capitala Ucrainei, pentru ca Lembergul şi Przsemyslul să poată cădea Poloniei (deputatul Isopescul întrerupe). Foarte mulţumim pentru această împărţire!*

Cum vedem, cei doi oratori nu par a vorbi despre acelaş lucru: Isopescul pomeneşte de

Austria Mare a lui Aurel Popovici, iar Grigorovici de trialism. Totuşi e acelaşi lucru, în diferite faze. Grigorovici se referă la faza ultimă, ba — mai precis — la un anumit moment al ultimei faze, un moment care va fi sporit îngrijorările lui Const. Dumba.

Remarcăm în treacăt că românul austriacizat Dumba, care continua să fie mare proprietar agrar în România şi trăise la Bucureşti ca ministru al Austro-Ungariei — el este acela care a zmuls guvernului român mult faimoasele scuze dela Iaşi — nu s'a gândit nici o secundă şi la români ca eventuali candidaţi la quadralismul oferit polonilor.

Acuma, se pune iar întrebarea: a părăsit Franz Ferdinand trialismul sau nu l'a părăsit?

Vom răspunde ca şi în chestia „Gross-Österreich": nu ştim, dar... nu prea interesează.

Nici trialismul acesta, cu slavii de sud, nu putea fi de folos cauzei româneşti. Kautsky observă:

„Această concepţie lasă neştirbită stăpânirea ungurilor asupra românilor şi slovacilor. Totuşi, ea a provocat furia clasei stăpânitoare maghiare; şi a provocat-o mai mult chiar decât concepţia Austriei-Mari, — dacă se mai poate — tocmai pentru că era mai uşor realizabilă şi deci mai curând în domeniul posibilităţii".

Dar în legătură cu această reflecţiune a lui Kautsky ne amintim o relatare a contelui Sforza care prezintă, ca intrând în programul lui Franz Ferdinand, o combinaţie de trialism cu supliment federalistic, din care să se înfrupte şi românii:

„Căci el înfăţişa nu numai unificarea iugoslavilor din monarchie, schimbând astfel caracterul dualist al acesteea într'un caracter trialist, ci pe lângă asta mai înfăţişa şi putinţa de a ceda Transilvania României, invitând-o însă, pe acea Românie sporită, să formeze o strictă uniune federală cu monarchia: aproape ceea ce era Bavaria faţă de imperiul german din 1871".

Franz Ferdinand, spune Sforza, mergea mai departe cu dorinţa şi speranţa: el se aştepta ca, într'o bună dimineaţă, şi mica Serbie balcanică, ademenită de traiul fericit al iugoslavilor din statul habsburgic, să ceară şi ea un locşor în acel trialism federalist.

Şi aci, o declaraţie care este o destăinuire :

„Că ideile archiducelui mergeau aşa de departe, aceasta o ştiu nu de la un amic al său, ci dintr'o mărturie venită din câmpul opus, adică din partea bătrânului conducător sârb, Paşici.

„In timpul exilului său în Corfu, unde, în toiul războiului, am împărţit diversiunea ocazională a bombardamentelor austriace, el mi-a repetat de mai multe ori, că n'a tremurat de cât o singură dată pentru viitorul ţării sale: atunci când a reuşit să prindă gândul tainic al archiducelui".

Reţinem elementul cel nou: participarea României la trialism. Am mai auzit aşa ceva.

*
*   *

Am spus că erau în circulaţie mai multe feluri de trialism. Unii se gândeau, drept al treilea factor, la Boemia; alţii la Iugoslavia; alţii la Galiţia. Iar printre aceştia din urmă, unii aveau în vedere pe poloni, alţii pe ruteni.

S'a vorbit însă, — deşi mai puţin, — şi

de un trialism cu românii, şi nu numai cu cei subjugaţi. Cităm, astfel, ideea atribuită de contele Czernin lui Nicolaie Filipescu: România să se unească cu Transilvania, formând astfel o Românie Mare; iar la rândul ei, România Mare să formeze cu Austria o legătură cam la fel cu aceea dintre Bavaria şi imperiul german. Prin urmare, ceea ce spune şi Sforza, dar cu o deosebire. După Sforza, e vorba de un trialism cu slavii, şi cu—eventual—o anexă românească. Lui Filipescu i se atribuie ideea unui trialism cu România, ca factor principal şi esenţial, la care — poate — ar fi fost să se alăture şi o anexă iugoslavă. Ideea lui Filipescu, urmează Czernin, a fost respinsă fără discuţie şi de Tisza şi de împăratul Franz Iosef; după urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand, ea ar fi putut reuşi, afirmă Czernin — de unde ar rezulta că Franz Ferdinand o acceptase, deşi Czernin n'o spune în mod direct; pe de altă parte, Eugene Bagger prezintă această ideie a trialismului cu România, ca primită, la un moment dat, de Franz Ferdinand. Bagger nu aminteşte însă de N. Filipescu. D. Const. Kiriţescu, în „Istoria războiului", înregistrează aserţiunea lui Czernin, însă nu se pronunţă cu privire la exactitatea sau inexactitatea ei.

Despre Filipescu a pomenit, înainte de alţii, Al. Marghiloman, în vol. I al Notelor politice, sub data de 22 Noembrie 1911:

„Intr'o convorbire de curând cu Aurel Popovici asupra planului lui Ion Maiorescu, care visase România sub sceptrul austriac, Filipescu se declară

NICOLAE FILIPESCU

gata să-l reia şi însărcinează pe Popovici să-l transmită prin abatele Gallen archiducelui moştenitor.

„Din fericire Popovici a refuzat !"

Să amintim planul lui Maiorescu. In 1848, profesorul ardelean Ioan Maiorescu, părintele lui Titu Maiorescu, a fost trimes de guvernul provizor al Munteniei ca să apere interesele româneşti pe lângă guvernul din Francfort. Acolo Ioan Maiorescu a propus un proiect, pe care el însuşi l'a rezumat astfel:

„Bucovina, Moldova, România (adică Muntenia şi Oltenia) şi Transilvania, să se unească într'un singur regat, România; *să se denumească un prinţ austriac, să stea regatul sub protecţiunea Germaniei. Arăt cât de uşor se poate face aceasta şi ce foloase mari pentru toată Europa, pentru chestiunea orientală şi pentru Germania, în specie".*

Dar Ioan Maiorescu n'a fost cel dintâi care a avut o asemenea ideie. A avut-o, înaintea lui, tot în 1848, scriitorul sas Roth, care a vorbit, într'o broşură, despre *posibilitatea unei monarchii daco-române sub sceptrul austriac.* Iată, în rezumat, ideea autorului:

„Principatele (Moldova şi Muntenia), presupunând chiar că se unesc între ele, reprezintă o mică suprafaţă, prea puţin importantă. Statul care ar rezulta din această unire n'ar avea vitalitate, pentru că n'ar dispune de un ansamblu strategic uşor de apărat: i-ar lipsi Transilvania, şi, fără ea, Principatele Unite n'ar putea să trăiască. In consecinţă, zicea el, trebuie ca principatele să se unească cu Transilvania".

Acest rezumat nu este al nostru — n'avem broşura lui Roth — ci al d-lui prof. Silviu Dra-

gomir dela universitatea din Cluj. D-sa l'a publicat într'o foarte importantă lucrare, apărută de curând, „La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques". Probabil însă că printr'o confuzie tipografică, în cartea d-lui Dragomir broşura săsească e atribuită lui *Stephan Ludwig Roth,* preot şi educator sas, executat de unguri în urma evenimentelor de la 1848. Episcopul Teutsch, în „Geschichte der Siebenbürger Sachsen" vorbeşte pe larg de acest personagiu, fără să-i atribuie asemenea preocupări. In realitate lucrarea în chestiune aparţine *altui* Roth — Daniel — medic şi poet, tot sas, care însă a trăit la Iaşi, unde ideea *Unirii* — a unirii Moldovei cu Muntenia — era agitată cu pasiune. In mod firesc Daniel Roth a ajuns la ideea Unirii *complecte.* Pentru sasul celălalt — Stephan Ludwig — rămas în sfera lui restrânsă, problema nu exista.

O dată cu Ioan Maiorescu, şi alţi luptători de pe atunci — ca Papiu Ilarian, A. G. Golescu, etc. — au îmbrăţişat această ideie *). In August 1848 Golescu i-a scris lui Maiorescu:

---

*) Este caracteristic faptul că A. G. Golescu a rămas pentru totdeauna în aceleaşi bune dispoziţii faţă de austriaci. In April 1877, în ajunul războiului ruso-turc, Ion Brătianu, din ordinul domnitorului Carol, a convocat un consiliu de coroană care să hotărască atitudinea de luat faţă de intrarea ruşilor în ţară.

Părerea exprimată de A. G. Golescu, a fost aceasta:

„După tratate noi trebuie să concertăm apărarea ţării cu turcii. A face o convenţie de regularea trecerii cu ruşii ar fi a înlătura tratatele, a ieşi din neutralitate şi a dărâma neutralitatea noastră." Să apelăm *„mai ales la Austria, care putere nu poate decât să aibă bune intenţiuni spre a ne ocroti, de vreme*

„Nimic nu le surâde mai mult austriacilor ce au cugetat oare-ce despre destinul statului lor, de cât înființarea uniunei române și intrarea ei în confederația națiunilor austriace, ca să cumpenească influența preponderentă ce caută a lua pe de o parte elementul maghiar, iar pe de alta elementul croat".

Mulți au crezut atunci că a și sunat ceasul. Intre ei, profesorul ardelean Const. Romanul, executat apoi de autoritățile maghiare. Intr'un apel adresat „Fraților de peste Carpați", — prin A. G. Golescu, — Romanul scria:

„...Toate elementele omogene astăzi umblă să se concentreze, așa italienii, așa germanii, așa slavonii. Apoi noi de ce să nu o facem aceasta, acum când ni s'a arătat epoca? Toți ne strigă că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?" (Vezi scrierea: Anul 1848 în Principatele Române, vol. II).

In 1911 reminiscența acestor lucruri dela 1848 se deșteaptă în convorbirea dintre Aurel Popovici și N. Filipescu, pe care o notează Marghiloman în rândurile citate mai sus.

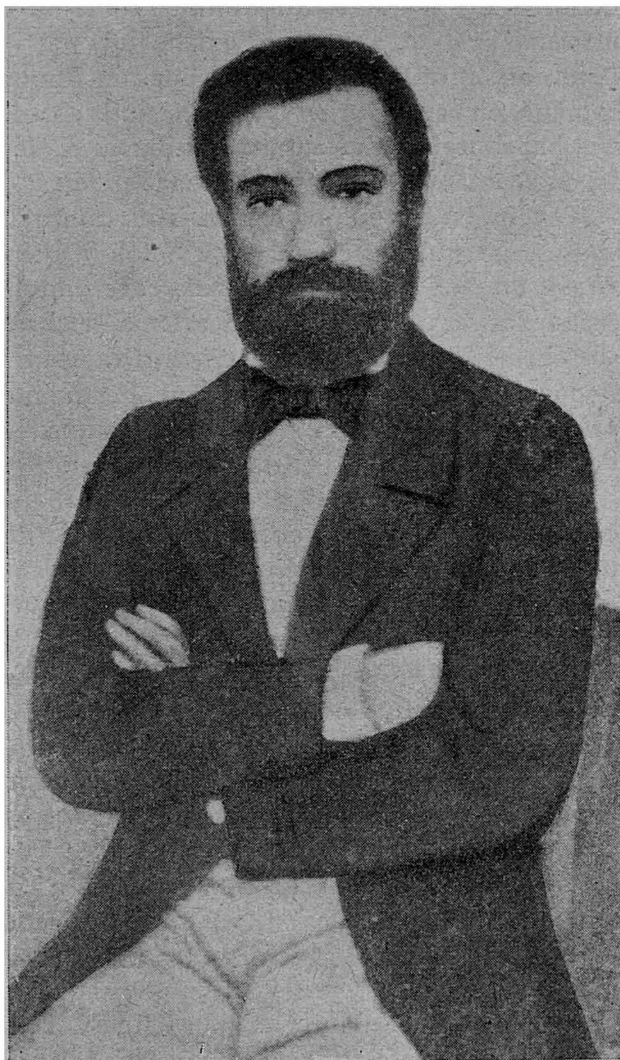
Convorbirea e înregistrată și de Conrad, în Memoriile lui. Conrad relatează și altceva:

---

ce acest stat ar fi chiar el amenințat prin ocuparea țării de către oștirile rusești."

Prințul Dimitrie Ghica a fost și mai radical: „prințul Ghica crede că ar fi făcut bine guvernul să întrebe și guvernul austriac, și chiar *să-i ceară,* cu știrea Europei, *ocuparea României de către oștirile Austro-Ungariei,* spre a împiedica trecerea ori-cărei oștiri străine" (vezi *N. Iorga,* „Politica externă a regelui Carol I").

Bine înțeles, nici Golescu și nici Ghica nu știau că Rusia și Austria se și înțeleseseră ca prima, după eventuala victorie, să ia Basarabia, iar, în acest caz, Austria, ca plată a tăcerii, să ia Bosnia și Herțegovina.

A. G. GOLESCU

şi mai târziu, tocmai în Ianuarie 1914, maiorul Eremia, ataşatul militar român, l'a informat că în România există un partid favorabil intrării tuturor ţărilor de limba română, cu regele lor cu tot, în formaţiunea de stat habsburgică. Conrad acceptă bucuros, dar îşi dă seama că ungurii sînt o mare piedică.

N'avem la îndemână cartea lui Conrad; spusele acestuia le cităm după Seton-Watson (A History of the Roumanians), care adoptă ca adevărată aserţiunea, însă afirmă şi el, ca şi Conrad, că nu Filipescu i-a cerut lui Aurel Popovici să-i transmită lui Franz Ferdinand propunerea, ci — cum şi este de presupus — Popovici s'a oferit el să facă mijlocirea.

Seton-Watson povesteşte că după războiu, când au ieşit la iveală aceste demersuri, Filipescu a fost acuzat de lipsă de patriotism. Scriitorul englez crede necesar să apere memoria lui Filipescu: în împrejurările de atunci, dinainte de războiu, zice Seton-Watson, acţiunea lui Filipescu a fost prevăzătoare şi sănătoasă; mai mult: dacă un asemenea proiect s'ar fi realizat, el ar fi contribuit ca să împiedice catastrofa mondială şi în acelaşi timp ar fi asigurat viitorul României.

Ce să spunem despre această judecată a valorosului scriitor englez? Credem că proiectul nu putea fi realizat şi nici n'ar fi putut să împiedice nimic.

Dacă nu ne înşelăm, în opera lui N. Filipescu se găseşte o singură aluzie la această chestiune. Intr'un discurs, rostit în ziua de 8 Martie 1915, Filipescu a spus:

— D-lor, în vremuri de deznădejde şi când nici nu se puteau prevedea prefacerile fundamentale ce vor schimba harta Europei, mai mulţi s'au gândit, pentru rezolvirea chestiunii naţionalităţilor, la o soluţiune ce se numea Gross-Oesterreich, Austria Mare. Se credea că se va putea înlocui Dualismul prin o confederaţie care va da tuturor naţionalităţilor egală îndreptăţire sub conducerea Austriei. Azi această ideie a murit. *)

Urma însă ca şi România liberă să intre în acea confederaţie?

Din cele arătate mai sus, rezultă că nu e imposibil ca un om politic român să fi avut gândul acesta atunci, când nimeni nu se aştepta la războiul mondial, iar fără acesta nu putea fi vorba de liberarea românilor subjugaţi. Al. Ciurcu a enunţat şi el, ocazional, o concepţie asemănătoare cu a lui Aurel Popovici. La un moment dat şi alt eminent ziarist, Ion Teodorescu, s'a pronunţat astfel. E adevărat că spiritul lui Ion Teodorescu — om cu o serioasă cultură ştiinţifică — prezinta o interesantă predispoziţie literară: cultivarea paradoxului; de multe ori, în spusele lui, era greu să distingi gluma de serios şi seriosul de glumă. Dar şi un aprig luptător pe terenul dezideratelor sociale ca şi al celor naţionale, răposatul Z. C. Arbore, ne-a vorbit, înainte de războiu, despre o asemenea ideie: ea ducea la reunirea unui număr cât mai mare de români, iar drept ultimă consecinţă la liberarea Basarabiei.

---

*) N. Filipescu: „Pentru România Mare", cu o prefaţă de Matei B. Cantacuzino.

De altminteri, nu cunoaştem atacuri aduse lui Filipescu — sau altora — pentru un proiect de acest fel.

* * *

Putem aminti o frapantă analogie, deşi pe o scară mai mică: înainte de războiu, d. G. Grigorovici, şeful socialiştilor români din Bucovina, mi-a spus adesea că ar dori alipirea provinciei sale la Transilvania. Deşi din punctul de vedere naţional în Bucovina românii erau mai puţin asupriţi de cât în Transilvania, d. Grigorovici — şi alţi intelectuali români, împreună cu d-sa — vedeau un avantaj naţional într'o asemenea schimbare.

Dar convingerile şi dezideratele sale, d. Grigorovici nu şi-le expunea numai în convorbiri particulare. In calitatea sa de şef al partidului social-democrat român din *Austria*, d-sa a desvoltat în mai multe rânduri, atât în parlamentul austriac, cât şi în articole şi conferinţe, punctul programatic al acestui partid, privitor la drepturile naţionale ale Românilor. Acest program *cerea, în mod general, transformarea monarhiei austro-ungare într'un stat federativ pe naţiuni — după cum am mai arătat — şi, ca urmare logică, în mod special, unirea Ardealului şi a Bucovinei într'o provincie autonomă românească* : vezi articolul 3 din programul dela Brünn, reprodus mai sus. Dar de câte ori vorbea de această chestiune, în parlament sau în presă, d. Grigorovici obişnuia totodată să arate că situaţia

G. GRIGOROVICI

precară a românismului din monarhia dispărută nu zăcea numai în deosebirea de drepturi naţionale la Românii bucovineni şi transilvăneni, ci mai cu seamă în faptul *diviziunii* neamului românesc într'o parte mică austriacă şi una mare de tot ungurească, pe baza perfidului principiu habsburgic „divide et impera". Din cauza aceasta, spunea d. Grigorovici, chiar fără realizarea deplină a programului de la Brünn, *o simplă eventuală alipire a Bucovinei la Ardeal încă ar fi un progres :* uniţi, Românii din fosta monarhie ar fi devenit o forţă mai puternică în lupta pentru emanciparea neamului românesc.

Idei de felul acesta au circulat şi în trecut. Intr'o scrisoare din 1848, A. G. Golescu scrie:

„Se vorbeşte că Bucovina va fi unită cu Transilvania. Aşa dar încă un element de românism, şi mai lesne vom putea îneca maghiarismul din Ardeal".

Curând după aceea, unirea Bucovinei cu Ardealul a fost discutată şi oficial. In 1849, episcopul Andrei Şaguna, prin petiţii adresate împăratului şi guvernului dela Viena, cere unirea tuturor românilor din întreaga monarchie austriacă (incluziv cei din Bucovina) într'o singură naţiune, constituind un mare ducat, ca parte integrantă a monarchiei, împăratul luând titlul de „mare duce al Românilor". (Aceste lucruri s'au publicat la timp în *„Petitionile Nationei Romane"*, iar acum de curând în volumul d-lui Mihail Popescu: *Documente privitoare la istoria Transilvaniei).* Cu multă

IULIU MANIU ŞI AL. VAIDA-VOEVOD

abilitate Şaguna strecoară în petiţie absoluta identitate naţională a românilor din împărăţie cu cei din principatele dunărene, detaliu menit să constituie un motiv de atracţie sau de intimidare, şi una şi alta putând folosi cauzei româneşti, după caz.

Prin diverse rezoluţii puse pe acele petiţii, împăratul a dat oare-cari făgădueli, destul de categorice în aparenţă, dar lipsite de ori-ce preciziune în fond. De pildă, pe petiţia dela 18 Iulie 1849, împăratul pune o rezoluţie care se termină cu asigurarea că *„dorinţele cele drepte ale românilor se vor împlini"*. E destul de categoric şi... tot atât de echivoc. In cele din urmă, guvernul dela Viena a respins cererea, prin adresă în regulă către Şaguna.

In mintea generaţiei dela 1848 unirea Bucovinei cu Transilvania era menită să întărească românismul şi, cum se exprima A. G. Golescu, să înece maghiarismul din Ardeal.

Cam de acest gen, dar în mult mai mare, trebuie să fi fost considerentele unui român din regat, înainte de războiul mondial, ca să propuie trialismul cu România, dacă este exact că s'a trecut de simpla enunţare a unei păreri şi s'au făcut şi propuneri — în tot cazul neoficiale şi neautorizate — cum afirmă Conrad şi Czernin, şi cum crede şi Seton-Watson. In sensul acelor propuneri, românii din regat, împreună cu cei din Austro-Ungaria, aveau să formeze, în definitiv, România Mare, deşi *încă* fără Basarabia. Dar *această* Românie avea şanse cu atât mai mari ca să capete şi Basarabia!

De altminteri ideea unei uniri, sub o formă sau alta, între România şi Austria, a circulat mereu, de pe vremea lui Ioan Maiorescu până în ajunul războiului. De pildă, în 1902-1903, Aurel Onciul tipăreşte la Viena şi Brünn, apoi la Cernăuţi, foaia „Privitorul", prin care predica şi el alipirea României libere la Austria (*N. Iorga,* „Istoria presei române").

E locul să pomenim aci, drept mare ciudăţenie istorică, un proiect care astăzi apare de necrezut şi pe care, în 1871, l-a prezintat, în chipul cel mai serios — Andrassy-tatăl. El propunea prefacerea Turciei de atunci într'o confederaţie ca a Germaniei, confederaţie în care să intre şi România.

Guvernul Lascar Catargiu, având la externe pe G. Costa-Foru, a exprimat întâi o pripită adeziune de principiu, dar după câteva zile a revenit. D. N. Iorga, în volumul „Politica externă a regelui Carol", apărut în 1916, amintind cazul, dă această informaţie finală :

„Revenind, ministerul român respinge ideia de a face din ţară Bavaria românească a unei Prusii turceşti, şi-şi arată „indignarea faţă de o propunere care nu tindea la altceva decât la anularea fiinţei noastre politice". *Serbia, de altfel, arătase aceeaşi opoziţie, spunând răspicat că-i e ştiută originea austriacă a proiectului".*

Prin urmare, pe cale indirectă, sub o formă care părea cu totul deosebită, se tindea la acelaşi lucru. In cursul anilor, proiectul cu caracter de camuflaj din 1871 a fost uitat. Fireşte, în ultimele decenii, firma turcească nu mai era bună de nimic. Cea austriacă părea

încă valabilă. Se propuneau încă tot felul de combinaţii cu Austria, şi aceasta până în ajunul marelui războiu.

La proiectele trialiste cu România, acum, în zilele noastre, face aluzie şi Maurice Muret:

„I s'a întâmplat chiar (archiducelui Franz Ferdinand), ca păcătuind printr'o ciudată imprudenţă, să vorbească despre planurile sale de reformă, unor delegaţiuni româneşti. Un român, Alexandru Vaida-Voevod, care era atunci deputat ungar şi care deveni, după răsboiu, preşedinte al Consiliului în România, împingea stăruitor pe Franz Ferdinand, ca să încerce trialismul. Maghiarofob pătimaş (à tout crin), Vaida-Voevod se bucura de mare credit pe lângă moştenitorul tronului. Când archivele particulare ale acestuia vor fi pusc la dispoziţia publicului, se vor găsi de sigur un noian de memorande, notiţe şi proecte de constituţii relative la trialism".

Prin citatul din Muret, ajungem iarăşi la d. Alexandru Vaida-Voevod.

Ca ziarist, la Viena, am aflat şi eu câte ceva — foarte puţin — despre acţiunea desfăşurată de d-sa. Ştiam că d. Vaida, solicitat de archiduce, a răspuns chemării, după ce s'a înţeles cu amicii săi din partidul naţional românesc, în frunte cu d. Iuliu Maniu.

Dar, propriu zis, în ce constà acţiunea? Nu ştim care din programele în circulaţie fusese adoptat de d. Vaida, sau dacă d-sa îşi avea un program propriu, primit, în total sau în parte, şi de archiducele moştenitor.

XVIII

Iarăşi: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand?

In cadrul amintirilor mele proprii, pot spune că am fost cu totul sceptic în privinţa acţiunii pe care Franz Ferdinand avea s'o desfăşoare în viitor; sau mai bine zis, credinţa mea era, anticipat, hotărît negativă, în ce priveşte voinţa lui de a face lucru temeinic, şi mai ales putinţa-i de a realiza ceva. In cinci ani de zile cât am fost corespondentul „Adevĕrului" la Viena, n'am scris un rând de simpatie pentru Franz Ferdinand.

Or, una din surprizele în adevăr extraordinare pe cari mi le-a provocat atentatul dela Saraievo, a fost să constat durerea sinceră şi profundă a tuturor intelectualilor ardeleni pe care i-am putut vedea imediat — şi s'a întâmplat să fie numeroşi. Atunci am scris articolul dela 20 Iunie, retipărit mai sus, făcând observaţiile pe cari le credeam necesare, pentru a pune „lucrurile la punct", cum se zice astăzi (căci pe atunci nu se încetăţenise acea-

stă expresie, cu care ne-am îmbogăţit... între timp — altă noutate vocabularistică!).

Cele ce-am mai aflat de atunci încoace, nu m'au făcut să-mi schimb părerea. După cum am văzut, unii dintre biografii lui Franz Ferdinand afirmă că el şi renunţase la programul federaţiei austriace şi se împăcase cu ideia monarchiei dualiste, aşa cum era, — sau aproape aşa. Aceasta excludea, desigur, putinţa unei temeinice rezolvări a problemei româneşti.

Singurul element pozitiv în politica lui Franz Ferdinand faţă de naţionalităţi şi, în deosebi, faţă de români, pare a fi fost un element... negativ: ura lui pătimaşă împotriva ungurilor. O aflăm din nenumărate surse. Dar ce rezultate practice se puteau aştepta dintr'o politică pornită din această ură, dacă, până la urmă, Franz Ferdinand ar fi făcut-o în adevăr? Yves Guyot spune:

„Nici indivizii, nici popoarele nu trăiesc din ură: ea nu este un mijloc de alimentaţiune; cine hrăneşte ura, este devorat de ea: ura duce la ruină.

„Popoarele cari practică vendetta, au suferit oprirea în desvoltare; urile naţionale ar produce acelaş efect pentru Europa, dacă ele ar trebui să menţie o stare de lucruri în care tot ele ar rămânea un element constant.

„Nu e vorba să le menţinem: e vorba să le pregătim evaporarea şi uitarea".

Cugetarea nu este nouă şi nu-i aparţine exclusiv acestui autor. O cităm pentru că el a fixat-o în prefaţa cărţii „Causes et conséquences de la guerre", care este, în bună parte, şi un studiu asupra politicii austriace.

Acum, să vedem, în lumina acestei cugetări, în ce măsură a existat acea ură a lui Franz Ferdinand în potriva ungurilor, — care i-a fost *volumul* — şi ce anume puteam să aşteptăm dela ea ?

Bibl spune în „Thronfolger":

„Archiducele era — asta e sigur — un duşman de neclintit al dualismului. Acest punct de vedere l'a avut şi Kronprinţul precedent, cu o deosebire însă: Rudolf avea, printre numeroase alte însuşiri distinse, şi o fire foarte amabilă; nici odată nu s'au observat la el antipatii personale în potriva maghiarilor. La Franz Ferdinand, din potrivă, pe lângă motivele de principiu ale atitudinii lui antimaghiare, par a fi jucat rol şi sentimente strict personale".

Iar Czernin spune:

„Dorinţa de a sfărâma prepotenţa maghiară şi de-a ajuta naţionalităţile ca să-şi capete drepturile, nu l'a părăsit niciodată (pe Franz Ferdinand); şi la orice hotărîre sau acţiune politică, el a examinat chestiunea din acest punct de vedere. El era apărătorul permanent al românilor, al slovacilor şi al celorlalte naţionalităţi din Ungaria, şi în această privinţă, ce-i dreptul, mergea atât de departe, încât vroia ca orice chestiune să fie imediat rezolvată în sens anti-maghiar, fără s'o mai cerceteze măcar în chip obiectiv".

Incontestabil, o asemenea informaţie, dată de un om cu situaţia lui Czernin, prezintă o importanţă deosebită. De altfel, avem şi un fapt care confirmă atitudinea sufletească pe care Bibl şi Czernin i-o atribuie archiducelui.

Ziarul „Curentul" de sub direcţiunea d-lui Pamfil Şeicaru a publicat în numărul dela 2 Ianuarie 1935 un lung interview cu d. Iuliu Maniu care şi-a povestit o parte din aminti-

rile politice. Intre altele a pomenit de un discurs al său din parlamentul maghiar, discurs care a dezlănţuit o furie nebună şi i-a atras şi grave ameninţări.

Iată ce povesteşte d. Maniu:

„In 1909 împăratul Franz Iosef cedase, admiţând ca limba maghiară să fie utilizată în regimentele din teritoriile maghiare. Era evidentă primejdia ce se ascundea în dosul acestei concesiuni. De aceea, deputaţii români m'au desemnat pe mine să iau cuvântul în parlamentul din Budapesta în potriva acestei concesiuni a împăratului.

„Era de prevăzut indignarea opiniei publice maghiare şi a parlamentului din Budapesta, pentrucă era un act de o nemai pomenită îndrăzneală ca dela tribuna parlamentului maghiar să vorbeşti în potriva limbii maghiare şi a unei concesiuni căpătată cu atâtea stăruinţi şi după o atât de lungă agitaţie de către poporul maghiar.

„Cele prevăzute s'au întâmplat.

„...Dar în urma acestui discurs şi a marelui scandal pe care l'a provocat, archiducele Franz Ferdinand a convins pe împăratul Franz Iosef să retragă concesiunea pe care o acordase poporului maghiar, iar guvernul maghiar, prezidat de Wekerle, a trebuit să demisioneze".

Fireşte, e greu de stabilit că archiducele l'a determinat pe împăratul să retragă măsura — afară numai dacă d. Maniu nu va fi având date precise cu privire la acest detaliu. In tot cazul e în afară de ori-ce îndoială că archiducele va fi dorit să vadă retrasă o asemenea concesiune şi a fost bucuros când a văzut-o retrasă. Cu toate acestea auzim şi alte aprecieri. Sînt fruntaşi ai oligarhiei maghiare cari văd cu totul altfel atitudinea lui Franz Ferdinand faţă de maghiari. Iată un exemplu:

In ziarul „Pester Lloyd", oficiosul guvernului maghiar (numărul dela 4 Septembrie 1932), un om politic ungur publică un interesant articol, sub titlul: „Era Franz Ferdinand un duşman al Ungariei?" Omul politic maghiar răspunde hotărît că nu:

„Franz Ferdinand, scrie dânsul, nu era duşman ungurilor şi Ungariei; era totuşi adversarul unor oameni de stat şi magnaţi ai Ungariei, cari îi fuseseră descrişi în chip foarte defavorabil şi cari luaseră o atitudine dârză faţă de el".

Ca să-şi dovedească aserţiunea, autorul articolului citează ca martor pe episcopul maghiar Iosif Lanyi, care, înainte de-a ajunge episcop, a fost profesorul de ungureşte al familiei lui Franz Ferdinand şi, dacă nu oficial, totuşi de fapt, consilierul linguistic pentru limba maghiară al lui Franz Ferdinand însuşi. Pe când archiducele era încă în viaţă, episcopul spunea despre dânsul:

— Moştenitorul tronului e de o mie de ori mai bun decât reputaţia ce i se face. Nu e duşman al Ungariei şi vorbeşte chiar cu plăcere ungureşte. Vorbeşte curent ungureşte şi adesea îmi povesteşte în această limbă impresiile lui din manevre.

Iar după moartea lui Franz Ferdinand, episcopul Lanyi a mai dat despre el informaţii de felul acesta:

— Citea cărţi ungureşti şi ţinea să cunoască în original legile ungureşti şi desbaterile noastre parlamentare. El singur mi-a cerut să-i procur discursul istoric al lui Ludovic Kosuth,

prin care s'a proclamat detronarea Habsburgilor.

După ce a mai făcut şi alte reflecţii, episcopul a încheiat — şi omul politic maghiar, în articolul citat, încheie împreună cu dânsul, spre mai marea plăcere a oficiosului „Pester Lloyd":

— Franz Ferdinand era un om cuminte, conştient de sine, care ţinea să accentueze puternic dezacordurile dintre el şi împăratul, şi de aceea critica foarte aspru politica ungară a monarchului (adică politica urmată de către împărat faţă de unguri). Dacă Franz Ferdinand ar fi ajuns rege al Ungariei, el şi ar fi turnat multă apă în vin şi ar fi devenit monarch constituţional. Căci el aprecia foarte mult poporul ungar, deşi nu arăta simpatie unora din personalităţile conducătoare superioare, dar aceasta, desigur, numai pentru că-şi închipuia că nici ele nu-l simpatizează.

Cum vedeţi, portretul acesta mixt — şi postum şi prealabil — pe care-l schiţează episcopul Lanyi, nu se potriveşte cu cel zugrăvit, spre pildă, de ambasadorul Szögenyi.

Dacă spusele lui Lanyi merită sau nu merită încredere, putem deduce din următorul fapt povestit de Sydaçoff: când Lanyi a devenit episcop, şi a părăsit casa archiducală spre a se duce la eparhia sa, naţionaliştii unguri au regretat că pierd un asemenea reprezentant pe lângă persoana lui Franz Ferdinand.

Nu e probabil deci că Lanyi ar fi fost omul care să sacrifice prea uşor cauza naţională maghiară, aşa cum o înţeleg şoviniştii. Şi cer-

tificatul dat de Lanyi răposatului archiduce nu poate fi desconsiderat.

Nu sîntem obligaţi să conchidem neapărat în sensul vederilor lui. Dar nici nu putem afirma cu siguranţă că numai spre a-şi satisface ura împotriva ungurilor, Franz II ar fi trecut peste interesele sale adevărate, aşa cum i le-ar fi dictat eventuala conjunctură politică, şi ar fi îmbrăţişat pe români, altfel de cât cu vorba. Nu întotdeauna *les ennemis de nos ennemis sont nos amis.*

* * *

De altfel, în politică nu e destul să vrei sau să nu vrei. Episcopul Lanyi se străduieşte să demonstreze că Franz Ferdinand *n'ar fi vrut* să schimbe sistemul maghiar în curs. Sunt alţii cari demonstrează că n'ar fi putut. In fond, ei confirmă deci concluzia episcopului, deşi pornesc dela alt punct de vedere.

Astfel e contele Adalbert Sternberg.

In cartea „Im Wechsel der Zeiten", scoasă în 1912, Sternberg, consecvent cu ideile lui cunoscute, pe de o parte se ridică împotriva ungurilor, şi pe de alta pledează pentru Franz Ferdinand.

Impotriva ungurilor el scrie, de pildă:

„In Ungaria, elementele nemaghiare sunt în chip barbar asuprite, sub raportul cultural şi economic. Dacă ceeace se întâmplă acolo în numele liberalismului, ar face-o împăratul, Europa civilizată l-ar pune pe aceeaşi treaptă cu Nerone".

In favoarea lui Franz Ferdinand, el scrie:

„Toate acele lovituri ale soartei, cari au sfâşiat inima bătrânului monarch (Franz Iosef) — pe moştenitorul tronului (Franz Ferdinand) l-au lăsat neatins; lui nu i-au ştirbit conştiinţa de sine şi nu i-au frânt voinţa.

„...Impăratul şi-a dezarmat adversarii prin nobleţea procedeelor sale; dar victorios a fost numai când voinţa de fier a moştenitorului a oprit în loc egemonia elementelor revoluţionare din Ungaria. Din nefericire, chestia ungară a devenit obiectul dezacordului dintre împărat şi moştenitor, şi încă nu obiectul unui dezacord esenţial, ci al unuia formal, căci în realitate împăratul şi moştenitorul sunt de aceeaşi fire şi amândoi au aceeaşi ţintă; îi desparte numai alegerea drumului de urmat pentru atingerea ei".

Aceste rânduri sînt convingătoare: nu se poate spune că Sternberg ar tinde să favorizeze pe maghiari, nici că este pornit în potriva archiducelui.

Dar, mai departe, Sternberg scrie totuşi:

„Nu vreau să fac pe profetul, ci numai să spun că el (Franz Ferdinand) arată o uimitoare asemănare cu împăratul, în toate privinţele (in allem und jeden) şi că prin urmare ne putem aştepta ca să nu se schimbe mare lucru în Austria. Aci nu poate să se schimbe mare lucru, cât timp tradiţiile dinastiei rămân vii, pentru că împrejurările sunt mai tari decât persoanele".

Reflecţiile contelui Sternberg ne amintesc vorba ministrului de război Schönaich, relatată de Rudolf Sieghart:

— Franz Ferdinand va face în 24 de ore mai multe concesii decât Franz Iosef în 24 de ani!

Şi dacă în proza lui Sternberg este întotdauna şi puţină poezie — căci el a fost un quasi-Cyrano, şi e păcat că nu şi-a găsit măcar un quasi-Rostand — să vedem ce spune un om politic cu desăvârşire raţional şi practic, contele Czernin, cancelarul prezumtiv al moştenitorului prezumtiv:

„E greu de închipuit că, odată ajuns pe tron, archiducele ar fi putut s'o scoată la capăt cu ideile sale. Edificiul monarchiei, pe care voia să-l sprijine şi întărească, era atât de ruinat, încât nu mai îngăduia o reparaţie serioasă. Dacă nu era războiul acesta din afară, atunci, probabil, l-ar fi zvârlit în aer revoluţia dinăuntru: cu greu bolnavul ar mai fi putut suporta operaţia.

„Pe de altă parte, pare în afară de orice îndoială că archiducele moştenitor, cu vehemenţa şi impulsivitatea firii lui, s'ar fi aruncat în încercarea de a schimba radical structura monarchiei. Şi oricât de zadarnic ar fi să facem azi conjecturi despre putinţa şi despre şansele de reuşită ale unei asemenea întreprinderi, după toată prevederea omenească putem spune că experienţa n'ar fi reuşit: Franz Ferdinand ar fi fost strivit sub dărâmăturile monarchiei prăbuşite".

Cuvintele lui Czernin sînt foarte impresionante. Şi după ele vor suna cu atât mai neaşteptat unele declaraţii făcute de d. C. Stere ziarului „Curentul", în interviewul de care am mai pomenit. D. Stere a spus:

— Şi românii din Ardeal, în lupta lor națională, au găsit un sprijinitor: pe archiducele Franz Ferdinand. D. Vaida Voevod era un intim al archiducelui Franz Ferdinand, iar Aurel Popovici, un sfătuitor. Când, cu câțiva ani înainte de războiu, s'a înbolnăvit împăratul Franz Iosef, urcarea pe tron a archiducelui Ferdinand părea iminentă. Archiducele trebuia să inaugureze o nouă politică față de naționalitățile din monarhie și Aurel Popovici i-a redactat un manifest intitulat „Către popoarele mele" în care era definită această politică nouă...

Manifestul redactat de Aurel Popovici trebue să fi fost substanțial şi frumos. Dar şi Franz Iosef, cu atâtea decenii înainte, când s'a urcat pe tron, a lansat şi dânsul un manifest destul de frumuşel:

„Sprijinit, spunea Franz Iosef, *pe bazele adevăratei libertăți, pe principiul* egalității de drepturi între toate popoarele *cari compun imperiul Nostru...*

„...Edificiul pe care-l vom reconstrui cu toții va putea să braveze furtunile acestor vremuri grele şi va forma un vast acoperiş sub care vor veni să se adăpostească, mai unite ca în totdeauna, sub protecţia sceptrului pe care-l ţinem dela strămoşii Noştri, diversele neamuri *pe cari sîntem mândru de a le guverna*".

Pornind dela manifestul cunoscut al lui Franz Iosef, să tragem oare vre-o concluzie asupra celui rămas necunoscut, al lui Franz Ferdinand? Manifestul, redactat cu cea mai sfântă bună-credinţă de Aurel Popovici, urma să fie respectat şi aplicat, nu de Aurel Popovici, ci de Franz Ferdinand, şi nici măcar de

acesta, ci, prin braţul lui, de complexul forţelor oarbe...

Ori-cum, Czernin are dreptate într'o privinţă: e de prisos să facem „pronosticuri" retroactive şi să hotărîm astăzi ce-ar fi fost dacă ar fi fost, întrucât e vorba de programul general al lui Franz Ferdinand, adică de felul în care înţelegea să-şi amenajeze şi gospodărească tronul.

Fapt este că *în general* nu putem şti exact ce-a vrut Franz Ferdinand, necum dacă *ar fi putut* ceeace va fi vrut. In ce priveşte însă *în deosebi* cauza românească, se poate constata, cu oarecare aproximaţie, *dacă a vrut*, sau mai exact: *dacă era probabil să vrea.*

In ce priveşte sentimentul nostru personal, nu împărtăşim de loc optimismul retroactiv care pare a rezulta şi din cuvintele publice ale d-lui Stere, cum rezultă şi din spusele altora, mai discreţi, cari vorbesc în acelaşi sens, dar nu pentru gazetă. Spre a formula însă o judecată mai temeinică în această privinţă, trebue să cunoaştem mai deaproape pe archiducele Franz Ferdinand: să vedem firea omului, ideile lui politico-sociale, şi, în specie, sentimentele lui faţă de români, — românofilia lui, de care a fost vorba, de atâtea ori, în cursul acestor pagini.

XIX

Franz Ferdinand văzut de colonelul Brosch

Ne vom servi, în primul rând, de portretul pe care l'a scris colonelul Brosch, fostul, timp de şase ani, şef al Cancelariei militare a archiducelui. Portretul e scris în 1913.

Extragem:

„Archiducele F. F. este superior înzestrat; are o fulgerătoare putere de sezisare şi o privire sigură, mai ales pentru chestiunile militare. El nu este prea încărcat cu cunoştinţe militare de amănunt, în deosebi nu şi-a lărgit cunoştinţele prin studiu propriu, fiindcă are prea puţină răbdare pentru asta şi, pe cât se pare, n'a învăţat nici o dată să studieze singur.

„...La ideile şi vederile sale, archiducele ţine cu enormă persistenţă, îmi vine să spun: cu încăpăţânare. Chiar dacă reuşeşti, pentru moment, să-i schimbi părerea, el revine totuşi, mai curând sau mai târziu, la opinia lui primitivă, şi te miri, după un scurt timp, că trebue s'o începi iar de la capăt.

„...De aceea, exclamaţia: *da, da!* care se aude foarte des în audienţe, înseamnă numai o consimţire cu rezerve; archiducele, nu prea spontan în ripostă,

nu intră imediat în discuţie; după audienţă îi vin obiecţiile, şi funcţionarul respectiv este adesea foarte mirat când aude pe urmă că propunerile au fost primite numai parţial sau de loc. De aici rezultă adesea nemulţumiri sau îndoieli în privinţa încrederii cuvenite măritului domn; şi, de fapt, nemulţumirile şi îndoielile sînt neîntemeiate, când ştii că exclamaţiile „da, da", scoase din obişnuinţă, însemnează numai: să urmezi cu expunerea.

„Pe de altă parte, archiducele e accesibil la propuneri şi, propriu zis, uşor de convins despre o chestiune dreaptă, dacă nu este din capul locului neîncrezător în persoana propunătorului; dar trebuie să găseşti forma cuvenită. Pentrucă archiducele nu suportă nici un fel de contrazicere directă. Pe de altă parte suportă, ca puţini alţii (wie nicht bald jemand), adevărul nesulemenit, ba îl cere chiar. Prin urmare, dacă ştii să îmbraci sinceritatea în aşa formă ca să nu se vadă că-l contrazici, atunci poţi să obţii aproape totul. E drept că pentru asta trebue multă răbdare, abilitate şi alegerea momentului potrivit; este deci lucru obositor.

„...Odată ce ţi-ai câştigat încrederea archiducelui — dar e drept că reuşeşti abia după vreme mai îndelungată — ea durează mult şi n'are margini. E drept însă că trebue să te resemnezi ca, adesea, nechemaţi să dea şi ei sfaturi, a căror influenţă potrivnică o constaţi apoi. In această privinţă nu e sigur nici şeful statului major general, nici ministrul de războiu, nici şeful Cancelariei militare. Acesta din urmă însă are poziţia cea mai favorabilă, fiindcă el se prezintă cel mai des la raport. Influenţa lui este deci, fără îndoială, cea mai mare. Aci apare o primejdie: dacă are ambiţia să conducă el în loc să fie simplu mijlocitor, atunci devine de fapt factorul decisiv.

„...Se spune, şi cu drept cuvânt, că archiducele e foarte energic. Din nefericire energia lui lucrează mai mult exploziv de cât impulsiv. Intervenţiile lui sunt brusce, liniştea ponderată îi este străină, de unde impresia de ceva izbucnitor, fără tranziţii, care

implică întotdeauna primejdii. Pe lângă asta, nu e nejustificată îngrijorarea că archiducele, după ce-a pornit un lucru cu o energie extraordinară, în momentul decisiv va da îndărăt în fața ultimelor consecințe și nu va corespunde situației.

„...O delimitare a diferitelor resorturi nu cunoaşte prinţul, contrar, în această privință, împăratului. El recurge la consilierii săi militari pentru toate: chestii militare, politice, economice, pentru artă şi pentru lucruri de ordin personal. Tot astfel vorbeşte de pildă cu primul ministru austriac despre politica externă (nota traducătorului: politica externă nu era de competența celor două guverne separate — austriac şi ungar — ci era de resortul cancelarului, care făcea parte din al treilea guvern sau supra-guvern, numit guvernul comun); vorbeşte cu ministrul de externe (cancelarul) despre chestiuni militare, cu şeful statului major general despre politica internă, şi cu ministrul de războiu despre chestiuni de-ale Curţii (nota traducătorului: ministrul de externe — cancelarul — era în acelaş timp şi ministrul Curţii). Procedeul prezintă un avantagiu: în felul acesta, archiducele aude nu numai versiunea oficială, ci şi altă concepţie, aşa că e mai bine orientat de cât împăratul; dar procedeul acesta aduce cu sine şi neajunsul că nechemaţi influenţează hotărîri pentru cari n'au a răspunde".

La toate acestea se adaugă o senzibilitate specială a archiducelui, menită să îngreuieze foarte mult ori-ce activitate sub ordinele lui:

„Archiducele are sentimentul că e sub-preţuit şi din acest sentiment rezultă o explicabilă invidie faţă de înalţi funcţionari cari se bucură de mare vază în armată şi în opinia publică. Dacă asemenea funcţionari, ca de exemplu baronul Conrad, îi mai şi arată archiducelui că i se simt superiori intelectualiceşte, atunci urmează de-acolo crize cari sînt greu de potolit.

„Din aceasta naşte tendinţa archiducelui să iasă

mai mult el însuşi la iveală, să înlăture pe colaboratorii cu chemare, şi astfel să dovedească lumii că poate porni şi fără cârje împrumutate dela alţii (manevrele din 1913). In această privinţă archiducele seamănă foarte mult cu împăratul Wilhelm II, care nu rabdă prea mult lângă sine o personalitate superioară.

„Archiducele ar accepta pe un Moltke, numai dacă acesta ar practica cea mai mare jertfire de sine şi ar face tot posibilul ca să rămâie neobservat de public. Un Moltke al Austriei ar trebui să fie nu numai spăimântător de modest (schrecklich bescheiden), dar şi un mare tactician, nu numai pe câmpul de războiu ci şi în consiliu. Cu timpul devine supărător pentru un om sincer să umble mereu ca pisica în jurul ciorbei fierbinţi.

„...Ca şi Wilhelm II, el (archiducele) ar vrea foarte bucuros să se sustragă dispoziţiilor constituţionale. Nici el nu-şi cântăreşte cuvintele şi adesea nu e conştient de însemnătatea aserţiunilor pripite.

„ ...Audienţele generale îl plictisesc de moarte; aşa numitele „hiene de audienţă" nu ies la socoteală, pentru că archiducele nu primeşte pe nimeni, din nefericire nici pe generali, pe cari, din această cauză, îi cunoaşte prea puţin, şi pierde şi mijlocul de a-i lega de persoana sa.

„ ...De aceea, audienţele le acordă aghiotantul, ca loc-ţiitor, şi prin aceasta influenţa lui creşte considerabil. Căci pentru archiduce, forma în care i se redau convorbirile, este mai hotărîtoare de cât conţinutul celor ce sînt de raportat".

Faptul că n'are contact nici cu militarii nu înseamnă că-i desconsideră. Din potrivă:

„...Pentru el, militărimea constituie cea mai distinsă stare socială, şi nu va fi vina lui dacă şi pe viitor Austria va rămânea un stat de funcţionari.

„...După modelul prusian, înclină să ocupe toate funcţiile cu ofiţeri; în special diplomaţiei i-ar infuza bucuros caracterul militar, numind generali în pos-

turile de ambasadori şi miniştri plenipotenţiari. Din nefericire, actualmente lipsesc în armată persoane proprii pentru aceasta. După părerea archiducelui, în general, ofiţerul cult e mai bun de cât civilul, indiferent de funcţie, pentru că militarul a supt cu laptele devotamentul către împărat, e necolorat din punctul de vedere naţional şi din cel politic, şi poţi avea, necondiţionat, toată nădejdea într'însul".

Regretăm că n'am putut reproduce în întregime schiţa lui Brosch. El a fost unul dintre cei mai fervenţi devotaţi ai lui Franz Ferdinand. Din câte am redat aci, se vede că autorul se sileşte să fie obiectiv. Lucrarea, scrisă în 1913, nu era destinată publicităţii. Brosch declară că a elaborat-o pentru propria sa lămurire: a vrut să-şi poată controla mai târziu aprecierile despre înaltul său şef. Curând însă Franz Ferdinand a fost omorît, iar Brosch nu i-a supravieţuit multă vreme. Hârtiile lui Brosch au fost încredinţate baronului Chlumecky, cu care lucrase împreună atâţia ani de zile, sub inspiraţia permanentă a archiducelui Franz Ferdinand. Astfel schiţa de mai sus a văzut lumina tiparului, în volumul apologetic, bogat în informaţiuni.

XX

Franz Ferdinand văzut de contele Czernin

Să ne adresăm acuma unui al doilea devotat al archiducelui, contele Czernin, care a scris şi el un portret, încredinţat de asemenea jurnalului intim şi publicat tot fără ştirea şi voinţa autorului. Il găsim reprodus în „Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie" de Fritz Brügel (vol. V, pag. 115):

„Pe archiducele Franz Ferdinand l-am cunoscut în adevăr perfect. Am avut prilejul, mulţi ani în şir, să discut cu el punctele cele mai sensibile ale politicii noastre. I-am elaborat scheletul unei constituţii pentru monarhia habsburgică şi am primit, în scris şi verbal, impresiile lui despre ea. Săptămâni întregi l-am văzut la St. Moritz, la adăpostul oricărei etichete. In dorinţa lui de sociabilitate nesilită, se deda zilnic la discuţii de ceasuri întregi, scoţând în evidenţă, cu simplicitate, partea cea mai bună a firii lui. In sfârşit, am văzut, destul de des, exploziile elementare de furie şi de ură, de cari însoţea evenimentele politice când nu-i conveneau: atunci se părea că se deschide şi ţâşneşte un adevărat crater de pasiuni sălbatece, neroneene.

E greu să-l caracterizezi pe archiduce, scurt şi totuşi complect. Era mult mai complicat decât puteai

crede dacă-l cunoşteai superficial. Nu era prost (er war nicht dumm), dar nu era nici spirit mare, nu era om cu concepţii largi; felul lui de inteligenţă se putea caracteriza mai curând prin cuvântul *şiretenie* (subliniat în text). Repeziciunea lui de sezisare m'a uimit întotdeauna, cu atât mai mult cu cât surzenia lui destul de supărătoare îi ştirbea considerabil puterea de percepţie...

De politică se desinteresa mult mai puţin decât se credea în general, deşi nu se poate tăgădui că avea intervale de complectă indolenţă politică şi de stârpiciune; cu toate acestea şi în vremurile de agitaţie politică era enorm de leneş (ungeheuer faul) în sensul că, de exemplu, nici unul din oamenii lui de încredere nu l-a putut determina ca, încă în timpul archiduciei, să-şi facă un plan pentru activitatea sa împărătească, spre a se pregăti astfel pentru înalta lui menire, nespus de grea. Erupţiile lui politice se menţineau la nivelul formulelor generale. Dacă intrai mai amănunţit în cercetarea legilor şi a mijloacelor practice de avut în vedere, el îşi pierdea răbdarea şi, de obiceiu, punea capăt convorbirii, sub un motiv oarecare.

Dar nu în toate acestea zăcea punctul de gravitate. El zăcea în două însuşiri foarte regretabile ale caracterului archiducelui, şi anume: într'o nesinceritate care întrecea cu mult mijlocia măsurii europene şi, poate în legătură cu aceasta, arăta atâta neîncredere în tot anturajul său, în cât nu putea să-şi închipue o acţiune în adevăr cinstită şi desinteresată. Pentru el toţi oamenii, dela primul său ministru până la ultimul rândaş, erau oameni pe cari credea că-i răsplăteşte în deajuns când îi plăteşte; datoria lor era să se lase storşi ca lămâia, şi apoi să se aşeze singuri pe mătură ca să fie aruncaţi. Nu era destul de inteligent ca să-şi dea seama că, de îndată ce i se va cunoaşte această concepţie, ea îi va răpi pe toţi servitorii cei buni.

Cred că nici nu-şi dădea seama de această mentalitate a lui; de altfel, era cu totul refractar conside-

CZERNIN

rentelor psihologice. Dar stăpânit de ideea că monarchia e din graţie divină, era pentru el ceva de la sine înţeles ca toţi supuşii să stea necondiţionat în slujba lui, fără să-l intereseze jertfa personală pe care ei ar face-o astfel.

Caracteristică pentru mentalitatea lui este o afirmaţie pe care am auzit-o de repetate ori din gura lui: recunoştea ca mai presus de cât el numai două fiinţe: Dumnezeu şi Impăratul — întocmai ca sublocotenentul unui escadron detaşat, care ştie numai pe d. căpitan şi pe d. locotenent".

Nu vi se pare c'aţi citit o pagină de Saint-Simon? Atâta numai că Saint-Simon şi-a scris memoriile fiind foarte supărat, pe drept sau pe nedrept; prin urmare, el nu poate fi privit ca model de imparţialitate faţă de cei pe cari îi zugrăveşte. Despre Czernin nu ştim să fi avut motiv de supărare faţă de Franz Ferdinand. A fost cel mai inteligent şi cel mai cult dintre devotaţii lui, şi răsplata pe care putea s'o aibă a şi avut-o: *era* pe lista ministerială a lui Franz Ferdinand în calitate de cancelar — cea mai înaltă demnitate austro-ungară — iar, în aşteptare, fusese trimis, după cererea lui Franz Ferdinand, ministru plenipotenţiar la Bucureşti, post diplomatic foarte important în tradiţia celor două imperii centrale: şi Bülow şi Aehrenthal, ca să nu-i cităm decât pe dânşii, şi-au făcut stagiul la noi. De altfel, Czernin tot a ajuns cancelar, fiind numit de împăratul Carol, iar împăratul l'a numit — o spun mulţi, între cari şi Take Ionescu — tocmai pentru a împlini dorinţa, cunoscută, a lui Franz Ferdinand; şi lucrul e probabil: vezi şi cazul Sieghart.

Trebue să presupunem, prin urmare, că portretul schiţat de Czernin — de altfel fără intenţia de a-l publica — este imparţial şi exact. Şi e atât de elocvent şi de sugestiv, în cât e de prisos să-l mai supunem analizei. Vrem numai să întărim prin exemple o parte din caracterizările făcute de Czernin şi să adăugăm unele constatări, tot atât de interesante, făcute de alţi autori.

METTERNICH

XXI

Procesul dela Zagreb și cazul Prohaska

Spune Czernin că archiducele era de-o nesinceritate care „întrecea cu mult mijlocia măsurii europene".

Intru confirmarea acestei aserțiuni, iată un fapt:

Se știe că în 1909 Austria a fost zguduită de o celebră afacere de fals. In lupta pe care Austria o ducea în potriva Serbiei independente și a iugoslavilor din monarchia austro-ungară, ministerul de externe austro-ungar *fabricase* o serie de „documente" spre a compromite pe conducătorii iugoslavi. Un număr de 53 conducători ai mișcării sârbo-croate din Austro-Ungaria au fost dați în judecată, sub diferite învinuiri. Unele, ridicole. De pildă: d-rul Djurici era învinuit că nu poartă cravată. E un delict? Da! Cuvântul *cravată* vine de la cuvântul *croat*. Deci, a nu purta cravată însemna o manifestație *anticroată;* însemna că te arăți adversar al Croației, așa cum se

găsea: parte integrantă a monarchiei austro-ungare.

Dar asupra acuzaţilor plana şi învinuirea că se aflau în slujba unui stat străin, care i-a cumpărat cu bani, învinuire extrem de gravă, pentru că atrăgea pedeapsa cu moarte. Procesul s'a judecat la Agram (Zagreb) şi după dezbateri cari au durat din Martie până în Octombrie, acuzaţii, închişi preventiv, au fost condamnaţi: doi, fraţii Pribicevici, la câte 12 ani închisoare corecţională, iar ceilalţi, la un total de 184 ani închisoare. Dezbaterile au fost conduse în chip atât de arbitrar şi de brutal, în cât adevărată lumină nu s'a putut face. Rezultatul a fost că nici tribunalul n'a putut da pedeapsa cea cuvenită după lege, ci a găsit mijlocul s'o *îndulcească*, în felul pe care-l arată cifrele de mai sus. Acuzaţii au făcut recurs.

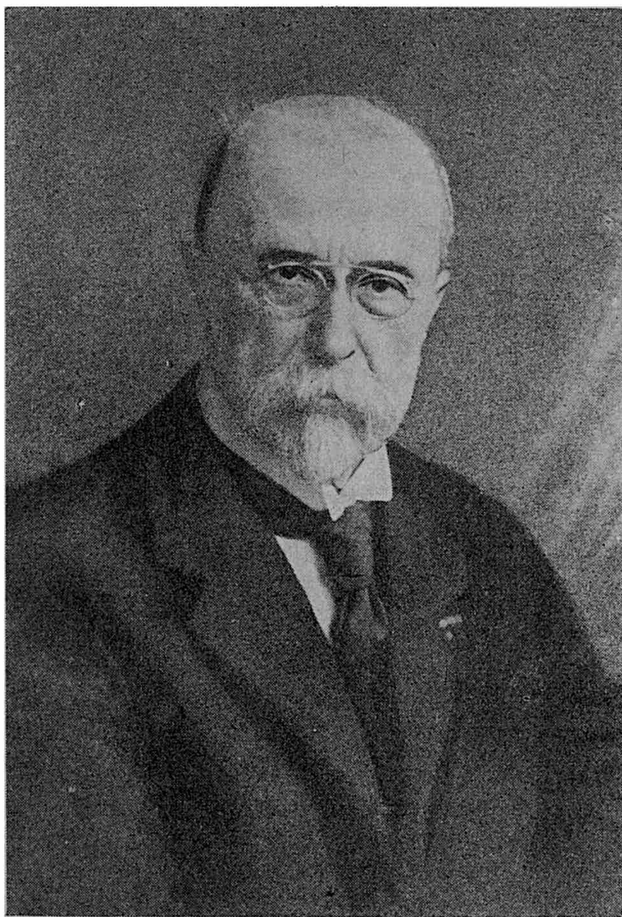
Pe când se dezbătea lungul proces dela Zagreb, istoricul Friedjung publică în „Neue Freie Presse" un documentat articol în potriva acuzaţilor, întemeindu-se pe aceleaşi documente cari serveau şi în proces: i le-a pus la dispoziţie ministerul de externe. Tot pe baza acestor documente a scris şi Funder dela „Reichspost", omul lui Franz Ferdinand. Unul din acuzaţi, Supilo, îi dă în judecată pe amândoi: şi pe Friedjung şi pe Funder, în faţa juraţilor din Viena. Acest proces vine la rând după ce se pronunţase condamnarea la Zagreb, dar înainte de a se judeca recursul făcut de condamnaţi.

In interval, s'a amestecat însă în această chestiune profesorul ceh Masaryk, preşedin-

tele de azi al republicii cehoslovace. El era oare-cum autorul moral al mişcării sârbo-croate din Austro-Ungaria. Cei mai mulţi dintre fruntaşii acelei mişcări fuseseră elevii lui la universitatea din Praga, unde el îi îndrumase pe calea politicii realiste. Se ştie că Masaryk, om de rar şi înalt idealism, a preconizat şi practicat un sistem de politică realistă, cea mai autentic realistă. In această privinţă el poate fi pus alături de Jaurès.

Masaryk cunoştea deci atmosfera şi chiar intimităţile acţiunii iugoslave. El şi-a dat seama, dela început, că documentele aduse contra lor sînt false. Şi, imediat, a pornit cercetări, s'a dus la Agram şi la Belgrad, a răscolit oameni şi archive — şi a dovedit falsurile: erau 24 de documente fabricate la legaţia austro-ungară din Belgrad, din ordinul ministrului plenipotenţiar Forgach.

Insuşi faptul intervenţiei lui Masaryk şi afirmaţia lui că documentele acuzării sînt false, au făcut adâncă impresie. Se ştia că Masaryk e un mare învăţat, un profund şi meticulos cercetător şi un om de absolută obiectivitate, chiar şi în focul pasiunilor politice. Apoi, lumea nu uitase atitudinea şi lupta lui în chestia manuscrisului dela Kralove Dvur: de zeci de ani pătura cultă şi opinia publică priveau cu admiraţie un document literar care dovedea vechimea şi intensitatea culturii şi conştiinţei naţionale ceheşti; şi Masaryk, unul dintre puţinii cari şi-au dat seama că manuscrisul e un fals, a spus-o categoric, împreună cu acei puţini, în potriva tuturora, înfruntând, el mai

MASARYK

mult de cât toţi, atacurile, insultele cele mai violente, inclusiv acuzaţia de trădare naţională. S'au scurs ani de zile până când lumea cultă şi massele cetăţeneşti au trecut de partea lui Masaryk, scoţând manuscrisul cu pricina din tézaurul relicvelor culturale şi naţionale.

Şi acum acelaşi om spunea: documentele pe baza cărora s'au distribuit, la Agram, două veacuri de puşcărie, sînt false!

La procesul din Viena dovezile stabilite de Masaryk s'au impus în chip atât de zdrobitor, în cât Friedjung, omul până atunci de treabă şi istoricul până atunci fără prihană, a apărut într'o lumină pe cât de urîtă, pe atât de surprinzătoare. Şi emoţia a fost mare, când Friedjung s'a văzut silit să facă o mărturisire profund dureroasă: a mărturisit că a fost indus în eroare şi a declarat că retrage toate invinuirile. Aceasta făcea o deosebită cinste corectitudinii lui de om, dar aducea o gravă ştirbire reputaţiei lui de savant, chemat să desluşească tocmai rostul şi valoarea documentelor *).

---

*) Cazul istoricului Friedjung este cu atât mai curios, cu cât el nu glumea de loc în chestiunile de corectitudine şi exactitate ştiinţifică. După penibila aventură pe care a avut-o el însuşi în chestiunea falsurilor Forgach, în cari a apărut ca pârât, Friedjung s'a pomenit iarăşi în situaţia lui normală, aceea de *judecător*, în calitatea lui de istoric şi în exercitarea profesiunii lui de critic al lucrărilor istorice.

Un tânăr şi conştiincios ziarist, Wilhelm Alter, redactor la „Wiener Allgemeine Zeitung", a publicat studii istorice cari dovedeau talent şi erudiţie. Dar se întemeiau pe documente cari duceau la concluzii cu totul noui în materia respectivă. Era vorba de una din cele mai palpitante chestiuni ale istoriei austriace contemporane: campania din 1866 şi cazul

In urma acestora, procesul dela Zagreb n'a mai continuat. Din ordinul împăratului procesul a fost oprit pur şi simplu, iar acuzaţii lăsaţi în pace.

* * *

Dar lucrurile nu s'au sfârşit aci. Masaryk a adus chestiunea în parlament. El a interpelat guvernul în Cameră, a interpelat în Delegaţiuni pe ministrul de externe Aehrenthal, iar în Comisiunea militară pe ministrul de război.

In interpelările lui, Masaryk arată că s'a a-

---

generalului Benedek. De aici senzaţie şi emoţie printre savanţi, ba chiar printre simplii amatori, cu atât mai mult cu cât Alter invoca documente pe cari nu le indica mai deaproape.

Friedjung, bănuind falsitatea documentelor, pe de o parte i-a cerut autorului să se explice, iar pe de alta a pornit cercetări proprii prin biblioteci, archive şi familii; a întreprins şi o vastă corespondenţă cu persoane din Berlin şi Londra, pentru stabilirea adevărului. Lui Alter, Friedjung i-a făcut dulci somaţiuni; i-a spus, între altele:

— Ştii că şi eu m'am păcălit o dată, prezintând documente din sursă sârbească, încredinţate mie spre utilizare de ministerul de externe austro-ungar. Acele documente s'au dovedit în bună parte neveritabile. Nu cumva ţi s'a întâmplat şi d-tale acelaşi lucru?

Chestiunea a durat mai mult timp. S'a format o comisiune căreea Alter să-i arate documentele. Wilhelm Alter se zbătea de moarte, ca să găsească o ieşire. Şi când zicem „se zbătea de moarte", nu vorbim la figurat: în ziua de 17 Ianuarie 1913, Wilhelm Alter s'a sinucis, pentrucă în lăcomia de celebritate şi nemurire, comisese o incorectitudine literaro-ştiinţifică şi pentru că istoricul Heinrich Friedjung, care fără voie trecuse printr'o dramă asemănătoare cel puţin în formă, îl constrângea să se explice: să-şi dovedească buna-credinţă, dacă putea, sau să-şi mărturisească păcatul, dacă avea tăria.

dresat justiţiei ca să obţie corpurile delicte — piesele falsificate,— „pentru că, zice el, fireşte, aşi dori, ca să mă exprim astfel, să am adevăratele documente false, şi nu, cum-va, nişte false documente false!" (vie ilaritate).

Insă cine sunt autorii materiali ai falsurilor şi cine autorii morali?

In faţa justiţiei, istoricul Friedjung a fost întrebat dacă oameni ca archiducele Franz Ferdinand şi contele Aehrenthal au cunoscut acele documente. Şi Friedjung a răspuns:

— *Da, aceste documente au ajuns de mai multă vreme în stăpânirea şi la cunoştinţa acestor personalităţi sus-puse; şi sînt silit şi îndreptăţit să declar că, în orice caz, aceste documente au ajuns la cunoştinţa tuturor acelor foruri superioare, cari sînt chemate să se îngrijească de conducerea monarchiei.*

In urma acestei declaraţii a lui Friedjung, Masaryk, în interpelarea din Delegaţiuni adresată cancelarului Aehrenthal, spune:

— *Dacă el (d-rul Friedjung) indică, cu atât de perfectă claritate şi în mod atât de precis, personalităţile conducătoare, dacă el arată* cele mai înalte foruri *din conducerea statului, ei bine, eu, din punctul de vedere constituţional, nu vreau să aduc în discuţie acele personalităţi; eu mă adresez ministrului responsabil.*

Sînt convins că Majestatea Sa Impăratul, în amintirea falsurilor contra italienilor, făcute odinioară, în mod cu totul inutil, de guvernul nostru, sînt convins că împăratul nu

s'a lăsat ademenit *de documentele belgrădene *).*

Iar cât despre moştenitorul tronului, *din nefericire (leider) ziarul „Reichspost" şi unii domni din cercul acesta au fost destul de indiscreţi — cum am mai spus-o, se pălăvreşte mult pe acolo (wird da viel aus der Schule geschwatzt) — pentru ca în special cu ocazia procesului Friedjung, să spue aproape direct:* da, moştenitorul tronului a fost acela care a încuviinţat documentele!

Eu mă ţin, constituţionaliceşte, de ministrul de externe **).

Masaryk n'are impetuozitatea unui Viktor Adler. El vorbeşte calm şi măsurat, ca un profesor. Dar tot ca un profesor demonstrează tot ce spune, pentru ca în mintea ascultătorului să nu rămâie nici o ignoranţă şi nici o îndoială.

Şi Masaryk a dovedit tot ce-a spus. Aehrenthal a îngăimat un răspuns nenorocit (vezi anexa No. 11). Şi cu toate astea, Masaryk vorbea atât de rezervat despre archiducele moşteni-

---

*) După pierderea Milanului de către Austria, deschizându-se archivele poliţieneşti de pe timpul stăpânirii austriace, s'au găsit un număr imens de acte false, pe temeiul cărora autorităţile luaseră tot felul de măsuri, lovind în oamenii neplăcuţi guvernului. Ce-au fost puşcăriile austriace pentru italienii luaţi la ochi de poliţia habsburgică, se ştie din cartea universală şi nepieritoare a lui Silvio Pellico.

**) Vezi cartea lui Masaryk: Vasiç-Forgach-Aehrenthal, Prag. 1911; iar în româneşte vezi articolul „T. G. Masaryk, apărătorul jugoslavilor" de dr. Gr. Graur, în volumul colectiv „T. G. Masaryk" apărut sub îngrijirea lui Tudor Teodorescu-Branişte, editura „Adevĕrul", 1930.

tor! Pe când Franz Ferdinand, într'o scrisoare către Brosch, se plânge că Masaryk otrăveşte tinerimea! (Chlumecky, op. cit., pag. 322). La Franz Ferdinand şi la devotaţii lui, ura în potriva lui Masaryk era atât de mare, în cât ani de zile după aceea l'au acoperit de invective. Când războiul se apropia de sfârşit şi Austria era pe ducă, Czernin îl înjura încă pe Masaryk. In Aprilie 1918, într'un discurs oficial, Czernin, — finul diplomat — i-a aruncat lui Masaryk epitetul de *mizerabil* şi a spus, fireşte, că „adevărata naţiune cehă îl dezaprobă şi-l înfierează, ea fiind credincioasă monarchiei habsburgice!"

* * *

Să trecem însă la un „caz" şi mai celebru. Se ştie că după faimoasele falsuri judecate la Agram — cari au ştirbit atât de dureros valoarea de istoric a lui Friedjung — ministerul de externe austro-ungar s'a dedat la un fals infinit mai senzaţional, vrednic de teatrul Grand Guignol din Paris: un fals nu documentar, ci anatomic! Vorbim de campania furibundă lansată prin presa mondială pe tema mutilării consulului austro-ungar din Prizrend, anume Prohaska, de către sârbi: sârbii din Macedonia, spuneau ştirile ministerului de externe, l'au răpit pe nefericitul consul şi l'au... claponit!

Consulul Prohaska era — şi poate e încă — bine-merci. Din fericire pentru el, şi falsul grand-guignolesc tot numai pe hârtie a fost săvârşit. Pe când presa mondială înregistra cu

oroare ştirile cari veneau zilnic din Viena şi Budapesta despre felul în care a fost mutilat Prohaska, nefericita victimă îşi impunea un simplu arest de casă, undeva, departe, suportând, în tăcere, ciudata reclamă mondială al cărei obiect era.

Ştirile se redactau la oficiul presei dela ministerul de externe, oficiu numit „das literarische Bureau" — *biroul literar*, — care, cum se vede, nu dispreţuia literatura senzaţională. Dela „biroul literar", ştirile, proaspăt fabricate, treceau deadreptul la „Reichspost" şi la „Neues Wiener Journal", de unde pătrundeau, apoi, în presa mondială. Şeful biroului era d. Kanya, actualul ministru de externe al Ungariei; pe atunci el era, prin mai marele său direct, Berchtold, la ordinele archiducelui Franz Ferdinand. Cei dela „Reichspost", oficiosul partidului creştin social şi al lui Franz Ferdinand — ziarul acesta e şi azi, cu acelaş director, Funder, oficiosul guvernului de dictatură — n'au mai spus însă dacă şi de astădată archiducele şi-a dat încuviinţarea: „otrăvitorul" Masaryk îi învăţase să fie mai discreţi!

Cazul Forgach şi cazul Prohaska sînt de sigur foarte elocvente.

* * *

Ţinem să încheiăm capitolul cu o notă amuzantă. Acum cât-va timp ministerul de externe ungar a dat un comunicat într'o chestiune care interesa opinia publică internaţională. S'au găsit ziare cari să puie la îndoială

temeinicia declaraţiilor solemne făcute prin acel comunicat. Presa oficioasă dela Budapesta a protestat cu un accent de puternică şi sinceră indignare: cum să-şi permită cineva atâta nedelicateţă faţă de cuvântul oficial?

...Şi ministrul de externe al Ungariei este d. Kanya, fostul şef al biroului literar de forgăcească şi prohăscească memorie!

KANYA

XXII

Austria și România în 1913

In anul 1913, când România a făcut campania din Bulgaria pentru cucerirea Cadrilaterului, Austria a mers cu Bulgaria, şi nu cu România.

Poincaré, în volumul III al seriei „Au service de la France”, consemnează faptul că ministrul Austriei la Bucureşti, prinţul Fürstenberg, a înştiinţat guvernul român, încă din luna Maiu, că dacă ar izbucni un conflict între Bulgaria și Serbia, Austria ar susţine-o pe cea dintâi, la nevoie chiar cu armele. Era, de sigur, un mod de a preveni guvernul român să renunțe la revendicările lui şi să se abţină dela orice mişcare. Cum însă România n'a respectat injoncţiunea austriacă, s'a întâmplat un fenomen în adevăr neaşteptat: România s'a văzut părăsită de Austria, dar în schimb sprijinită, diplomaticeşte, de Germania.

S'a crezut atunci că e la mijloc o simplă neînţelegere ivită în sânul triplei Alianţe: un mic şi întâmplător dezacord de interese, în-

tre cele două imperii centrale, Austria şi Germania.

Pe de altă parte, cunoscându-se sentimentele atât de românofile ale archiducelui Franz Ferdinand, — pentru românii din Austro-Ungaria şi pentru cei din regat — s'a crezut că politica pro-bulgară şi anti-română a Ballplatzului era opera excluzivă a lui Franz Iosef. In definitiv, Franz Ferdinand era numai suveran lateral şi subteran; cuvântul hotărîtor îl avea tot ober-suveranul oficial, Franz Iosef, înzestrat cu toate atribuţiile.

Un singur punct rămânea nelămurit: cancelar al Austro-Ungariei era Berchtold, iar Berchtold era omul lui Franz Ferdinand. Iată ce spune Poincaré, în primul volum al seriei citate, despre numirea lui Berchtold în fruntea ministerului de externe:

„(Aehrenthal) a murit la 17 Februarie. Fusese vorba să fie înlocuit prin contele Burian, ministru de finanţe şi al Bosniei (ministrul de finanţe comun era tot o dată şi ministrul Bosniei şi Herţegovinei. *N. A.)*. Archiducele moştenitor nu l'a socotit destul de plecat voinţei Germaniei; şi Franz Ferdinand, ca să-i fie agreabil amicului său Wilhelm II, a recomandat stăruitor pe contele Berchtold, un fel de mare senior funcţionar, om de societate, fasonat în disciplina administrativă, dar lipsit de autoritate, şi caracter redus".

Va să zică, Berchtold era omul lui Franz Ferdinand. Afară numai dacă nu-l va fi părăsit, spre a-şi păstra slujba. Franz Ferdinand se și plângea de atâția că l'au trădat după ce le-a făcut situații!

Dar cu Berchtold n'a fost cazul. Poincaré, după ce dă aprecierile de mai sus, reproduce un fragment dintr'o telegramă pe care i-a trimes-o atunci ambasadorul francez dela Viena şi care conţine o caracterizare a lui Berchtold:

„In caz de criză, va şti s'o ia pe de lături, ca să se strecoare (il saura louvoyer assez habilement). Dar nu va da lovitura viguroasă care ar putea fi necesară pentru a evita o catastrofă".

Cu această complectare a psihologiei lui Berchtold, ne-am putea explica orice politică a lui, fără să-l mai socotim răspunzător pe Franz Ferdinand.

* * *

Mai avem însă, în privinţa personalităţii şi activităţii lui Berchtold, două informaţii.

Una ne-o furnizează el însuşi. In volumul IV al scrierii lui Poincaré, găsim un fragment din raportul trimes de ambasadorul francez Dumaine a doua zi după Saraievo:

„Contele Berchtold, scrie Dumaine, mi-a vorbit cu o sinceră emoţie de îndelungata lui intimitate cu archiducele defunct. Contele fiind de aceeaş vârstă cu archiducele, a întreţinut cu el din copilărie şi în tinereţe raporturi de camaraderie, transformate apoi, în cursul existenţei, într'un încrezător şi fidel ataşament.

„De asemenea între ducesa de Hohenberg şi contesa Berchtold exista o amiciţie care data dela intrarea lor în viaţă".

Aflăm deci că relaţiile dintre Berchtold şi archiduce n'au fost turburate nici o clipă, că

în tot timpul, până la sfârşit, ele s'au întemeiat pe fidelitate şi încredere.

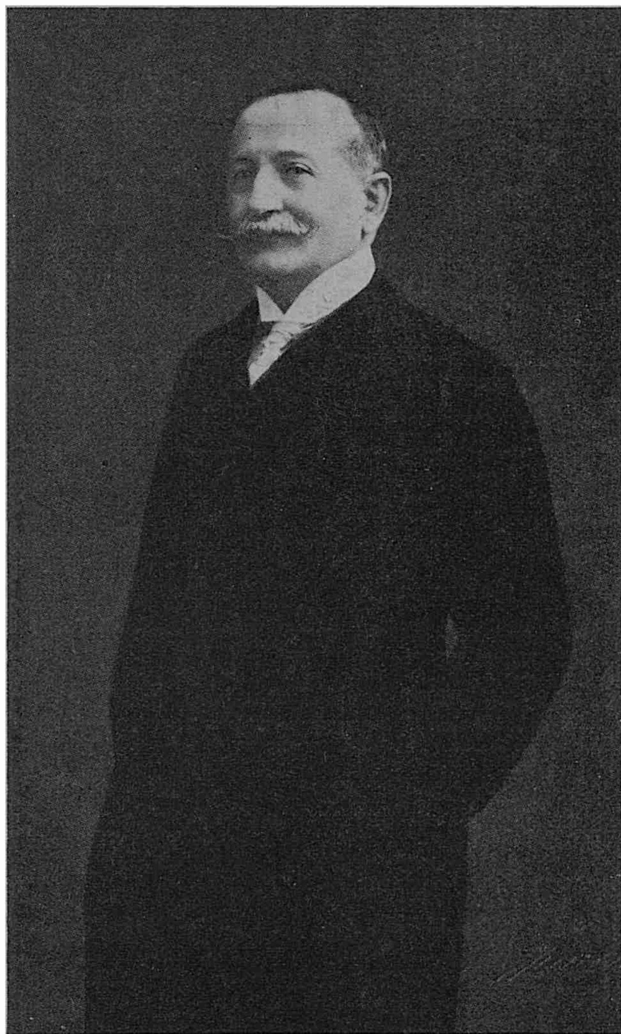
Din această informaţie, pe care ne-o dă Berchtold însuşi, rezultă că el n'a putut face altă politică de cât aceea pe care a vrut-o Franz Ferdinand.

Şi ceea ce afirmăm aci pe cale deductivă, ne-o confirmă a doua informaţie de care vorbeam. Pe aceasta ne-o furnizează un prieten şi colaborator al lui Berchtold: baronul Chlumecky, ziaristul „Cancelariei militare" a lui Franz Ferdinand, şi astăzi apologistul acestuia. Din spusele lui aflăm că în chestia războiului balcanic în genere, ca şi în privinţa participării României la acel războiu, Berchtold a fost în permanentă legătură cu „Cancelaria militară", iar politica urmată faţă de România a fost inspirată şi aprobată de aceasta.

La aşa ceva Poincaré nu s'a gândit fiindcă, evident, el nu dispunea de „o nesinceritate care să întreacă mijlocia măsurii europene" şi nici nu putea bănui aşa ceva la alţii.

Pentru cititorii noştri, vom da pe scurt, după Chlumecky, evoluţia chestiunii:

Cu câţiva ani în urmă, Conrad von Hoetzendorf ajunsese la concluzia că e în interesul Austriei să-şi apropie Bulgaria. El a vorbit în acest sens archiducelui Franz Ferdinand. Acestuia însă, după cum am văzut, Ferdinand al Bulgariei îi era antipatic, între altele şi pentru că îşi botezase copiii în religia ortodoxă, jignindu-i astfel, lui Franz Ferdinand, sentimentele catolice.

TAKE IONESCU

Cu timpul archiducele s'a convins şi el că, faţă de pericolul slavofil, Austria are nevoie şi de Bulgaria. Şi atunci, profitând de dezlănţuirea crizei balcanice, Berchtold, în chip foarte abil, a legat din nou firele cu Bulgaria. *„El făcu aceasta în înţelegere cu moştenitorul tronului"*, zice textual Chlumecky (pag. 140). Franz Ferdinand se decise la aceasta cu atât mai mult, cu cât *„acţiunea diplomatică şi economică în România, care-i stătea atât de mult la inimă archiducelui, nu obţinuse succesul considerabil dorit"*. Opinia publică din România, impresionată şi de nouile persecuţii din Ardeal, se deda la manifestaţii zgomotoase, cu strigătul „jos Austria perfidă!"

Ce era de făcut? Răspunsul la această întrebare conţine şi un model de „nesinceritate care întrece cu mult măsura mijlociei europene". Iată ce scrie Chlumecky:

„In această situaţie grea, ministrul de externe încercă o lovitură politică externă bine meditată (einen wohldurchdachten aussenpolitischen Schachzug)".

Şi anume:

„Prin ceeace eu numisem „diviziunea muncii în diplomaţie" (diplomatische Arbeitsteilung), Berchtold încearcă pentru ultima oară să ţie în mână ambele cărţi necesare puterilor centrale în jocul balcanic: România, supărată pe Austro-Ungaria, să fie câştigată prin acţiunea diplomatică a Germaniei, iar Bulgaria printr'a Austriei, şi astfel să fie păstrate amândouă, pentru sfera de interese a puterilor centrale".

Continuând, Chlumecky povesteşte că i-a

trimes lui Berchtold un esseu prin care lăuda această metodă de diviziune a muncii, ca fiind cea mai bună. Urmează scrisoarea de răspuns a lui Berchtold, care acceptă cu plăcere entuziasta aprobare a lui Chlumecky şi declară nepatrioţi pe otrăvitorii cari sunt de altă părere. *)

*
* *

Chlumecky confirmă deci spusele lui Poincaré; dar Poincaré s'a luat după Take Ionescu — iar acesta a fost dezminţit de Fürstenberg.

Take Ionescu a spus:

„In Maiu 1913, contele Berchtold însărcină pe ministrul austro-ungar dela Bucureşti să comunice guvernului român — căruia şi sârbii şi grecii i se adresaseră pentru cazul unui atac din partea Bulgariei — *că Austria va apăra Bulgaria cu arma în mână.*

---

*) In urma acestui aranjament atât de abil, s'a dezlănţuit în presa vieneză o campanie aprigă în potriva României. Fireşte, nu se ştia despre aranjamentul combinat de Chlumecky-Berchtold, dar se ştia că, în materie de politică externă, presa vieneză, în cea mai mare parte, urmează indicaţiile Ballplatzului.

In special după terminarea primului războiu balcanic, atacurile presei vieneze au luat proporţii considerabile. Atunci d-rul Gr. Graur a publicat în marele ziar „Neue Freie Presse" un articol intitulat „Rumänien und Bulgarien", în care expunea punctul de vedere al diplomaţiei române. De remarcat un amănunt: articolul insista asupra faptului că România n'a intervenit mai înainte, adică în cursul primului războiu: dacă ar fi făcut-o atunci, — spunea autorul, condus par'că de o presimţire — aceasta ar fi atras după sine intervenţia şi a Rusiei şi a Austriei, aşa în cât *„am fi şi avut acuma războiul mondial"*.

Articolul a apărut în „Neue Freie Presse" cu data de 13 Ianuarie 1913.

„Cu alte cuvinte, România era prevenită că, deşi aliată a Austriei, va fi atacată de Austria dacă s'ar împotrivi la strivirea Serbiei."

Fürstenberg a dezminţit afirmaţia categorică a lui Take Ionescu, iar acesta a replicat (citez din Amintiri):

„Mi se dase de ştire, acum douăsprezece zile, dacă nu mai de mult, că am să primesc o dezminţire din partea prinţului de Fürstenberg. Mărturisesc că mă îndoiam.

„...E uşor de înţeles că nu mai am ce vorbi cu prinţul de Fürstenberg.

„...De vreme ce el tăgăduieşte că mi-ar fi citit documentul pe care i-l'a trimis contele Berchtold şi pe care mi l'a tălmăcit în franţuzeşte chiar în aceste proprii cuvinte, că, la nevoie, Austria va apăra pe Bulgaria cu arma în mână, aşi fi un prost să mai stau de vorbă cu prinţul Fürstenberg.

„Să judece opinia publică. Ea are de ales între asigurarea mea şi dezminţirea cam trezită a prinţului Fürstenberg. Va veni o zi — timpul siluieşte toate archivele — când însuşi documentul va face parte din istorie. O să fie găsit într'o zi la Viena".

Nu ştim dacă, până acuma, s'a găsit documentul în archivele din Viena. Dar putem aştepta. De-o cam dată a vorbit Chlumecky, scriitorul cel mai în curent cu tot ce făceau oamenii lui Franz Ferdinand. In tot cazul Take Ionescu ar fi simţit o deosebită plăcere, dacă ar mai fi apucat să citească spovedania despre bizarul sistem de „diviziune a muncii" practicat la Ballplatz.

Această „diviziune a muncii" a continuat şi după isprăvirea războiului balcanic. Inalţii diplomaţi se încurcaseră atât de bine în propriile lor iţe, în cât răceala produsă între Ro-

mânia şi Austria ameninţa să se resfrângă şi asupra legăturilor României cu tripla alianţă însăşi. Wilhelm în persoană s'a dus la Viena. Partizan, şi el, al „diviziunii muncii", Wilhelm i-a demonstrat lui Franz Iosef că prietenia României trebuie menţinută cu ori-ce chip, „cu riscul chiar" — cităm după Seton-Watson — „de-a pricinui Austriei o jignire trecătoare" (even at the risk of temporarily offending Austria). Franz Ferdinand a găsit prilejul să-i exprime lui Wilhelm, în scris, admiraţia sa pentru această politică şi să-i comunice „cu toată modestia", că este şi el perfect de acord cu ea.

Un sprijin în această politică a venit şi din partea lui Al. A. Beldiman, ministrul României la Berlin. Beldiman, fiul fondatorului „Adevĕrului", a fost toată viaţa un germanofil pătimaş, deosebindu-se şi în această privinţă — ca şi în politica internă — de tatăl său, cu care a avut când-va şi aprinse polemici de presă, Beldiman-tatăl scriind la „Adevĕrul", iar fiul răspunzându-i prin „la Liberté" din Bucureşti. Acum, fiind ministru al României la Berlin, Beldiman face, la 7 Septembrie 1913, un expozeu lui Jagow, ministrul de externe al Germaniei, expozeu prin care-i demonstrează că, din capul locului, România a intrat în legătură cu Viena nu de dragul acesteea, ci pentru faptul că Viena avea Berlinul drept aliat; şi astfel, insistă Beldiman, numai prestigiul Germaniei poate drege situaţia.

In puterea unor asemenea argumente, Wilhelm s'a gândit un moment să meargă la Bu-

curești; dar s'a răsgândit, neconvenindu-i, în acel moment, să-l indispuie pe țarul Rusiei.

* * *

Tot în legătură cu această „diviziune a muncii" trebuie să vorbim și de atitudinea social-democrației austriace. Este o chestiune de care trebuie să vorbesc cu atât mai mult cu cât ea a dat loc unei absurde polemici, în care adversari bine-voitori m'au amestecat și pe mine, ba — și nu glumesc de loc când spun aceasta — m'au făcut chiar responsabil de politica socialiștilor austriaci. Dar o asemenea discuție, aici, ar complica expunerea. Voiu face deci un capitol special spre a lămuri această latură a chestiunii (vezi anexa No. 12), iar aci rămânem la subiectul principal.

N'am avut nici o dată un respect extraordinar pentru acțiunea diplomatică, atâta timp cât e practicată clandestin; dar ceea ce mărturisește Chlumecky — și Seton-Watson confirmă — despre modul cum se prind doi iepuri, este în adevăr sugestiv. Doi iepuri, și un iepuraș. Căci nu puteau fi uitate, nici o clipă, naționalitățile, inclusiv cea românească.

In această privință vom vedea fapte caracteristice.

XXIII

Pentru captarea Românilor

Emoţie în lumea politică: se proiecta o schimbare de guvern în Ungaria.

Toate şansele de a fi chemat la cârmă părea să le aibă Julius Justh, şeful partidului independenţii. Justh era o personalitate de reală valoare. Portretul pe care i-l face Michael Karolyi în volumul „Gegen eine ganze Welt" e în adevăr impresionant. Era democrat — *realmente* democrat — şi dorea, în chipul cel mai sincer, înţelegerea cu naţionalităţile. Cu sârbii şi stabilise un acord; era în tratative cu cehii şi — Karolyi n'o precizează, dar în mod logic urmează dela sine că avea să caute împăcarea şi cu românii. Energic şi hotărît; cu o strălucită situaţie materială şi lipsit de ori-ce ambiţie, de ori-ce preocupare egoistă; superior tuturor conducătorilor politici de atunci prin cumpăneala şi temeinicia convingerilor, ca şi prin statornicia de neclintit într'o acţiune începută, — Justh era socotit de toţi ca omul în stare să ducă la capăt lupta pornită. Justh la putere, însemna în adevăr — aşa credea

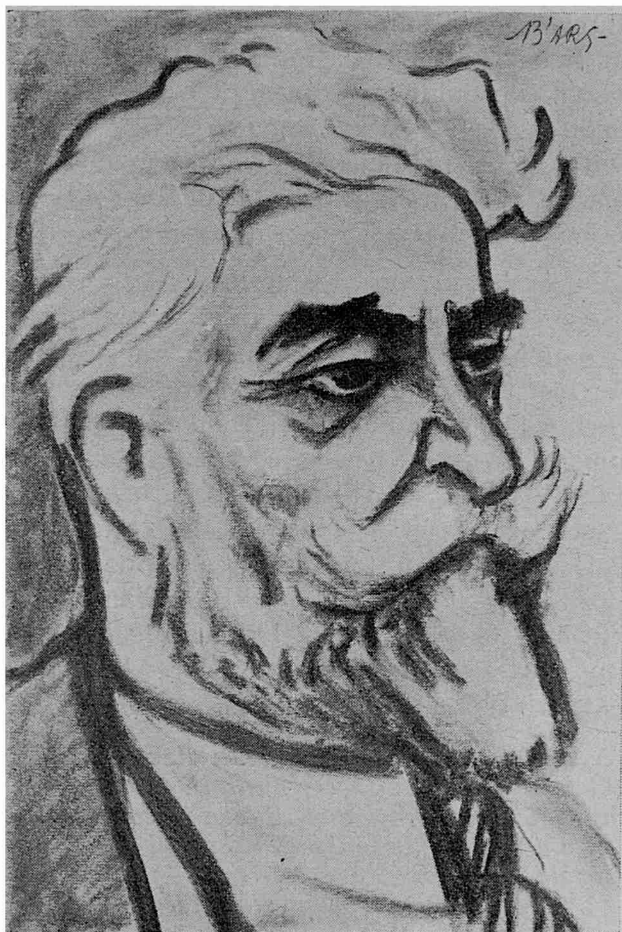
toată lumea — putința unei noui așezări a statului ungar, în primul rând împăcarea cu naționalitățile.

Pe Franz Ferdinand, care ținea și el să treacă drept amicul naționalităților, nu l'a bucurat de loc eventualitatea venirii la cârmă a lui Justh. Din potrivă, l'a alarmat strașnic. In consecință i-a scris lui Brosch:

„...Ar fi foarte primejdios ca naționalitățile să se lase ademenite de el (wenn ihm die Nationalitäten in die Laube gingen), căci atunci el ar ralia pe toată lumea, în Ungaria, contra Austriei și a dinastiei.

„Mă identific în totul, în părerile mele, cu articolul alăturat din „Neue Zeitung" și te rog să-mi comunici părerea d-tale în această chestie, căci trebuie *(subliniat în text) să-mi păstrez naționalitățile, pentru că asta e singura salvare pentru viitor. Dacă ele trec în lagărul Ungariei Mari, atunci totul este pierdut. Și guvernul proiectat pare a vroi să încerce acest lucru, firește ca să lucreze împotriva mea și să îndepărteze de mine naționalitățile".*

Justh n'a fost chemat să formeze guvernul. Cancelaria archiducelui Franz Ferdinand își va fi dat și ea toată osteneala ca să nu se întâmple această chemare. Curând după aceea, spre nenorocul Ungariei, Justh a murit, în 1913, cu puțin înainte de marele războiu. Karolyi e convins că el s'ar fi opus războiului. Cu ce șanse? Inutil să ne adâncim în întrebări de felul acesta. De reținut e însă faptul, pe deplin

IONEL BRĂTIANU

Desen de B'Arg.

dovedit prin scrisoarea citată, că pe archiducele Franz Ferdinand nu-l interesa prea mult rezolvarea chestiunii româneşti, admiţând că ar fi fost posibilă; de fapt, îl interesa menţinerea chestiunii la ordinea zilei, ca s'o poată exploata politiceşte: „singura salvare pentru viitor"! Şi politicianii maghiari cunoşteau această concurenţă, ba-i atribuiau chiar o importanţă mai mare de cât avea.

* * *

Astfel, se ştie că nu mult înainte de războiu, au fost tratative între primul-ministru ungar Stefan Tisza şi conducătorii românilor de peste munţi. D. Const. Kiriţescu, în „Istoria războiului", spune că răposatul Alex. Constantinescu a mijlocit începerea acelor tratative.

Despre ele s'au spus însă prea puţine lucruri pozitive. In interviewul d-lui Iuliu Maniu, apărut în „Curentul" dela 2 Ianuarie 1935, găsim un scurt pasagiu în privinţa lor. Extragem câteva rânduri:

„Războiul mondial plutea în aier. In 1912 şi apoi în 1913 am fost primit în audienţe secrete de regele Carol. D. Stere ţinea legătura între partidul naţional din Ardeal şi regele Carol.

„In acele audienţe am raportat regelui Carol asupra tratativelor duse cu contele Tisza pentru împăcarea românilor ardeleni cu ungurii.

„...Intre timp, tratativele dintre Tisza şi partidul naţional continuau. Din partea românilor tratau Branişte, Mihali şi cu mine.

„Tratativele n'au dus la nici un rezultat".

Seton-Watson dă oare-cari detalii:

„La 14 Februarie 1914 comitetul executiv (al partidului naţional român) respinse oferta lui Tisza ca necorespunzătoare şi afirmă din nou programul autonomist din 1881; şi era evident că procedând astfel şefii aveau aprobarea prinţului moştenitor.

„Ei erau cu siguranţă în contact cu dânsul prin secretarii lui militari colonelul Brosch şi Bolfras, prin d-rul Funder, directorul oficiosului creştin-social „Reichspost", şi nu în mai mică măsură prin Aurel Popovici, înfocatul promotor al ideii Austriei Mari".

Intemeindu-se pe o scrisoare din Septembrie 1913, a lui Waldburg, pe atunci ministru al Germaniei la Bucureşti, către cancelarul Bethmann-Hollweg, Seton-Watson afirmă că însuşi Ionel Brătianu, fiind atunci partizanul împăcării între ardeleni şi reprezentanţii statului maghiar, a avut un schimb de scrisori confidenţiale cu Tisza.

Ştim şi noi că au fost discuţii între cei doi premieri, al României şi al Ungariei, discuţii urmate prin mijlocirea contelui Czernin. Despre o corespondenţă *directă* nu ştim şi nici nu pare probabilă. Dar în tot cazul e interesant contrastul ce ni se înfăţişează: Ionel Brătianu, care în concepţia lui este duşmanul firesc al Ungariei, e pentru împăcare, pe când Franz Ferdinand, care se ştie regele ei de mâne, zădărniceşte tocmai el împăcarea în împestriţătura lui de supuşi !

E adevărat că nu i-a fost greu lui Franz Ferdinand să-şi împlinească opera de zădărnicire. Nici Tisza nu dorea serios înţelegerea; şi apoi, în lumea politică ungară găsea destui „adver-

sari" bine-voitori cari să-l tragă de mânecă, dacă, luându-se cu vorba, ar aluneca pe-o cale în adevăr împăciuitoare. D. Silviu Dragomir, în cartea pe care am mai citat-o, amintește virulența cu care Antal Kalmar, un scriitor renumit, a întâmpinat în 1914 tendințele de împăcare — sincere-nesincere — manifestate atunci de contele Tisza:

„Problema românească — scria Kalmar — este o problemă de rasă; ura între unguri și valahi este ură de rasă, și ea nu poate fi suprimată nici prin bună administrație, nici prin cultură, nici prin instituții economice și sociale".

Este evident că dacă *ura* dintre doi adversari nu poate fi suprimată cu nici un chip, rămâne o singură cale: suprimarea unuia din cei doi adversari.

Astfel înțelegea să procedeze un scriitor ilustru ca Antal Kalmar. Franz Ferdinand nu simțea nevoia să suprime pe nimeni și nimic: el menținea pur și simplu ura dintre adversari, iar la nevoie o mai ințețea.

In 1914 a vegheat ca să nu se facă împăcarea cu românii.

La fel a procedat, tot atunci, și față de cehi.

Exact în același timp — pe la sfârșitul lui 1913 și începutul lui 1914 — au urmat și în Austria foarte stăruitoare tratative de împăcare: acestea, între cehi și germanii din Boemia. Pentru întâia oară după multă vreme discuțiile de acest fel au fost animate de o sinceră dorință de înțelegere. De altfel se și stabili un acord temeinic asupra celor mai multe puncte în litigiu. Găsim afirmarea categorică

a faptului în scrierea lui Alfred Fischel „Das tschechische Volk” şi în scrierea lui Sieghart „Die letzten Jahrzehnte”.

Ei bine, Franz Ferdinand a intervenit cu toată energia ca să împiedice împăcarea, şi a reuşit să rupă tratativele. Motivul invocat de el: în cazul când s'ar ajunge la împăcarea efectivă, democraţii germani şi democraţii cehi nu s'ar mai afla în tabere deosebite; or, apropierea prea strânsă dintre ei, i-ar putea duce la o acţiune comună în potriva tronului, a religiei şi a ideilor conservatoare. Omul care urma să facă Austria Mare unită, sau pe cea trialistă, pentru împăcarea tuturor popoarelor din monarchie, rămăsese tot la ideile, dorinţele şi sistemele Metternich-Taaffe!

Franz Ferdinand făcu deci presiuni asupra primului ministru Stürgkh şi, direct, asupra lui Heinold, ministrul de interne, care conducea tratativele. Lui Heinold, Franz Ferdinand i-a spus:

— Impăcarea asta trebuie să se facă mai târziu, când o să fiu eu pe tron, pentru că atunci o să pot lua şi precauţiile necesare pentru evitarea părţii primejdioase a chestiunii. De altfel eu o să aranjez totul în 48 de ore!

Se înţelege că lui Heinold îi era foarte penibil să renunţe la un lucru pe care, după o muncă grea, îl socotea aproape isprăvit. Franz Ferdinand a recurs la un mijloc decisiv: a invocat motivul covârşitor că trebuie să supuie chestia forului suprem, şi l'a rugat pe Heinold să întrerupă discuţiile numai pentru scurt timp, adică până când el, archiducele, va fi

avut convorbirea cu Majestatea Sa împăratul. Heinold a întrerupt tratativele.

După toate probabilităţile, Franz Ferdinand n'a vorbit nici o dată cu împăratul în această chestiune; în tot cazul, între cehi şi nemţi n'a mai fost nici un prilej de discuţie.

*
* *

Şi fiindcă în acele momente Germania se însărcinase cu manifestarea de simpatii faţă de România — făceau cu rândul — e bine să luăm contact şi cu baronul Rosen, pe care tot pe atunci soarta ni-l'a hărăzit ministru al Germaniei la Bucureşti. In volumul „Aus einem diplomatischen Wanderleben", Rosen spune :

„România a fost privită ca o puternică cetăţuie în contra panslavismului; în multe privinţi ea s'a legat tot mai strâns de puterile Triplicei, şi a permis Germaniei pe lângă o intensă activitate economică, o situaţie de monopol în finanţele de stat româneşti."

Va să zică: o excelentă afacere! Şi mai frumos ni-l prezintă d. Rosen pe regele Carol I:

„A fost poate un noroc pentru bătrânul rege german al României c'a închis ochii, înainte ca poporul său să declare războiu Germaniei. Cu regele a dispărut nu numai un prieten fidel, *dar şi un nepreţuit izvor de informaţii.* Cu toate greutăţile în cari alunecase România din cauza activităţii politicii balcanice ruso-franceze, — regele Carol n'a devenit nici o dată un instrument al planurilor de expansiune panslavistă, cari după succesele războaielor balcanice din 1912—1913 au luat o extindere incomensurabilă. El a văzut la timp primejdiile cari rezultau de aci pentru el şi pentru tripla Alianţă, şi le-a arătat necontenit, fără înconjur, aliaţilor săi."

Evident, d. Rosen scrie cu cizma — celebra cizmă prusacă. Pe Carol I, îl regretă ca pe un om de serviciu, răposat prematur. De sigur, defunctul rege a rămas german; dar războiul mondial a provocat un tragic cutremur în sufletul lui, tocmai fiindcă el se simțea altceva de cât „un neprețuit izvor de informații" pentru patronii d-lui Rosen *).

Dar iată ce destăinuire senzațională mai face excepțional de vorbărețul diplomat :

„Germanii au putut vedea un act de politică prevăzătoare și cuminte a lui Bismarck în faptul că congresul din Berlin a îngăduit jefuirea României,— căpătarea Dobrogii constituia o compensație prea

---

*) D. N. Iorga în „Istoria presei române" (pag. 10) ne vorbește despre rolul de informatori pe care l-au avut pe vremuri, la noi, Domnii fanarioți:

„...Acești fanarioți, toți foști tâlmaci ai Porții, inițiați prin aceasta în tainele diplomației europene și capabili de a aprecia valoarea unei informații politice" — *„fuseseră puși anume la București și Iași, pentruca din aceste două capitale, ochi ai Împărăției deschiși către lucrurile lumii europene, să poată trimite ceeace li se părea necesar puternicilor dela Țarigrad"*.

In mintea d-lui Rosen, regele Carol I n'avea o menire mai înaltă de cât a tâlmacilor fanarioți de pe vremuri! De sigur, aceasta va fi fost din capul locului dorința și speranța diplomației germane. Insă după primii ani ea și-ar fi putut da seama că lucrurile stau altfel. In „Politica externă a regelui Carol I", d. Iorga spune (pag. 83, 84):

„Lăsând la o parte unele simpatii, cari se explică și când nu se aprobă, în anumite feluri de manifestație ale sale, — au fost totuși momente când Domnul României a făcut aici, cu sau fără grele lupte de conștiință, mai mult politică franceză de cât germană, și poate că au fost chiar mai multe momentele când a făcut politică franceză decât germană".

Și totuși, după încă patru decenii și mai bine, Rosen mai judeca așa cum se vede din pasagiul citat. Oare și mai marii lui dela Berlin ?

puţin apreciată — căci prin aceasta s'a creat, între România şi puternicul ei vecin şi coreligionar, o prăpastie, după cum se credea pe vecii vecilor insurmontabilă".

Prin urmare, Bismarck, a tot puternic în acea vreme, a combinat sau cel puţin a permis jefuirea României, în virtutea unui calcul ireproşabil din punctul de vedere comptabilicesc: să creieze prăpastia dintre România şi Rusia, şi astfel România devenind cetăţuia anti-panslavismului, Germania să dezvolte aici o intensă activitate economică şi să-şi asigure o situaţie de monopol în finanţele de stat.

* * *

Mărturisirea d-lui Rosen se complectează cu un document publicat de „Journal de Moscou". In numărul dela 20 Octombrie 1934, găsim un articol intitulat „Un truc diplomatic al lui Bismarck", articol referitor la un episod lăturalnic al congresului din Berlin:

„Samsarul cinstit, *scrie ziarul, făcea avansuri diplomatului rus căzut în copilărie, Gorciakof, asigurându-l că e cu totul de acord în a recunoaşte dreptul Rusiei de-a avea înrâurire asupra afacerilor Orientului apropiat*".

Şi ca să arate „cheltuielile de amabilitate" pe care le făcea Bismarck pentru ca să-şi capteze colegul, ziarul dela Moscova reproduce un mic document: un bileţel strecurat de Bismarck — „samsarul cinstit" — lui Gorciakof — victima „samsarului" — în timpul unei şedinţe a congresului. Bileţelul, pe care ziarul

rusesc îl redă în fac-simil, are următorul conţinut:

„Multe mulţumiri. Va trebui să continuăm meseria noastră de a turna apă în toate vinurile Dunării de sus ca şi ale Dunării de jos".

Ziarul rusesc nu ne spune în care şedinţă s'a produs această corespondenţă: te pomeneşti că se referea tocmai la Basarabia! Gorciakof — căzut sau necăzut în copilărie, aceasta noi n'o putem şti — a avut tot dreptul să creadă în prietenia sinceră a lui Bismarck, de vreme ce el turna apă în vinul Dunării de sus şi al celei de jos, adică şi în vinul austro-ungar şi în cel românesc. Şi că turna ceva era evident, de vreme ce Rusia recăpăta Basarabia. Dar lichidul în chestie nu era apă curată.

* * *

Diplomatul Rosen, care ne-a deschis ochii asupra diplomaţiei germane din preajma războiului mondial şi ne-a făcut să aruncăm o instructivă ochire şi asupra unui timp mai îndepărtat, şi-a sfârşit cu bine stagiul la Bucureşti. Alţi plenipotenţiari germani, fie mai delicaţi, fie mai precauţi, s'au perindat la noi până în August 1916.

In interval, războiul mondial a izbucnit. Germania avea tot interesul ca Italia şi România să intre în acţiune de partea ei.

S'a ridicat chestiunea concesiilor teritoriale de acordat Italiei. Era în joc Trentinul, care aparţinea Austriei. Contele Tisza s'a opus cu cea mai mare energie, deşi pe Ungaria n'o interesa Trentinul. Contele se temea că cedarea

unei provincii către Italia ar fi un exemplu primejdios pentru România. Teama era perfect justificată. Şi totuşi, starea sufletească şi mintală la care ea l'a dus, este absurdă şi monstruoasă. Erzberger, omul politic german însărcinat să trateze cu Italia, povesteşte („Souvenirs de guerre", Payot, 1921) că *Tisza a simţit o uşurare când Italia a declarat războiul,* punând astfel capăt acelor tratative.

Te întrebi dacă omul mai era în toată firea! Şi totuşi, el gândea şi simţea la fel cu toţi guvernanţii maghiari!

Dar acum, situaţia grea de pe fronturi face ca puterile centrale să simtă cu atât mai mult nevoia de a câştiga de partea lor România. Nu se poate încerca însă nimic nici în această direcţie, fără a ţine seama de românii din Ungaria. De astă dată nu mai merge cu faimoasa „diviziune a muncii" care a făcut minuni în 1913. Acuma se cere ceva real şi cinstit. Guvernul german intervine deci pe lângă contele Tisza cu îndemnul stăruitor să acorde concesiile necesare românilor din Ardeal. Acelaşi Erzberger este însărcinat să vorbească cu Tisza. Tot el are misiunea să convertească pe românii din Ardeal şi să cerce terenul şi la Bucureşti.

Cu privire la tratativele duse de Erzberger cu românii, d. Iuliu Maniu ne dă o foarte laconică lămurire, în interviewul de care am mai pomenit.

Citām:

„In 1915 puterile centrale aveau o situaţie grea.

„...Impăratul Wilhelm a încercat să câştige pe ro-

ERZBERGER

mânii din Ardeal pentru o acţiune a României alături de puterile centrale. In acest scop a trimes pe Erzberger la Viena, cu misiunea de a trata cu delegaţii români.

„...In palatul prinţului Liechtenstein din Viena o delegaţie compusă din Aurel Popovici, Goldiş şi cu mine, a luat contact cu Erzberger.

„Noi, delegaţii, am arătat lui Erzberger că românii din Ardeal n'au drepturi şi că e firesc din partea României să nu-şi înfrăţească armele cu cei cari vor să omoare pe fiii ei.

„Erzberger mi-a replicat că se vor da românilor ardeleni drepturile pe cari le cer.

„Am răspuns că nu cred, pentrucă de foarte multe ori li s'a promis şi nici o dată nu li s'a dat nimic.

„...Despre felul cum au decurs aceste tratative am trimes lui Ionel Brătianu, pe atunci prim-ministru, un raport detaliat prin d. Coriolan Popescu, din regat. Tot prin d. Coriolan Popescu, care, periclitându-şi viaţa a trecut în două rânduri frontiera, Ionel Brătianu a răspuns, mulţumind delegaţilor români pentru felul în care s'au achitat de misiunea lor".

Neîncrederea delegaţilor români era perfect justificată: Tisza nici n'a vrut să stea de vorbă. Erzberger povesteşte ce i-a spus Tisza: că românii din Ardeal au toate drepturile şi nici nu se plâng de nimic; că numai câţi-va gălăgioşi fac scandal, fără motiv; că nu există altă putere atât de tolerantă faţă de naţionalităţi cum este Ungaria.

Nu mai stăruim asupra discuţiilor pe cari le-a avut Erzberger la Bucureşti. Vom spune numai că el a înţeles perfect situaţia, că în rapoartele lui a recunoscut toată dreptatea românilor ardeleni şi că în convorbirile pe cari le-a avut cu Tisza l'a îndemnat la politica de dreptate şi omenie.

In cele din urmă Tisza s'a prefăcut că vrea să încerce împăcarea. Căci Tisza îi scrie în această privinţă lui Czernin la Bucureşti, făcându-i cunoscut că e gata să ofere tot ce oferise şi în 1914, şi exprimându-şi convingerea că „societatea Popovici-Vaida-Maniu" se va mulţumi de astă dată şi cu atâta. De ce?

„Pari a te mira, adaugă Tisza, că românii noştri ar putea, acuma, să se mulţumească cu asta. Uiţi însă că, după toate probabilităţile, acceptarea propunerilor mele de către românii noştri la începutul lui 1914, a fost împiedicată prin atitudinea sărmanului nostru archiduce".

In scrisorile lui Tisza *(Briefe,* 1914-1918, editura Hobbing), de unde luăm citatul, întâlnim multe izbucniri de acestea, în potriva „sărmanului archiduce", care-i încurcase de atâtea ori socotelile; dar cum vedem, totul se reducea la o chestie de concurenţă: bune sentimente faţă de români n'avea nici unul.

Erzberger n'a reuşit nici cu Italia, nici cu România. *El a avut însă cele mai bune intenţii. El a recunoscut dreptatea popoarelor asuprite* şi a stăruit pe lângă asupritori ca să-şi recunoască vina şi să se împace cu victimele lor. A făcut tot ce putea face, ca om de omenie şi bun patriot german.

Nu i s'a iertat această crimă. Hyper-patrioţii l'au ucis. Şi nu era nici măcar democrat: făcea parte din centrul catolic!

XXIV

Personalitatea sufletească a lui Franz Ferdinand

Concepția lui politico-socială

O caracterizare extrem de gravă a lui Franz Ferdinand, făcută de Czernin, este că „el nu putea să-şi închipuie o acţiune în adevăr cinstită şi dezinteresată”.

Această apreciere, emisă de un devotat al archiducelui, o putem documenta cu două rânduri, scrise de însuşi archiducele, şi publicate de alt devotat al lui, baronul Chlumecky.

Franz Ferdinand, meditând diverse modificări în legile constitutive ale statului ungar, are nevoie de un specialist în asemenea chestiuni, cu care să studieze împreună acele legi. El i se adresează lui Brosch, printr'o scrisoare pe care Chlumecky o publică în volumul citat, la pag. 327:

Dragă Brosch,

„Gândeşte-te bine dacă nu va fi existând vre-un

om de onoare (irgendein Ehrenmann) pe care să-l pot chema pentru câteva zile la Brioni. Ca să studiem împreună chestiile constituţionale la ordinea zilei, ca dualismul...

„...Ar trebui să fie un om de toată încrederea, foarte discret şi foarte abil jurist, ca să nu pălăvrească".

Ultima frază e numai rău stilizată: „să fie jurist, *ca să nu* pălăvrească"; dar prima denotă o adevărată aberaţie mintală şi sufletească: să te gândeşti bine dacă între 52.000.000 de persoane nu va fi existând vreun om de onoare, afară, bine înţeles, de cele două persoane interlocutoare, căci prezenţii se exclud. Ce ideie extraordinară avea stăpânul despre supuşii lui — şi, cu astfel de ideie, *cum* avea să-i stăpânească!

Personalitatea sufletească a lui Franz Ferdinand, prezentându-se astfel, — în măsura în care o putem desluşi până acuma, căci documentaţia în privinţa lui nu e terminată — ce era de aşteptat din parte-i, sub acest raport, pentru cauza românească?

* * *

Trecem la concepţia lui politico-socială. Nu vom intra în prea multe investigaţii. In cursul acestor pagini am avut de mai multe ori prilejul s'o atingem. Şi, de altminteri, e atât de simplă, încât putem spune că am şi pătruns'o toată. Vom mai da, totuşi, mai mult cu titlul de ciudăţenie, două mici documente.

Intâiul este furnizat de colonelul Dumansky şi publicat de Egon Erwin Kisch. Dintr'un raport al colonelului Dumansky se vede

că, după descoperirea actelor de spionagiu ale colonelului de stat major Redl, Franz Ferdinand a ordonat reorganizarea Statului major al armatei, în sensul ca să fie atrașă aristocrația la locurile de stat major. După el, numai originea plebeie a acelei categorii de ofițeri explică faptul că se ivesc spioni între ei.

Cum a fost posibil ca prejudecata nobiliară să-l ducă la o concluzie atât de fantastică? Sîntem siliți să dăm o scurtă explicație cu privire la faptul real care i-a inspirat archiducelui absurda interpretare. Programul de studii pentru a ajunge ofițer de stat major, era extrem de încărcat, și cerea o muncă absolut inimaginabilă. Nu știm de ce în Austro-Ungaria se cerea mai mult — sau mai greu — de cât în alte țări; poate că lucrul se datora pur și simplu unei aberații didactice. Dar faptul era așa. Or, nobilimea era foarte protejată, în toate ramurile vieții de stat. Take Ionescu a notat că în Austria, în fruntea ministerului de externe, un conte urma altui conte. Lucrul era adevărat, dar nu numai la ministerul de externe, ci pretutindeni; și natural, nu era vorba numai de conți, ci de nobilii de toate treptele. Nici unul din ei n'avea să se teamă că va rămânea fără locmà. Și atunci, având destule posibilități să obție avantagii materiale și morale fără să muncească prea mult, puteau renunța la cinstea de a fi ofițeri de stat major. Pe de altă parte, oamenii din popor, cei lipsiți de ranguri și mai ales dacă erau și săraci, nu puteau ajunge nimic de cât prin me-

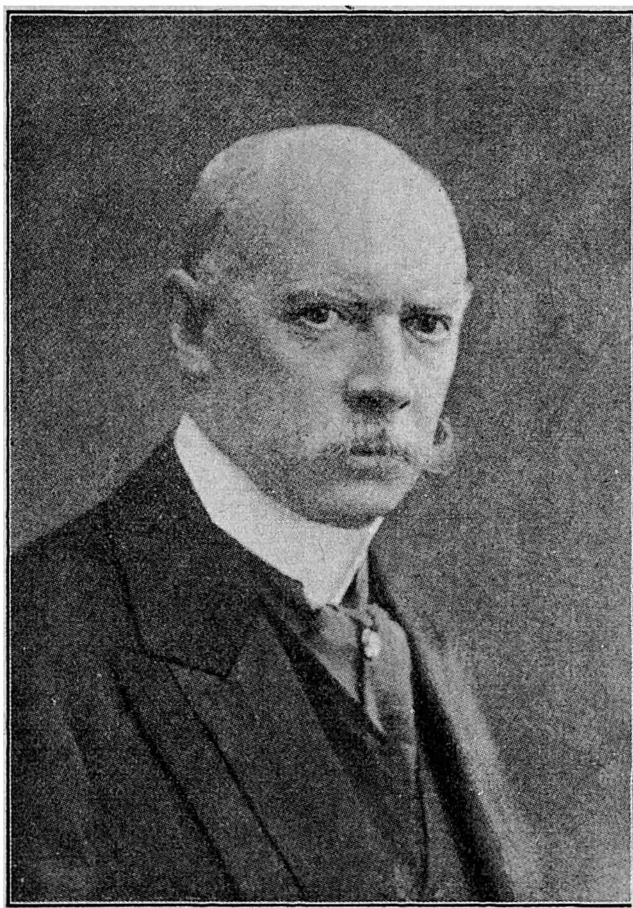
KOERBER

rit, iar un element principal al meritului il putea constitui studiul, un studiu stăruitor, îndârjit, în adevăr supra-omenesc.

Iată deci explicat, în chipul cel mai simplu, faptul, altminteri curios, că între ofiţerii de stat major Herr-vonii erau relativ puţini şi bădăranii relativ mulţi. Dar faptul că, într'o vreme în care spionajul e, dacă nu în cinste, în tot cazul la preţ, ofiţerii de stat major dau, proporţional, un contingent însemnat printre spionii descoperiţi ? Se explică şi el în deajuns prin mecanismul cererii şi al ofertei, fără să recurgem la superstiţioase clasificări sociale. Este evident că pentru cumpărătorii acestei mărfi speciale, era infinit mai preţios ceea ce putea furniza un ofiţer de stat major, de cât ceea ce oferea un oarecare. De altfel, unul dintre cei mai celebri spioni militari ai deceniilor trecute, a fost autorul borderoului din afacerea Dreyfus: acel maior Esterhazy, descedentul unei familii de înaltă nobleţe austro-maghiară. Faptul că şi-a exercitat „profesia" de spion ca ofiţer francez şi nu austro-ungar, e un simplu detaliu ocazional. Ori unde l'ar fi aşezat soarta, el ar fi fost acelaşi, bine înţeles dacă ar fi găsit prilejul. E nevoie să mai insistăm ?

*
* *

Al doilea document care trădează felul de-a gândi al lui Franz Ferdinand, este un fragment dintr'o scrisoare adresată de el lui Czernin, în Iunie 1910. Il scoatem din Brügel (vol. V, pag. 31):

BECK

„De geaba, n'ai ce să-i faci! (Es nützt halt nichts!). Stăpânitorul trebue să se sprijine în primul rând pe nobilimea respectivă. Şi dacă, *din nefericire*, vremurile feudalismului şi absolutismului au trecut, trebue totuşi, ca nobilimea — în frunte cu împăratul — să joace primul rol, şi, în toate chestiunile imperiului, să aibă înrâurirea hotărâtoare. Atunci nu se vor mai pomeni regimuri groaznice (entsetzliche) cari zguduie monarhia în temeliile ei, regimuri ca al lui Koerber, al lui Gautsch sau al lui Beck".

Va să zică, aşa e cazul: vremurile feodalismului şi absolutismului au trecut — *din nefericire*, adică „leider", pe care ardelenii îl traduc prin *durere*, însă nu ca substantiv, ci ca interjecţie.

Cititorii îşi vor închipui că aceşti Koerber, Gautsch şi Beck, cei trei prim-miniştri cari au exasperat sentimentele supra-aristocratice ale lui Franz Ferdinand, au fost un fel de miniştri bolşevici sau cel puţin democraţi à la „otrăvitorul" Masaryk.

Nu. Au fost, toţi trei, oameni paşnici şi excelenţi gospodari, cu îmbelşugată practică administrativă, şi în fond, conservatori — amănunt despre care vom mai vorbi. Lui Franz Ferdinand i-au fost personal foarte devotaţi; doi dintre ei — Koerber şi Beck — i-au făcut şi mari servicii, mai ales în chestia căsătoriei morganatice, în care l-au ajutat din răsputeri — lucru pentru care el le-a şi mulţumit prin scrisori şi telegrame — iar Beck i-a fost şi profesor.

Şi nici Franz Ferdinand n'a avut întotdeauna idei atât de rele despre Koerber şi Beck.

XXV

Finalul unui roman de dragoste

Cu câţiva ani în urmă — în 1900 — archiducele Franz Ferdinand avusese cu primul-ministru de atunci, Koerber, acea corespondenţă dramatică la care făceam aluzie într'un capitol precedent.

Amorezat de contesa de Chotek, Franz Ferdinand era nerăbdător s'o ia de nevastă, dar unchiul său şi toată Curtea se opuneau în mod hotărît. O singură persoană l'a înţeles şi aprobat: mama lui Rudolf, Elisabetha, împărăteasa artistă şi bohemă, care păstrase cât mai puţin din prejudecăţile de castă şi care i-a spus cu simplicitate:

— Insoară-te cu femeea pe care o iubeşti, căci altfel vei avea copii urîţi!

Sfatul acesta — indiferent de tăria sau slăbiciunea argumentului invocat în susţinerea lui — pornea dintr'o convingere hotărîtă şi dintr'un sentiment puternic. Elisabetha dovedise în deajuns că nu recunoaşte hotarele de

castă şi de clasă. N'a avut nimic de obiectat în potriva căsătoriei fratelui ei Louis cu actriţa Henriette Mendel, şi arăta o deosebită favoare fetei ieşite din această căsătorie. In schimb a fost contra căsătoriei lui Rudolf cu prinţesa Stefania, pentrucă şi-a dat seama că ei nu se potriveau şi că Rudolf nu va putea să iubească pe soţia pe care i-o impunea „raţiunea de stat". Dar ea n'a avut puterea să-şi impuie voinţa, tocmai pentru că era o chestiune de stat. Nici de astă dată, în cazul lui Franz Ferdinand, ea nu putea face nimic. Archiducele a pornit o campanie vijelioasă pe lângă toate „forurile" posibile, şi în primul rând a căutat să-l ia cu asalt pe şeful guvernului austriac, Ernst von Körber.

La 22 Aprilie archiducele îi scrie:

„Afară de asta, vă rog, Excelenţă, să hotărîţi pe M. S. să-i fie milă de mine, căci am ajuns la ultima extremitate a forţei mele fizice şi morale, şi nu mai garantez de nimic!

„Din toată inima, vă mulţumesc, Excelenţă, pentru toate ostenelile, căci sunteţi unul dintre puţinii cari îmi iau apărarea (die sich meiner annehmen) şi fac totul ca să evite o catastrofă!!" (ambele semne de exclamaţie sunt ale autorului).

Evident, primul-ministru va fi fost impresionat de această ameninţare. Franz Iosef însă trecuse prin atâtea drame! Deţinea, incontestabil, recordul în materie. Doară nu odată avusese prilejul să exclame „Nichts wurde mir espart!" La 18 ani neîmpliniţi s'a urcat pe tron în toiul revoluţiei—drama No. 1—care a izgonit pe împăratul în funcţie. O dată

IMPĂRĂTEASA ELISABETHA

pe tron, a început să piardă războaie şi provincii; dramă după dramă! Cu toată asprimea cenzurii, gura lumii nu poate fi închisă; opinia publică urlă: „vinovată e stăpânirea: împărat şi guvern"; „trăim sub absolutismul proştilor"; „armata austriacă: o turmă de lei, condusă de măgari"! Dar pentru Franz Iosef dramele politice şi militare se îmbină cu nenumărate drame de familie.

Maurice Barrès (în „Une impératrice de la Solitude"), înfăţişează nenorocirile împărătesei Elisabetha: *„Dans sa maison, le Meurtre, le Suicide, la Démence et le Crime semblent errer, comme les Furies d'Hellas sous les portiques du palais de Mycène".* Tabloul teribil schiţat de Barrès pentru Elisabetha, e perfect valabil şi pentru Franz Iosef, de vreme ce casa Elisabethei, zugrăvită astfel de literatul Maurice Barrès, este şi casa lui Franz Iosef, pe care d. N. Iorga, cu talentul de literat, dar şi cu autoritatea de istoric, ne-o înfăţişează şi d-sa:

„Habsburgii represintau pe un tron stropit cu atâta sânge şi încunjurat de atâta minciună o dinastie străină şi parasitară, în care se săvârşiau, la scurte intervale, nu numai delicte curente, ci crime de care se înspăimânta lumea. Nenorocitul de Francisc-Iosif, trăind supt tutela unei actriţe, măritată de formă, vedea aproape cu indiferenţă desfrâul unui fiu vădit anormal care a fost găsit cu capul sfărâmat lângă o fată nenorocită de dânsul. Şi în acest timp un Archiduce Otto suia cu calul scările cafenelelor şi-şi aducea tovarăşii de beţie ca să li arăte pe soţia sa în pat. Şi atâtea, atâtea scandaluri zilnice..."

Scandaluri zilnice — şi crime de cari se înspăimânta lumea. Şi pe unele şi pe celelalte le va fi suportat uşor Franz Iosef. Dar cum va fi îndurat oare, atâta amar de vreme, imensul şirag de nenorociri? Fratele său Maximilian a fost ucis în Mexic, iar cumnată-sa, Charlotta, a înebunit. Fiu-său Rudolf, unicul său fiu, a murit în condiţii nelămurite, în misterioasa dramă dela Mayerling. Nevastă-sa, cu care a dus casă destul de mohorîtă, în cele din urmă a fost ucisă la Geneva. Altă cumnată, ducesa de Alençon, a fost carbonizată în catastrofa dela Bazarul Carităţii din Paris. Archiducesa Hedwiga, fica lui Albrecht, a murit de arsurile ce şi-a făcut răsturnând o lumânare. Archiducele Wilhelm a murit în urma unei căderi de pe cal. Archiducele Ladislas a murit de descărcarea unei arme. Archiducele Iohann a pierit în valurile oceanului. Şi diferiţi alţi Habsburgi, mai mari şi mai mici, s'au pierdut în lume, unii lăsând amintiri scabroase. Iar dacă Franz Iosef ar trăi astăzi, ar socoti poate în rând cu celelalte nenorociri şi pe aceea că nepoată-sa de fiu, fica lui Rudolf, despărţită de primul ei soţ, prinţul Windischgraetz, este remăritată cu un om din popor, un modest avocat socialist, pe care Dollfuss l'a băgat în închisoare pentru acţiunea lui socialistă şi ea, prinţesa habsburgică, îi duce acolo merinde şi rufe. Ce-a fost însurătoarea lui Franz Ferdinand faţă de *această* căsătorie?

Eugene Bagger aminteşte blestemul aruncat, în 1849, de contesa Karolyi, cumnata lui Ludo-

vic Batthyany, împuşcat din ordinul lui Franz Iosef :

— *Loveşte-l, Doamne (pe Franz Iosef) în toţi aceia cari îi vor fi cei mai dragi: în copiii lui şi în tot neamul lui.*

Contele Michael Karolyi, nepotul de fiu al acelei contese Carolina Karolyi, spune, în „Gegen eine ganze Welt”, că a mai fost şi alt blestem, cel pe care l'a rostit văduva generalului Damjanich la Arad, lângă spânzurătoarea în care atârna corpul soţului ei.

Şi Karolyi se întreabă: „S'a împlinit un blestem? Şi care din două? Sau care din cele multe?”

Dacă Franz Iosef a fost câtuşi de puţin superstiţios — şi e infinit probabil c'a fost şi chiar foarte — nu se poate să nu-l fi torturat amintirea acestor blesteme, la fiecare ocazie — şi ocaziile se iveau mereu. Fapt e însă că toţi biografii înregistrează tăria cu care a suportat loviturile soartei, una după alta. Fost-a el, totuşi, mai simţitor în tinereţe? In tot cazul, în ultima fază, simţirea-i era tocită. Când Koerber îi repetă ameninţările rostite de Franz Ferdinand, Franz Iosef îşi va fi zis aproape cu jovialitate: *les catastrophes, ça me connaît!* — şi a rămas neclintit în hotărîrea lui.

Atunci a urmat a doua scrisoare a lui Franz Ferdinand către Koerber: se precizează că e scrisă „în Lunea Paştilor”. Extragem:

„Aflându-mă încă sub impresia convorbirii noastre de azi, îndrept încă odată un cald apel către inima Excelenţei Voastre, ca să expuneţi cauza mea în

LUDOVIC BATTHYANY

chip favorabil Maestăţii Sale. Am încredere deplină în Dvs. şi vă rog să nu vă lăsaţi impresionat de alte influenţe. Dacă Dvs., ca bun austriac, aveţi la inimă binele monarchiei, ajutaţi-mă ca să izbândesc. Majestatea Sa este în dispoziţia cea mai graţioasă şi mai binevoitoare. E vorba numai de felul şi chipul în care Excelenţa Voastră veţi înfăţişa totul Majestăţii Sale Impăratului, spre a-l câştiga pentru aprobarea dorinţei mele aprinse.

„Excelenţa Voastră lucrează astfel pentru o cauză bună, şi nu va avea nici odată s'o regrete. Această acţiune a E. V. foloseşte mai mult monarchiei decât dacă, prin neîntrerupte greutăţi şi tergiversări, aş fi împins la disperare.

„Vreau să fiu pururea un om cinstit şi închinat datoriei: vreau să corespund, în toate, grelei mele chemări şi, cu cele mai bune puteri ale mele, să-mi servesc ţara.

„Nu-mi luaţi putinţa de a realiza ceea ce-mi propun cu atâta hotărîre, făcându-mă astfel, pentru toată viaţa, un om nenorocit şi disperat!

„Intr'un ceas grav vă spun aceste cuvinte, şi acum apelez din nou la inima, la patriotizmul, la bunăvoinţa Dvs., şi aştept ca Excelenţa Voastră să reprezinte chestiunea mea pe lângă Majestaţea Sa, în modul cel mai favorabil şi hotărîtor.

„Mulţumindu-vă anticipat din toată inima pentru toate ostenelile Dvs., sunt pururea, cu cele mai călduroase salutări, al Excelenţei Voastre sincer

ARCHIDUCE FRANZ

„*P. S.* Excelenţa Voastră îmi cunoaşte starea fizică şi psihică, îmi cunoaşte hotărîrea neclintită, şi acum e vorba, pur şi simplu, de viaţa, de existenţa şi de viitorul meu."

Concomitent cu romanul dela Viena, izbucneşte, ca să zicem astfel, şi dragostea regelui Serbiei, Alexandru Obrenovici, cu dama de onoare Draga Maşin. Inalta aristocraţie austriacă, deşi n'are prea mult respect pen-

tru regalitatea sângelui obrenovicesc, e totuşi penibil impresionată de conduita lui Alexandru. Franz Ferdinand are altă atitudine: el găseşte mijlocul ca, în mod public, să manifeste regalului amorez dela Belgrad o simpatie atât de caldă, în cât este evident că în persoana colegului de suferinţe archiducele se mângâie pe sine însuşi.

Pe când Franz Ferdinand dezvolta această intensă activitate epistolară, în acelaşi timp cu una orală şi mai vie, baronul Beck, care nu era încă ministru, ci simplu şef de secţie la un minister, intervenea şi el la diferite foruri pentru Franz Ferdinand, care-i fusese elev. De altfel, în casa lui Beck, archiducele se întâlnea cu persoanele şi personalităţile cari aveau sau puteau să aibă vre-un amestec în chestiune. Acolo Franz Ferdinand s'a întâlnit şi cu Sieghart, însărcinat de Franz Iosef să studieze lucrul din punct de vedere juridic. Sieghart, omul de încredere al împăratului, al primului ministru şi — atunci, încă — al arhiducelui însuşi, notează în jurnalul său două fapte, pe cari am mai avut prilejul să le amintim:

1. La 12 Aprilie archiducele declară că la tron nu renunţă, pentru că asta ar fi contrar dreptului divin.

2. La 14 Aprilie archiducele se prezintă, la ministerul de interne, primului ministru Koerber, şi-i declară că dacă nunta nu se face, el înebuneşte — sau e silit să se împuşte.

Ajunsă aci, lupta s'a isprăvit. Acea formidabilă campanie, care a culminat printr'o inter-

venţie a papei în favoarea înfocatului amorez, a dus la rezultatul urmărit: la 1 Iulie 1900 s'a efectuat căsătoria lui Franz Ferdinand cu contesa de Chotek. In aceeaşi zi în care s'a produs evenimentul, archiducele i-a adresat lui Beck această telegramă:

„In cea mai frumoasă zi a vieţii noastre, nevastămea şi cu mine exprimăm co-întemeietorului fericirii noastre cea mai adâncă şi cea mai călduroasă mulţumire pentru telegrama atât de prietenească şi pentru tot ce aţi lucrat şi făcut pentru noi în această vreme îndelungată".

Bine a făcut că i-a mulţumit chiar în ziua aceea. Cu o zi mai târziu, poate că s'ar fi răsgândit. In tot cazul e fapt că Beck, adresantul acestei telegrame, devenit apoi prim-ministru, a fost răsturnat nu de altcineva, ci de Franz Ferdinand în persoană, pentru ca împreună cu Gautsch şi cu Koerber să formeze un trio de odioşi ex-prim-miniştri.

Ce se poate spune despre guvernările lor?

Ca idei politice, dacă-i apreciăm cu unitatea de măsură occidentală, au fost mai curând oameni de dreapta: „conservatori raţionali", după expresia istoricului R. Charmatz ; pentru Austria, bine înţeles, au fost destul de avansaţi. Căci Austria era foarte în urmă.

Archiducele Franz Ferdinand se plângea că — „din nefericire" — în Austro-Ungaria vremea feodalismului şi absolutismului... trecuse! Curios lucru, în adevăr, să constaţi dispariţia feodalismului într'o ţară în care cenzura preventivă era o instituţie permanentă, în care miniştrii nu erau răspunzători faţă de parla-

ment, în care împăratul putea, oricând, să legifereze de unul singur, în baza faimosului articol 14, în care femeile n'aveau dreptul să practice medicina şi în care institutoarele — cel puţin acesta era cazul în toată Austria de jos, Viena incluziv — n'aveau voie să se mărite, pentru ca să nu dea şcolarilor şi şcolăriţelor spectacolul imoral al femeii însărcinate! (Vezi anexa No. 13).

Sau, iată altă ilustraţiune a vieţii idilice din Austro-Ungaria straşnic de nefeodală: în această monarchie a fost în vigoare până în ajunul războiului mondial, codul penal militar promulgat de Maria Theresia la 31 Decembrie 1768. Ce-i drept, suferise el modificări; dar erau modificări vrednice de personagiul lui Caragiale: făcute anume ca să nu schimbe nimic.

După codul acesta, care făcea deliciul tradiţionaliştilor, Consiliul de războiu judeca în şedinţă secretă. Aţi înţeles, prin urmare, că publicul era exclus. Aţi înţeles prea puţin, pentru că nu erau îngăduiţi nici avocaţii. Adică: nici nu existau avocaţi! Vă rog să luaţi à la lettre tot ce spun, căci nu glumesc şi nu fac nici figuri de stil: justiţia militară austro-ungară nu ajunsese încă la acest progres tehnic, pe care-l constitue apărătorul. Acuzatul era lipsit de asistenţa unui apărător, cât de impropriu, fie şi din oficiu; dar şi mai mult: acuzatul mai era lipsit şi... de propria sa asistenţă: acuzatul n'avea voe să asiste la propriul său proces, şi prin urmare nu asculta nici rechizitoriul *auditorului* (procurorul militar,

cum e comisarul regal la noi), ca măcar să ştie cu deamănuntul ce acuzaţie i se aduce. In schimb, în urma unui asemenea proces, judecat în secretul cel mai tainic (îngăduiţi pleonasmul, căci nu e cu totul deplasat!), condamnatul n'avea nici dreptul de recurs.

Maria Theresia trebue să fi fost o persoană foarte discretă şi foarte expeditivă. Onoare ei! Dar codul acesta a rămas în vigoare până în ajunul războiului mondial, — longevitate exagerată pentru un cod. Pe fiecare an, mii şi mii de oameni erau „judecaţi" în felul acesta. într'o ţară în care, „din nefericire, vremurile feudalismului şi absolutismului trecuseră" fără să lase nici o urmă!

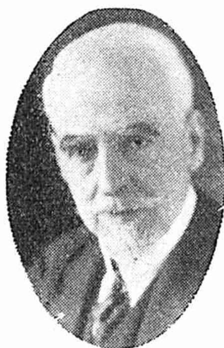
Ultimul mare proces judecat pe temeiul acestui cod a fost procesul lui Hofrichter, tânăr şi valoros ofiţer, acuzat de o crimă abominabilă: şi-a ucis un camarad — în proiectul lui era să ucidă un total de *zece* — pentru ca, prin dispariţia lor, să-i vie lui imediat rândul la avansare. A fost o puternică mişcare de presă şi de opinie publică în favoarea acuzatului. La început, pentru că s'a crezut în nevinovăţia lui; dar şi pe urmă, după ce vinovăţia lui fusese perfect stabilită, pentru că metodele de instrucţie şi de judecată, ieşite clar la iveală cu acest prilej, au convins pe toată lumea că, în asemenea condiţii, Hofrichter ar fi fost iremediabil pierdut chiar dacă n'ar fi fost vinovat. Aceasta au spus'o mulţi ziarişti vieneji, în frunte cu Austerlitz, a spus-o şi Steed, în volumul „La monarchie des Habsbourgs" apărut înainte de războiu, a spus-o

MARIA THERESIA

şi autorul acestor rânduri în toate coresp.
denţele trimese „Adevĕrului" cu privire la ca
zul lui Hofrichter dacă nu în favoarea *per-
soanei* lui (vezi anexa No. 14).

Pentru înlăturarea codului penal militar al Mariei Theresia a trebuit dusă o luptă aprigă şi îndelungată, care în cele din urmă a reuşit. Va interesa pe cititori să afle că printre luptătorii pentru reformă s'a distins deputatul român bucovinean Isopescul-Grecul, profesor d drept penal la universitatea din Cernăuţi, reputat în toată Austria pentru competenţa în materie. El a luat o parte activă la alcăt rea noii legi şi a fost şi raportorul ei în Cam

WICKHAM STEED

XXVI

Trei guverne quasi-democratice

Nu cei trei odioşi prim-miniştri au reuşit să reformeze justiţia militară. Aceasta au făcut-o alţii, după căderea dela putere, pe rând, a celor trei, şi după ce Franz Ferdinand scrisese cuvintele de apreciere citate mai sus.

Cei trei odioşi prim-miniştri au încercat câteva lucruri mai mici.

Inainte de toate au dat oare-care elasticitate aparatului birocratic şi administrativ, anchilozat în formule şi procedee străvechi. Cu aceasta au înviorat întreaga viaţă austriacă.

Koerber şi Beck au mai făcut şi altceva: au muncit muncă de salahori ca să îndulcească încăpăţinarea lui Franz Iosef şi să-i zmulgă consimţimântul la căsătoria lui Franz Ferdinand, fie şi cu severe condiţii. Dar asta a fost o operă incidentală. Intre operele lor de guvernământ propriu zis, a fost o lucrare stăruitoare pentru apropierea între ele a naţionalităţilor austriace.

In această direcţie au lucrat: Koerber prin legiuiri economice, cari împingeau naţionalităţile la o mai intensă conlucrare; Gautsch prin pregătirea reformei electorale; şi Beck prin realizarea acestei reforme, care, aducând pe întâiul plan problemele sociale, temperà, deasemenea, conflictele dintre naţionalităţi.

Şi această politică se impunea!

* * *

In Iunie 1913 — cu un an de zile înainte de războiu — Fr. Austerlitz a publicat un studiu în revista „Kampf", accentuând situaţia precară a Austro-Ungariei. Austerlitz, primul-redactor al ziarului social-democrat „Arbeiter-Zeitung", a fost unul din cei mai străluciţi ziarişti austriaci, poate chiar cel mai strălucit. Articolul de care ne ocupăm aci dovedeşte inteligenţă vie, ştiinţă vastă, şi un uimitor simţ al realităţii prezente şi viitoare, o adevărată prevedere profetică.

Austerlitz începe cu constatarea că nu există o singură putere în lume, care să aibă atâţia duşmani câţi are Austro-Ungaria. Ea este duşmănită nu numai de duşmani, dar şi — situaţie paradoxală — de aliaţi şi de prietini. Nu există o singură putere spre teritoriile căreia — spre *toate* teritoriile căreea — să fie aţintiţi atâţia ochi lacomi, lăcomie concentrată nu într'o vagă dorinţă, ci în revendicare expresă şi precisă. Toţi vecinii Austro-Ungariei — toţi, afară, poate, de Elveţia, dar ar fi singura excepţie — vor bucăţi din Austro-Un-

FR. AUSTERLITZ

garia. Şi nu există mare putere care să poată aluneca atât de uşor în războiu, cum poate aluneca Austro-Ungaria; ea devine, astfel, adevăratul izvor de primejdii pentru Europa. Alt războiu nici nu este de gândit. Un războiu franco-german? Cu desăvârşire exclus, ca fapt iniţial: el poate fi numai o consecinţă, ca în cazul de pildă, când Germania, sărind în ajutorul Austriei, ar declara războiu Rusiei. Iar Austro-Ungaria, o dată alunecată în războiu, ar vedea toate naţionalităţile ridicându-se în potriva ei, spre a-şi realiza unitatea naţională :

„Polonii, italienii, sârbii, românii, cu toţii îşi văd marea majoritate a conaţionalilor lor dincolo de graniţele austro-ungare; prin însăşi existenţa Austro-Ungariei ei se văd jefuiţi de unitatea lor naţională; ei trebuie să renunţe la idealul lor naţional, spre a putea fi patrioţi în Austria".

Ce mirare, continuă Austerlitz, că în asemenea condiţii oamenii se întreabă dacă ceeace le cere statul acesta, concordă cu ceeace le poate oferi?

Şi, examinând atitudinea probabilă a fiecărei naţiuni interne şi a fiecărui stat conaţional extern, spune despre Români, între altele:

„Cum stă cazul cu România?

„Acest stat boieresc apare ca prietinul nostru cel mai sigur, iar drăgălăşeniile schimbate din când în când între Viena şi Bucureşti, par întemeiate pe adevărată şi sinceră prietenie. In realitate, România poate să devie mâine o a doua Serbie pentru noi, căci între hotarele negre-galbene, găseşte şi ea, ca şi statul slav, „fraţi subjugaţi" (în text: „unerlöste Brüder").

„Şi când ea (România) cântăreşte perspectivele de a-şi câştiga românii încorporaţi Rusiei, sau pe cei cari trăiesc în Ungaria, ajunge de sigur la concluzia că sânt totuşi mai mari şansele de a zmulge o bucată din Austria decât de a împărţi Rusia".

Acest articol, pe care regretăm că nu l-am putut reproduce în întregime, e pur şi simplu formidabil prin puterea de viziune cu care prezinta, atunci, nu numai situaţia din acel moment, dar şi cea care avea să urmeze.

Fără îndoială, Take Ionescu ar fi fost încântat dacă ar fi citit toate acestea — în 1914. Când le-a scris Fr. Austerlitz, în 1913, chestia nu se punea pentru noi; pentru Austerlitz ea s'a pus şi atunci, şi întotdeauna. Dar conducătorii politici austriaci, în imensa lor majoritate, n'au înţeles-o niciodată.

Care era soluţia lui Austerlitz? Ridicându-se împotriva acelora cari, după expresia lui, atât de sugestivă, „se mulţumesc cu jumătăţi de intenţii şi sferturi de fapte", Austerlitz cerea tot felul de reforme cari implicau nu numai importante concesiuni de ordin social, dar şi concesiuni tot atât de mari în domeniul naţional. Cu brutalitatea lui obişnuită, Austerlitz afirma deadreptul că în acest caz naţionalităţile de sub dominaţiunea habsburgică vor uita despărţirea de surorile independente şi se vor simţi în Austria ca la ele acasă. Asta cam aducea cu formula de pe vremuri a marelui naţionalist ceh, Palacky.

Or, cele trei guverne — Koerber, Gautsch şi Beck, — în definitiv guverne conservator-moderate, cum au fost atâtea în Anglia şi în

Belgia, făcuseră mari sforţări ca să realizeze reforme cât de mici în sensul deziderateIor lui Austerlitz. Şi Rudolf Sieghart, care a colaborat cu tus-trele guvernele, susţine că dacă reformele lor, aşa de modeste cum au fost, se făceau cu două decenii mai înainte, războiul mondial, chiar dacă s'ar mai fi produs, n'ar fi avut pentru Austria urmările catastrofale pe cari le-a avut.

Dar aceasta nu intra în ideile şi metodele curente. Metternich s'a lăudat, pe vremuri, că întreţine antipatia între naţionalităţi (de fapt şi între clase). Taaffe, care a condus mulţi ani guvernul, a făcut un pas mai departe, nu zic înainte: el a emis maxima că popoarele din Austria trebue menţinute *într'o nemulţumire continuă, bine dozată.* Textual!

Sistemul s'a perpetuat mereu, cu mici întreruperi. Iar când, în cursul unuia din aceste intervale, baronul Beck a fost chemat la guvern, ca să continue èra începută cu Koerber şi Gautsch, Franz Ferdinand i-a trimes o telegramă nu de felicitare, ci de condoleanţe; făcea pe lângă el un ultim demers, sub forma viguroasei lozince: *nici o concesie!* Să nu acorde nimic nimănui: nici naţiunilor şi nici partidelor — şi nici ideilor!

Beck nu l-a ascultat. S'a silit — ca şi Koerber şi Gautsch. — să modernizeze viaţa austriacă. Toţi trei, pe rând, au mai făcut şi această inovaţie: au introdus în guvern burgheji şi ţărani, ca atari, şi luaţi din toate naţionalităţile. Egalizarea naţională se mai văzuse chiar şi în Austria; dar egalizarea cla-

CONTELE TAAFFE

selor în demnităţile cele mai înalte, nu se pomenise încă. Altă dată, când împrejurările impuneau cu orice preţ un om din popor la guvern, împăratul îl înobila întâiu, ca să nu spurce pragul sacrosanct. Aşa a fost cazul cu Bruck, un genial gospodar, fost legător de cărţi, om care a gândit şi realizat adevărate minuni în viaţa economică austriacă, făcut baron ca să ia ministerul de finanţe în momente grele, şi apoi, când n'a mai fost nevoie de serviciile lui, împins la sinucidere, pentru purificarea atmosferei aristocratice. Dacă n'ar fi fost cenzura atât de severă, s'ar fi găsit, de sigur, în cursul deceniilor, un scriitor care să-l imortalizeze pe Bruck, într'o dramă sau într'un roman.

De altfel, era o vorbă curentă în Austria că omul începe dela baron în sus; iar ambasadorul american John Lothrop Motley a mai dat, cu ironia cuvenită, şi o precizare foarte utilă:

— Un austriac poate fi, într'una şi aceeaşi persoană, Shakespeare, Galileu, Nelson şi Rafael; totuşi nu va fi primit în societatea „bună", dacă n'are cuvenitele blazoane de nobleţe — născută, nu făcută.

* * *

Cititorul se va întreba: bine, dar Koerber, Gautsch şi Beck — cari de altminteri nu erau nici ei băcani, ci *voni* în toată regula — s'au făcut singuri prim-miniştri? Nu i-a chemat împăratul? Şi doară nici Franz Iosef nu era mai democrat decât Franz Ferdinand. El „octroaiase" ce-i drept o constituţie; dar, cum s'a re-

marcat cu drept cuvânt, era o constituţie... absolutistă. Aci vom da un singur exemplu cu privire la spiritul democratic şi constituţional al împăratului Franz Iosef. In volumul „Franz Iosef in seinen Briefen” publicat de Otto Ernst, găsim o foarte — nu putem spune de cât nostimă telegramă adresată de Franz Iosef primului ministru Tisza (Koloman) la 11 Iulie 1883. Tréfort, ministrul de instrucţie publică al Ungariei, publicase într'un ziar din Budapesta o scrisoare în care îşi expunea ideile politice. Impăratul îi telegrafiază primului ministru maghiar:

„Scrisoarea pe atât de inutilă pe cât şi de lipsită de tact a lui Tréfort m'a atins neplăcut. Unde vom ajunge dacă fie-care ministru va comunica lumii propriile lui idei politice?”

Dar mai trecuseră câteva decenii. Din când în când, Franz Iosef, pe tron, se vedea silit să mai facă şi câte o concesie. Franz Ferdinand nu acorda *încă* nimic sau aproape nimic.

Cazuri ca al lui Rothschild erau extrem de rare; şi apoi, în specie, a fost Rothschild, şi a făcut în schimb un serviciu inimaginabil; şi, în sfârşit, în asemenea chestiuni Franz Ferdinand înţelegea să decidă el singur: respingea vehement ori-ce tentativă de sfat şi îndrumare, din partea ori-cui!

Incidentul Ebenhoch e foarte instructiv. Pentru justa lui apreciere trebuie să spunem câteva cuvinte despre partidul creştin-social.

XXVII

Partidul creştin-social

Partidul creştin-social al lui Lueger, era singurul care urma pe Franz Ferdinand. Partid de dreapta, el se proclama democratic: o dovedeşte şi partea a doua a numelui. Programul trebuia să fie alcătuit astfel, ca să atragă o parte cât mai importantă a masselor. Deputatul creştin-social Alfred Ebenhoch, fost ministru al Agriculturii, şi, ca atare, cunoscător al nevoilor ţărănimii, a propus partidului să-şi înscrie în program unele din revendicările ţăranilor mai săraci.

Era atât de puţin grav ceeace propunea bietul om; şi bietul om, crescut la o şcoală a iezuiţilor, se simţea atât de puţin cu musca revoluţionară pe căciula-i conservatoare, încât a scris şi archiducelui Franz Ferdinand. Ii expunea şi lui în ce fel, prin îmbrăţişarea câtorva revendicări inofensive, s'ar putea atrage încă o categorie de cetăţeni de partea ideilor drepte şi mântuitoare ale partidului creştin-social.

Asta au înţeles-o pretutindeni clericalii catolici, cari pretutindeni erau conservatori —

„conservatori raţionali" — cum şi în Austria fuseseră Koerber, Gautsch şi Beck.

Franz Ferdinand n'a înţeles să facă nici atâta concesie. Iată ce i-a scris lui Brosch, cu data de 3 Februarie 1903:

„Dragă Brosch,

„Am primit alăturata scrisoare dela fostul ministru Ebenhoch. Am mâncărime de condeiu (în original, mai energic: es juckt mich=mă mănâncă!) să-i răspund odată şi să-i spun părerea mea despre fericitorii poporului (Volksbeglücker) cari îşi caută mântuirea în aceea că aţâţă pe ţărani în potriva marei proprietăţi şi a nobilimii. In general cred că în privinţa asta i-ar trebui băgată odată mintea în cap omului (den Kopf zurechtzusetzen), pentru ca pe calea asta să afle şi tot partidul că trebuie să se ferească de a deveni un partid socialist.

„Nu vreau cu nici un chip să înceapă moda ca şefii aceştia creştini-sociali să aţâţe pe ţărani, pe burghezi şi poporul de jos (die kleinen Leute) contra clasei posedante. Căci e numai opera lui Ebenhoch faptul că la Salzburg ţăranii sunt atât de aţâţaţi.

„Cum a fost chestia cu trădarea săvârşită de Ebenhoch, când i-a comunicat lui Beck tot ce se făurea contra lui? N'o mai am exact în minte. Te rog să mi-o comunici, de asemenea şi părerea d-tale despre scrisoarea mea.

„Cu cele mai bune salutări, sincerul d-tale

„ARCHIDUCE FRANZ"

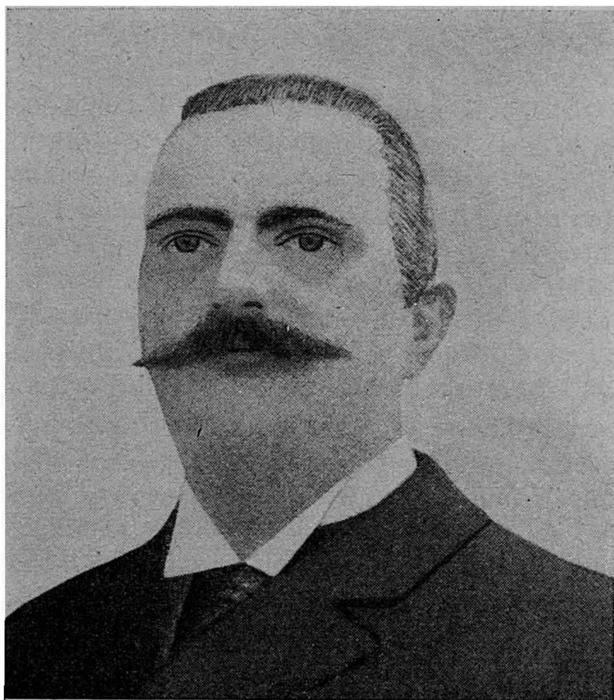
Finalul arată că Ebenhoch urma să fie şi pedepsit. Avea el la activ o chestie cu o trădare. Trădare adevărată sau trădare presupusă, indiferent; vorba comediei: „între camarazi este perfect egal!" Cât timp stătea binişor, i se putea îngădui atâta lucru; dar dacă

se afla în treabă şi scormonea ţărănimea, trebuia pus la locul lui!

Fericite timpuri — în 1903 — când Franz Ferdinand se credea încă în stare să facă selecţia persoanelor şi a metodelor. Mai târziu, — chiar înainte de moartea archiducelui — partidul creştin-social, pornit pe povârnişul declinului, nu mai putea oferi sprijinul formidabil aşteptat dela el, ci, din potrivă, trebuia sprijinit, prin ori-ce mijloace, ca să nu se prăbuşească de tot.

* * *

Primul simptom de naufragiu, invizibil pentru cei mai mulţi, partidul creştin-social l'a înfăţişat încă pe timpul lui Lueger şi se cuprindea tocmai în ceeace trecea drept izbânda supremă a acestuia. Circumscripţia II a Vienei, Leopoldstadt, cartierul evreiesc prin excelenţă, l'a ales deputat în dieta Austriei de jos. S'a zis că Lueger a înfipt steagul antisemit în reduta inimicului. Realitatea, mai puţin eroică, era că l'au votat un mare număr de alegători evrei, pentru că altfel, statisticeşte vorbind — bob numărat — *nu putea* să fie ales. Votându-l, evreii au dovedit că nu vedeau o primejdie nici în persoana, nici în acţiunea lui. Din potrivă, tacit sau expres, se restabilise de fapt vechea prietenie, de pe vremea când Lueger debuta politiceşte, debut efectuat în partidul liberal, sub auspiciile căruia a şi pătruns, pentru întâiaşi dată, la primărie. Pe atunci partidul liberal austriac, prin clasa pe care o reprezenta, era compus

EBENHOCH

în bună parte din evrei, şi primise denumirea, în gândul adversarilor pejorativă: „partid evreesc". In cât, d. Adolf Hitler, care în „Mein Kampf" exprimă oare-cari elogii la adresa lui Lueger, se înşeală: Lueger a făcut alt ceva de cât îşi închipuie dictatorul dela Berlin, şi sub aparenţa triumfului a clocit înfrângerea.

Insă după moartea lui Lueger n'a mai fost cu putinţă echivocul; de astă dată a venit, uimitor de repede, debandada cea mai zgomotoasă. In alegerea parţială pentru locul din dietă ocupat de răposatul şef, partidul creştin-social n'a mai reuşit (vezi anexa No. 15). Lucrul în sine n'avea o importanţă prea mare ; i s'a atribuit doar o valoare simbolică. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât partidul creştin-social dăduse el o importanţă extraordinară acestei alegeri parţiale, şi-şi pusese în joc toate forţele: atât de departe a mers în această luptă, în cât, printr'un manifest iscălit „Comitetul independent", a proferat ameninţări în numele moştenitorului Franz Ferdinand, indicat foarte străveziu. Va să zică, din capul locului o gravă schimbare de roluri şi situaţii: din protector puternic şi foarte discret, partidul social-creştin devenise un lamentabil protejat făţiş. Printr'o singură lovitură, Franz Ferdinand a fost descoperit de două ori: prin însuşi faptul că a fost amestecat în luptă şi apoi prin durerosul rezultat obţinut.

Grav de tot a fost însă ce-a urmat. Curând au venit alegerile generale pentru parlamentul central (1911). Şi, de astă dată, înfrângerea

a fost dezastroasă. Creştinii sociali au suferit mari pierderi în tot imperiul, iar la Viena au ieşit pur şi simplu zdrobiţi, locurile lor fiind ocupate de social-democraţi. Fruntașii creştin-sociali de adevărată valoare au rămas toţi pe din afară : Weiskirchner, Gessmann, Pattai; acesta din urmă era de fapt fondatorul partidului, şi de vre-o două decenii era preşedintele Camerei, pe viaţă... cum se credea. In urma acestui rezultat dezastros, Weiskirchner, aghiotantul favorit al lui Lueger, a demisionat din guvern şi s'a declarat retras din viaţa politică. Mai târziu a reintrat în activitate şi a primit chiar demnitatea de primar; pentru moment însă, retragerea lui a impresionat profund. Dar un fapt şi mai elocvent: primul-ministru creştin-social Bienerth şi-a dat demisia — într'o ţară numai quasi-constituţională, în care guvernul nici nu era răspunzător faţă de parlament, pentru că, după caracterizarea profesorului francez Eisenmann — prietenul lui Masaryk — Austria avea constituţie, dar aceea era o *constituţie absolutistă.* In locul lui Bienerth împăratul l'a chemat iarăşi pe Gautsch, unul din cei trei foşti prim-miniştri democratizanţi, atât de odioşi lui Franz Ferdinand.

Căderea partidului creştin-social a făcut o impresie profundă mai cu seamă în străinătate, pentru că nu se ştia adevărata situaţie: pretutindeni s'a crezut că rezultatul alegerilor înseamnă o schimbare de regim politico-social. Ziarele din toată lumea s'au silit să-şi procure informaţii şi interviewuri. O agenţie din Viena a reuşit să obţie o declaraţie a re-

gelui Carol I al României, care era atât de avar la vorbă, când i se cerea să se amestece în treburile altei ţări.

Iată telegrama publicată de „Dimineaţa" :

Viena, 9 Iunie, 1911. — Unei corespondenţe de aci i se comunică din Sinaia că, cu prilejul unei discuţii asupra alegerilor din Austria, regele Carol s'a exprimat că nu l'a surprins înfrângerea creştinilor-sociali. Ca explicaţie suveranul României dă o importantă declaraţie politică a lui Lueger.

Regele a spus:

— In timpul unei audienţe pe care a avut-o la mine cu prilejul vizitei sale la Bucureşti, cum îi aduceam laude că partidul său a ajuns mare şi puternic, Lueger mi-a răspuns: *„Da, Majestate, cât trăiesc eu va ajunge tot mai mare; mă tem însă că, după mine, va veni potopul"*. Acum înţeleg prevederea lui Lueger, a încheiat regele.

Declaraţia lui Lueger e foarte importantă, pentru că arată care era propria lui aprehensiune cu privire la viitorul partidului său.

*
* *

Progresul social-democraţiei şi căderea creştinismului social erau două fenomene sau mai exact două aspecte ale unui singur fenomen foarte firesc: programul creştin-social cuprindea un element pur democratic, care forţamente era mai bine susţinut de socialişti, şi un element antisemit care, în cursul anilor, se dovedise cel puţin ineficace. Creştinii sociali, cucerind importante locuri în viaţa economică, instituţiile lor au intrat, fatalmente, în consorţii, concernuri, trusturi, carteluri şi simple asociaţii cu instituţiile similare ale aşa numi-

LUEGER

tului „capital evreiesc”. Până şi inspiratorul anonim al creştinilor sociali, archiducele Franz Ferdinand, a intrat în legături cu Rothschild, în vederea unor combinaţii industriale, ce-i drept cu caracter patriotic — dar acest detaliu, din punctul de vedere al doctrinei creştin-sociale, constituia nu o circumstanţă uşurătoare, ci, dimpotrivă, una agravantă. Social-democraţii, accentuând perfect aceste lucruri, n'au uitat să arate adevărata situaţie a proletariatului evreiesc, care nu poate avea nimic comun cu capitalismul de ori-ce neam ar fi, şi, din potrivă, are toate interesele comune cu ale întregului proletariat, iarăşi fără deosebire de neam.

Intâmplarea a făcut ca tocmai în acele alegeri din 1911 cazul dela Drohobicz să aducă acestor spuse o confirmare tragică şi concludentă (vezi anexa No. 16). Cazul a făcut o impresie covârşitoare şi a avut adânci repercusiuni în luptele ulterioare dintre social-democraţi şi creştinii-sociali.

Ne ocupăm însă, aici, de cele întâmplate *înainte* de alegeri.

Partidul creştin-social a trecut printr'o criză internă foarte gravă, care nu numai că i-a slăbit coheziunea şi forţa de luptă, dar i-a provocat o considerabilă ştirbire a prestigiului în faţa opiniei publice.

Lueger a murit la 10 Martie 1910. Toată lumea l'a regretat profund şi sincer. Intre necrologişti a fost şi rabinul I. Bloch, directorul revistei „Oesterreichische Wochenschrift” şi aprigul adversar al lui Lueger din parlament şi din

presă, în atâtea lupte cu răsunet mondial. Şi Bloch, vorbind în termeni calzi de adversarul dispărut, şi-a isprăvit necrologul cu aceste cuvinte: *„mânile lui erau curate"*. Aceste cuvinte aveau însemnătate, numai pentru că veneau dela un adversar înverşunat. Altminteri, nu constituiau o enunţare inutilă? Nu spuneau oare un lucru dela sine înţeles? Şi iată că la 19 Martie, abia o săptămână după moartea şefului, deputatul creştin-social Felix Hraba rosteşte un discurs violent în potriva unor fruntaşi ai partidului, pe cari îi acuză că se închină unui *„Gott Nimm"!* Expresie nu prea traductibilă: zeul Luare, zeul luării? în ori-ce caz e vorba de luat, şi chiar, cum se zice în anecdota lui Speranţă, de furluat. Cititorii vor pricepe, fiindcă lucrul există şi la noi; la noi lipseşte numai caracterizarea găsită de Hraba, nu şi lucrul caracterizat de el. Senzaţia provocată în opinia publică a fost enormă, consternarea în partid, nu mai puţin.

Kronprinţul Rudolf făcuse cândva un nostim şi sugestiv calambur latino-german, spunând că în Austria bântuie boala „delirium nehmens". Nimeni însă nu pusese această diagnoză partidului creştin-social. Până şi d-rul Bloch a lăudat mânile curate ale lui Lueger. Dar una-i Lueger, şi alta partizanii lui.

După Hraba, a venit Ernst Vergani, alt fruntaş creştin-social, care prin ziarul său „Deutsches Volksblatt" a dezlănţuit o campanie formidabilă în potriva afacerilor făcute de partizani cu situaţii, în dauna interesului public, pe timpul lui Lueger, dar fără ştirea lui.

Presa de toate nuanţele a intervenit în aceste discuţiuni, din cari au ieşit dueluri, procese şi... noui destăinuiri. S'a văzut şi cu acea ocazie că mânile ori-cât de curate ale unui dictator nu pot împiedica alte mâni să se spurce din plin. Căci Lueger a *tolerat* numai *unele* mici afaceri, din interesul de partid, inexorabil; dar de cele mai multe nici n'a ştiut. Un singur om cinstit nu se poate feri de mulţi oameni mai puţin cinstiţi. Legenda lui Vlad Ţepeş e o legendă.

In privinţa neştiinţei lui Lueger despre câte se aranjau în jurul şi sub auspiciile lui, este caracteristică o afacere, impresionantă nu prin mărimea ei, ci prin faptul că a fost făcută tocmai *pe spinarea* lui Lueger şi în condiţii pur şi simplu *macabre*.

După moartea lui Lueger, primăria Vienei a plătit unui tipograf-partizan o sumă apreciabilă pentru nişte bilete de „faire-part". Este evident că moartea primarului Vienei nu trebuia comunicată prin astfel de bilete: un asemenea eveniment se află imediat prin toate ziarele şi prin doliul public arborat pretutindeni. Dar e de admis că, în neţărmurita lor durere, colaboratorii şefului dispărut au vrut să-l plângă şi în felul acesta. Şi, bine înţeles, din moment ce s'au făcut bilete, ele trebuiau să fie în mare număr. E vorba de Viena!

Insă chiar şi aşa, suma plătită tipografului a părut prea mare. Atunci s'a dat o explicaţie, şi aci e partea macabră a afacerii: s'a invocat faptul că, neputându-se şti când anume Lueger îşi va da sfârşitul — a zăcut multă vreme

şi „boala lungă e moarte sigură" — tipograful a stat zi şi noapte, săptămâni întregi, cu tot personalul stabilimentului, pentru ca, în clipa în care i se va anunţa faptul consumat — pac! să dea drumul şi biletului mortuar. I s'au plătit deci multe ore suplimentare, pentru tot personalul. Fiecare oră pe care Lueger o trăia „în plus", devenea suplimentară pentru bugetul primăriei. Se înţelege că bietul Lueger pe patul care nici nu era încă de moarte, nu ştia cât de solid i se organiza înmormântarea! O primărie creştin-socială ar fi putut alege alt prilej ca să aplice parabola cu fecioarele înţelepte care-şi aşteaptă mirele.

Dar această chestiune, care, ori-cât ar fi fost de meschină, nu era mai puţin penibilă, cuprindea, în acelaşi timp, o amară ironie a istoriei. Cu trei ani înainte, Lueger observând că înmormântările constituiau un prilej de exploatare, a luat măsuri de reglementare a comerţului de pompe funebre (municipalizându-l, însă numai în parte). Dezbaterile urmate atunci au pricinuit o violentă polemică între social-democratul Schuhmeier şi creştin-socialul Kunschak. Cel dintâi, spunea că reforma nu e reală, că ea urmăreşte un interes de partid : tocmai dintre partizanii regimului s'a format o clică de exploatatori ai durerii, cari de aci înainte vor exploata şi mai bine. Cel de al doilea protesta vehement.

A fost, evident, o lugubră ironie, ca însuşi Lueger, prin moartea-i prematură, să înlesnească dovada că Schuhmeier a avut dreptate. Nimeni nu prevăzuse această întorsătură

a polemicii dintre Schuhmeier şi Kunschak, după cum nimeni n'a prevăzut că, după alţi doi ani, fratele lui Kunschak îl va ucide în chip bestial pe Schuhmeier, pentru a scăpa partidul creştin-social de un adversar nu prea comod.

După macabra afacere cu înmormântarea lui Lueger, a venit cazul cel mai senzaţional din câte s'au dezvelit, cazul lui Bielohlawek. Am vorbit cu altă ocazie despre persoana şi despre procesul lui (vezi anexa No. 17). Aci voiu aminti numai câteva din acuzaţiile ce i s'au adus: bani luaţi pentru numiri în slujbe şi bani luaţi pentru acordarea de concesii municipale. Dar cea mai penibilă impresie a făcut-o un fapt cu totul special. Intre îndatoririle lui de consilier municipal era şi aceea de a supraveghea administrarea ospiciului de nebuni Steinhof. Ei bine, s'a dovedit că ani de-a-rândul Bielohlawek şi-a hrănit familia cu alimente cărate zilnic dela ospiciu, reducându-se astfel porţiile bolnavilor.

Iar pe când Vergani, directorul lui „Deutsches Volksblatt", denunţa pe Gessmann şi pe Weiskirchner, arătând fabuloasele venituri la cari au ajuns din exploatarea creştinismului social, Gessmann, la rândul lui, îl denunţa pe Vergani că a luat 100.000 coroane dela un consorţiu capitalist, — ba chiar mozaic — pentru ca să combată municipalizarea tramvaielor.

Şi cum proclamarea noului primar, după moartea lui Lueger, s'a făcut cu mare întârziere, alt fruntaş al partidului, deputatul Silberer, a dat explicaţia faptului: „era greu de

găsit un om cu mânile în adevăr curate". Bloch nu vorbise vorbă de clacă! *)

* * *

Atmosfera creată în public a fost dezastroasă.

Singur Lueger ar fi fost în stare să ţie piept penibilei situaţii. Dacă toate acele fapte ar fi fost date la iveală când era în viaţă, autoritatea lui morală şi simpatia de care se bucura — plus măsurile pe cari le-ar fi luat pentru pedepsirea sau cel puţin înlăturarea vinovaţilor, — ar fi salvat prestigiul partidului. Dar Lueger murise. Partizanii nemulţumiţi par a fi aşteptat anume moartea lui, pregătiţi şi ei, ca tipograful cu biletul mortuar; poate cu ceva mai puţină răbdare, pentru că lor nu le plătea nimeni orele „suplimentare".

---

*) Este o chestiune de dreptate să amintim aci că anul trecut, cu prilejul lichidării forţate a municipalităţii socialiste din Viena — efectuată prin lovitura de stat, făcută cu ajutorul mitralierelor de către răposatul Dollfuss — nu s'a putut găsi în sarcina administraţiei comunale nici o abatere dela lege sau măcar dela elementara cinste... burgheză. Seitz a fost mai norocos decât Lueger: între secundanţii lui nu s'a ivit nici un Bielohlawek.

Perfecta corectitudine constatată la Comuna din Paris după o administraţie de aproximativ trei luni de zile, s'a verificat şi la Viena, după o administraţie socialistă de două decenii. Nu poate fi o simplă întâmplare. Un partid care este expresia *reală* a imensei *mulţimi* şi care, deşi la putere, rămâne totuşi sub controlul *ei* real, *nu poate* satisface interesele particulare ale unor persoane sau ale unor clice, nu pentru că el sau ele n'ar dori-o, dar pentru că mulţimea n'are nici un motiv s'o îngăduie.

Iată de ce, şi din *acest* punct de vedere, regimul democratic e *forţamente* cel mai bun — cu condiţia, bine înţeles, să fie un adevărat regim democratic, iar nu o contra-facere hidoasă.

Partidul creştin-social intrase într'o fază foarte rea. Toate aceste manifestări compromiţătoare au contribuit mult la înfrângerea electorală; înfrângerea electorală, la rândul ei, a făcut să se agraveze luptele interne şi să se ştirbească şi mai mult prestigiul partidului.

Oare-cari publicaţii secundare, dorind să dreagă lucrurile, au încercat diversiunea veche şi cunoscută, care şi-a făcut probele în toate timpurile şi în toate ţările: o vehementă campanie antisemită.

Nu s'a putut. In ultimii ani ai lui Lueger partidul creştin-social a fost antisemit numai cu numele, după cum înainte fusese, în cea mai mare parte a timpului, numai cu vorba — și foarte rar cu fapta. Am arătat că se ajunsese chiar la un fel de prietenie între evrei şi Lueger, încoronată prin alegerea acestuia în Leopoldstadt. E interesant de constatat că evreii cari l'au simpatizat pe Lueger în ultimii ani ai vieţii, i-au păstrat aceleaşi sentimente și după moarte.

Ca să nu intrăm în prea multe explicaţii, vom reproduce după „Egalitatea" d-lui M. Schwarzfeld (numărul de la 11 Sept. 1911), ecoul unei polemici din presa vieneză:

„O polemică de presă a făcut să se descopere că dintre puţinii subscriitori pentru statuia lui Lueger, o mare parte erau evrei: industriaşi, bancheri, comercianţi. Faptul a fost denunţat ca o mare inconsequenţă a creştinilor sociali.

„*Reichspost*, oficiosul lor, silit să-şi spuie cuvântul, a declarat că e *natural* ca evreii să subscrie pentru Lueger, de oarece de pe urma administraţiei lui excelente au profitat şi ei.

„Totuşi, va admite ori-cine că ar fi fost *şi mai* natural ca să subscrie partizanii lui Lueger. Or, aceştia n'au subscris. Ei, cari s'au îmbogăţit de pe urma lui, căci din tot partidul creştin-social singurul care a rămas sărac e însuşi Lueger!"

Am spus însă că evreii înţelegeau să-şi manifeste simpatia personal pentru Lueger şi nu pentru partidul lui. Aceasta s'a dovedit când au refuzat să voteze pe creştin-socialul care candida pentru locul ocupat de Lueger ca deputat al circumscripţiei Leopoldstadt. Totuşi, partidul a continuat tot timpul, până la războiu şi după războiu, atitudinea din ultimii ani ai lui Lueger. Astfel, curând după moartea acestuia, oficiosul „Reichspost" a publicat un articol-program, devenit necesar tocmai prin dispariţia şefului. In acel articol, apărut în numărul dela 17 Iunie 1910, oficiosul partidului spune:

„Atacul nostru nu se îndreaptă în potriva evreilor şi a confesiunii lor, ci în potriva evreilor-sociali, ca şi a creştinilor cari stau în aceleaşi rânduri.

„...Bucuros am vrea să-i educăm şi, fără a-i turbura în credinţa lor, să-i convertim la morala creştin-socială".

Cum vedeţi, nu e de loc grozav programul acesta antisemit. In practică el se traducea în fapte şi mai puţin grave. De pildă, în 1912, când a murit un domn Max Frank, vicepreşedintele comunităţii israelite, primăria a fost reprezentată la înmormântare prin ajutorul de primar Porzer, care a ţinut un impresionant discurs. Or, acest Porzer nu era un oare-care. Fusese unul dintre principalii aghiotanţi ai lui Lueger.

Astfel, partidul creştin-social îşi pierduse — de mult, dar se observa abia acum — şi caracteristica ideologică şi pe cea sentimentală (am putea zice: resentimentală), şi nu mai avea nici pe marele conducător. Achille Plista, fost corespondent la Viena şi fost, în această calitate, în bune legături cu fruntaşii creştin-sociali şi în deosebi cu Pattai — l'am mai pomenit în aceste pagini — a publicat în Noembrie 1918 o scurtă „privire" sub titlul „Les Chrétiens-sociaux et la guerre". Autorul arăta că declinul partidului creştin-social se împlinise încă înainte de războiu, şi anume: cu ani în urmă — ceea ce înseamnă încă pe vremea lui Lueger. Cu ani în urmă, zice Plista, partidul creştin-social încetase de a mai fi el însuşi şi devenise o anexă a ministerului de externe, un agent de propagare a războiului.

Ştim şi noi că nemulţumirea lui Plista în potriva politicii creştinilor-sociali şi, în genere, a tot ce era şi a tot ce se petrecea în Austria, dura de mult. In „Journalistenzimmer" el ne spunea:

— Am venit aici reacţionar îndrăcit, şi din cauza ticăloşiei pe care-o văd o să plec revoluţionar aprins.

Dar acum, în schiţa din 1918, Plista, care era catolic militant — aceasta îl şi apropiase de creştinii-sociali, cărora mai bine de un deceniu, prin corespondenţe zilnice, le-a făcut „presă bună" la Paris — le adresa şi alt reproş: că partidul lor nu mai avea nici meritul de a fi, cel puţin, cu adevărat catolic.

Detaliul acesta putea fi supărător pentru

ziaristul francez, dată fiind mentalitatea pe care i-o cunoaştem. Dar ne gândim că nici archiducelui Franz Ferdinand nu-i putea face plăcere.

* * *

Aceasta era situaţia partidului creştin-social în momentul când moartea l'a surprins pe Franz Ferdinand la Saraievo. In deceniul scurs de la scrisoarea către Brosch cu privire la Ebenhoch, partidul pierduse tot: şef, program, prestigiu, forţă.

SEITZ

(după o fotografie mai nouă)

XXVIII

Legenda...

Franz Ferdinand nu mai avea pe concursul cui să conteze pentru ziua când se va urca pe tron. Ce-i drept însă, faptul urcării pe tron constituia el însuşi concursul cel mai puternic. In ziua aceea, el n'avea de cât să-şi recapituleze concepţiile politico-sociale, aşa cum ne-au trecut pe dinainte în cursul acestor pagini, pentru ca în sensul lor să procedeze cu dela sine putere şi cu depline puteri.

Insă...

Cu asemenea concepţii politice şi sociale, cu asemenea sentimente faţă de clase şi de inşi, ne închipuim cât putea cântări în ochii lui Franz Ferdinand întregul popor de ţărani al românilor de peste munţi.

Şi totuşi, ar fi putut să fie ceva care să anuleze toate considerentele de până aci: dragostea lui Franz Ferdinand pentru români. Ar fi putut să fie. Dragostea e oarbă. Franz Ferdinand, în viaţa de familie, a iubit o simplă contesă. N'ar fi fost posibil oare ca, în viaţa politică, să iubească un popor de simpli ţărani,

cum erau românii de peste munţi, şi cu atât mai mult un popor mai *arătos,* ca al românilor din regat, cu o ţărănime ce-i dreptul mai puţin avântată, dar pe care se altoise, în schimb, o clasă boierească rafinată şi distinsă? Şi apoi, într'o vreme în care se vorbeşte aşa de mult de rasă — vocea sângelui — de ce n'am ţine seama de faptul că între strămoşii lui Franz Ferdinand se găsesc şi 4 români? (Otto Forst de Battaglia, „Das Geheimnis des Blutes", Wien 1932). Poate că în componenţa lui sufletească, tocmai cei patru români au prevalat asupra celor trei unguri cum şi asupra celor nenumăraţi de alte neamuri.

Am văzut că Franz Ferdinand se arăta gelos de dragostea românilor; şi unde este gelozie, este şi dragoste. Ingrijorat, el îi scria lui Brosch că „ar fi foarte primejdios ca naţionalităţile să se lase ademenite" de alt iubitor, care în specie părea a fi, la un moment dat, maghiarul Iulius Justh; *„trebuie să-mi păstrez naţionalităţile"* scria Franz Ferdinand — iar printre naţionalităţi erau şi românii ardeleni. Pe de altă parte, Czernin redă, o dată cu sentimentul dureros al lui Franz Ferdinand că „problema transilvăneană zăcea ca un bloc între Viena şi Bucureşti", — şi dorinţa lui fierbinte ca, prin înlăturarea blocului, să se stabilească „o legătură reală" între cele două state.

Iar G. Bogdan-Duică, deplângând moartea lui Franz Ferdinand (în „Noua Revistă Română" a d-lui Motru, 31 Ianuarie 1916), scria pe un ton de siguranţă neclintită:

„Dr. Ioan Scurtu ar face bine să scrie amănunţit *ce-a zis archiducele:* vorbele lui erau termometru politic. Să scrie; de dragul istoriei, care o dată trebuie să afle bine că *dreptul* nostru ajunsese a fi recunoscut şi în acea Vienă..."

Bietule Cârţan, care, ca Horia şi Avram Iancu pe vremuri, ca memorandiştii în zilele noastre, te-ai dus şi tu la Viena, nu numai ca să ceri dreptate, într'o doară, ci cu nădejdea temeinică în suflet că ai s'o şi dobândeşti! Câţi aveau să mai vie la rând şi după tine!

Scurtu a murit prematur fără să spuie ce ştia — sau, mai degrabă, *tâlmăcea.*

Dar, cu privire la românofilia răposatului Franz Ferdinand, am citit, la câteva luni după moartea lui, o destăinuire destul de picantă. Sub titlul „Distrugerea unei legende", d. Ion Grecu, notabil publicist de peste munţi, scria în „Adevĕrul" de la 9 Ianuarie 1915, un articol din care vom cita câteva pasagii:

„...(Franz Ferdinand), bărbat în floarea vârstei, care dase o mare probă de energie, izbutind să ia ca soţie o femeie dintre supuşii săi (el simţea că Habsburgii au nevoe de o înviorare a sângelui), a ştiut să trezească în milioanele cetăţenilor monarhiei habsburgice, credinţă, nădejde şi temeri, la a căror temelie n'a fost nimic pozitiv, ci numai zvonuri şi legende necontrolabile.

...Habsburgii întotdeauna au desminţit nădejdile puse în ei şi poate, nici archiducele Francisc Ferdinand n'ar fi alcătuit o excepţie. Cel puţin în ce priveşte Românii de peste munţi, poate nici domnia lui nu ar fi însemnat o eră nouă sau, poate Românii de peste munţi, în presupusul lor prieten de eri, au pierdut pe probabilul duşman de mâine.

Nădejdile româneşti de dincolo s'au întemeiat şi ele numai pe o legendă, pe acele pretinse cuvinte de

laudă ce le-ar fi rostit odată la adresa Românilor: „Das sind meine braven Rumaenen" (aceştia sunt bravii mei Români), cuvinte de laudă cu cari s'au ţesut atâtea vise.

...Cuvinte de laudă, însă, pe cari niciodată nu le-a rostit".

Cum s'a născut legenda? Ne-o spune mai departe însuşi făuritorul ei, adică d. Ion Grecu in persoană:

„...In vara anului 1903 vine, ca reprezentant al împăratului, moştenitorul de tron archiducele Francisc Ferdinand să conducă marile manevre împărăteşti din jurul Lipovei (judeţul Timişului).

...Şi — pe unde a trecut Archiducele Francisc Ferdinand până la Lipova — din şanţuri, din semănături apăreau sute şi mii de români, îmbrăcaţi de sărbătoare, aclamându-l cu urale entuziaste. In gara dela Lipova, penultima staţiune cu trenul, întru întâmpinarea Arhiducelui venise numai prefectul judeţului şi cei doi preoţi locali, — încolo, afară de câţiva gazetari, nimeni. Intrarea în gară era oprită. In comună vre-o 300 români aşteptau sosirea trenului, şi când să sosească, au trecut într'un avânt peste barieră, ajungând să acopere peronul.

Primirea rece. Câteva cuvinte din partea prefectului, câteva cuvinte de răspuns din partea archiducelui şi nici o aclamaţie, nici un „éljen". In momentul când să se pună trenul în mişcare, cele vre-o 300 români izbucnesc în urale puternice, pe cari le repetă cei rămaşi în afară de gară, dealungul liniei. Archiducele Francisc Ferdinand se opreşte un moment pe scara vagonului, apoi urcă înainte, fără a face vre-un gest, se îndreaptă spre asistenţă, salută rece — şi nu zice nici un cuvânt.

Românilor le trebuia, însă, un cuvânt de aprobare, un cuvânt de mângâere şi îmbărbătare. **Şi atunci am făurit în redacţie legenda ce-o distrug acum:** atunci am publicat în ziar **cuvintele pe cari nu le-a rostit,** pe cari însă, ar fi putut să le rostească, pe cari ar

fi trebuit să le rostească: „Das sind meine braven Rumänen". „Aceştia sunt bravii mei Români".

Nu, nici acest Habsburg, nici ceilalţi Habsburgi n'au dat dovadă de recunoştinţă faţă de credinciosul popor românesc de peste munţi".

Prin destăinuirea sa, d. Grecu ne-a făcut să asistăm la o neobişnuită ceremonie, totodată duioasă şi înfiorătoare: un tată care-şi recunoaşte copilul, şi, în aceeaşi clipă, îl şi ucide! „Şi atunci am făurit legenda ce-o distrug acum!"

Aşa se încheie capitolul acelui Franz Ferdinand care a fost cea mai tragică jucărie a valurilor istorice.

Intr'o zi el a făcut o mare jertfă, care a cutremurat pe cei de faţă. El a jurat că renunţă la dreptul, istoric şi divin, al copiilor săi, de-a sălăşlui pe tronul strămoşesc al Austro-Ungariei. Jertfa era mare şi înfricoşată; dar o făcea cu nespusă bucurie: ea îi dădea dreptul să se unească pentru toată viaţa cu singura fiinţă iubită. Şi el a scris cui îl ajutase în lupta aprigă şi îndelungată: „sunt fericit; ziua aceasta va rămânea cea mai fericită a vieţii mele". Era în 28 Iunie. Şi tot la 28 Iunie gloanţe ucigaşe au venit să împlinească destinul, deşi cu o mică ştirbire: rămân uniţi, archiducele şi contesa; dar nu în viaţă. Romeo şi Julieta! Şi aci plutim în Shakespeare.

Lui Franz Ferdinand o cărturărească i-a fost prezis că va dezlănţui odată un războiu mondial. In realitate el a fost numai pretextul.

Cărturăreasa exagerase.

ANEXE

Anexa No. 1.
(la pag. 50)

(la pag. 50)

Franz Schuhmeier*)

11 Februarie 1913

O întâmplare tragică şi absurdă: deputatul Schuhmeier, copilul răsfăţat al social-democraţiei austriace, — „unser Franzl", cum îi spune toată lumea la Viena — a fost omorît, pe la spate, pe când se întorcea dintr'o călătorie de propagandă.

Ce a determinat această faptă, telegramele, atât de laconice până acuma, nu ne-au spus-o încă; ştim însă cine este autorul: este un anume Paul Kunschak, fratele deputatului din dietă. Caracterul politic al crimei se înfăţişează deci imediat judecăţii noastre: Schuhmeier a fost cel mai puternic adversar al lui Lueger, Schuhmeier a fost acela care a distrus organizaţia lucrătorilor creştini-sociali, făcând ca însuşi şeful ei, Leopold Kunschak, să-şi piardă locul din Cameră, Schuhmeier a fost acela care abia dăunăzi a răsturnat pe primarul Neumayer, căruia i-a adus grave a-

*) Din „Câţi-va inşi" de Const. Graur (Biblioteca „Dimineaţa").

cuzaţii. Fireşte, partidul creştin-social, acum în complectă ruină — de unde ajunsese stăpânul Vienei, nu mai are decât trei deputaţi şi încă şi aceştia de strânsură — îşi adunase toate forţele în campania contra lui Schuhmeier, pe care îl prezenta în culorile cele mai odioase.

Cercetările justiţiei şi ale presei vor aduce, de sigur, toată lumina. Bine înţeles că în primul loc trebue să ne întrebăm dacă asasinul e responsabil; înclin să cred că nu.

* * *

Moartea lui Schuhmeier este o lovitură cumplită pentru social-democraţia austriacă. *Der Mann von Ottakring* (omul din Ottakring, sau, cum s'ar putea zice la noi, omul din Dealul Spirei) nu era dintre cei cari pot fi înlocuiţi.

A debutat ca simplu lucrător, sau şi mai puţin: ca muncitor necalificat, în Prater. Cultura lui de pe atunci: şcoala primară. A devenit socialist, ca atâţia alţii, şi în scurtă vreme, s'a distins ca nimeni altul.

Când a intrat Schuhmeier în mişcare, prin 1890, lupta nu era uşoară. Administraţia şi justiţia procedau cu mare asprime în potriva oricărei acţiuni socialiste. Ne grăbim să spunem că toate măsurile de comprimare erau strict legale, dar aceasta nu le făcea mai plăcute. Socialiştii s'au văzut deci siliţi să-şi mute activitatea în domeniul cultural, căci oricum, acolo autorităţile găseau mai greu

FRANZ SCHUHMEIER

motive de intervenţie şi mai puţine posibilităţi de zădărnicire. Unul dintre cei mai calzi însufleţitori ai acţiunii culturale a fost, din capul locului, Franz Schuhmeier. El a întemeiat societatea „Apollo” care ani de zile a desfăşurat o activitate formidabilă, răspândind cultura în masse. „Apollo” a fost o adevărată şcoală ambulantă, care adăpa zilnic minţile dornice de carte în toate ramurile ştiinţei şi artei, dar bine înţeles, toate învăţăturile pe cari le dădea erau pătrunse de spiritul socialist. Marele conducător al acestei şcoale era Schuhmeier, care — strălucită ciudăţenie! — era şi cel mai pasionat elev al ei. In mod sistematic, el intra în strânsă legătură cu specialiştii diferitelor ramuri pe cari îi aducea să conferenţieze pentru toţi — şi găsea momentul ca să-i provoace la vorbă şi deosebit, numai pentru el. S'a putut crede, la început, că e o simplă manie, sau mai puţin: vanitatea de a se afla în treabă. Dar a dispărut orice urmă şi de „manie” şi de „vanitate”, după un timp, când Schuhmeier s'a simţit stăpân pe-o suficientă cultură generală, perfect echilibrată, pe care o dovedea zilnic în opera lui de agitator energic şi neobosit.

Agitator energic şi neobosit, cum sunt mulţi. Dar îl ajuta şi un temperament de o vioiciune puţin comună, mai ales între nemţi. Se zice că aşa sunt *adevăraţii vienezi* — pe cari însă îi întâlneşti foarte rar. Şi apoi, avea un talent oratoric în adevăr extraordinar. *Ori unde* — în Franţa ca şi în Italia —

el ar fi fost orator mare. Foarte spiritual şi foarte sarcastic, culegea numai triumfuri, în întrunirile publice, ca şi la Cameră, la primărie, ca şi în Landtag — căci pătrunsese pretutindeni. Ultimii ani ai lui Lueger n'au fost decât o luptă necontenită cu Schuhmeier. Aveau acelaş gen de oratorie şi aceeaşi putinţă de rezonanţă în sufletul vienez. Dar Schuhmeier era mai tânăr, mai impetuos, şi vorbea în numele unui partid în creştere, pe când Lueger îşi vedea partidul decăzând — căci această decădere începuse de mult, iar după moartea lui Lueger s'a precipitat numai.

Dar toate acestea n'ar fi fost de ajuns ca să facă din Schuhmeier ce a fost: marele lui merit este că, plecat de aşa de jos, a reuşit, impunându-şi o stăruinţă pur şi simplu diabolică, — am văzut mai sus numai unul din procedeiele întrebuinţate — să-şi facă o cultură complectă şi solidă. Ca director de gazetă, ca parlamentar şi consilier comunal, ca agitator, el atingea chestiile sociale şi politice cele mai complicate, şi dacă a putut fi combătut din punctul de vedere al unor concepţii contrare, nici odată nu i s'a putut contesta că este stăpân pe materiile tratate *).

In cursul ultimei campanii electorale, am putut asista la o scenă extrem de instructivă şi tot pe atât de amuzantă. Vorbise Ludo

*) Cunoscutul parlamentar şi publicist francez Charles Benoist, făcând o călătorie de studii la Viena, după ce-a stat de vorbă cu Lueger a rămas cu impresia că el avea o instrucţie mediocră, deşi era „un fel" de doctor (vaguement docteur). In realitate Lueger făcuse liceul la „Theresianum" — unde l'a

Hartmann, savantul docent universitar, atât de distins prin ştiinţa şi talentul cu care aplică concepţia materialistă în studiile sale de istorie. Mai mulţi alegători l'au interpelat asupra unor puncte de doctrină. Emoţionat ca un şcolar, Hartmann a declarat că, neprevăzând întrebările... nu le-a preparat şi deci nu poate răspunde. Atunci a luat cuvântul Schuhmeier; a răspuns el, strălucit, şi a fost aplaudat furtunos de toată lumea, inclusiv întrebătorii, cari porniseră doară cu gând de ceartă. Şi nimeni nu s'a mirat, că, în această întrecere întâmplătoare, muncitorul necalificat din Prater, copil de rob, s'a dovedit mai tare decât savantul profesor universitar, fiul unui mare învăţat, poet şi luptător politic! Dar Schuhmeier avea şi o frumoasă formă literară, în graiu şi în scris, fără să mai pomenim de absoluta-i corectitudine gramaticală, cum nu este, de pildă, cazul lui Adolf Hoffmann, colegul lui din Germania, care îi seamănă, totuşi, în foarte multe privinţi.

A fost un om de mare valoare, cu toată înfăţişarea mitocănoasă pe care a păstrat-o până la urmă; şi a putut ajunge la cea mai înaltă situaţie pe care o poate visa un om: să fie divinizat de prieteni, şi temut, ca o primejdie, de adversari.

---

făcut şi Titu Maiorescu — iar doctoratul îl luase, cu succes, la universitatea din Viena.

In schimb, publicistul Eugène Boeglin, care şi el a studiat viaţa politică la faţa locului şi a scris o carte de preamărire a lui Lueger („Une capitale antisémite", Perrin, 1910), când vorbeşte de Schuhmeier îl numeşte, respectuos, *docteur*.

La ultimele alegeri, când a fost vorba să se cucerească o nouă cetate, — circumscripţia lui Lueger — partidul a desemnat pe Schuhmeier pentru această luptă grea. Schuhmeier a dat lupta, şi a câştigat-o. Dar cu acel prilej el şi-a permis un gest de cochetărie politică, menit să arate cât de mare îi era puterea: în fosta lui circumscripţie n'a făcut nici o agitaţie, mulţumindu-se să-şi proclame urmaşul, sigur — a şi declarat-o categoric — că alegătorii lui n'au nevoe de propagandă, deşi adversarii agitau nebuneşte. Convocând o întrunire publică în vederea alegerii, Schuhmeier, în loc să rostească un discurs electoral, cum era de aşteptat, a expus numai oare-cari lămuriri în legătură cu tehnica votării, sub cuvântul că „ar fi ofensător pentru cetăţenii Ottakringului să li se spuie pe cine şi pentru ce au să voteze". Puţini oameni politici — din ori ce ţară — şi-ar putea permite un asemenea lux.

Se va înţelege, prin urmare, ce lovitură este, pentru social-democraţia austriacă, moartea lui Schuhmeier, în toiul luptei, la vârsta de 48 de ani.

Dar care-i rostul acestui ignobil asasinat?

Prin temperamentul lui înăscut, prin traiul pe care l'a dus din copilărie, prin educaţia pe care şi-a făcut-o — pe care şi-a făcut-o singur, şi nu din vreme, şi nu într'o cămăruţă liniştită, ci atât de târziu şi în vârtejul unor lupte atât de crunte — Schuhmeier era, de sigur, un răzvrătit, un mare răzvrătit. Fiecare gând încolţit în mintea lui, tindea la re-

voluţionarea vieţii. Dar nici odată, şi sub nici o formă, el n'a predicat — necum să fi pus în aplicare — cruzimea, brutalitatea, bestialitatea. A fost om şi a vrut omenia. De altminteri, fruntaş între fruntaşii social-democraţiei austriace, atât de ironizată pentru legalismul ei neştirbit — „K. K. Sozialdemokraten (social-democraţi cesaro-crăieşti)" — el n'a putut face decât o politică de înţelegere, de înfrăţire, de pace, acolo, în Austria celor mai haotice frământări sociale şi naţionale, frământări la cari se adaugă şi cele politice propriu zise, tot atât de haine acolo, ca ori-unde. Schuhmeier a fost şi el printre deputaţii socialişti cari, după alegeri rămase istorice, s'au dus la Curte, cu toţii, ca să asculte, din gura lui Franz Iosef, mesagiul de deschidere a Camerii — prima Cameră trimeasă de votul universal, hărăzit acesta de bătrânul împărat.

Şi-l aud încă pe Schuhmeier, într'o adunare furtunoasă, explicându-şi pasul:

— Da, m'am dus la Curte. A trebuit să-mi cumpăr frac şi joben; nici până azi nu mi-a trecut supărarea! Dar nu m'am dus la Curte pentru ca muncitorii să mă vadă ce bine îmi stă cu frac şi cu joben. M'am dus pentru că noi punem raţiunea deasupra sentimentului şi pentru că raţiunea ne-a spus că noi *trebue* să fim de faţă când se deschide parlamentul nostru. Social-democraţia austriacă este astăzi atât de puternică, în cât înaintea ei trebuie să se deschidă nu numai coliba cea mai de

jos ci şi palatul cel mai de sus! Suntem prea coloraţi pentru ca din contactul Curţii să ieşim spălăciţi; şi, n'am nici o grijă: noi nu-l vom compromite pe împăratul, precum nici împăratul nu ne va compromite pe noi.

Iată-l deci pe Schuhmeier, om cu judecata independentă şi largă, netescuită în formule prealabile şi habotnice, om gata, în totdeauna, să-şi hotărască purtarea după fapte şi posibilităţi.

Dar împotriva cui a fost silit Franz Schuhmeier să se apere şi să-şi apere colegii cu atâta stăruinţă şi cu atâta căldură? Cui a fost el silit să dea aceste asigurări solemne că, în ciuda fracului şi a jobenului cumpărate din... raţiune de stat, îşi va păstra intactă culoarea, ferind-o cu sfinţenie de cea mai uşoară spălăcire?

Amănuntul e de-o grozavă elocvenţă: cei cari îl atacau pe Schuhmeier pe tema că, ducându-se la Curte, s'a abătut dela principiile revoluţionare, sunt tocmai creştinii-sociali, adică d. Kunschak, autorul asasinatului, şi amicii d-sale. Prin urmare, ei n'au nici măcar scuza —„slabă şi tristă"— că au lucrat sub puterea spaimei, că-i înebunise primejdia revoluţionară pe care, în ochii lor, o întrupa marele Schuhmeier de până ieri, bietul Schuhmeier de astăzi! Nu! Ei îi reproşau tocmai că nu era destul de revoluţionar, că, după judecata şi gustul lor, se abătea dela calea revoluţionară; de altfel, tocmai ei născociseră ironica poreclă „K. K. Sozial-demokraten", socialişti cezaro-crăieşti! O dată mai mult se dovedeşte că par-

tidele reacţionare apără legalitatea şi omenia numai când ele trebuie să le folosească lor, dar recurg bucuros la cruzime şi bestialitate ca să-şi lovească adversarii.

Uciderea lui Schuhmeier este mai mult de cât o crimă: este o tragică tâmpenie.

Notă. — Asasinul lui Schuhmeier a fost condamnat la moarte. Văduva lui Schuhmeier, printr'o petiţie făcută în numele ei şi al copiilor, rămaşi orfani prin fapta lui Kunschak, a cerut graţierea acestuia, între altele şi pe temeiul că defunctul a fost un adversar convins şi hotărît al pedepsei cu moarte.

In petiţia ei, d-na Cecilia Schuhmeier spunea că executarea lui Paul Kunschak ar dezonora memoria lui Franz Schuhmeier, care propusese de mai multe ori în parlament „suprimarea acestei pedepse barbare".

Cererea d-nei Schuhmeier a fost împlinită.

Impăratul a comutat pedeapsa cu moarte în munca silnică pe viaţă; iar după războiu s'a mers şi mai departe: Kunschak a fost graţiat pe deplin.

In ultimii ani fratele asasinului, fruntaşul creştin-social Leopold Kunschak, a evoluat tot mai mult spre ideile democratice, şi a fost, în partidul său, partizanul înţelegerii cu social-democraţii.

Lovitura lui Dollfuss s'a îndreptat şi împotriva stângii creştin-sociale de sub conducerea lui Leopold Kunschak.

Anexa No. 2.
(la pag. 50)

Matthias Eldersch

26 Aprilie, 1931

Ieri a murit fruntaşul social-democrat, vechiu parlamentar, fost ministru de Interne, iar acum preşedinte al Camerii austriace. Păcat c'a murit! Avea 62 de ani, şi părea atât de viguros, la trup şi la minte! I-ai fi dat încă decenii de viaţă. Ex-cancelarul Seipel, adversar politic ireductibil şi prietin personal, l'a vizitat abia acum câteva zile. Prelatul-profesor, zguduit de-o moarte atât de năprasnică, povesteşte cu câtă vioiciune Eldersch a cercetat atunci problemele zilei, la rezolvarea cărora se credea chemat să mai ia parte.

Impresia e profundă. Biroul partidului şi locuinţa familiei sînt literalmente inundate de telegrame şi scrisori, conţinând cu totul altceva decât condoleanţele protocolare. Se precizează însuşiri şi se amintesc fapte cari pun într'o lumină neaşteptată persoana celui dispărut. D. Miklas, preşedintele republicii, d. Ender, cancelarul, d. Schober, vice-cancelarul, şi apoi şefii tuturor partidelor — inclusiv cele mai duşmănoase — cu toţii vorbesc la fel.

Va să zică, Eldersch a fost om mare. Ca muncă pozitivă, el a contribuit în largă măsură la construcţia întregului sistem de ocrotiri sociale în vigoare astăzi. El a fost acela care a *meditat* un mare număr de reforme, şi tot el a fost acela care — permiteţi ardelenismul — le-a *eluptat*, adică le-a obţinut prin luptă. Şi oare, nu tot ca muncă pozitivă trebuie socotită opera lui dela Interne? Venit în fruntea acestui minister în momentul cel mai critic — prăbuşirea marelui imperiu şi naşterea micei republici — Eldersch *a menţinut ordinea,* în deplinul înţeles al cuvintelor, fără să verse o picătură de... apă. Se ştie ce se petrecea, în aceeaşi clipă, în cealaltă jumătate a dualismului de odinioară!

Dar cugetătorul şi organizatorul Eldersch era şi un abil diplomat: ca preşedinte al Camerii el a reuşit să-şi atragă elogiile cele mai călduroase din partea tuturor adversarilor,— de ale prietenilor nu mai vorbim. In genul isprăvilor de acest fel era recidivist: în tinereţe, ales consilier comunal la Brünn, reuşise să fie trăsura de unire între nemţi şi cehi, cari altminteri erau perfect dispuşi să se gâtuie reciproc.

Inc'o dată, chiar dacă nu l'am fi cunoscut pe Eldersch în viaţă, felul în care-i se primeşte moartea ar fi deajuns ca să ni-l pecetluiască în minte: *om de reală valoare.* Dar pentru atâta lucru n'am mai stărui, căci de! oamenii de reală valoare nu mai sînt o raritate.

Dar Eldersch devine impresionant şi chiar

senzaţional nu prin *ce-a ajuns,* ci prin condiţiile în cari a reuşit să ajungă, indiferent de calităţile lui înăscute.

A fost fiul unui lucrător tâmplar, care a murit de timpuriu. Mamă-sa, lucrătoare de fabrică, l'a dat să înveţe ţesătoria, cea mai nenorocită meserie pe atunci. (Vezi şi „Ţesătorii" de Hauptmann, piesă mult citită la noi pe vremuri, dar nejucată, fiindcă a fost interzisă de Lascar Catargiu; e drept că şi în Germania poliţia o interzisese, dar acolo Casaţia a repus-o pe afiş, mijlocindu-i un succes formidabil).

Eldersch muncea, prin urmare, în condiţiile odioase oferite de meseria în care intrase şi de timpul în care trăia: nu existau încă acele Ocrotiri sociale cari aveau să vie când-va, create, în bună parte, chiar de stăruinţa lui. Dar în acea periferie a Occidentului pe unde îşi ducea traiul — provincie austriacă pe atunci, astăzi provincie cehoslovacă — existau ziare, reviste şi cărţi, se ţineau predici, conferinţe şi discursuri, pâlpâia, în sfârşit, o viaţă intelectuală şi sufletească în stare să pătrundă şi să fecundeze straturile cele mai adânci şi mai întunecoase.

Şi aşa, în două vorbe, povestim extraordinara minune, săvârşită în nu ştim câţi ani de încordare supraomenească: un creier de rob a fost desţelenit şi înrodit. Intr'o bună dimineaţă Eldersch a putut sta alături de favoriţii soartei, ieşiţi din mânile armatei de dascăli şi meditatori.

Dar când însuşirile lucrătorului ţesător

Matthias Eldersch au apărut în văzul tuturora, el se zvârlise de mult în lupta politică şi socială. Işi însuşise o doctrină din câte se ciocneau şi se frământau între ele, şi îşi alesese şi partidul căruia să-i închine puterea lui de gândire şi de acţiune.

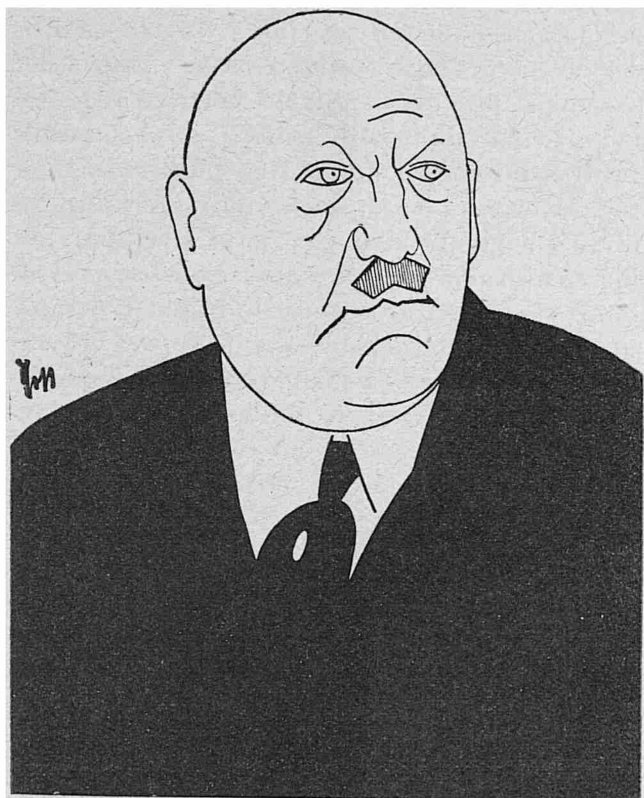
Intrat în partid, Eldersch a fost remarcat de Viktor Adler, care avea talentul extraordinar de a descoperi oamenii: Adler l'a descoperit şi pe Otto Bauer, pe care din prima lui tinereţe — şi după un singur articol — l'a *diagnosticat* ireproşabil, cu valabilitate deplină pentru tot restul vieţii. Există o scrisoare inedită a lui Viktor Adler, care-l caracterizează pe Eldersch în primul avânt de luptă al acestuia, într'un colţ de provincie, unde — nici acolo! — tovarăşii nu bănuiau cu cine au a face *).

Eldersch nu ştia nici el cum şi când s'a pomenit fruntaş al vieţii publice, iubit de unii, temut de alţii, ridicat la onoruri şi târît prin închisori. Puţini au avut un cazier judiciar atât de încărcat: înger pentru unii şi diavol pentru alţii, aceeaşi calificare îi constituia gloria şi hula: era vrăjmaşul ordinei stabilite.

Norocul cel mare al lui Eldersch a fost că lupta dusă de el s'a nimerit favorabil plasată în timp şi în spaţiu: în vremea şi în ţara în care şi-a desfăşurat el acţiunea, stăpânirea era severă dar strict legalistă: de aceea el a avut să îndure greutăţi şi necazuri, dar ni-

---

*) Curând după moartea lui Eldersch scrisoarea a şi fost publicată.

MATTHIAS ELDERSCH

Desen de Ross

meni şi nimic nu l'a putut împiedica să-şi urmeze calea.

Dar şi societatea, care — cu tot cazierul de care am pomenit! — era, în fond, atât de îngăduitoare, şi-a primit răsplata. Un om ca Eldersch a avut toată latitudinea să se instruiască teoretic şi practic. In diferite corpuri alese — inclusiv parlamentul cel mare — el a putut revărsa luminile adunate dela alţii ca şi pe cele izvorîte din propria lui minte, — şi multe sînt legile în cari şi-a scris şi el partea. Iar când s'a produs cumplita catastrofă, el a putut sta de pază, a putut îndrepta şi strânge toate isteriile dezlănţuite, astfel că revoluţia, inevitabilă, s'a făcut fără pic de sânge, graţie atâtor pricini şi atâtor oameni, dar graţie şi lui Eldersch, individul cu cazierul judiciar supra-încărcat, pe care prietini şi adversari îl plâng astăzi de o potrivă de sincer.

A fost om mare defunctul Matthias Eldersch. O spune monseniorul Seipel, o spune preşedintele Miklas, o spun Ender şi Schober şi Vaugoin şi toţi ceilalţi duşmani politici, deşi el nu şi-a călcat niciodată ideile şi programul, nu s'a abătut nici o dată dela hotărârile partidului şi, în nici o împrejurare, n'a lucrat împotriva intereselor clasei pe care o reprezenta. Dar de ce-a fost, de ce-a putut ajunge mare ? Pentru că nu i-a lipsit singura şcoală unde putea să înveţe: partidul politic, organizaţia economică, terenul de desfăşurare şi emulaţie, câmpul, vast şi rodnic, de experienţă politică şi socială, care face din

fie-care cetăţean, în limita puterilor lui e-xacte, un gospodar al lucrului public, iar pe cetăţeanul, cât de umil, descoperit cu vre-un talent mai de seamă, îl scoate glorios la iveală.

Eldersch nu e singurul exemplu. Austria, după ce-a trecut prin teribila catastrofă, s'a pomenit într'o situaţie cu totul nouă; dar în toate ramurile şi în toate domeniile a avut la îndemână — pregătiţi parcă anume — oameni înarmaţi cu toate cunoştinţele şi cu toată experienţa, gata să înfrunte nevoile şi capabili să-şi asume răspunderea.

Notă. — In cercetarea „Contra bolşevismului" pe care am publicat-o în Februarie 1920, spuneam:

„La Viena partidul social-democrat avea (înainte de războiu) mulţi deputaţi în Camera centrală şi în cea provincială, avea şi membri în consiliul comunal, iar în fruntea numeroaselor lui organizaţii politice şi economice (cooperative, etc.) avea mii şi mii de funcţionari, *aleşi* dintre muncitorii cei mai inteligenţi şi mai capabili. Toţi aceştia, după ani de muncă, se specializaseră în nenumărate chestiuni privind viaţa practică. Ei îşi apropiaseră toate cunoştinţele teoretice şi practice, şi le experimentau zilnic, mânuind fonduri de milioane şi apărând interesele a sute de mii de oameni. Dar pe lângă aceşti funcţionari, fie-care organizaţie şi fie-care instituţie îşi aveau comitetele deosebite, compuse tot din muncitori, aleşi şi realeşi. Iar massa muncitoare, la adunările generale, foarte frecvente, participa la cercetarea şi controlul întregii activităţi, atât de multi-laterale." („Cuvântul Liber", 1 Februarie 1920).

Ne-a venit sub condeiu cuvântul Viena. Fireşte, aveam în vedere toată Austria.

Anexa No. 3.
(la pag. 53)

Savanți și bădărani

23 Iunie, 1923

Am anunţat moartea lui Skedl, fost profesor la universitatea din Cernăuţi, şi, pe vremea aceea, deputat al Bucovinei în parlamentul vienez. Diferite ziare nemţeşti se ocupă, cum e şi firesc, de personalitatea defunctului, de ideile şi de luptele lui. Skedl a desfăşurat o importantă activitate publicistică. Lucrarea-i foarte voluminoasă despre opera contelui Taaffe constituie o bogată contribuție la istoria politică mai nouă a imperiului habsburgic. Se amintesc şi anecdote din viaţa-i de profesor şi parlamentar.

Scriitorii germani, dela noi şi de aiurea, cari scriu despre Skedl, nu povestesc însă un amănunt din viaţa lui parlamentară, care pentru dânşii nu prezintă nici un interes. Il voiu povesti eu aci, şi cititorii vor vedea îndată că pentru noi e foarte interesant.

Era o discuţie aprinsă în Reichsrat, parlamentul central din Viena al imperiului austriac (se ştie că ţările componente ale Austriei își aveau şi parlamentele lor locale). Vorbește

Grigorovici al nostru, atacându-l pe Skedl. Se ştie cum vorbeşte Grigorovici: foarte corect, amabil, în formă, — extrem de necruţător în fond. Skedl, din ce în ce mai nervos, se apără prin întreruperi, la cari Grigorovici răspunde regulat cu argumente zdrobitoare, provocând protestări, ilaritate, aplauze. Se ştie că în Camera austriacă nu era tribună: oratorii vorbeau dela locurile lor. In cazul de faţă deputaţii îşi mutau deci privirea, pe rând, dela locul lui Grigorovici la locul lui Skedl şi viceversa, pe măsură ce adversarii îşi aruncau replicile. La un moment dat, surpriză generală: Skedl îşi iese din fire şi... se repede la Grigorovici ca să-l lovească.

...Dar nu l'a lovit! Un deputat socialist, Forstner, de profesie birjar şi — aşi zice: prin urmare — de-o forţă atletică, s'a aflat, dintr'o săritură, în faţa lui Skedl, l'a înşfăcat zdravăn şi l'a strâns atât de puternic, încât bietul om n'a mai putut nici să mişte un deget.

Lucrurile se petrecuseră cu iuţeala fulgerului; toată Camera, încremenită, privea spectacolul, fără să scoată o şoaptă. Acestei scene emoţionante i-a pus capăt Forstner, care adresându-se întregei Camere, a întrebat cu o voce care vibra de indignare:

— Mă rog, suntem profesori sau... birjari?!?

Ovaţii furtunoase au subliniat şi cuvintele şi fapta lui Forstner. Grigorovici şi-a continuat discursul, bine înţeles fără să schimbe nimic din critica pe care o făcea adversarului său politic. Iar acesta n'a mai întrerupt.

Dar lucrul a avut şi epilog.

La alegerile următoare ambii deputaţi — Skedl şi Grigorovici — s'au prezintat din nou în faţa corpului electoral de Cernăuţi. De astă dată, însă, candidau amândoi în acelaşi sector, Skedl fiind candidatul partidului creştin-social (adică, de fapt, al guvernului), iar Grigorovici al partidului socialist. Nu se mai putea, deci, să reuşească amândoi.

Ei bine, înainte de începerea campaniei electorale, Skedl i-a făcut o vizită lui Grigorovici, cerându-i scuze pentru incidentul petrecut altădată în Camera din Viena. Profesorul Skedl a spus:

— Vom lupta ca adversari leali şi necruţători; n'aşi vrea să intrăm în lupta cea nouă cu resturile vechilor supărări. Şi-mi este cu atât mai uşor, ba ceva mai mult: mă simt cu atât mai obligat să-ţi cer scuze, cu cât am convingerea fermă că eu o să reuşesc şi d-ta o să rămâi pe teren.

Grigorovici a răspuns:

— Iţi mulţumesc pentru bine-voitoarea atenţiune. Eu uitasem incidentul; în nici un caz nu mă aşteptam să-l răscoleşti. Dacă însă ceea ce te-a determinat este siguranţa succesului în lupta care începe, am regretul să te dezamăgesc: sînt convins că *eu* intru în parlament şi *d-ta* rămâi pe din afară.

A reuşit Grigorovici. Skedl n'a mai apucat nici o dată să calce pragul parlamentului, fiind-că a venit prăbuşirea.

Demersul lui Skedl dovedeşte că era om cum se cade şi delicat. Totuşi rămâne faptul că, într'un moment de necugetare, profesorul

AUGUST FORSTNER

a comis — *era* să comită — o brutalitate extrem de... urîtă (cel puțin!), și că l'a rechemat la ordine, la *demnitate* — un birjar!

E natural ca, astăzi, cu prilejul morții lui Skedl, ziariștii nemți, relevându-i meritele, să nu pomenească tocmai de acea clipă de slăbiciune și de slutenie din viața lui parlamentară. Pentru noi însă anecdota — autentică! — e de o mare elocvență.

De când avem și noi, în România, votul universal, am auzit doară de atâtea ori aserțiunea că invazia „bădăranilor" a coborît — pasămi-te — nivelul parlamentului. Ba, am avut chiar regretul să găsim asemenea critice până și sub condeiul colegului nostru Scrutator. De sigur, acesta exprimă reproșul într'o formă elegantă și dulce, dar în fond este și el destul de... *Sever* cu bieții parlamentari post-belici. Am protestat întotdeauna contra greșitelor aserțiuni și am arătat că, sub actualul regim electoral, în toate cazurile de scandal parlamentar, — cel puțin până acum, — scandalul a fost provocat de „obrazele simandicoase", iar nu de mitocani.

In parlamentul colegiilor restrânse, Dobrescu-Argeș a fost lovit de Popovici-Răcăciuni. Vlahuță a „dramatizat" incidentul — sau accidentul — și în protestul pe care i-l'a dedicat i-a hărăzit proporții excesive. Intr'un articol intitulat „In templul legilor" Vlahuță scria:

„Domnul deputat Popovici, în ședința de Sâmbătă 5 Februarie a bătut, în incinta Camerii, pe colegul său Dobrescu-Argeș. Iată dar arena parlamentară

transformată în arenă de circ, şi discuţia — în pugilat. Cum se cunoaşte că sîntem Romani !

„Fără să vreau mă gândesc la cuvintele d-lui Carp: *pe unii îi vom convinge, pe alţii îi vom învinge*. D. Dobrescu era destul de *convins;* valorosul său coleg, onorabilul d. Popovici, a găsit necesar să-l şi *învingă*...

„...Frumoase exemple pentru tinerime ! Frumos mod de a ne recomanda în străinătate!...

„Şi vă mai miraţi că tinerii de azi sînt blazaţi şi nu mai ştiu să respecte nimic! Dar când preoţii în altar îşi sfâşie odăjdiile şi-şi aruncă'n cap evanghelia şi sfântul potir, ce pietate să mai aibă tinerii pentru canoanele acestei sărmane religii, batjocorite în templul ei şi de miniştrii ei!

„...Pagliacci, pagliacci, mult haz mai au şi comediile astea, numai de nu s'ar sfârşi tragic!"

Mai sînt în articolul lui Vlahuţă şi alte explozii tot atât de virulente. Cei doi „luptători" au ieşit zdrobiţi din acea satiră nemiloasă. Popovici şi Dobrescu n'au mai uitat-o. E drept că întâiul era mitocan şi al doilea ţăran. Dar erau în parlamentul colegiilor restrânse, care — chipurile — constituia o exactă selecţie a valorilor intelectuale, morale şi educaţionale (unui corp atât de select, de ce nu i-am face onoarea de a crea şi un cuvânt ad-hoc pentru caracterizarea unei însuşiri pe care numai el putea s'o aibă în grad atât de perfect?). Ce păcat că ambii eroi şi judecătorul lor au murit, toţi trei, înainte de timp, aşa că n'au putut asista la o repetare a fenomenului, care le-ar fi revoluţionat judecata! Căci am avut şi în parlamentul votului universal o bătaie foarte reuşită, dar nu între doi şi-mai-bădărani de cât sus numiţii, ci între un boier foarte au-

tentic şi un fruntaş al baroului de Ilfov, care mai era şi profesor pe deasupra *).

In nici un caz, parlamentul de azi, mitocănesc, n'are să se jeneze de cel de ieri, boieresc.

Nicu Filipescu abia fusese ales pentru întâia oară deputat, când i-a strigat lui Radu Mihai, pe atunci ministru de interne: „hoţ de ceasoarnice!" Şi tot el, mai târziu, a apostrofat tot atât de... energic şi pe alt ministru, care era şi un om politic foarte popular... Ionaş Grădişteanu l-a apostrofat pe Mitiţă Sturdza: „ramolitule!". Carp — şi doară Carp era unul dintre parlamentarii cu adevărat „parlamentari!" — i-a aruncat lui Take Ionescu un epitet foarte trivial, — iar Take Ionescu, discutând politica externă a lui Carp, a caracterizat-o: concepţia unui om ajuns în mintea copiilor.

Şi ce păcat, iarăşi, că lui Vlahuţă nu i-a trebuit „subiect" în zilele când s'au întâmplat aceste cazuri — şi nenumărate altele. Căci, răscolind mai adânc în amintiri, aşi putea înmulţi la infinit exemplele. Ce-ar mai fi dacă am recurge şi la colecţia dezbaterilor parlamentare! Osteneala ar fi însă de prisos. E de prisos să mai dovedim ceea ce este gata dove-

*) Tocmai când recitesc rândurile acestea, telegraful anunţă că în Camera spaniolă un ministru a pălmuit pe un deputat. Nu ne interesează de ce: nu avem curiozitatea „Mangafalei" lui Caragiale. Ne interesează numai faptul că în timpul de faţă, în Spania democraţia este înfrântă şi miniştrii nu se mai recrutează dintre ghiorlani, ci din elita elitelor. Şi, cum socialiştii, drept protestare în potriva noului regim, s'au retras din parlament, nu s'a găsit şi acolo un birjar, care să modereze avântul boierului-ministru şi să-l puie în curent cu prescripţiunile cele mai elementare ale codului bunelor maniere.

dit! Camerele oligarhice se coborau cel puţin tot aşa de jos, în patimă şi în vocabular, ca şi camerele votului universal.

In Austria, acelaş lucru. Nu mai cercetăm ce s'a petrecut acolo pe vremuri, în parlamentul oligarhic. Ajunge incidentul povestit mai sus, întâmplat în parlamentul votului universal.

Skedl, profesor universitar, drept răspuns la atacuri politice, — nici măcar personale, — a vrut să sară la bătaie; iar Forstner, birjar, a împiedicat această ruşine. Şi, detaliu important: Forstner s'a mulţumit cu strictul necesar, l'a ţinut strâns pe Skedl, ca să nu se mişte, dar altfel nu l'a atins.

Să însemnăm incidentul, pentru viitoarea sesiune a parlamentului român.

VLAHUŢA

Anexa No. 4.
(la pag. 54)

Viktor Adler și palatul

In sânul partidului socialist austriac a provocat protestări şi discuţii faptul că aleşii socialişti s'au dus la palat ca să asculte mesagiul de deschidere a Camerii citit de Franz Iosef.

In articolul despre Schuhmeier (anexa No. 1) am reprodus explicaţiile acestuia. Dar însuşi Adler a fost silit să se explice, în congrese și întruniri. In rezumat, el a spus:

— N'am prea fost convins de utilitatea mergerii la palat. Dar s'a hotărât așa. Nu trebuie exagerate nici avantagiile, nici neajunsurile. In orice caz, a fost o chestie de politeţă să răspunzi unei invitaţii. Dar a fost și chestie de oportunitate; căci există oportunismul oportunist, dar există şi cel principial. Şi e mai uşor să călăreşti linia dreaptă, de cât să ţii seama de nevoia momentului. In specie ar fi fost și mai comod. Nu ne-am dus ca subalterni. Ne-am dus în calitatea noastră oficială de factor cu o anumită misiune în stat, la alt factor care în ziua de astăzi își are și el atribuţiile lui. N'am uitat nimic din tre-

cutul și din tradițiile noastre. Am găsit însă o comunitate de interes, în acest moment, între proletarul pe care-l reprezentăm și împăratul care s'a văzut silit să adopte punctul de vedere al egalității de drepturi pentru proletariatul ungar și pentru cel austriac*). De sigur, a trebuit să ne impunem o sforțare ca să facem drumul la palat. Dar nu uitați că și dela tradiția habsburgică până la invitația trimeasă socialiștilor, este o bucată de drum, care și aceea a trebuit făcută.

Acestea au fost, în rezumat, argumentele cu

---

*) Charles Maurras în „Enquête sur la Monarchie" își caută nu știu ce mângâiere în tălmăcirea atitudinii să zicem „democratizante" a lui Franz Iosef. Maurras scrie:

„Vechea stare de spirit republicană descrește în toată lumea. Suveranitatea politică, înfățișată și dorită în 1848 ca un scop, se coboară la rangul de mijloc. Sufragiul universal era un mijloc pentru Bismarck; el este, evident, tot mijloc și pentru Franz Iosef (il en est évidemment un autre pour François-Joseph). Popoarele se arată de acord cu domnitorii lor: singurele probleme politice de cari par a se pasiona în zilele noastre sînt de ordin național și social.".

E foare frumos tot ce spune Maurras. Dar el crede, probabil, că Franz Iosef a luptat ani de zile ca să impuie votul universal, că în tot acel timp poporul a luptat din răsputeri ca să împiedice introducerea acestei reforme și că, în cele din urmă, poporul s'a răsgândit și s'a raliat la părerea împăratului.

Din scurtul istoric pe care l-am făcut în capitolul respectiv, cititorii știu că poporul a luptat pentru votul universal și că împăratul, după multă opunere, s'a raliat el la părerea masselor, firește ca mijloc. Sistemul parlamentar, ori-care ar fi el, nu poate constitui nici o dată un scop în sine: este un mijloc de a conduce țara, în folosul uneia sau a mai multor clase; optimiștii incorigibili cred chiar că în folosul tuturor claselor. In tot cazul, mijloc ; scop, nici o dată!

cari Viktor Adler a susţinut procedeul parlamentarilor social-democraţi. De altfel, faptele au venit apoi să facă dovada că *mersul la palat* — „die Hofgängerei" — a fost un act ocazional, de oportunitate — şi anume, cum zicea Adler, de oportunitate principială, iar nu *oportunistă* — în sfârşit, un act izolat. In 1911, la a doua deschidere a parlamentului, în legislatura următoare — parlamentul austriac n'avea *sesiuni,* ci numai legislaturi întregi, cu durata de 6 ani, întrerupte doar prin amânări întâmplătoare, iar nu prin vacanţe fixe — socialiştii nu s'au mai prezentat la palat ca să asculte citirea mesagiului de deschidere. Nu mai era un motiv ocazional ca s'o facă.

Totuşi, mult mai târziu, Viktor Adler a mai făcut odată drumul la palat.

Era la sfârşitul războiului, dezastros pentru Austria habsburgică. Impăratul Carol făcea toate sforţările ca să salveze ce se va mai putea. Ţinea mai cu seamă să-şi salveze tronul. El a invitat şi conducerea partidului socialist, la o consfătuire. Partidul a răspuns trimiţând o delegaţie, în frunte cu Viktor Adler. Audienţa a fost în palatul dela Schönbrunn. A participat şi împărăteasa Zita.

Impăratul a făcut o expunere, terminată cu un apel de colaborare către socialişti, pentru ca împreună să facă faţă situaţiei.

Adler, la rândul lui, şi-a făcut expunerea, terminată cu declaraţia că nu este posibilă

nici o colaborare: împăratul trebuia să abdice. Asupra acestui ultim punct s'a încins o discuţie, liniştită dar lipsită de orice reticenţă, în care ambele părţi îşi susţineau punctele de vedere, radical deosebite.

La un moment dat, Adler, bătrân şi bolnav de inimă, a avut o sincopă.

Impărăteasa Zita, femeie energică şi pricepută, i-a sărit în ajutor şi s'a ostenit cu el până l'a readus în simţire. N'a fost chemat un medic, n'au fost deranjaţi nici oamenii de serviciu. Momentul era prea grav pentru ca lucrurile să se petreacă normal. Adler, revenindu-şi în fire, s'a scuzat de neplăcerea pe care o pricinuise, a mulţumit gazdei pentru osteneala ce şi-a dat, şi reluând firul discuţiei, şi-a repetat declaraţia fermă, expresia unei hotărîri neclintite: împăratul trebuie să abdice. Şi împăratul a abdicat.

Cunoaştem faptele acestea dintr'o impresionantă descriere a lui Emile Vandervelde care le-a aflat dela cei de faţă atunci.

* * *

Tot la capitolul acesta trebuie să amintim însă că, sub altă formă, socialiştii austriaci fuseseră de multe ori — şi aveau să mai fie — musafirii împăratului. Şi nu numai şefii, nu numai parlamentarii, ci muncitorii socialişti din Viena, în toată imensitatea lor numerică.

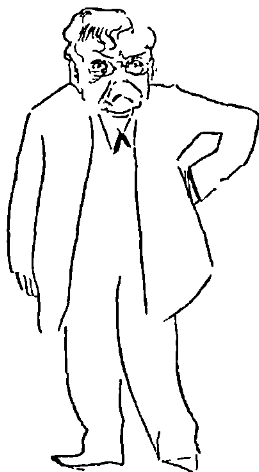
Vorbim de serbările de 1 Maiu, cari se făceau regulat în Prater. Această vastă şi frumoasă grădină, care prin mărimea şi prin

destinaţiile ei diverse ar cuprinde, după noţiunile noastre bucureştene, şoseaua, parcul Carol şi Moşii, era proprietatea împăratului, şi de el depindea — prin intendentul respectiv — îngăduirea sau interzicerea serbării. Şi serbarea n'a fost nici o dată interzisă. Nu numai atât. Toţi comercianţii din Prater — birtaşi, berari, impresari şi antreprenori de distracţii, stăpânii prăvăliilor de tot felul, organizatorii feluritelor expoziţii — erau chiriaşii împăratului. Pentru toţi 1 Mai era o afacere strălucită, căci le aducea o clientelă *sigură* de aproape un milion de persoane: socialişti, simpatizanţi, oameni dornici de petreceri în massă, plus simpli curioşi. Şi nu uitaţi că la Viena ocaziile de acest fel erau rare, pentru că legea repauzului admitea prea puţine sărbători.

Ei bine, de 1 Maiu toţi proprietarii de întreprinderi din Prater îşi împodobeau localurile cu roşu, de sus până jos, nu numai înăuntru, dar şi pe din afară, astfel că tot Praterul devenea, pentru o zi, socialist. Se poate spune deci că o dată pe an, în ziua de 1 Maiu, socialiştii erau musafirii împăratului, care, din parte-i, făcea tot posibilul ca şederea să le fie plăcută. Amabilă gazdă! Din acest punct de vedere, nici „primarul roşu", Seitz, care a funcţionat atâţia ani după războiu, n'a putut face mai mult.

Franz Iosef suporta cu demnitate porecla „tovarăş", după cum adevăraţii tovarăşi o suportau destul de bine pe aceea de *palatişti*. Viaţa în Austria nu era liniată ca un caiet de dictando.

Am socotit că şi aceste informaţii merită să fie notate, drept contribuţie la capitolul „Hofgängerei". Ele confirmă maxima celebră a d-nei de Eschenbach, maximă care printr'o greşală de tipar a fost citată fals aiurea şi al cărei cuprins adevărat e acesta: *austriacul e un ins alcătuit din compromisuri*.

V. ADLER

Anexa No. 5.
(la pag. 56)

Contele Sternberg

27 Aprilie 1930

La Viena, într'un sanatoriu, a murit, pe neaşteptate, ex-celebrul publicist şi om politic Zdenko Adalbert Sternberg, uitat cu totul în vremea din urmă, după ce ani îndelungaţi făcuse atâta zgomot. Porecla batjocoritoare „der Radaugraf" (aproximativ: contele Tâmbălău), nu-l împiedeca să fie conte autentic, de considerabilă vechime şi cu înalte înrudiri; iar suprimarea, prin lege, a titlurilor de nobleţe, l'a jignit profund, căci a simţit nevoia să se mângâie cu un palid surogat: pe carta-i de vizită, sub numele acum jalnic burghezit, a imprimat formula de revalorizare: „din spiţa străveche a conţilor de Sternberg".

A fost extrem de interesant, prin calităţi ca şi prin defecte. Inalt, viguros, de o rară vioiciune, solid mâncător, şi — dacă putem spune — solid băutor, bătând recordul în toate ramurile petrecerii, dar totodată impulsiv şi vehement, gata oricând de ceartă şi gata oricând de luptă, — cu spada, dar şi cu pumnul — părea mai curând un personagiu desprins din Walter Scott, decât om ca toţi oamenii, crescut şi trăit în zilele noastre. Şi nu era laudă goală când îşi invoca şirul de strămoşi, cu au-

reola lor de sânge, răsărită din frământările atâtor veacuri. Ar fi vrut să le urmeze pilda, dar acum prilejurile erau atât de rare! Abia dacă s'a ivit un biet război anglo-bur — în care, din primul ceas, a luptat ca voluntar în oastea bură; şi numai după decenii, războiul mondial, dorit şi cerut de dânsul, l-a readus în armata austriacă, unde — în pragul bătrâneţii — şi-a făcut debutul de aviator.

Intre cele două războaie, contele Sternberg, străbătând ţări şi continente, a văzut mai multe revoluţii. Nefiindu-i dat să ia parte, alerga cel puţin să le privească de aproape, cu emoţia cu care atâţia privesc la incendii.

Hermann Bahr i-a făcut contelui Sternberg un portret entuziast. Extragem:

„Sternberg e un austriac veritabil, în bine ca şi în rău. Foarte înzestrat, mai mult chiar decât îşi dă seama el însuşi; dar foarte stângaciu în folosirea darurilor sale. Cu simţul puternic al realităţii, în totdeauna pe calea cea bună; totuşi, uşuratec, lipsit de forţa critică faţă de sine însuşi şi de alţii. Pe lângă asta, stăpânit de-o înclinare primejdioasă: nevoia de a-l face cu orice preţ pe *omul dat dracului* (den verfluchten Kerl zu spielen), aceasta, poate, iarăşi dintr'un sentiment foarte austriac: jena de a-şi da în vileag seriozitatea interioară, desăvârşita cinste sufletească, şi toate celelalte însuşiri".

Cinstea sufletească Sternberg şi-o trăda în tot ce făcea. Atitudinea luată de el, odată cu Masaryk, în chestiunea Hilsner, a fost o mare surpriză: savantul doctrinar — căci numai atâta părea Masaryk pe atunci — şi zgomotosul chefliu — căci numai aşa apăruse Sternberg până atunci — punându-şi în joc unul

toată autoritatea, celălalt toate simpatiile — întru apărarea unui individ neînsemnat şi a unei cauze supărătoare! Sternberg a luptat simultan cu Masaryk, dar nu împreună şi nici în acelaşi fel : indiferent de chestia în care intervenea, Sternberg îşi avea *genul* lui personal, menit ca pe spectatori întâiu să-i uimească şi să-i revolte, iar apoi... să-i câştige!

O inextricabilă reţea de chestii personale, îi mai lăsa o imensă rezervă de energie, închinată, aceasta, acţiunii lui politice, din cale afară tumultoasă, în stridentă disproporţie cu ce comporta realmente mediul în care se desfăşura. Mare orator — mare cel puţin în senzul fizic: voce formidabilă, repeziciune de exprimare, nesleită forţă de rezistenţă la toate oboselile pe care le cere genul — înfrunta pe toţi adversarii şi, dacă trebuia, tot parlamentul. Prompt şi sugestiv în replici — adesea spiritual — el nu se ferea de expresia brutală şi, la nevoie, nici de cea propriu zis grosolană. Cum l'a caracterizat „Arbeiter Zeitung": avea un limbaj *neobişnuit*, tocmai prin aceea că era *prea* obişnuit! Cu prilejul unei audienţe, împăratul Franz Iosef l-a şi mustrat părinteşte:

— De ce întrebuinţezi cuvinte atât de ordinare? E ceva de speriat!

Şi Sternberg a răspuns:

— Mă iertaţi, Majestate, dar deputaţii ăştia nu merită un tratament mai cum se cade.

— Dac'o iei aşa, poate că ai dreptate, a încheiat împăratul, râzând.

„Poate că ai dreptate"! Această încheere va

fi acceptată bucuros, mai cu seamă la noi, unde atâţia cavaleri ai bunelor maniere se plâng dela o vreme că votul universal a mitocănit tribuna. Şi totuşi, ce contrast — şi cât de instructiv! — între acel Adalbert Sternberg, conte de veche şi autentică nobleţe, cu aleasă creştere şi cu multă carte, ce contrast între el şi, spre pildă, deputatul Forstner, ponderatul şi manieratul socialist, de profesie birjar!

In parlamentul austriac, în ameţitorul complex de naţiuni, partide şi grupări, obstrucţia juca un rol foarte de seamă. E lesne de înţeles în ce măsură un temperament furtunos ca Sternberg a putut folosi procedeul. Vom cita un singur exemplu: Odată, ţinând cu orice chip să împiedice un vot, după ce epuizase toate mijloacele reglementare, nu s'a dat în lături dela acesta: a trântit un pahar în capul adversarului. Uimire, senzaţie, vălmăşag fără seamăn! Acum Sternberg avea diversiunea dorită! Simplu, eficace şi... excesiv de elegant!

Sternberg şi-a caracterizat el singur, concis şi elocvent, activitatea parlamentară, spunând că ea n'a fost decât un continuu acces de turbare. Şi spunând aceasta, el se referea la întreaga-i activitate parlamentară, care a durat opt ani de zile.

Dar, ca să întrebuinţăm şi noi, măcar în glumă, propria lui expresie: ce l'a „turbat" în măsură atât de extraordinară?

Căutând răspunsul, descoperim *adevărata* personalitate a lui Sternberg, cu totul alta decât am văzut-o până acuma.

Acest „Radaugraf", care dându-se veşnic în

vileag cu însuşirile lui bune-rele, apare ca un excentric — mai simpatic sau mai puţin simpatic, după înclinările spectatorului, — de fapt nu este numai atâta; în afară şi mai presus de asta, e omul stăpânit de o ideie care este şi o pasiune: austriacismul.

Ştim cu toţii că Austria habsburgică era compusă din atâtea naţiuni centrifugale cari se sfâşiau între ele. Dar lupta dintre naţiuni lua forme neînchipuit de ciudate. Naţiunile cunoscute ca dominate erau nemulţumite, fireşte, şi se străduiau să scuture jugul; dar naţiunea cunoscută ca dominantă — cea germană — era şi ea nemulţumită şi se străduia şi ea să scuture... acelaşi jug. In adevăr, dacă diferitele naţionalităţi din Austria doreau să fie alipite la naţiunile surori, constituite în state independente, aceeaşi dorinţă o aveau şi nemţii austriaci: „Anschlussul", pe care-l jinduesc şi astăzi.

Cu puţin înainte de războiul mondial, germanul Pernerstorfer, vicepreşedintele Camerii din Viena, luând apărarea slavilor din Sud, acuzaţi de iredentism, a putut să exclame, în aplauzele generale: „Ce li se reproşează acestor oameni? Că vor să scape de dominaţiunea austriacă? Bineînţeles că vor! Şi cine nu vrea? Vreau şi eu, ca toată lumea!"

Cam în acelaş timp, profesorul austriac Ludo Hartmann, — profesor şi om politic, menit să lucreze şi în diplomaţie, dar deocamdată apreciat numai ca istoric de mare valoare, — publica un studiu pentru a demonstra că Austria... nu mai trebue să existe. Creată, pe vre-

muri, printr'o necesitate istorică precisă: nevoia unei forţe care să se împotrivească Turciei cotropitoare, ea şi-a pierdut raţiunea de a fi astăzi, când Turcia, la pământ, nu mai există ca primejdie pentru Europa.

De fapt, numai două partide, în Austria, erau pentru menţinerea acestui imperiu: antisemiţii şi evreii-naţionali; două partide cumplit de duşmane — s'ar părea — şi totuşi legate printr'o alianţă de fapt, tocmai în privinţa celei mai grave chestiuni care putea să le preocupe. Antisemiţii şi evreii mână în mână! Asupra picanteriei lucrului nu mai insist. Cred numai oportun să amintesc explicaţia dată de d. Al. Vaida-Voevod, unui străin, venit din mari depărtări, care se plângea că nu reuşeşte să se familiarizeze cu situaţia din Austria: „fii bucuros, i-a spus d. Vaida, căci pentru a pricepe situaţia de-aci, trebue să întruneşti anumite condiţii patologice". Vorba lui Coşbuc: Nu cerceta aceste legi, că eşti nebun de le 'nţelegi!

Şi totuşi, Austria era un stat civilizat şi avea obligaţia să dezlege toate imensele probleme ale vieţii moderne. Ea se resimţea în manifestările ei interne şi externe, de sfâşierile naţionale. Guvernele ei aveau de învins greutăţi insurmontabile. Metternich spusese de mult, că pentru a guverna Austria, singura metodă este să nu mulţumeşti pe nimeni, căci altfel fiecare mulţumit creiază douăzeci de nemulţumiţi. După atâta amar de decenii, Sternberg putea încă s'o confirme. In studiul „Im Wechsel der Zeiten" (în care găseşte şi

prilejul să-l apere — vai! atât de... postum! — pe Avram Iancu), Sternberg spune:

„Cererile de institute culturale ale rutenilor, ale slavilor de sud, ale italienilor sunt respinse. Intr'un an — anume: în 1910 — cehii au împiedecat, prin obstrucţie, întemeerea universităţii italiene, în 1911, germanii, cari cu un an înainte susţinuseră această lege, acum au făcut ei obstrucţie împotrivă-i".

Simplă ciudăţenie întâmplătoare? Nu; sistem general şi permanent. Căci:

„Cererile fiecărui popor în parte nu sunt respinse de monarh şi de sfetnicii lui, ci de celelalte popoare. Şi aşa, progresul cultural şi economic devine imposibil. Deziderafele cele mai vitale sunt judecate numai din punctul de vedere naţional. In Ungaria elementele nemaghiare sunt în chip barbar asuprite, sub raportul cultural şi economic. Dacă ceeace se petrece acolo în numele liberalismului, ar face-o împăratul, Europa civilizată l'ar pune pe aceeaşi treaptă cu Nerone".

* * *

Viaţa este însă teribil de complexă şi oferă necontenit surprize. Cu toate luptele dintre naţionalităţi, o acţiune de interpenetraţie se făcea dela sine. Convieţuirea naţionalităţilor n'a rămas fără urme. Ele se influenţau reciproc şi se fasonau una după chipul celeilalte; din ce în ce căpătau tot mai multe identităţi sufleteşti, cari se accentuau tot mai puternic. Din toate părţile se vorbea de acel homo austriacus pe care unii îl vedeau pe cale să se formeze, iar alţii îl socoteau gata format. Din multele afirmaţii în sensul acesta, vom lua una la întâmplare. Cam în acelaş timp în care

Sternberg spunea cele de mai sus, Iohannes Ankwicz a scris în „Österreichische Rundschau" :

„Se şi vede astăzi cum din amestecul naţionalităţilor se cristalizează un tip austriac. Se observă că rasele se încrucişează: oameni cu nume slave stau în fruntea luptelor naţionale ale germanilor, şi viceversa. Se întemeiază o concepţie comună a lumii şi o atitudine comună faţă de chestiunile practice ale vieţii. Funcţionarii slavi îşi împlinesc misiunea cam la fel cu cei germani, iar aceştia cu totul altfel decât funcţionarii germani din Germania".

Ankwicz constată aceste lucruri în 1910 şi le dă ca dovadă pentru a-şi susţine o teorie. Dar cu trei decenii mai înainte — prin 1880 — scriitorul Berthold Auerbach, din pur instinct literar, fără să bănuiască măcar vreo problemă, ne înfăţişase, într'o povestire, tipul *austriacului* ca atare, cu sufletu-i cald, închinat muzicii zglobii şi duioase. Eroul lui Auerbach cântă, putem zice: austriaceşte; şi, bine înţeles — din Schubert. Şi cine este eroul acesta? Este românul Nicolae Dumba, prietenul lui Franz Iosef şi darnicul sprijinitor al artelor la Viena, darnic din veniturile pe cari i le furnizează imensele domenii din România *). Este românul Nicolae Dumba, al cărui

---

*) Nicolae Dumba a fost preşedintele — şi nu de formă — a nenumărate comitete culturale şi artistice. In cele mai multe cazuri el era iniţiatorul. Două dintre cele mai majestoase statui din Viena — a lui Goethe şi a lui Schiller — au fost înălţate graţie muncii şi jertfelor personale ale lui Dumba. Şi multe din rarităţile cele mai preţioase ale muzeelor vieneze fac parte din tezaurul adunat de el. Nicolae Dumba punea o pasiune şi o ardoare fără seamăn în *serviciul* pe care şi-l impusese: ridicarea artistică a

nume trăeşte şi azi la Viena, nu numai pe tăbliţele unei străzi: căci el are urmaşi valoroşi cari slujesc cu dragoste Austria micuţă de azi, cum au slujit-o şi pe cea mare de eri. Unul dintre aceştia, Constantin Dumba, şi-a publicat de curând memoriile, în cari se mândreşte că el a fost diplomatul care, spre mai marea glorie a împărăţiei austro-maghiare, a reuşit să impuie lui Dimitrie Sturdza gestul dureros al scuzelor dela Iaşi! *Oesterreich über alles!* Formula n'a fost nici o dată exprimată — dar ea sălăşluia în sufletele austriacizate!

Ei bine, Sternberg a fost un fanatic al austriacismului. Criticile amare citate mai sus, el le făcea nu pentru a semăna desnădejdea, ci pentru a cere, cu stăruinţă şi cu vehemenţă, îndreptarea.

După el, nu era nici un motiv ca deosebirile naţionale să împiedice buna convieţuire între fiii patriei comune. Şi la această concepţie n'a ajuns printr'un proces de îndrăzneaţă gândire. Coborînd „din spiţa străveche a conţilor de Sternberg" cari de şapte secole trăiau în Boemia, el s'a născut într'o vreme când fami-

---

Vienei. De aici i s'a tras şi moartea. Era bolnav când a aflat că la Veneţia se tratează vânzarea unui foarte preţios obiect istoric şi artistic. El ar fi considerat ca o mare nenorocire ca obiectul să ajungă aiurea decât la Viena. Cu tot ordinul medicilor de-a evita o asemenea călătorie, Dumba a alergat la Veneţia. Oboselile şi celelalte neajunsuri ale voiajului i-au grăbit moartea.

Nicolae Dumba a fost şi om politic, aparţinând stângii liberale. In Cameră şi în Senat s'a bucurat de mare autoritate, mai cu seamă în chestiunile economice.

lia lui își pierduse de mult puritatea germană, dacă va fi fost avut-o. Intre înaintașii lui apropiați se afla prietenul și colaboratorul științific al lui Goethe, acel Kaspar Sternberg, mare animator al culturii germane; dar se afla și acel Franz Sternberg, prietenul și protectorul lui Palacky, eroul renașterii culturale cehe ; — și dacă Palacky și-a putut împlini menirea, aceasta se datorește numai sprijinului puternic dat de Franz. De altfel, Zdenko Adalbert Sternberg, oratorul și publicistul de limbă germană, a fost ales într'o circumscripție cehă, iar apoi, în Camera din Viena, înregistrat ca radical ceh. Va să zică un ceh, un ceh radical, care luptă, însă, nu pentru cauza particulară a cehilor, ci pentru toată Austria, — o Austrie nu așa cum este, ci cum va să fie: sublim organizată și sublim condusă, astfel ca ea, apoi, să facă fericirea tuturor fiilor ei, a cehilor ca și a celorlalți.

Cum se prezenta Austria în situația de atunci? Sternberg o caracteriza astfel:

„Un pic de corupție, mai multă debandadă, veșnică luptă între limbi, nemărginită indolență, lipsa spiritului de întreprindere, și toate acele părți întunecoase ale mic-burghezismului, iată manifestările patologice ale Austriei".

După Sternberg, numai acesta era răul; și după el, era provocat numai de luptele naționale. Leacul consta deci în suprimarea acestor lupte. Și cine putea să le suprime? O singură persoană: împăratul; dar cu o singură condiție: să-și ia în serios absolutismul.

Este un mod de a gândi specific austriac.

Despre misiunea şi puterea monarhului, austriacii aveau o idee grandioasă; şi în primul rând o avea monarhul însuşi. In romanul „Mayerling”, Claude Anet pune în gura lui Franz Iosef aceste cuvinte adresate lui Rudolf:

— Popoarele mele nu înţeleg întotdeauna motivele actelor mele, dar le-am câştigat încrederea pentru că ele simt nedesluşit că împăratul şi regele lor lucrează dezinteresat pentru ele... Dacă noi ne-am părăsi postul, dacă dinastia ar dispărea, aceste popoare, astăzi unite, s'ar împărţi şi s'ar combate în lupte fratricide. In locul unui imperiu prosper şi măreţ, pe care strămoşii tăi l'au făcut bucată cu bucată, n'ar rămânea decât o pulbere de state, slabe, neliniştite, ameninţate la graniţe de vecini puternici şi tremurând la gândul zilei de mâine...

E în afară de orice discuţie că romancierul francez redă exact modul de a vedea al lui Franz Iosef, mod de a vedea care era şi al lui Sternberg. De cât, după aprecierea acestuia din urmă, împăratul nu trăgea concluziile logice cuvenite din propriile sale păreri. Pe când împăratul spre a-şi putea măcar în parte împlini misiunea, admitea numeroase şi adânci spărturi în puterea lui absolută, — sacrifica o parte ca să salveze restul — Sternberg vroia să-i sugereze, ba în cele din urmă a vrut chiar să-i impue — absolutismul... absolut!

*
* *

Este foarte interesant de văzut cum, dela

adoraţiunea idolatră faţă de monarh, Sternberg a lunecat până la, inclusiv, lèse-majestatea perfect caracterizată. Căci. tot silindu-se să-i sugereze împăratului maniera forte, şi-a excitat temperamentul în aşa măsură, încât a ajuns să explodeze în cuvinte de soiul acesta :

— Cea mai mare primejdie care poate ameninţa un stat este să fie condus de bătrâni. Ştiinţa modernă a găsit că există o patologie a bătrâneţii. Omul care îmbătrâneşte devine încăpăţânat ca un catâr. Bătrânul îşi pierde şi simţul onoarei.

Concluzia se impune: Franz Iosef să plece, lăsându-i locul lui Franz Ferdinand. Acesta împărtăşea în totul vederile lui Sternberg şi îşi propunea ca la momentul dat să împărăţească în chipul cuvenit.

Şi răzvrătirea lui Sternberg nu era tocmai platonică. In mintea lui se şi închegau ultimele consecinţe, cum rezultă din avertismentul pe care-l reproducem aci :

— Citiţi istoria Boemiei şi veţi vedea că Sternbergii au făcut regi, pe cari însă, când au rănit credinţa şi drepturile poporului, i-au izgonit cu biciul, ca pe câini!

Nici în altă ţară asemenea cuvinte n'ar constitui un compliment prea dulce, dar este sigur că nimeni nu le rostise încă în Austria, unde delictul de lèse-majestate era cel mai grav din câte născocise codul, unde pedeapsa pentru acest delict se abătea vertiginos şi straşnic asupra ori-cui, fără speranţe de apel şi recurs, fără putinţă de graţieri şi amnistii. Dedându-se acestui desfrâu de limbaj, Stern-

berg dovedea că, pe lângă curajul fizic, îl are şi pe cel moral, că fără şovăire e gata să-şi expue persoana pentru ceeace crede sau... îşi închipue a crede.

Lucru extraordinar şi inimaginabil! Sternberg a scăpat fără pedeapsă. De ce? S'au încercat explicaţii. Una a fost găsită în aceste cuvinte scrise de Hermann Bahr în portretul din care am citat:

„Ca toţi adevăraţii oameni din Austria, Sternberg n'a fost nici o dată luat în serios. Asta a şi fost norocul lui: căci la noi adevărul e tolerat numai atâta timp cât e luat drept glumă".

Slabă explicaţie! Neseriozitatea delicventului nu putea constitui o circumstanţă uşurătoare, ci una foarte agravantă. Să glumeşti cu împăratul? S'a spus altceva. Anecdota, foarte discretă, abia şoptită — căci altfel putea deveni şi ea lèse-majestate — pretindea că intervenise d-na Schratt, artista care de ani de zile nu mai juca decât un singur rol, extra-teatral: era, ca să zicem aşa, consiliera intimă a împăratului. Simpatia ei pentru Sternberg era firească: temperamentul lui era doară făcut parcă anume ca să capteze pe oamenii de teatru; şi oricât ea nu va fi avut priceperea politică, trebue să fi simţit, tot cu instinctul omului de teatru, că răzvrătirea lui Sternberg nu pornea din ură, ci tocmai din iubire exasperată.

Impăratul l-a iertat. Probabil singurul caz în viaţa lui Franz Iosef şi, bănuesc, în istoria tuturor Habsburgilor. Dealtfel, vinovatul şi-a

cerut iertare în public, printr'o scrisoare către preşedintele Camerei, scrisoare pe care i-a adresat-o însă după ce, de fapt, împăratul îl iertase. Mai târziu, în cartea citată mai sus, Sternberg şi-a explicat purtarea:

„S'a desvoltat un sistem care constă în a-l păzi pe împăratul de orice informaţie. Când am dus lupta cea mare în parlament, vrând să frâng cercul tras în jurul împăratului, am fost silit să recurg la mijlocul cel mai brutal şi anume să atac însăşi sacra lui persoană, pentru ca în felul acesta să ia cunoştinţă de chestiune".

*
* *

Sternberg, rămas fidel credinţei sale, aştepta mântuirea dela Franz Ferdinand. Atâţia l-au ironizat, de pe atunci, pentru simplismul „doctrinei" sale. Azi apare mai puţin comic, nu doară pentru că doctrina s'a dovedit bună, dar pentrucă s'au înmulţit spăimântător simpliştii! Cine nu adoptă astăzi, cu entuziasm şi voluptate, panaceul dictaturii? Atâta numai că, în marea lor pornire de auto-jertfă, dictatoriştii — cei mai mulţi — îşi rezervă rolul să dicteze, aşa că, tocmai când ar fi să fie, n'ar avea cine să primească dictarea.

Dar, prin atentatul dela Saraievo, Franz Ferdinand a fost smuls din luptă. Şi Austria s'a prăbuşit. Un val năprasnic, cum lumea nu-l mai pomenise, a curăţat arena de oameni şi probleme. Sternberg a rămas. S'a pomenit singur, atârnând în haos, mai mult acum decât în ceasul nebuniei supreme, când, aviator-voluntar, a încălecat văzduhul pentru întâia dată.

Atunci avea încă un ideal prin care zadarnic am cotrobăi astăzi, ca să-i cercăm, postum, „temeinicia”. S’ar fi putut în adevăr ajunge la generalizarea tipului austriac prezintat de Ankwicz în variate eşantioane şi cântat de Auerbach în persoana lui Nicolae Dumba? Şi ar fi putut în adevăr Habsburgii să-şi continue misiunea, aşa cum Claude Anet, ecou sarcastic, le-o formulează încă? Şi ar fi fost aceasta în adevăr spre binele popoarelor, aşa cum, fără îndoială, o credea profund Franz Iosef?

Asemenea întrebări pot să şi le puie alţii. Sternberg n’avea nici un motiv să-şi chinuiască mintea : pentru el rămânea perfect adevărat tot ce spusese. Catastrofa se datora unei pricini cu totul întâmplătoare: nu i se ascultase sfatul. Iar acum răul era fără leac: pentru situaţia de azi nu mai avea nici sfaturi.

Şi omul care a dus lupte eroice, omul care de atâtea ori a înfruntat moartea, ba chiar pe însuşi împăratul, viteazul acesta, cu rezervele lui de energie şi avânt rămase intacte, cu puterea lui de luptă pururi nesleită, se trezi ţintuit într’o tragică inacţiune. Evident, o simplă şi trecătoare omisiune a Destinului: într’un fel sau într’altul va trebui să dispară. Şi Destinul şi-a adus aminte: l-a cules de pe lumea asta, dar nu aşa cum ar fi visat-o urmaşul îmbătat de legendă şi bravură al „spiţei străvechi”. In vremea noastră de cumplită înjosire nici moartea nu mai respectă protocolul.

...Pe contele Zdenko Adalbert Sternberg l-a răpus o intoxicaţie cu alcool metilic.

Anexa No. 6.
(la pag. 92)

Moartea unui ziarist vienez

12 Decembrie 1929

Ziarele din Viena ne aduc o veste cu care agenţiile n'au incomodat telegraful: a murit *Emanuel-Mendel Singer*. N'aţi auzit de el până acuma. Cu toate astea, pe timpul monarchiei a fost un factor de seamă în ziaristica şi în politica austriacă, iar în vremea din urmă ajunsese, probabil, decanul de vârstă al presei vieneze, căci moare la 83 de ani.

Emanuel-Mendel Singer era fratele răposatului *Wilhelm Singer*, directorul mult răspânditului „Neues Wiener Tageblatt" şi, până în clipa marelui războiu, preşedintele Federaţiei Internaţionale a Presei. Aceste titluri, mai cu seamă al doilea, arată că Wilhelm Singer se bucura de notorietate mondială. Emanuel-Mendel, simplu reporter parlamentar — funcţie pe care a împlinit-o până în ultima zi a vieţii — n'a răzbit în massele largi nici în lăuntrul ţării, necum peste hotare. El a putut exercita, vreme îndelungată, o înrâurire adâncă şi cu repercusiuni îndepărtate, dar care, nu mai puţin, a fost şi a rămas anonimă.

Şi totuşi erau în lumea politică oameni cari îl cunoşteau bine pe Emanuel Singer, cari îl

priveau cu înaltă consideraţie şi cu deosebită simpatie, cari îi căutau contactul şi îl informau câte odată, pentru ca el să-i informeze în tot-d'auna, cari îl ajutau câte puţin în împlinirea misiunii lui, ca să-i ceară un ajutor mult mai substanţial şi mai eficace pentru desfăşurarea acţiunii lor. Şi cercul acesta, restrâns ce-i drept, nu se alcătuia din politiciani mărunţi, cari dela periferia vieţii politice să se avânte spre centrul şi culmile ei, ci tocmai din oameni de frunte, dintre cei cari stăteau la cârma imperiului habsburgic. Dela Taaffe până la Stürgkh, trecând pela Plener, Fürstenberg, Gautsch şi câţi au mai fost, toţi şi-au înclinat amabil mai-măria spre modestul ziarist, care oferea servicii foarte utile şi... foarte anonime.

In deosebi, Singer i-a făcut incomensurabile servicii lui Stürgkh, primul-ministru, mort în condiţii atât de tragice. Singer l'a ajutat să-şi adune tot cheagul politic menit să-l urce la cârmă; şi Singer, prietenul din zile grele, a rămas, tot el, şi prietinul de zile bune: în culmea puterii, Stürgkh îl chema încă la sfat şi, adesea, îi urma sfatul.

Putem zice că Stürgkh a fost ultimul primministru al Austriei, vorbind de Austria cea puternică şi neînduplecată (cel puţin înăuntru), de *adevărata* Austrie, aşa cum o ştiam şi cum altfel nici nu putea să fie: *habsburgică*. După moartea năprasnică a lui Stürgkh, a venit, vertiginos, destrămarea: căci numai el o mai oprea în cale, afirmă unii — pe când alţii spun, din potrivă, că tocmai el a dezlănţuit-o.

Şi ultimul prim ministru al Austriei habsburgice, a fost ultimul beneficiar al ostenelilor lui Emanuel Mendel Singer.

* * *

Veţi întreba: dar ce-a fost Emanuel-Mendel Singer, pentru ca serviciile lui să fie atât de preţioase şi atât de căutate?

Să vă spunem mai întâiu ce *n'a* fost:

N'a fost un talent literar însemnat sau măcar mai puţin însemnat. N'a fost o minte superioară, care cu sclipiri de geniu să spintece haosul politic şi să lumineze calea. N'a fost frământătorul unei doctrine sau al unei concepţii; fiinţa lui era departe de a-ţi aminti formula cu care Heine a zugrăvit pe nu ştiu cine: „o problemă în carne şi oase". N'a fost nici măcar apărătorul înfocat şi îndârjit al unei cauze sau al unei persoane. In sfârşit, n'a fost soldatul devotat al unui şef.

Şi acum, iată ce-a fost:

A fost un reporter foarte conştiincios, care-şi făcea slujba cu o desăvârşită corectitudine. A fost un om cum se cade, nu aşa cum este (sau... ar putea să fie!) ori-cine, ci aşa cum de obiceiu nu prea este nimeni. A fost absolut dezinteresat în toată acţiunea lui pe care trebuie s'o numim publică, deşi a lucrat pururea foarte discret. A mai fost şi — însuşire cumplit de ridicolă, dar care totuşi nu l'a ucis — a fost un om nespus de bun, şi bunătatea el a putut să şi-o exercite, făcând, graţie atâtor legături, foarte mult bine. Cu toate că numele nu i-a pătruns în massele largi, mulţi dintre cei ne-

voiaşi şi nenorociţi aflau drumul către uşa lui; şi în sute, în mii de cazuri, el a reuşit să stabilească un contact îndulcitor între cele două extreme sociale.

Fireşte, atâta n'ar fi fost destul, ca să poată juca rolul *celălalt*, la care făceam aluzie mai sus, rol pe care istoria oficială n'avea să-l înregistreze nici o dată. Emanuel-Mendel Singer, om de treabă şi — în ciuda profesiunii, făcută din atâtea complexităţi — rămas suflet simplu, avea ceva din Cetăţeanul nostru turmentat, cu deviza-i de caldă omenie: *o mie de ani pace*. Or, în Austria habsburgică, o asemenea înclinare sufletească, dacă era adevărată şi adâncă, în mod automatic putea să ia înfăţişarea de doctrină şi program.

Gândiţi-vă puţintel la marele imperiu de până mai ieri: un număr de ţări, adunate parcă în neştire de prin colţurile cele mai răzleţite ale pământului şi lipite între ele cu cleiul cel mai puţin consistent; şi marele imperiu era bântuit de cumplite zguduiri interne: lupte sociale, aprige acolo ca pretutindeni, dar, pe de asupra, şi lupte naţionale, mai intense şi mai îndârjite ca ori unde. Conducătorii statului, sub inspiraţia bătrânului Franz Iosef, — tot bătrân l'au apucat atâtea generaţii dinaintea noastră — se străduiau să manevreze tradiţionala şiretenie cu care Habsburgii au colorat istoria atâtor veacuri: *divide et impera*. Ceeace în mod logic trebuia privit ca un adaus de nenorocire, în ochii lui Franz Iosef căpăta, aproape, valoarea unui antidot miraculos: luptele sociale şi cele naţionale, ţinute în frâu pe

EMANUEL-MENDEL SINGER

Desen de Sihulsky

cât posibil, dar şi inteţite la nevoe, împletindu-se şi întretăindu-se într'un vălmăşag fără seamăn, vor crea o stare de echilibru, invidiată de celelalte state, silite să înfrunte, în lăuntrul lor, un singur fel de lupte! Perversitate sadică în mânuirea fenomenelor politico-sociale!

*
* *

Şi, în adevăr, în Austria lui Franz Iosef, decenii de-arândul am putut urmări vălmăşagul, sau şi mai exact: reţeaua de vălmăşaguri.

Pe lângă cei cari se dedicau luptelor sociale, pe lângă cei cari se dedicau luptelor naţionale, şi pe lângă a treia categorie în fine, a celor cari reuşeau să sporească haosul dedicându-se unei mixturi de luptă în acelaşi timp şi naţională şi socială, — se ivi şi categoria No. 4, a pacifiştilor interni, cari socotind starea lucrurilor bună, în general, aşa cum este, şi consimţind încă — drept supremă concesiune — la orice îmbunătăţire socială sau naţională, dacă împăratul o acordă şi dacă se poate realiza fără complicaţii, ţinteau, înainte de toate, la menţinerea intactă a tronului şi a statului.

Această concepţie o aveau mai toţi funcţionarii mari şi mici — una din pricinile pentru cari a putut fi o administraţie excelentă în statul cel mai chinuit de sfâşieri interne — şi această concepţie o aveau pe rând toţi oamenii politici... în momentul când erau la putere. Această concepţie a avut-o însă şi Emanuel-Mendel Singer, care n'a fost nici odată la

putere. El credea — au crezut-o atâţia! — că Austria trebuieşte menţinută şi că *aşa* va fi menţinută. Numai să aibă oamenii bunăvoinţa să se înfrăţească. Şi în sensul acesta, indiferent faţă de ori-ce doctrină socială şi de ori-ce program imediat, considerând toate partidele ca de-o potrivă de bune, el a făcut cele mai mari servicii tuturor guvernelor şi tuturor personalităţilor. Nu numai prin ce scria la gazetă — am spus că scrisul lui nu s'a ridicat nici odată la o însemnătate prea mare — dar prin acţiunea lui directă, dând informaţii şi sfaturi, stabilind legături şi combinaţii, între oameni, grupări şi partide, înlăturând asperităţi, netezind drumuri, făcând să amorţească vrăjmăşii vechi şi să germineze simpatii noui. Şi, toate astea, în chipul cel mai dezinteresat, căci, lucrul isprăvit, autorul dispărea, fără să ceară recompensă, — şi fără să i se dea.

Ba da, a avut o răsplată, una singură şi, după preţuirea generală, foarte mare: împăratul i-a conferit o decoraţie; decoraţie strălucită, care implica *înobilarea.* Singer a devenit *von.* Imi aduc aminte de emoţia teribilă, cumplită, îngrozitoare — ajutor! daţi-mi adjective! căci e vorba de acel *Ehrfurcht* pe veci intraductibil, care i-a cuprins pe colegii austriaci din „Journalistenzimmer", şi nu numai faţă de distincţia în sine: se mai preciza — şi asta sporea în chip considerabil importanţa lucrului, — că *iniţiativa* fusese esenţial *augustă* (ca şi cum ai fi zis divină!), că însuşi împăratul avusese ideea, şi că el însuşi a ţinut chiar ca lucrul să se ştie. Nu l'am văzut

pe fericitul „înobilat" chiar în zilele când l-a copleşit evenimentul. Mai târziu l-am întâlnit iarăşi, la obişnuitele restaurante quasi-populare — în deosebi la Balasch de pe Schottenring — şi n'am avut impresia că în firea sau în manifestările lui s'ar fi produs vre-o schimbare.

Bine'nţeles, înobilarea lui Singer a fost şi sursă de glume. La Paris totul se încheie cu o şansonetă. Viena habsburgică încheia totul cu o glumă de bursă. Singer a ştiut să dezarmeze zâmbetul altora, zâmbind el însuşi, adesea cu haz, dar fără să cadă în cinism: cu epigrama sa îşi înţepa propria persoană, dar în nici un caz pe-a Aceluia pentru care, ca tot vienezul, era plin de „Ehrfurcht", sporit acum şi prin ardentă recunoştinţă.

Decât, împrejurările nu l'au lăsat mult timp în această stare sufletească, prea subtilă pentru psihologia lui normală. A venit uriaşa tragedie, care, privită mai deaproape, se descompune în puzderie de drame, mai mari şi mai mici. Singer şi-a avut şi el drama.

Cu războiul care a făcut să înceteze orice politică, dar mai ales cu revoluţia care a adus *altă* politică, Emanuel-Mendel Singer s'a văzut scos din întrebuinţare. Nu-l va fi durut, poate, faptul că şi-a pierdut rangul de mică nobleţă pe care i-l conferise Franz Iosef. „Particula" n'avusese timpul să-i între în sânge. Era însă ceva mai grav: în noua stare de lucruri el nu mai avea putinţa să-şi continuie ostenelile cari jumătate de secol îi mângăiaseră sufletul, acum rămas pe drumuri. Şi, ceva şi

mai grav: mintea lui nu se putea convinge că, în situaţia nouă, e mai bine decât a fost înainte, atunci când i se părea că e destul de bine — şi totuşi i se'ngăduia s'adauge şi partea lui de bucuroasă jertfă, ca să fie şi mai şi. Fireşte, nu-şi dădea seama — din fericire pentru el, căci altfel l'ar fi fulgerat cea mai formidabilă mustrare de cuget — că tocmai politica pe care a servit-o cu neclintită credinţă a dus la cumplita prăbuşire. Avea marele noroc de-a nu înţelege când citea, de pildă, că ultima şansă de-a salva Austria ar fi avut-o Stürgkh, împiedicând cu totul războiul, sau cel puţin făcând altă politică internă după declararea lui — iar de politica lui Stürgkh *pe bună dreptate* putea fi chemat la răspundere şi el, bunul şi naivul Singer-Jourdain. Şi viaţa şi moartea Austriei habsburgice au fost de o potrivă de paradoxale: cei mai fervenţi austriacizanţi au fost implicit duşmanii cei mai nocivi ai Austriei lor mult iubite.

* * *

De sigur, nu din cauza nevoilor materiale — într'o ţară în care breasla gazetărească e perfect organizată pe temeiul unui minunat sistem de asistenţă — ci dintr'un nestăpânit impuls de muncă, Singer, şi acum, sub povara naufragiului şi a vârstei, a continuat să-şi exercite profesia propriu-zisă: el a rămas reporter parlamentar, împlinindu-şi slujba, în măsura în care îl mai ajutau puterile, dar făcând, de astă dată, *numai* atâta.

Acum parlamentarii cei tineri, printre cari își strecura, cu mândră discreție, bătrânețele amărîte, îl priveau cu milă respectuoasă. El lua proporțiile unui simbol: dovada că trecutul nu dispare repede și nu dispare de tot. Și moartea lui, venită în fine, oare tot ca simbol — simbolul contrar — va fi fost privită?

Ziarele vieneze nu ne spun dacă răposatul și-a notat cum-va memoriile, indiferent de stil și nu mai vorbesc de.. caligrafie. După jumătate secol de prodigioasă risipă a scrisului efemer, ar fi în sfârșit o operă, — în actualele împrejurări extrem de interesantă.

STÜRGKH

Anexa No. 7.
(la pag. 193)

Tragica soartă a Victoriei Savs

28 Ianuarie, 1934

Ziarul „le Temps" publică o ştire în adevăr senzaţională... pentru oamenii înzestraţi cu un pic de memorie: *Victoria Savs trăieşte în cea mai cumplită mizerie.*

Cum vedeţi, pentru ca lucrul să vă intereseze, picul de memorie este necesar. Altfel, nu puteţi şti cine e persoana. Victoria Savs şi-a avut ceasul ei de celebritate mondială şi de glorie adevărată. Dar dv., cititori, aţi uitat-o cu desăvârşire; (confidenţial: şi noi cam tot aşa).

Să ne amintim deci, cu ajutorul puţinelor amănunte date de „le Temps", despre persoana şi rostul Victoriei Savs.

*
* *

Este o Ecaterina Teodoroiu austriacă; mai precis: germană-austriacă.

Fica unui cizmar din Tirol, ea avea 16 ani în 1915, când războiul era în toiu. Tatăl ei fusese mobilizat şi se afla pe câmpul de luptă. Victoria Savs, crescută în legenda lui Andreas Hofer, s'a pomenit împinsă de un puternic im-

bold naţionalist şi războinic. Ea a cerut şi obţinut să fie înrolată, în acelaşi sector în care lupta şi tatăl ei. Aceasta în Martie 1915.

Până aci lucrul este destul de neobişnuit. Dar acum vine un amănunt care dă chestiunii un caracter şi mai extraordinar. Se ştie că Jeanne d'Arc şi Ecaterina Teodoroiu au participat la războiu *ca femei;* tocmai prin aceasta ele au avut o influenţă formidabilă asupra moralului luptătorilor. Cu Victoria Savs lucrul s'a petrecut altfel: ca să fie primită în armată, ea s'a deghizat atât de bine, în cât a putut trece drept băiat. Bine înţeles că şi-a confecţionat şi acte false, dar partea aceasta a mers de sigur mai uşor de cât deghizarea atât de perfect înşelătoare. Ciudată împletire a vieţii: în actul înalt dramatic a intervenit şi un element de pură operetă; e drept însă că el n'a ştirbit întru nimic nota eroică, *realmente* eroică. Pentru că Victoria Savs a luptat în adevăr timp de doi ani de zile, ducând viaţa de simplu soldat pe câmpul de războiu, fără nici o protecţie şi nici o cruţare. Şi fără să se plângă !

In Maiu 1917 este însă grav rănită. Dusă la spital pentru operaţie, se face abia atunci marea descoperire că viteazul soldat este o soldată. Păcat că „le Temps" nu ne spune cum a fost primită descoperirea. Am fi curioşi să ştim ce pedeapsă i s'a dat Victoriei Savs pentru falsurile pe cari le-a săvârşit ca să se poată strecura în armată. Că i s'a dat pedeapsă, e sigur; dar a primit şi o medalie, ca răsplată a vitejiei. Cu multe decenii în urmă,

contele Fejervary, participând ca tânăr ofiţer la războiul din Italia, primise, pentru una şi aceiaşi faptă, — o abatere dela disciplină, însă cu urmări fericite — pedeapsa cu închisoarea şi ordinul Mariei Theresia, cea mai înaltă decoraţie austriacă.

Dar findcă în cazul de astăzi nu putem şti mai mult de cât povesteşte „le Temps”, ne mulţumim să spunem că Victoriei Savs medicii s'au văzut siliţi să-i taie piciorul drept, că ivindu-se complicaţii, nefericita a trebuit să rămâie în patul de spital timp de trei ani, şi că în intervalul acesta a fost reoperată de şapte ori.

*
* *

...S'au isprăvit cei trei ani, s'au isprăvit şi cele şapte operaţii. Se isprăvise şi războiul. Victoria Savs s'a întors, cu un picior de lemn, în satul natal din Tirol. Era tocmai acea parte a Tirolului care, drept urmare a războiului, sfârşit în chip dezastruos pentru Austria, fusese alipită Italiei. Populaţia italienească jubila; nemţii din partea locului suportau în tăcere noua dominaţie.

Fireşte, italienii de acolo n'au simţit imboldul să întâmpine cu flori pe războinica lor concetăţeană. Germanii vor fi simţit imboldul s'o facă, dar n'au făcut-o.

Şi Victoria Savs, cu piciorul ei de lemn. nu-şi putu câştiga nici bucăţica de pâine. A plecat.

S'a dus la Innsbruck, odinioară capitala în-

tregului Tirol, acum capitala Tirolului închircit şi micşorat, atât cât i-a rămas Austriei, — Austriei micuţe de azi, miniatura marelui imperiu de ieri. S'a dus la Innsbruck, unde se află statuia lui Andreas Hofer, eroul naţional care l'a înfruntat pe Napoleon şi a cărui legendă o stăpânise şi o înspirase şi pe ea în aşa măsură în cât a determinat-o să alerge pe câmpul de luptă.

...Andreas Hofer! Nu putem trece pe lângă el fără să ne oprim o clipă. Proclamăm deci o scurtă paranteză.

Andreas Hofer! Nenumăraţi istorici şi nenumăraţi scriitori s'au ocupat de dânsul. La noi a fost prezentat, în chip extrem de interesant, de către d. N. Iorga. D-sa a făcut şi o sugestivă paralelă între Andreas Hofer şi Tudor Vladimirescu.

Şi, fiindcă tot mă abătui dela subiectul propriu zis, mi-aşi permite să spun pur şi simplu că Tudor este mai mare de cât Andreas. Acesta din urmă, aruncat de soartă în altă vultoare istorică, a putut desfăşura acţiuni grandioase şi senzaţionale, sub ochii înmărmuriţi şi admirativi ai occidentului. Tudor, în colţul lui depărtat şi modest, a săvârşit doar o acţiune scurtă şi restrânsă, învăluită de întuneric. Dar Hofer este împins numai de un sentiment naţional puternic şi de un mare avânt vitejesc. La Tudor găsim, pe lângă acestea, un creier viguros, frământat de gândire adâncă şi luminat de-o puternică *viziune* socială. Proclamaţiile lui Tudor constituie un strălucit monument politic şi social.

Nu mai vorbim de marea lor valoare literară, fiindcă nu ştim dacă le-a redactat el însuşi.

* * *

Să ne întoarcem acasă, adică la subiectul nostru.

Sosită la Innsbruck, Victoria Savs n'a găsit nici acolo o primire mai bună. Pensie nu i s'a dat, pentrucă n'avea cine să-i dea. Austria mititică de azi, n'are de unde să mai cheltuiască pentru cetăţenii provinciilor cari au aparţinut Austriei mari de odinioară. De lucru, Victoria Savs n'a putut găsi, pentrucă Austria se zbate într'un formidabil şomaj, şi n'are de lucru nici pentru oamenii sănătoşi, necum pentru o infirmă nenorocită, care te miri ce-ar mai putea lucra.

De aceea Victoria Savs trăieşte din cerşitul cel mai autentic, cerşitul propriu zis, acela care produce câţi-va gologani într'o zi, iar în altă zi nu produce nimic.

Ar fi, de sigur, instructiv tabloul: lângă statuia lui Andreas Hofer, Victoria Savs cu mâna întinsă. Trecătorii salută cu respect pe eroul naţional, aruncându-i o privire de neţărmurită admiraţie; Victoria scoate o exclamaţie de cerşire; trecătorii, agasaţi, pleacă repede: cerşetoarea le-a turburat elanul sufletesc.

Prevăd însă mirarea cititorilor. Ei ştiu că la Innsbruck este focarul celui mai superlativ naţionalism german: hitlerismul. Cum se face că, atâta fierbinte naţionalism nu se revarsă asupra sărmanei eleve a lui Andreas Hofer!

Ei, nefericiţi cititori! Sînteţi în urmă cu is-

toria! Nu ştiţi că hitleriştii au anulat fleacul de glorie patriotică pe care-l înfăţişa individul Hofer.

Iată cum devine: Tirolul, pentru care s'a ridicat Andreas Hofer înfruntându-l pe Napoleon, aparţine azi, în bună parte, Italiei. Or, Hitler are nevoie de Mussolini. In consecinţă, el revendică toate pământurile de pe glob pe cari s'ar fi rătăcit ceva nemţi; intră în listă — n'aveţi grijă! — şi Ardealul şi Banatul căpitanului de ţară Fabritius.

Hitler face însă o excepţie, una singură: el a renunţat la Tirolul italian. Şi, băgaţi de seamă: a renunţat nu în mod tacit, ci în mod expres şi cât se poate de expresiv!

In volumul „Mein Kampf", opera capitală a lui Hitler, devenită azi evanghelia a milioane de nemţi, Hitler spune curat că tendinţa de liberare a Tirolului este o maşinaţie... evreească! („Mein Kampf", pag. 709; edit. 1932).

Trebuie, în adevăr, o anumită croială a minţii, ca să poţi spune aşa ceva. Dar Hitler are croiala necesară. Şi nu şi-a confecţionat-o acum, când are răspunderea puterii; ci a avut-o în totdeauna, cu ea a intrat în luptă şi cu ea a biruit: când a scris „Mein Kampf" era în opoziţie, era chiar la începutul opoziţiei. Iar sărmana eroină Victoria Savs, când s'a dus să-şi dea viaţa pentru idealul lui Andreas Hofer, n'a prevăzut că Hitler îl va excomunica postum. Victoria Savs trebuie să plătească, pentru că în politică greşelile se plătesc.

Ce-i drept, nenorocita nici nu ştia că făcea politică.

Anexa No. 8.
(la pag. 199)

Sacrificiile eroilor martiri

25 Septembrie, 1929

Continuându-şi campania în chestia optanţilor, diplomaţia maghiară pretinde că reprezintă şi apără nu numai pe magnaţi, ci şi pe ţărani. Ambele clase, spun diplomaţii maghiari, au acelaş interes, care le-a făcut întotdeauna să trăiască în cea mai strânsă şi cea mai dulce prietenie.

Este, desigur, un caz unic şi senzaţional, ca proprietarii şi ţăranii să aibă acelaş interes. Atâta numai că până acum lucrul acesta îl afirmă numai proprietarii.

Cu privire la ţăranii din Ungaria, incluziv cei din Ardeal, a fost o dată o discuţie aprinsă între Maria Theresia şi magnaţii maghiari.

Maria Theresia a constatat, la un moment dat, că afacerile mergeau prost: fiscul nu incasa destul. Ea şi-a zis că înbunătăţind starea ţăranilor, aceştia ar putea fi storşi mai bine. Nu ne jucăm de-a pamfletul; aşa s'a prezentat lucrul şi acestea au fost motivele şi scopurile împărătesei, mărturisite fără nici o jenă. De aici, un început de rezolvare a chestiei ţără-

neşti: atâta cât socotea împărăteasa că se va putea în împrejurările de atunci. De socotit a socotit ea; dar de putut, nu s'a putut. De ce? Pentrucă magnaţii n'au vrut, şi deci autorităţile n'au executat.

Maria Theresia a insistat:

— Dar vreau să scot mai mult bir dela oamenii ăştia; prin urmare *trebuie* să-i pun în situaţia *de a putea* contribui mai mult.

Cum vedeţi, împărăteasa vorbea verde.

Magnaţii au persistat:

— Noi sîntem oameni de înţeles; fii şi d-ta femeie cu judecată. Nu se poate nici cum vrei d-ta, nici cum am vrea noi. Deci să facem jumà-jumà! Consimte d-ta ca să nu se schimbe nimic în situaţia economico-socială a ţăranilor; în schimb, consimţim şi noi ca d-ta să le sporeşti birul.

Până să se hotărască într'un fel, magnaţii au fost foarte amărâţi. Asta se vede şi în cântecele poeţilor lor. Astfel, sociologul maghiar Ioseph Diner-Denes citează o strofă a poetului filozof Adam Barcsay care spune Doamnei gândurilor sale:

S'a vestit scăderea corvezii
Şi am plâns
De înjosirea patriei!

Păcat că în textul acesta — traducerea noastră românească după una franţuzească — nu se zăreşte nici poezia, nici filozofia! Rămâne însă ideea... practică. Aia se vede perfect: e cu ochi şi cu sprâncene! Barcsay, pe lângă poet şi filozof, mai era şi patriot; iar

patriotismul îl făcea să jelească amar pentru că patria fusese înjosită prin scăderea corvezii.

Magnaţii aveau însă arme de luptă; şi *alte arme,* nu numai poezia. Maria Theresia s'a plecat. Lucrurile au rămas cum au fost: magnaţii n'au suferit nici o ştirbire a drepturilor lor. Atâta numai că birurile ţăranilor au sporit şi încă mult de tot. Poeţii filozofi n'au mai plâns, ci au râs: au râs de regina păcălită. Au rămas o mulţime de strofe foarte batjocoritoare. Şi de atunci — ah, logică! — măgnăţimea se înduioşează mereu pe tema dragostei ei pentru ţărănime şi a ţărănimii pentru ea.

Şi în această privinţă sînt destule exemple. Noi vom alege unul-două, menite să rămâe nemuritoare, căci sînt strecurate în opera literară a unei scriitoare celebre.

Cu decenii în urmă, d-na Juliette Adam şi-a publicat impresiile dintr'o călătorie făcută în Ungaria.

La Budapesta, propaganda nu este o creaţie recentă, provocată de urmările războiului mondial; acolo, propaganda a fost practicată în totdeauna. Românul se naşte poet şi funcţionar. Oligarchul maghiar se naşte propagandist. Şi când „cei în drept" au avut-o la îndemână pe acea distinsă ambasadoare a intelectualităţii franceze, înţelegeţi bine că nu şi-au pierdut vremea şi nici pe ea n'au lăsat-o să şi-o piardă!

Iată, de pildă, un pasagiu din scrierea d-nei Adam:

„Țăranii au pentru magnații lor un devotament extraordinar și o afecțiune mișcătoare. Voi cita două fapte dintr'o mie care mi s'au povestit.

La Jimbolia, un proprietar se lăuda cu bogăția țăranilor săi. El dădea cifre care provocau neîncrederea.

„Voi dovedi ce spun", zise el. Și trimițând să cheme pe primarul unui sat, îi vorbi astfel de față cu amicii săi:

— Sunt nenorocit și nu poți să mă lași în încurcătură; îmi trebue o sută de mii de florini astăseară: adă-mi-i!

— Va fi greu, răspunse primarul; dar voi încerca.

Câteva ceasuri după aceea, țăranii găsiseră banii!"

Intrerupem citatul, ca să-i strigăm autoarei:

— Vai, coniță! Ce repede ți-au întors capul!

O femee atât de inteligentă ca Juliette Adam, n'a băgat de seamă anomalia teribilă pe care o dovedea „faptul dintr'o mie". Magnatul care chiamă pe primar și-i dă un asemenea ordin, și primarul care mărturisește că va fi greu, dar totuși execută ordinul. Și dacă magnatul a făcut rămășagul, firește că el mergea la sigur — căci n'avea nici un motiv să se expue unei înfrângeri — ceiace înseamnă că procedeul era obișnuit. Ce-ar zice d-na Adam dacă i s'ar spune că așa ceva s'a întâmplat în Franța?

Intâiul fapt dintr'o mie nu dovedea bogăția țăranilor, ci halul de sclavie în care trăiau: ajungea un capriciu al proprietarului, exprimat prin autoritățile oficiale, puse la dispoziția lui, pentruca țăranii să facă toate jert-

fele, să scoată bani şi din piatră seacă, numai să scape de urgia pe care ar fi dezlănţuit-o printr'un refuz.

Să mai citez şi exemplul al doilea? E şi mai cu moţ! Il rezum: de astădată magnatul, altul decât cel de mai sus — nici nu şi-a exprimat dorinţa: ţăranii respectivi *au aflat* că are nevoe de 300.000 de florini şi s'au grăbit să-i aducă, ei singuri, deocamdată 120.000, iar după o săptămână restul. Uite-aşa: negru pe alb, în cifre şi în litere!

Autoarea nu ne spune cine i-a comunicat faptul; presupunem că interlocutorul ei cumula calitatea de magnat cu cea de industriaş: mai era şi fabricant de cuie.

Şi d-na Adam crede! Se cunoaşte că-i zice Adam şi nu... Eva!

* * *

Ce păcat că d-na Juliette Adam a îngropat în sufletul ei restul de 998 de cazuri din cele 1000 ce i s'au povestit! Poate că ele ar fi constituit un material propagandistic suficient, care ar fi cucerit cu anticipaţie opinia publică mondială în favoarea sărmanilor optanţi!

E clar ca lumina zilei că magnaţii expropriaţi se gândesc mai mult la suferinţele ţăranilor decât la necazurile lor proprii. Odată pământul luat dela proprietari şi dat ţăranilor, cum vor mai avea ţăranii prilejul să-şi arate „devotamentul extraordinar şi afecţiunea mişcătoare" înregistrate cu atâta respect de d-na Juliette Adam? Nefericiţilor ţărani li s'a su-

primat cea mai importantă funcţiune psihică! Este o grozavă castrare sufletească!

Noi sperăm că ţăranii din Ardeal cari s'au pomenit împroprietăriţi — pe cei rămaşi sub dominaţiunea maghiară i-a ferit Dumnezeu de aşa pacoste! — se vor grăbi să restituie foştilor stăpâni pământul căpătat. Şi bine înţeles, îl vor restitui în mod cu totul gratuit, ba vor da şi din pungă, pentru cheltuielile cerute de formalităţi. D-na Juliette Adam va putea să adauge un post-scriptum hyper-senzaţional la impresiile ei din Ungaria.

*
* *

...Mă tem, totuşi, că d-na Juliette Adam nu se va grăbi de loc să mai scrie acel post-scriptum. Să procedăm deci singuri la complectările necesare :

Cunoscutul om politic francez Charles Benoist a făcut şi el o anchetă în Ungaria, cam în acelaşi timp cu d-na Juliette Adam. Şi Benoist s'a întors din Ungaria cu impresii foarte bune despre unguri; căci şi lui i s'au povestit 1000 de cazuri. Dar Benoist, la rândul lui, a repovestit numai unul. Zice că la o vânătoare, unul dintre cei mai mari magnaţi, mânuind arma în chip imprudent, era să împuște pe unul dintre oamenii cari serveau drept auxiliari.

Magnatul a dovedit o prezenţă de spirit admirabilă, căci, fără să se turbure, a exclamat :

— Unul mai mult sau unul mai puţin, tot atâta face!

Charles Benoist, nefiind atât de liric ca Juliette Adam, înregistrează cu oarecare răceală acest caz foarte demonstrativ. El constată numai că marele magnat şi-a dovedit în acelaşi timp şi sentimentul naţional şi pe cel de clasă: omul care era să cadă victimă, era ţăran, fireşte, dar mai era şi slovac.

Dar Benoist ne mai dă şi altă informaţie : el ne spune cine a „*maghiarizat-o*" (textual) pe d-na Adam: e un anume Pazmandy, care se declara singurul francofil maghiar şi-l „ambeta" pe primul-ministru Koloman Tisza cu interpelări francofile.

Benoist a rezistat manifestărilor francofile ale lui Pazmandy şi nu l'a răsplătit cu o cantitate echivalentă de maghiarofilie. D-na Juliette Adam a căzut în cursă, ca toată lumea.

Charles Benoist constituie o fericită excepţie. De alt-fel, nu este singura. Şi Clemenceau, care la început a luat drept bune luptele pentru libertate ale magnaţilor, a constatat, cu timpul, că ei doreau numai libertatea de-a asupri pe alţii.

Acelaşi lucru cu Björnstjerne Björnson. Invitat, în anul 1907 la congresul interparlamentar care se ţinea la Budapesta, a scris comitetului de organizare:

„In tinereţea mea am iubit şi admirat mult poporul maghiar, atunci când era apăsat şi se plângea amar. Dar pe urmă, după ce l'am studiat de mai aproape şi m'am convins de nedreptăţile pe cari le comite faţă de naţionalităţile cari locuiesc împreună cu el în Ungaria, am început să-i detest şovinismul. Sînt sigur că dincolo de graniţele Ungariei, nu mai e nimeni care să nu aibă aceleaşi sentimen-

te, şi credeţi-mă că, mai curând sau mai târziu, aceste nedreptăţi vor duce Ungaria la pierzanie". — (Citat după cartea „Les luttes des Roumains Transylvains" de G. MOROIANU, editura Gamber, Paris 1933).

Eroii-martiri n'au noroc în tot-d'auna. Am pornit de la o excepţie şi am ajuns la trei *).

---

*) Se pare că şi d-na Juliette Adam cu timpul şi-a schimbat părerile cu privire la stăpânirea maghiară. D. Sever Stoica, în cartea sa „Iuliu Maniu" (Cluj, 1932), amintind acţiunea desfăşurată în presa franceză, prin 1891, de tânărul Stroe Brătianu, fiul lui Dimitrie Brătianu, notează şi acest detaliu: *„A câştigat pentru cauza românească pe propagandista filomaghiară Juliette Adam"*.

De altfel, dacă nu murea Gambetta, cu care Juliette Adam era în legături politice şi literare, ea ar fi putut afla dela dânsul cum stau lucrurile cu magnaţii maghiari.

Gambetta constatase că *„ungurii sînt cei cari, prin violenţa guvernării lor fac să ia naştere chestiunea românească"*. El vedea că *„în orice războiu oriental România era ameninţată fie de-o invazie rusă, fie de-o ocupaţiune austro-ungară"*. In sfârşit, el îi scria lui Ranc, în 1876, că de pe urma complicaţiilor ce se desemnau, îşi închipuia perfect *„o schimbare de frontiere care să permită unirea tuturor românilor în regatul României"*. (Vezi frumosul şi instructivul studiu „Gambetta", al d-lui T. Teodorescu-Branişte, ed. Cultura Naţională).

De sigur, Gambetta — excepţia No. 4 — ar fi îndoctrinat-o pe d-na Juliette Adam cu totul altfel de cât acel Pazmandy! Şi, faţă de aceste idei ale marelui tribun francez, amintim aci admiraţia pe care i-o păstra Kronprinţul Rudolf, cel care era menit să ajungă rege al Ungariei!

Anexa No. 9.
(la pag. 204)

Cenzura maghiară la Viena!

— Interpelarea d-lui deputat G. Grigorovici —

Sub acest titlu „Adevĕrul" dela 18 Iulie 1911 a publicat următoarele:

Cititorii au aflat din telegrame că deputatul socialist român G. Grigorovici a interpelat în Camera din Viena pe ministrul comerţului în privinţa cenzurii pe care guvernul maghiar a început s'o exercite asupra presei româneşti.

Iată textul acestei interpelări:

„La adresa corespondentului din Viena al Adevĕrului, d. Const. Graur, au fost trimise nu de mult, din Bucureşti, sub una şi aceeaşi bandă, suficient francată, câte un exemplar din ziarele: „Voinţa Naţională", „Epoca" şi „Viitorul". D. Graur a primit însă din partea poştei vieneze numai ziarul „Voinţa Naţională", având pe banderolă următoarea adnotaţie în limba maghiară: „S'a scos un exemplar „Viitorul", un exemplar „Epoca". Adnotaţia este iscălită şi stampilată de şeful poştii din gara de Est din Budapesta, lucru ce se vădeşte pe deplin din fotografia ce am onoarea să alătur.

Herrn

Const Graur

IX Lazarethgasse 29

Wien

Kivétetett

1 db Epoca

1 „ Viitorul

S'a întâmplat, aşa dar, următorul lucru: dintr'un pachet expediat din Bucureşti, care pentru a ajunge la Viena, trebuia neapărat să treacă prin Budapesta, s'a furat pur şi simplu, pe drum, de către autorităţile ungureşti, o parte din conţinut. Că în cazul special e vorba de două publicaţiuni, aceasta agravează şi mai mult chestia. Prin procedeul acesta al funcţionarilor unguri, nu numai că s'au răpit două obiecte care aparţineau d-lui Graur, dar s'a comis un atac de cea mai neruşinată specie la drepturile statului independent austriac.

Cele două ziare furate sunt interzise în Ungaria. Bineînţeles că în Austria sunt permise. Şi astfel, prin procedeul acesta, practica re-

GLOECKEL

voltătoare a confiscării ungureşti, s'a introdus în mod indirect şi în Austria, unde este executată de autorităţile maghiare.

Amestecul acesta ne mai pomenit al autorităţilor ungureşti în prerogativele statului austriac, impune cea mai energică protestare. Şi fiindcă stă în autoritatea ministrului comerţului de a face imposibilă repetarea unor astfel de cazuri, îl întrebăm:

Binevoeşte d. ministru al comerţului să-l facă atent în mod energic pe colegul său din Budapesta, că procedeul funcţionarilor dela poşta maghiară constitue o călcare a convenţiei poştale dintre Austria şi Ungaria şi că pe viitor asemenea încălcări ale drepturilor statului austriac nu trebuie să se mai producă?"

La această interpelare a d-lui Grigorovici s'au asociat următorii socialişti: vice preşedintele Camerii Pernerstorfer şi deputaţii: Pittoni, dr. Battisti, Oliva, Seitz, Abram, Max Winter, Polke, Winarsky, Domes, Forstner, Smitka, Bretschneider, Weiguny, Pongratz, Resel, Glöckel.

Ministrul a promis, fireşte, că va studia chestia. Rămâne de văzut dacă, după ce va fi „studiat", va lua şi măsurile cuvenite.

D. Grigorovici a făcut un real serviciu cauzei româneşti prin această interpelare. E vorba aci de o chestie gravă: dacă putem tolera stăpânirii maghiare să-şi întindă şi la Viena tirania împotriva presei româneşti. Un deputat socialist român nu putea sta impasibil faţă de o asemenea îndrăsneaţă încercare. Şi indignarea pe care a provocat-o, în cercurile

CESARE BATTISTI

parlamentare austriace, desvelirea procedeelor maghiare, va fi o lecţie, sperăm, chiar şi pentru puţin simţitoarea oligarchie ungurească.

NOTA :

Pentru cititorii de azi vom spune câteva cuvinte, măcar despre unii din semnatarii acestei interpelări: *Pittoni, Oliva* şi *Battisti* au fost deputaţi socialişti italieni.

Battisti este celebrul martir al cauzei naţionale italiene. Este acela care, părăsindu-şi locul de deputat în parlamentul austriac, s'a înrolat în armata italiană, a luptat contra Austro-Ungariei şi, luat prizonier, a fost executat ca trădător. In timpul activităţii sale socialiste dinainte de războiu, fusese condamnat de 20 de ori de către justiţia austriacă pentru acea activitate.

Pittoni, silit, după întronarea dictaturii fasciste, să fugă din Italia, s'a refugiat la Viena, unde şi-a continuat activitatea socialistă. A murit ca administrator la „Arbeiter Zeitung".

Seitz, crescut într'un institut de orfani, a fost întâi ucenic croitor, apoi elev de seminar, în sfârşit excelent institutor; este actualul fost primar al Vienei, ridicat cu forţa din cabinetul său şi aruncat în închisoare, fără judecată, de oarece nu s'a putut găsi nici un abuz în gestiunea lui de aproape două decenii, pentru ca să fie motiv de proces. (De curând, s'a anunţat că Seitz, arestat în Februarie 1934, a fost eliberat din închisoare, dar că instrucţia deschisă în potriva lui va continua; vezi d-ta, Seitz e acuzat de „înaltă trădare", termen juridic foarte grav, care în limba curentă s'ar traduce: treanca-fleanca!)

Max Winter a fost unul din principalii redactori ai oficiosului socialist „Arbeiter Zeitung". Orator popular foarte gustat de masse.

Domes, lucrător metalurgist. Născut dintr'o familie foarte săracă, şi-a făcut singur o frumoasă cultură li-

terară şi politică. Având mult din temperamentul lui Schuhmeier şi din spiritul de organizare al lui Eldersch, a ajuns curând unul dintre fruntaşii conducători ai proletariatului. In tot timpul războiului a reprezentat sindicatele muncitoreşti pe lângă autorităţile superioare apărând interesele lucrătorilor. In congresul social-democrat ţinut la Viena în zilele cele mai cumplite (1917), a propus o moţiune energică pentru restabilirea imediată a întregii legislaţii muncitoreşti şi pentru demilitarizarea lucrătorilor. Odată cu proclamarea republicii, Domes intră, alături de Abram, Adler, Renner şi Glöckel, în Consiliul de stat care-şi asumă puterea executivă, până la noua organizare a statului. In acest consiliu el a dezvoltat o activitate înţeleaptă şi rodnică, pentru care muncitorimea i-a manifestat o vie recunoştinţă.

Forstner este celebrul deputat birjar (vezi anexa No. 3).

Bretschneider, directorul ziarului „Volkstribüne" care în 1913 a susţinut România în potriva Bulgariei. Pentru acţiunea lui socialistă a suferit condamnări.

Resel a suferit 13 condamnări pentru acţiunea socialistă.

Glöckel, institutor socialist, înainte de războiu i s'a luat catedra din cauza acţiunii socialiste. După războiu, în guvernul socialist, a fost ministru al instrucţiei publice şi a realizat o reformă a învăţământului, care a făcut mare impresie în lumea didactică din toate ţările. Roadele bine-făcătoare ale reformei lui Glöckel le-a constatat şi savantul scriitor H. Sanielevici, însărcinat de ministerul instrucţiei publice să studieze chestiunea la faţa locului.

Despre *Pernerstorfer* am avut prilejul să vorbim în cuprinsul acestor pagini.

Anexa No. 10.
(la pag. 205)

Mintea penultimă a contelui Bethlen

3 Decembrie, 1932

Agenţiile telegrafice ne-au înştiinţat că d. Bethlen, fostul prim-ministru şi dictator al Ungariei, şi-a publicat, în două volume, discursurile politice rostite în anii din urmă. Trebuie să fie o lectură extrem de interesantă, de care însă, din nefericire, nu vom avea parte, pentru simplul cuvânt că, spre regretul nostru, nu ştim ungureşte. D. Bethlen îşi împodobeşte însă discursurile şi cu o importantă prefaţă, din care ziarele germane reproduc fragmente destul de copioase. Telegraful ne-a informat şi în această privinţă. Dar textul forţamente laconic al telegramelor ne-a pus în uimire. Pentru ca Bethlen să spuie în adevăr tot ce i se atribuie şi exact aşa cum i se atribuie, el ar trebui să fie în acea stare de spirit care la noi se cheamă „mintea românului cea de pe urmă". Am aşteptat deci să putem citi noi înşi-ne părţile apărute în traducere, ca să ne dăm seama de situaţie. Şi acum putem spune, în cunoştinţă de cauză, că este ceva din ce-au a-

firmat recenzenţii telegrafici, dar nu e chiar aşa cum au înţeles ei. De altfel, lucrurile austro-ungare au fost în totdeauna şi sunt şi astăzi atât de complicate!

Pasagiile pe cari le-am găsit în ziarele nemţeşti, se referă în primul rând la politica Ungariei dinainte de războiu faţă de naţionalităţile subjugate. Şi, coincidenţă aproape simbolică: fragmentul acesta a fost pus sub ochii cititorilor respectivi, exact în ziua în care populaţia românească din Ardeal sărbătorea dezlipirea de Ungaria şi alipirea la România! Şi coincidenţa e cu atât mai sugestivă, cu cât d. Bethlen recunoaşte pur şi simplu că politica Ungariei a fost greşită, că ea n'a făcut ce trebuia ca să evite catastrofa, că din potrivă, a precipitat-o şi chiar a înrăit-o. Există nuanţe şi în dezastru.

Şi contele Bethlen se miră: cum de nu s'au prevăzut toate acestea?

Iar noi ne mirăm de mirarea d-lui conte; dacă d-sa n'ar fi o persoană atât de simandicoasă, l'am întreba, în limbajul cel mai neprotocolar:

— Dar unde ai fost, nenişorule? Ce păşteai d-ta pe vremea când stăpânitorii Ungariei băgau în puşcărie tocmai pe cei cari, prevăzând aceste lucruri, se socoteau datori s'o şi spuie?

Căci pe d. Bethlen, magnatul transilvănean, noi l'am cunoscut şi înainte de războiu. E adevărat că n'a fost la cârmă. Personagiu cu o destul de modestă situaţie, el se afla în opoziţie; dar opoziţie de dreapta, de extrema dreaptă. El nu cerea suprimarea nedreptăţii, ci a-

gravarea ei *). El nu poate — ca un Oscar Iaszi, ca un Michael Karolyi, — să se scuture de răspunderea dezastrului, datorit celor cari au fost la cârma Ungariei. El are toată răspunderea guvernărilor trecute, deşi nu s'a împărtăşit din deliciile inerente lor. (E drept că s'a despăgubit straşnic după războiu).

* * *

Astăzi d. Bethlen *începe* să vadă clar—pentru trecut. Nu e prea de vreme. Poate că n'ar fi nici prea târziu pentru o sinceră îndreptare pe calea cea bună. Iată cum se prezintă astăzi în ochii d-sale situaţia de odinioară, — am zice: iată cum o *post-vede* astăzi:

„Dacă, începând dela 1867, am fi recurs măcar la o sutime din lupta compatibilă cu ordinea corectă şi cu tratamentul egal, în cazul acesta IN 1914 PROBLEMA NAŢIONALITĂŢILOR IN ESENŢA EI, AR FI FOST REZOLVATĂ, iar vecinilor noştri nu prea le-ar mai fi convenit să dezlănţuie războiul".

Lăsăm la o parte amănuntul că războiul a fost dezlănţuit nu de vre-un vecin al d-lui Bethlen, ci de vecinul... nostru: celebrul ulti-

---

*) In „La Transylvanie Roumaine", de prof. Silviu Dragomir, citim:

„In fruntea mişcării destinate să paralizeze viaţa culturală şi economică a românilor din Transilvania, se găsea contele Stefan Bethlen care vroia să salveze cu orice preţ dominaţiunea ungurească. In 1907 el spunea:

— *Aceasta e datoria generaţiei noastre şi chiar datoria ei supremă, căci generaţiile viitoare nu vor mai fi în stare s'o facă. Noi sîntem ultimii, absolut ultimii cari putem împlini această datorie, şi, dacă n'o facem, vom pierde lupta pe viaţă şi pe moarte care a început între români şi noi".*

matum şi declaraţia de războiu au fost adresate nu Austro-Ungariei de către Serbia, ci vice-versa. Privirea d-lui Bethlen nu s'a exersat încă destul în sfredelirea trecutului: Ne mulţumim şi cu cât a reuşit să prindă, deocamdată.

Deci, d. Bethlen recunoaşte vina stăpânirii maghiare care *ar fi putut*, în cursul atâtor decenii, să facă o apropiere între naţionalităţi, să vindece cu totul sau măcar în bună parte rana de care suferea organismul de stat maghiar şi astfel să evite nenorocirea sau măcar s'o îndulcească.

In această ultimă privinţă contele spune:

„In loc de toate acestea (măsurile preconizate în citatul de mai sus) apărem astăzi în ochii lumii ca asupritori ai popoarelor şi sântem socotiţi că ne-a ajuns pedeapsa meritată. Asta i se poate întâmpla numai unei naţiuni care n'are simţul exact al realităţii vieţii, unei naţiuni a cărei inteligenţă aleargă după chimere, se luptă cu morile de vânt ŞI E GATA SĂ JERTFEASCĂ ADEVĂRATUL INTERES NAŢIONAL UNEI VANITĂŢI NAŢIONALE FĂRĂ MARGINI!

„Cei cinci-zeci de ani de pace NOI NU I-AM FOLOSIT CA SĂ REGULĂM CHESTIUNEA NAŢIONALITĂŢILOR cel puţin în trăsăturile ei principale şi să SALVĂM INTERESELE VITALE PRIMEJDUITE ALE POPORULUI NOSTRU.

„Ocazia pierdută NU SE MAI INTOARCE NICIODATĂ".

Acestea le spune astăzi fostul prim ministru al Ungariei de după războiu. El crede că dacă predecesorii săi ante-belici făceau altă politică faţă de naţionalităţi, războiul ar fi fost evitat; şi chiar dacă războiul tot ar fi venit şi chiar dacă el s'ar fi isprăvit tot cu înfrânge-

rea — chiar şi în cazul acesta situaţia Ungariei ar fi fost mai bună decât este acum: ea n'ar fi apărut în ochii lumii ca un asupritor pe care l-a ajuns pedeapsa meritată, ci ca un neam nobil căruia i s'a întâmplat o nenorocire şi deci merită simpatie şi sprijin.

* * *

Care a fost deci greşala? A fost că nu s'au prevăzut lucruri elementare. D. Bethlen scrie:

„A trebuit să vedem (dela 1907 la 1914) cum, an cu an, sporeau primejdiile, cari, în domeniul problemei naţionalităţilor, preziceau o mare răfuială.

„ORICE OM POLITIC CLAR-VĂZĂTOR AR FI TREBUIT SĂ-ŞI DEA SEAMA că, mai curând sau mai târziu, se va întreprinde un atac concentric contra Monarchiei şi contra Ungariei, pentru a le îmbucătăţi teritoriul şi că, DUPĂ LICHIDAREA TURCIEI, NOI VOM VENI LA RÂND".

Cum am spus, d. Bethlen greşeşte când crede că dezastrul n'a fost prevăzut. S'au găsit, şi înlăuntrul graniţelor ungare şi dincolo de ele, oameni cari au văzut şi au spus. Pe clarvăzătorii din ţară, guvernele maghiare i-au băgat în puşcării, în mod regulat şi cu toată promptitudinea: amintim pe luptătorii din sânul naţionalităţilor şi pe socialiştii maghiari. Pe clar-văzătorii de peste graniţă, — cum era, de pildă, un Scotus Viator, — şoviniştii unguri i-au înjurat trivial şi violent, punându-le în vedere că Ungaria n'are nevoie de inspectori ai umanităţii — şi toate câte se mai spun în asemenea împrejurări: dicţionarul respectiv e acelaşi pretutindeni.

Ludo Hartmann, un foarte de seamă istoric austriac, şi-a stricat gura, ani de zile, prevenindu-şi compatrioţii din întreaga monarhie (deci şi pe şoviniştii maghiari):

— Băgaţi de seamă, striga el, că după lichidarea Turciei ne vine şi nouă rândul, căci — dacă altă dată existenţa Austriei răspundea unei trebuinţi europene — astăzi Europa nu mai are nevoie de noi! Pentru ultima dată Hartmann a spus-o într'un lung articol publicat în „Frankfurter Zeitung" *după* atentatul dela Saraievo şi înainte de celebrul ultimatum care a dezlănţuit războiul. A spus'o deci, în momentul suprem: era ultima clipă în care „cei în drept" se mai puteau întoarce de pe povârnişul catastrofal. Dar n'au ţinut de loc să se întoarcă.

Hartmann era şi mai clar-văzător de cât Bethlen, pentru că el a „clar-văzut" de pe atunci, cu preciziune matematică, ceea ce Bethlen reuşeşte, cu oare-care aproximaţie, să vadă acum, după un deceniu şi jumătate de când lucrul s'a întâmplat. Dar toţi Bethlenii de atunci, împreună cu însuşi Bethlenul acesta, îl bombardau pe bietul Hartmann cu codul manierelor celor mai neelegante (Se zice că înjurăturile ungureşti sînt şi mai substanţiale de cât ale noastre).

* * *

De altminteri, Ludo Hartmann n'a fost deschizătorul drumului. El era fiul lui Moritz Hartmann, poetul revoluţionar, — traducător

al lui Petöfi — care încă de la 1848, şi de atunci în colo mereu, toată viaţa, a spus cam aceleaşi lucruri, adesea în versuri. Pe atunci, la nemţi, poezia politică era în mare înflorire. Şi Hartmann, în poeziile lui, compara Austria cu o Bastilie, — „Bastilia popoarelor" — în care tăcerea morţii e întreruptă numai de zuruitul lanţurilor; sau spunea că Austria este o corabie de robi care neapărat se va sfărâma de-o stâncă — și atunci robii se vor elibera cu toţii. Bine înţeles, Hartmann şi-a plătit avântul poetico-politic cu închisoarea şi exilul.

Dar avem înaintea noastră celebra carte anonimă: „Austria și viitorul ei". Exemplarul nostru este din a doua ediţie, tipărită în 1843 (la Hoffmann și Kampe, Hamburg, editura „subversivă" a timpului: îl edita şi pe Heine!) In această carte se vorbeşte, cu atâţia ani încă înainte de revoluţie, despre dezagregarea Austriei şi despre viitorul ei primejduit, din cauza asupririlor de clasă şi de neam — şi se cer, cât nu e prea târziu, toate măsurile de îndreptare; chestiunea era, de pe atunci, perfect lămurită. Cu toate confiscările — sau poate din cauza lor — cartea anonimă a avut un succes enorm; exemplarele, introduse prin contrabandă, erau citite cu pasiune şi provocau discuţii aprinse. Succesul a sporit când s'a ştiut cine e autorul: baronul Andrian-Werburg, un aristocrat, înalt demnitar și pe lângă asta om serios și cum se cade!

Este adevărat că şi Moritz Hartmann şi autorul întâi anonim vorbesc de *Austria*. Dar a-

ceastă denumire cuprinde şi Ungaria, căci dualismul nu se înfăptuise încă. Prin întemeierea dualismului, s'a făcut dintr'o Austrie, două — aşa cum cavalerii bâlciurilor fac dintr'un franc doi; iar dacă totuşi s'a schimbat ceva în Ungaria — s'a schimbat în mai rău. O numeroasă pleiadă de mari talente, de frumoase energii şi de suflete altruiste s'a jertfit zadarnic.

Rezultatul a fost acela pe care cu atâta limpezime şi hotărîre îl mărturiseşte astăzi d. Bethlen.

*
* *

D. Bethlen regretă deci că, în intervalul de la 1867 până la 1914, nu s'a rezolvat problema. De sigur, timp ar fi fost din belşug. Şi ori cât de inutil ar fi să mai scormonim trecutul — căci mortul dela groapă nu se întoarce — noi, exprimând d-lui Bethlen cele mai călduroase felicitări postume pentru fie şi tardiva-i înţelepţire, ţineam să ştim *în ce sens ar dori d-sa astăzi ca problema să fi fost rezolvată atunci.* Am citit deci până la capăt fragmentele de prefaţă.

Şi, vai! ce deziluzie. nouă-nouţă! Iată o mostră:

„Astăzi menţinerea naţiunei ungare atârnă de faptul DACĂ EA VA FI IN STARE SĂ-ŞI ASIGURE DIN NOU STĂPÂNIREA asupra teritoriilor situate între Carpaţi, Dunăre şi bazinul Tisei. Cu actualele graniţe geografice ale Ungariei naţiunea va pieri, dacă nu va fi în stare SĂ-ŞI INTINDĂ DIN NOU DOMINAŢIUNEA ŞI ASUPRA UNOR ASTFEL DE TERITORII, fără de care existenţa sa independentă asi-

gurată şi continuarea existenţei sale în viitor nu este imaginabilă.

Graniţele Ungariei ciuntite nu pot garanta nici o existenţă politică independentă şi nici o existenţă economică independentă pentru un timp mai îndelungat. Naţiunea se află pusă în faţa unei probleme, pe care trebue s'o soluţioneze cu preţul oricărei jertfe, căci altminteri ea va dispărea".

Va să zică în aceeaşi prefaţă d. Bethlen recunoaşte păcatele trecutului pe cari le blestemă cu un impetuos elan de auto-flagelare, şi moare de o singură dorinţă: dorinţa fierbinte de a putea să păcătuiască iarăşi, cu aceeaşi negrăită voluptate. In loc să se gândească la un mijloc de înţelegere cu popoarele vecine pentru ca, în prietenie deplină, să se ajute cu toatele — veritabilul oligarch maghiar ţinteşte pur şi simplu să-şi întindă din nou dominaţiunea „asupra unor astfel de teritorii"! Şi cu câtă candoare o spune! D. Bethlen, cu experienţa teribilă pe care a putut s'o adune şi cu situaţia-i personală atât de formidabil sporită, a rămas tot la ce-a învăţat de copil şi de tânăr. D. Bethlen vrea să repare corabia şi s'o încarce iar cu robii Bastiliei austriace.

Au procedat cam arbitrar — din punctul de vedere al folklorului românesc — cei cari, o clipă, i-au atribuit d-lui Bethlen „mintea românului cea de pe urmă". Dar nu face nimic: va veni ea şi aceea!

Cotoiul nu este încă pe deplin călugărit.

Anexa No. 11.
(la pag. 287)

Marele scandal din Delegația austriacă

— Aehrenthal dovedit falsificator; Masaryk învinuit de trădare —

Viena 31 Octombrie, 1910.

Dezbaterile Delegațiunii austriace păreau asigurate de o liniște deplină în toată desfășurarea lor, când de odată izbucni un scandal monstru, care în orice altă țară ar fi avut consecințe extrem de serioase. Și era firesc ca scandalul să izbucnească în această sesiune a Delegației, convocată pentru regularea definitivă a anexării Bosniei și a tuturor chestiilor în legătură cu acest act politic, întemeiat nu numai pe samavolnicii fățișe, dar și pe o serie infinită de murdării ascunse.

In timpul crizei respective, istoricul Friedjung, om foarte apreciat pentru meritele lui științifice, dar cu totul sub influența lui Aehrenthal, a publicat un studiu în care afirma, sprijinit pe documente, că deputații sârbo-croați din monarhia austro-ungară, cari se agitau cu acel prilej, sînt plătiți de guvernul

din Belgrad. Se înţelege dela sine că această acuzare era de o gravitate extremă şi punea pe cei vizaţi într'o situaţie oribilă, căci nu-i arăta numai ca infideli statului, dar şi ca vânduţi altui stat, ceea ce se pedepseşte cu moartea! Ei nu puteau rămâne indiferenţi. Dădură deci în judecată pe Friedjung şi dovediră că acuzările sunt false. Insuşi Friedjung, incapabil să-şi menţie aserţiunea, recunoscu falsitatea documentelor pe cari se întemeiase, şi declară că fusese indus în eroare.

Pentru un istoric care trebuie să aibă o pricepere specială a documentelor, lucrul era foarte ciudat; în tot cazul, chiar şi un om care nu s'ar bucura de o atât de înaltă situaţie ştiinţifică, nu poate, în mod normal, să comită uşurinţa de a lansa asemenea acuzaţii. Era deci evident că sub această penibilă afacere se ascunde şi altceva de cât o simplă eroare „ştiinţifică" a unui savant pripit, şi că ne aflăm în faţa unui fals voit, făcut probabil nu chiar de Friedjung ci de altul, dar asta e indiferent — în vederea unor anume rezultate pozitive.

Un om pe care chestiunea l'a pasionat cu deosebire, este profesorul Masaryk de la Praga, deputat ceh şi, în această calitate, membru şi al Delegaţiei. El s'a dus deci şi la Agram şi la Belgrad, a făcut o anchetă amănunţită şi a reuşit să descopere firul întregei afaceri.

Documentele întrebuinţate de Friedjung au fost plăsmuite în cancelaria legaţiei austro-ungare din Belgrad, din ordinul şi sub ochii

contelui Forgach, ministrul respectiv, care fireşte se supunea şi el ordinului lui Aehrenthal. Nu vom intra în toate amănuntele chestiunii, căci ele ca atari n'au interes pentru cititorii noştri. E destul să dăm rezultatul general, care e cel indicat mai sus. Cît despre Masaryk, el nu este un panslavist fanatic, orbit de şovinizm. Masaryk este un savant cu o reputaţie universală, un om politic moderat, atât de obiectiv în cât în parlament se găseşte izolat chiar printre conaţionalii lui cehi, şi mai presus de toate e un om drept, care nu odată a intervenit în favoarea celor năpăstuiţi, indiferent de naţionalitate.

Tocmai de aceea chiar şi slavii fanatici, cînd au văzut că Masaryk se ocupă de chestiune, nu s'au mai amestecat şi ei, ci l'au lăsat să lucreze singur, ştiind bine că rezultatul le va fi favorabil şi că Masaryk va avea mai multă autoritate morală pentru a-l da pe faţă.

Şi acest rezultat Masaryk l'a adus în faţa Delegaţiei, arătând cum, sub auspicii oficiale, s'a urmat o politică de falsuri grosolane, cu ajutorul indivizilor celor mai decăzuţi cari, în schimbul unei plăţi, sînt gata să compromită de moarte oameni şi popoare, satisfăcând interesele mărunte ale celor puternici.

Expunerea lui Masaryk a făcut o impresie adâncă, de şi în trăsături generale se ştia de mult cum stau lucrurile. Masaryk a somat pe Aehrenthal să-l dezmintă, să primească discuţia, ca să aibă şi el prilejul să-şi dovedească afirmările, şi astfel să se facă lumină deplină.

Bine înţeles, Aehrenthal nu putea răspunde,

pentru că-l ştia pe Masaryk bine înarmat şi deci a vrut să treacă pur şi simplu asupra chestiunii. Delegatul social-democrat dr. Renner a intervenit, cerând şi el limpezirea desăvârşită. Pe când afacerea se afla în stadiul acesta, Masaryk comite o greşeală de tact care furnizează lui Aehrenthal o admirabilă diversiune. Anume: Masaryk telegrafiază lui Miliukow, directorul ziarului rusesc „Reci", arătându-i cum l-a interpelat pe Aehrenthal şi ce-a spus în interpelare. Fireşte, în aceeaşi zi se cunoaşte la Viena textul telegramei, text care, de altfel, după afirmarea lui Masaryk, este şi el falsificat, în ce priveşte nuanţele de exprimare.

Aceasta furnizează lui Aehrenthal o armă excelentă, pentru ca pe de o parte să înlăture adevăratul fond al discuţiei şi pe de altă parte să-l învingă foarte lesne pe Masaryk, sub cuvânt că a săvârşit o trădare adresându-se presei străine: a dovedit astfel că lucrează mână în mână cu Rusia împotriva monarhiei austro-ungare.

Ce zice Masaryk?

— Eu nu m'am adresat ziarului „Reci"; m'am adresat personal directorului Miliukow, care e profesor ca şi mine, cu care sînt în relaţii ştiinţifice şi care în chestiile balcanice a scris o carte în senzul propriilor mele vederi. Dacă Miliukow a crezut nimerit să publice telegrama, îl priveşte; dacă printr'o fatalitate, textul apărut se dosebeşte puţintel de propriul meu text, lucrul poate să mă supere pe mine, ca autor, nu pe alţii. Esenţialul e

că nu mai merge azi cu principiul ruginit că de îndată ce ai publicat ceva într'un ziar străin, implicit ai trădat patria. Patria o trădează falsificatorii, nu cei cari denunţă falsul. Eu sunt convins că am făcut un serviciu patriei denunţând infamele plăsmuiri, făcute de autorităţi dintre cele mai înalte.

*
* *

Inainte de toate să vedem dacă are dreptate profesorul Masaryk atunci când afirmă că a făcut un serviciu statului adresându-se lui Miliukow — sau ziarului acestuia, căci nu prea vedem nuanţa — ori au dreptate duşmanii profesorului, când, pe temeiul „principiului ruginit", îl acuză de trădare (brrr !).

Ca să nu intrăm în dezvoltări teoretice, vom lua un exemplu concret. Mă rog: d. Take Ionescu al nostru este sau nu este un trădător faţă de România ? De sigur, d. Take Ionescu ar putea să întrebe, ca nenea Amza din „Microbii Bucureştilor":

— Alt par-egzamplu nu puteai găsi?

Fapt e că, aici la Viena, nu pot dibui alt „par-egzamplu". Pe acesta îl am, fiindcă mi l'am notat de mult, în vederea unei lucrări de istorie politică. Şi deoarece s'a ivit cazul Masaryk, intervin şi eu cu cazul Take Ionescu. Iată de ce, fără alte introduceri, intru, sau mai bine zis dau buzna în materie:

In şedinţa dela 14 Martie 1888 a Camerii române — era în toiul ultimelor lupte pentru răsturnarea „vizirului" Ion Brătianu-tatăl — d. Take Ionescu, într'un discurs fulminant, po-

menește de o telegramă din București apărută în marele cotidian „Times" din Londra.

De aici, o colecție de întreruperi, apostrofe și riposte, din cari extragem:

D. ministru al Cultelor și ad-interim la Interne, C. NACU. — Cine este autorul ?

D. TAKE IONESCU. — Depeșa este publicată în toate jurnalele, eu o citesc din jurnalul „Times", care a avut-o prin agenția „Reuter".

D. ministru de finanțe D. A. STURDZA. — Depeșă fabricată de Dv. !

D. TAKE IONESCU. — Depeșile MELE, d-le ministru, NU PLEACĂ DIN BUCUREȘTI CI DIN VIENA.

D. ministru de externe M. PHEREKYDE. — Vă încredințez că această depeșă n'a plecat din biroul nostru telegrafic.

D. TAKE IONESCU. — Nu cunoaște d. ministru de finanțe agenția „Reuter" ?

D. ministru de finanțe D. A. STURDZA. — Nu cunosc, dar știu că toate corespondențele din „Times" sânt ale d-tale.

D. TAKE IONESCU. — TOATE DEPEȘILE MELE SÂNT DIN VIENA, și știți de ce? fiindcă mi le refuză la telegraf aci ! TRIMIT UN OM LA PREDEAL ȘI DĂ DEPEȘILE DE ACOLO; câștigați 4 ore, d-le ministru! Dar repet: *această* depeșă este datată în București (întreruperi). Nu vă faceți că nu înțelegeți, că nu pricepeți ! Nu este destul să spuneți că această depeșă nu a plecat din București ; trebue să mai declarați că ceeace este în această depeșă este neadevărat.

D. Take Ionescu, nu numai om politic și om de guvern, dar înainte de toate mare jurist, a mărturisit deci în parlament — și s'a înregistrat în „Monitor", — că d-sa trimitea oameni peste graniță pentru ca, de acolo, să comunice

presei străine ştiri, a căror răspândire guvernul român o socotea primejdioasă, de vreme ce vroia s'o împiedice. Guvernul român, guvernul unui stat naţional-unitar, care în materie de naţionalism şi patriotism se credea îndreptăţit să se arate mai exigent decât Austria, s'a văzut silit să suporte procedeul de bravare al d-lui Take Ionescu, opozantul *pur sang* de atuncea, căci nu trecuse încă pe la guvern; ba se declara chiar om *prea mândru* ca să aspire la un portofoliu ministerial.

Cred că n'aş face rău să-i comunic profesorului Masaryk epizodul acesta din viaţa politică românească: ar fi un puternic argument în favoarea punctului său de vedere.

* * *

Fireşte, dacă sînt unii cari susţin punctul de vedere al lui Masaryk, alţii îl combat, şi astfel întreaga discuţie, foarte înveninată şi foarte violentă, se învârteşte în jurul chestiei dacă Masaryk este sau nu este trădător; iar adevărata chestie, a falsurilor săvârşite, a fost scoasă de pe tapet. In ori-ce caz, Aehrenthal e încântat de o diversiune atât de bine-venită, ca de comandă.

Dacă ţinem seama de această diversiune, sântem şi noi tentaţi să spunem că are dreptate „Arbeiter Zeitung" când afirmă că Masaryk a comis o imensă greşală de tact. Indiferent de legăturile personale cu Miliukow, n'avea nici un zor să-i telegrafieze, pentru că acesta în tot cazul avea să afle, cu câteva

ceasuri mai târziu, din telegramele ziarelor, ce s'a discutat în delegaţia austriacă.

Vezi că, în politică, nu e destul să fii om de ştiinţă şi om de treabă, să ai convingeri şi idei, ci mai trebue — ba trebue chiar în primul rând — să fii... om politic, să ai tact, să-ţi calculezi exact toate mişcările *).

Nu-i vorbă, înfrângerea lui Masaryk nu e definitivă. El nu va pierde nimic din prestigiul lui, pentru că şi cei mai înverşunaţi adversari îşi dau perfect seama că acuzarea de trădare e un moft. Pe când falsurile lui Aehrenthal sunt reale. Dar vorba e că pentru moment toţi politicianii de duzină cari trăesc în, din, prin şi în jurul guvernului, urlă împotriva lui Masaryk. Glasul lui, care e glasul dreptăţii, este acoperit de al celor interesaţi ca şi de al celor inconştienţi **).

---

*) Faptele petrecute de atunci încoace şi acţiunile extraordinare săvârşite de Masaryk au dovedit că el este om politic, are tact şi ştie să-şi calculeze mişcările, aşa că n'avea nevoe de sfaturile pe cari i le dădea „Arbeiter Zeitung" şi la cari ne-am asociat şi noi.

Am socotit interesant să dăm cu titlul de curiozitate istorică articolul acesta care arată un detaliu din desfăşurarea acţiunii de-o viaţă întreagă a lui Masaryk şi una din variaţiunile atmosferice în cari el şi-a efectuat acţiunea.

**) E de remarcat că în acest articol nu se pomeneşte nimic despre cele spuse de Masaryk cu privire la Franz Ferdinand. Consemnul privitor la delictul de lèse-majestate era tot atât de valabil pentru corespondenţii străini, ca şi pentru ziariştii austriaci.

Anexa No. 12.
(la pag. 300)

Socialiştii austriaci
şi participarea României la războiul balcanic

In capitolul *„Austria şi România în 1913"*, am arătat care a fost atitudinea Austro-Ungariei faţă de participarea României la războiul balcanic. La Ballplatz s'a practicat ceea ce baronul Chlumecky — fără nici o intenţie pejorativă — a denumit *diviziunea muncii:* Austria a susţinut Bulgaria, Germania a susţinut România, astfel că România şi Bulgaria îşi scoteau ochii... pour le roi de Prusse.

Nu se ştia că dezacordul dintre Austria şi Germania era numai aparent, că în realitate el a fost *combinat,* aşa cum arată azi baronul Chlumecky, autorul — sau unul din autorii — termenului technic „diviziunea muncii", căci cu *această* aplicare termenul poate fi socotit ca nou.

Socialiştii austriaci nu ştiau nici ei ce se ascunde sub politica lui Berchtold. O luau aşa cum *părea să fie,* — şi o combăteau. Astfel, pe când Berchtold susţinea Bulgaria, socialiştii

austriaci au preferat România, și au susținut-o.

Acesta era faptul, şi faptul acesta l-am relatat zilnic, — prin telefon, prin telegraf şi prin poştă, după caz, — pe măsură ce el se manifesta într'un fel oarecare, cu prilejul activității politice, intense şi multilaterale, a socialiştilor austriaci.

Voiu reproduce aici, ca probă, două texte din tot ce am trimes atunci: un articol din „Volkstribüne" oficiosul săptămânal al social-democrației *vieneze* (cotidianul „Arbeiter-Zeitung" era oficiosul întregei social-democrației austriace) și rezumatul unui articol din „Kampf", revista teoretică a partidului social-democrat austriac.

Iată articolul din „Volkstribüne", aşa cum a apărut în „Adevĕrul" cu data de 28 Iulie 1913 :

„Conferința din Bucureşti a început, nu fără succes, OPERA EI PACIFICATOARE. Primul rezultat a fost că după o scurtă deliberare s'a hotărît suspendarea ostilităților pe cinci zile. Marți la amiază s'au isprăvit aceste cinci zile şi ar fi urmat ca ostilitățile să reînceapă, însă grație influenței României suspendarea lor s'a mai hotărît încă pentru trei zile. Termenul scurt arăta cât de puțină încredere aliații acordă Bulgariei, care, pe neașteptate, prin trădare, a pornit războiul. Tocmai având în vedere această stare de spirit, această suspiciune a aliaților, suspendarea ostilităților pe opt zile înseamnă UN SUCCES AL DIPLOMAȚIEI ROMANE CARE A ŞTIUT SĂ SE SUSTRAGĂ SFATURILOR PERFIDE ŞI NEGHIOABE ALE DIPLOMAȚIEI VIENEZE.

„Ca să arătăm cât de puțin cererile Bulgariei aveau de-a face cu dreptatea, redăm dintr'o gazetă vieneză următoarele expuneri:

„Vechiul regat bulgar avea înainte de războiul contra Turciei 96.345 km. pătrați și ceva peste patru milioane locuitori, Serbia avea 48.550 km. pătrați și aproape trei milioane locuitori, Grecia avea 64.657 km. pătrați și două milioane jumătate locuitori, România avea 131.000 km. pătrați și peste șase milioane locuitori. După războiu, Bulgaria voia cu orice preț să devie un stat de 183.000 km. pătrați cu aproape șapte milioane locuitori. România cerea o mărire de teritoriu de 3000 km. pătrați și aproape 300.000 locuitori, Serbia 36.000 km. pătrați și aproape un milion locuitori. Grecia și Serbia erau înțelese, înainte de războiul cu Bulgaria, ca aceasta să aibă 157.000 km. pătrați și 6.600.000 locuitori, pe când Serbia și Grecia împreună ar fi avut 170.000 km. pătrați și șapte milioane jumătate de locuitori. După actualul războiu, România, Grecia și Serbia vor căuta să micșoreze porția Bulgariei cu cel puțin 20.000 km. pătrați și cu locuitorii respectivi.

„După cum se vede, Bulgaria, cu toată înfrângerea, mai rămâne cu un profit însemnat. Dar putem să ne și dăm seama de ce România — cu toate sfaturile perfide ale diplomației austriace — a trecut de partea celor doi aliați: EA PUTEA SĂ SE AȘTEPTE LA ORICE DE LA O MĂRIRE EXAGERATĂ A BULGARIEI, AVÂND IN VEDERE POLITICA BRUTALĂ ȘI LIPSITĂ DE SCRUPULE A ACESTEIA. *Austria are ca singură țintă înjosirea și îngenunchiarea Serbiei. Deabia acum aflăm că războiul actual se datorește Austriei; aceasta, ca să poată împinge pe bulgari la luptă contra Serbiei, a căutat să reție România de-a întreprinde ceva contra Bulgariei și i-a promis că*

la îmbucătăţirea Serbiei va putea lua bucata de teritoriu pe care o va pofti. In acelaş timp Austria a promis Bulgariei că va ţine în loc România. Numai astfel se explică procedarea extrem de îndrăsneaţă a Bulgariei".

Acesta este articolul din „Volkstribüne". El n'are nevoie de comentarii. Şi ca să se ştie ce importanţă avea ziarul acesta — oficiosul organizaţiei vieneze a social-democraţiei austriace — vom spune că a fost întemeiat de Schuhmeier, sub auspiciile căruia a apărut până la moartea acestuia, şi că ultimul articol scris de Schuhmeier, în ajunul morţii, a fost pentru „Volkstribüne".

*
* *

Acum, iată şi rezumatul articolului din „Kampf", rezumat apărut în „Adevĕrul" cu data de 1 August 1913:

Otto Bauer este cel mai de seamă teoretician al partidului social-democrat austriac. Dar el ia parte şi la lupta politică a partidului său, şi graţie însuşirilor lui deosebite, este socotit de mulţi ca urmaşul lui Adler la şefie.

Va interesa deci pe cititorii noştri să cunoască mai de aproape părerile lui Otto Bauer despre acţiunea României în războiul balcanic, păreri pe cari corespondentul nostru din Viena ni le-a comunicat telegrafic la timp.

Avem înaintea noastră numărul pe August al lui „Kampf", revista teoretică a social-democraţiei austriace. In primul articol Otto Bauer face o amănunţită analiză a cauzelor şi consecinţelor celui de al doilea războí balcanic. Şi chiar dela început el înlătură concepţiile sentimentalo-morale, cari denotă naivitate la unii şi făţărnicie la alţii.

„Pentru presa austriacă — zice Bauer — al doilea război balcanic a fost un obiect de indignare morală. Ea a însoţit cu blestemele ei „războiul fratricid" dintre aliaţi şi „iureşul hoţesc" (Raubzug) al României. Dar cu vorbe morale nu se muştruluește istoria. Mai rodnic ne pare să iscodim adevăratele conflicte de interese care au împins la hotărîrea prin sabie".

După ce examinează cauzele războiului dintre aliaţi, autorul face istoricul politicei externe a României, arătând zvârcolirile ei seculare între Austria şi Rusia. „România trebui să plătească cu pierderea unei provincii, ajutorul dat de ea ruşilor în războiul cu turcii". *In schimb primi Dobrogea.*

Ce însemnătate are aceasta din urmă pentru România?

Cităm textual:

„...Stăpânirea Dobrogei are pentru România cea mai mare însemnătate. Ea este o necesitate economică. Printr'însa România ajunse la mare. Portul ei maritim Constanţa este pe teritoriul Dobrogei. Pe de altă parte însă, această stăpânire procură României un nou duşman. Ea trebui **să se teamă că Bulgaria se va folosi de un prilej favorabil, ca să-şi dezrobească conaţionalii din Dobrogea de sub stăpânirea română. Şi nu era uşor de apărat Dobrogea. Căci această creaţiune artificială a diplomaţilor congresului din Berlin — regatul român fără Basarabia românească, dar cu Dobrogea bulgară, — n'are faţă de Bulgaria nicio graniţă naturală, iar cetatea Silistra trecea drept cheia teritoriului în litigiu. Şi astfel** grija Dobrogei hotăra de politica României. EA O SILI **să se apropie şi mai strâns de Austria, care nu putea dori nici ea ca Dobrogea să revie Bulgariei, făcând-o pe aceasta vecina Rusiei.** DAR O SILI **deasemenea să sprijine Turcia contra Bulgariei, pentru ca nu cumva pe ruinele Turciei europene să se ridice o Bulgarie mare, destul de puternică pentru a ameninţa România în proprietatea Dobrogei".**

Din această expunere, atât de clară, reiese că Otto Bauer recunoaşte fatalitatea acţiunei României, dar le dă şi bulgarilor dreptate din punctul lor de vedere, întrucât el crede că

Dobrogea a fost în adevăr o țară bulgărească și mai este și azi prin majoritatea locuitorilor ei.

Rămâne totuși că din punctul ei de vedere România s'a văzut silită să ia armele. Cât despre acuzația de „Raubzug" — invazia neașteptată în Bulgaria, în momentul când aceasta era ocupată aiurea, — Otto Bauer arată că încă din 1908 bărbații politici ai Bulgariei combăteau partidul războinic cu argumentul că în cazul unui războiu, Bulgaria ar fi atacată de România. Prin urmare nu poate fi vorba de surpriză și bulgarii, când au intrat în două războaie consecutive, au contat pe intervenția României.

...E în adevăr o ironie a soartei în faptul că presa oficioasă austriacă atacă România, iar presa socialistă, prin cele trei oficioase ale ei — „Arbeiter-Zeitung", „Volkstribüne" și „Kampf" — apără o acțiune războinică a guvernului român.

*
* *

Acesta este rezumatul articolului din „Kampf" al lui Otto Bauer, rezumat apărut în „Adevĕrul" dela 1 August 1913 stil vechiu.

Il reproduc aici, așa cum a apărut atunci în „Adevĕrul", dar de astă dată fac și ceva mai mult: dau, în fac-simil, și cea mai mare parte din articolul lui Otto Bauer, adică întreaga parte în care se ocupă de România. Ba, în grija mea de a stabili perfect adevărul, mi-am impus și o muncă suplimentară: în textul facsimilat am subliniat cuvintele cu bucluc, pentru ca să fie mai ușor controlul. Cititorul va putea să vadă dacă, în rezumatul meu, am mutilat sau știrbit spusele lui Otto Bauer:

DER KAMPF

SOZIALDEMOKRATISCHE MONATSSCHRIFT

JAHRGANG 6 1. AUGUST 1913 NUMMER 11

Otto Bauer: Der zweite Balkankrieg

Vor wenigen Jahren sprach man sehr viel über die Wiedergeburt Oesterreichs. Der gute Geschäftsgang in den Jahren 1905 bis 1908, die Demokratisierung des Reichsratswahlrechtes, die Annexion Bosniens und der Herzegowina schwellten das Selbstgefühl der Oesterreicher. Politiker sahen ein erneutes Gross-Oesterreich werden. Geschichtschreiber rühmten Oesterreichs Vergangenheit. Dichter priesen des Vaterlandes Eigenart. Die Springer und Bach, die Friedjung und Charmatz, die Bartsch und Bahr sagten und sangen vom neuen Oesterreich.

Aber Freude und Hoffnung währten nicht lang. Eine unerhört schwere Wirtschaftskrise lastet auf dem Lande. Der Niedergang unseres Parlamentarismus, die Wirren in Böhmen und Galizien, die Reaktion in Ungarn und Kroatien bedrücken die Gemüter. Und zu alledem kommt nun noch die empfindliche Verschlechterung der europäischen Stellung des Reiches. Der Jubel ist verklungen. Und selbst die landesübliche Gedankenlosigkeit beginnt zu ahnen, dass mit dem Balkankrieg ein neuer schicksalsschwerer Abschnitt unserer Geschichte beginnt.

Der österreichischen Presse war der zweite Balkankrieg ein Gegenstand sittlicher Entrüstung. Sie begleitete den „Bruderkrieg“ zwischen den Bundesgenossen und den „Raubzug“ Rumäniens mit ihren Verwünschungen. Aber mit Sittensprüchlein ist die Weltgeschichte nun einmal nicht zu meistern. Fruchtbarer scheint es uns, die tatsächlichen Interessengegensätze aufzuspüren, die zu der Entscheidung durch das Schwert drängten, und zu prüfen, was diese Entscheidung für uns, des Balkans nächste Nachbarn, bewirkt und bedeutet.

. . . .

. . . .

Wie ein Keil ist in die gewaltige slawische Masse Osteuropas das rumänische Volk eingeschoben. Ein sonderbarer Zufall der Geschichte hat mitten zwischen den slawischen Nationen Russlands und den slawischen Volksstämmen der Balkanhalbinsel ein Volk erhalten, dessen Sprache heute noch bezeugt, dass vor 1800 Jahren die römischen Legionen das Land an der unteren Donau unterworfen und besiedelt haben. Von den 12 Millionen Menschen, die das rumänische Volk zählen mag, lebt wenig mehr als die Hälfte in dem selbständigen rumänischen Staat. Drei Millionen Rumänen leben in Ungarn, 1·3 Millionen in der russischen Provinz Bessarabien, kleine Splitter in der Bukowina, in Serbien, in Mazedonien.

Dem Vordringen des russischen Zarismus nach dem Süden war Rumänien immer ein Hemmnis auf seinem Weg. So oft russische Heere gegen die Türkei zu Felde zogen, um die „slawischen Brüder“ im Süden zu befreien, mussten sie über rumänischen Boden marschieren. In allen Kriegen zwischen Russland und der Türkei, in den Jahren 1802 bis 1812, 1828 bis 1834, 1853 und 1854 waren die Moldau und die Walachei von russischen Truppen besetzt. Auch in dem letzten Russisch-Türkischen Krieg, 1877 und 1878, haben die russischen Truppen rumänischen Boden betreten, ohne die Unterzeichnung des Vertrages abzuwarten, der sie dazu ermächtigte. Im Frieden von San Stefano wurde zwischen Russland und der Türkei vereinbart, dass die russischen Besatzungstruppen in Bulgarien die Verbindung mit Russland durch Rumänien aufrechterhalten sollen; Russland errichtete auf rumänischem Boden seine Etappenlinien, ohne

Rumänien, das im Türkenkrieg an seiner Seite gekämpft, auch nur zu fragen. So war Rumäniens staatliche Selbständigkeit stets von Russland bedroht.

Wollte Russland dereinst die Balkanhalbinsel erobern, die slawischen Stämme am Balkan seinem Reich einverleiben, Konstantinopel neben Moskau und Petersburg zur dritten Hauptstadt des Zarenreiches machen, dann musste es das staatliche Leben Rumäniens zerstören. Das war Rumäniens grosse Furcht. Diese Furcht trieb es in das Lager Oesterreich-Ungarns. Die Donaumonarchie, die nicht dulden kann, dass Bulgarien und Serbien russische Provinzen werden, weil sie sonst von Krakau bis Cattaro in gewaltigem Umkreis von Russland umfangen würde, musste die staatliche Selbständigkeit Rumäniens, das Russland vom Balkan trennt, als ihr eigenstes Interesse ansehen. So war das Bundesverhältnis zwischen Oesterreich und Rumänien in beider Interessen begründet.

Hat Russland Rumänien nach jedem Türkenkrieg immer wieder räumen müssen, so hat es sich doch ein Stück rumänischen Bodens einverleibt. Schon im Jahre 1812 hat es Bessarabien von der Moldau losgerissen und zu einer russischen Provinz gemacht. Im Pariser Vertrag 1856 wurde es von Frankreich und England gezwungen, auf Bessarabien zu verzichten. Aber der Berliner Kongress 1878 sprach dieses von rumänischen Bauern bewohnte Land wieder dem Zaren zu. Rumänien musste die Hilfe, die es im Türkenkrieg den Russen geleistet, mit dem Verlust einer Provinz bezahlen.

Durch die Eroberung Bessarabiens wurde Russland zum unmittelbaren Nachbar der Balkanslawen. Denn die Dobrudscha, der nunmehr unmittelbar an Russland grenzende Streifen Landes, der im Norden und Westen von der Donau, im Osten vom Meere begrenzt ist, ist von Bulgaren bewohnt. Die Mächte wünschten aber nicht, dass Russland unmittelbar an Bulgarien grenze. Darum schlug der Berliner Kongress die Dobrudscha zu Rumänien.

Der Besitz der Dobrudscha hat für Rumänien die grösste Bedeutung. Er ist für Rumänien eine wirtschaftliche Notwendigkeit. Durch sie gelangte Rumänien an das Meer. Sein Seehafen Konstanza liegt auf dem Boden der Dobrudscha. Anderseits aber schuf dieser Besitz Rumänien einen neuen Feind. Es musste fürchten, dass Bulgarien eine günstige Stunde benützen werde, seine Volksgenossen in der Dobrudscha von der rumänischen Fremdherrschaft zu befreien. Zu verteidigen war die Dobrudscha nicht leicht. Denn während das rumänische Sprachgebiet vom bulgarischen durch eine natürliche Grenze, die Donau, geschieden ist, hat das von den Diplomaten des Berliner Kongresses geschaffene Kunstgebilde — das Königreich Rumänien ohne das rumänische Bessarabien, aber mit der bulgarischen Dobrudscha — gegen Bulgarien keine natürliche Grenze und die bulgarische Festung Silistria galt als der Schlüssel zu dem strittigen Gebiet. So bestimmte die Sorge um die Dobrudscha Rumäniens Politik. Sie zwang es, sich noch enger an Oesterreich anzulehnen, das gleichfalls nicht wünschen konnte, dass die Dobrudscha an Bulgarien falle, dieses dadurch zum Nachbarn Russlands werde. Sie zwang es aber auch, die Türkei gegen Bulgarien zu unterstützen, damit nicht auf den Trümmern der europäischen Türkei ein Grossbulgarien erstehe, das stark genug wäre, Rumänien im Besitz der Dobrudscha zu bedrohen.

Das Ergebnis dieser Tatsachen war die Freundschaft Rumäniens einerseits mit Oesterreich-Ungarn, anderseits mit der Türkei. Mit Oesterreich-Ungarn hat es im Jahre 1891 ein Bündnis geschlossen, in dem beide Staaten einander Waffenhilfe gegen einen russischen Angriff versprachen. Ob, wie im Jahre 1910 behauptet wurde, eine förmliche Militärkonvention mit der Türkei geschlossen wurde, ist nie bekannt geworden. Gewiss ist nur, dass die türkische Regierung die rumänische Propaganda unter den Kutzowalachen Mazedoniens gegen Griechen und Bulgaren unterstützt hat und dass die bulgarischen Staatsmänner in den Jahren 1908 bis 1910 die Kriegspartei in ihrem Lande mit dem Argument bekämpften, dass im Falle eines bulgarischen Angriffs auf die Türkei ein rumänischer Gegenangriff im Rücken zu fürchten sei*.

* Eine vortreffliche, durch die Ereignisse des letzten Jahres vollauf bestätigte Darstellung des Verhältnisses zwischen Rumänien und Bulgarien gibt Pinon, L'Europe et la Jeune Turquie. Paris 1911. Seite 399 bis 442.

Als der Balkankrieg ausbrach, meldete Rumänien sofort seine Ansprüche an. Es forderte — als Preis für seine „Neutralität" — die Abtretung der bulgarischen Festung Silistria, durch die der Besitz der Dobrudscha strategisch gesichert wird. Bulgarien musste diesen Preis zahlen. Trotzdem blieb Rumänien unzufrieden. Vor dem ersten Balkankrieg war das Machtverhältnis zwischen Rumänien und Bulgarien etwa 7:4. Nach den grossen Siegen der Bulgaren über die Türken musste Rumänien fürchten, dass ein Grossbulgarien erstehen werde, das ein sehr unbequemer Nachbar geworden wäre. Hätte Bulgarien im zweiten Balkankrieg über Serbien und Griechenland gesiegt, dann wäre es zu einem mächtigen Staat geworden, dessen Waffengewalt die rumänische Herrschaft über die Dobrudscha stets bedroht hätte. Um dies zu verhindern, setzte Rumänien sein Heer auf Kriegsstand. Während der Mobilisierung wurden die bulgarischen Heere auf dem Ovčepolie geschlagen. Die Gefahr, dass Bulgarien allzusehr erstarken könne, war beseitigt. Aber Rumänien hatte bereits die Opfer der Mobilisierung gebracht. Es konnte seine Reservisten ohne sichtbaren Erfolg nicht wieder nach Hause schicken. So gingen seine Heere trotz der bulgarischen Niederlage, die den eigentlichen Grund der Mobilisierung beseitigte, über die Donau.

Im Verlauf dieser Krise der rumänischen Politik veränderte sich das Verhältnis Rumäniens zu den beiden ihm benachbarten Grossmächten. Der erste Balkankrieg hat sein Verhältnis zu Russland, der zweite seine Beziehungen zu Oesterreich-Ungarn verändert.

Solange Russland hoffen konnte, eine günstige Stunde werde ihm dereinst erlauben, die Balkanhalbinsel oder doch ihre östliche Hälfte seinem Reich einzuverleiben, bedrohte es die staatliche Selbständigkeit Rumäniens, das ihm den Weg nach dem Balkan versperrt. Nach der grossen Kraftprobe der Balkanvölker im Kriege gegen die Türkei schien diese Gefahr beseitigt. Russland mag noch hoffen, aus Konstantinopel dereinst ein russisches Gibraltar zu machen, um seinen „Hausschlüssel" zu bekommen. Aber zu Lande nach Konstantinopel zu marschieren, Bulgarien und Thrazien zu russischen Provinzen zu machen — diesen Plan musste nach Kirkkilisse und Lüle Burgas die kühnste Phantasie der Panslawisten aufgeben. Rumänien ist daher für Russland kein Hemmnis seiner Pläne mehr. Die Furcht vor dem russischen Marsch nach dem Balkan, die Rumänien in Oesterreichs Lager getrieben hatte, wurde durch die bulgarischen Siege im ersten Balkankrieg von ihm genommen.

Im Verlauf des zweiten Balkankrieges aber sah Rumänien Oesterreich-Ungarn auf der Seite seines Gegners. Rumänien erblickte in einem Siege Bulgariens die grösste Gefahr für den ihm unentbehrlichen Besitz der Dobrudscha. Oesterreich wünschte den Sieg Bulgariens, damit Serbien geschwächt werde. Während Rumänien sein Heer gegen Bulgarien aufbot, setzte Oesterreich auf bulgarische Siege seine Hoffnung. Wohl beteuerte die österreichische Diplomatie ihre Bundestreue. Aber man konnte in Rumänien nicht verkennen, dass Oesterreich die Schwächung Serbiens, Rumänien die Schwächung Bulgariens wünschen muss, dass beider Interessen einander entgegengesetzt sind.

Wir können heute noch nicht wissen, ob es diplomatischen Künsten noch einmal gelingen wird, das Bündnis zwischen Oesterreich und Rumänien zu kitten. Alte Ueberlieferung und dynastische Beziehungen können es ermöglichen. Aber schliesslich sind die Interessen der Staaten doch stärker als die Zwirnfäden der Diplomatie. Die Freundschaft zwischen Oesterreich und Rumänien ist erschüttert. Wir müssen mit der Möglichkeit rechnen, dass Rumänien auch in künftigen Krisen nicht mehr an der Seite Oesterreichs, sondern im Gefolge Russlands erscheinen wird.

Eine solche Wendung der rumänischen Politik wäre ein folgenschweres Ereignis. Sie würde die Macht Russlands steigern. Sie würde Osterreich-Ungarn zwingen, im Falle eines Krieges gegen Russland oder gegen Italien nicht nur an der serbischen, sondern auch an der rumänischen Grenze einen beträchtlichen Teil seines Heeres aufzustellen. Sie würde schliesslich Rumänien als neues Ziel seiner Politik die Befreiung der drei Millionen Rumänen von magyarischer Fremdherrschaft setzen und dadurch in Siebenbürgen eine rumänische Irredenta wecken, die binnen zehn Jahren ebenso unbequem werden könnte, wie die serbische Irredenta heute schon sein mag. Der Macht der Donaumonarchie erwachsen hier neue Gefahren.

Prin urmare, Otto Bauer — care după moartea lui Adler, i-a urmat în adevăr la şefie — vorbeşte destul de clar. El explică intrarea în războiu a României, afirmând că ea avea motiv să se teamă de Bulgaria şi avea dreptul să-şi asigure stăpânirea Dobrogei.

Socialiştilor români nu le-a plăcut atitudinea tovarăşilor austriaci. E şi firesc. Nu mi-a plăcut nici mie. Eu însu-mi publicasem în „Facla" o serie de articole împotriva participării României la războiul balcanic *). Insă, bine înţeles, odată ce eram corespondentul unui ziar, eram dator să comunic ziarului tot ce se spunea şi se făcea într'o chestiune atât de importantă.

Ei bine, „România Muncitoare", oficiosul social-democrat român, m'a atacat extrem de violent pentru că am dat acele informaţii. Lucrul m'a surprins: nu eram nici tutorele, nici guvernanta partidului social-democrat austriac, iar acesta nici nu mă întrebase pe mine

---

*) „Facla" a apărut din iniţiativa colegului meu actual Em. Pauker şi a colegului de pe vremuri I. Rosenthal. Ei au făcut o condiţie sine qua non din adeziunea mea. Noi am obţinut apoi adeziunea lui S. Labin, a lui Iosif Nădejde şi a lui N. D. Cocea. Acestuia din urmă i-am dat însărcinarea de director. La rândul lui, Cocea a adus în grupul nostru pe G. Galaction, Tudor Arghezi şi Toma Dragu.

Mille ne-a dat tot concursul, primind revista în editura „Adevĕrului". Ne-am rezervat, ca lucru de sine înţeles, absoluta libertate de atitudine. Astfel, în chestia Bulgariei noi aveam în „Facla" altă atitudine decât cea imprimată de Mille „Adevĕrului", iar eu personal, deşi redactor la „Adevĕrul" cu însărcinarea de corespondent la Viena, am scris la „Facla" contra intrării în războiu a României, în acelaşi timp în care Mille scria la „Adevĕrul" — pentru.

ce atitudine să ia, nici nu mă rugase să-i tăinuiesc atitudinea.

„România Muncitoare" m'a atacat pe două teme. Intâia, că eu am indus în eroare pe socialiştii austriaci — pe Viktor Adler şi Otto Bauer!! — făcându-i să judece greşit. Este o naivitate atât de savuroasă, în cât nu mai încerc s'o comentez. A doua temă, în contrazicere cu cea dintâi, era că am falsificat spusele socialiştilor austriaci. Va să zică, i-am dăscălit să facă anumite declaraţii, pentru ca să le pot falsifica. A doua temă nu-i mult mai inteligentă de cât întâia. Dar ambele teme erau urmate de un amănunt pe care-mi vine destul de greu să-l calific: afirmaţia c'am făcut ceeace... *n'am făcut,* din motive de *interes!*

D-nii dela „România Muncitoare" erau socialişti, deci idealişti. Şi raţionamentul pe care, de sigur, şi-l făceau în sinea lor, era simplu: „Noi sîntem socialişti, deci sîntem idealişti; gazetarul ăla, căruia nu-i acordăm diplomă de socialist, este burghez, deci este porc; prin urmare, să-l tratăm porceşte".

Fără acest raţionament nu se poate explica purtarea pe care şi-au îngăduit-o. Căci socialiştii români, prin ziarul lor, m'au atacat, reatacat şi răs-atacat pe această chestiune: luaseră vânt şi nu se mai puteau opri. După un an de zile, nepotoliţi încă — deşi eu nu răspunsesem nici un cuvânt (voiu arăta, mai jos, de ce) — socialiştii români s'au adresat lui Otto Bauer însuşi, cerându-i şi lui concursul. Omul s'a executat; cuvântul e nimerit, pentru că, — după cum se va vedea — răspunsul lui

a fost puţintel... o auto-execuţie. Căci iată ce se întâmplă: Otto Bauer, savant scriitor şi nu numai om politic, dar, mai ales, om foarte cum se cade, pomenindu-se încurcat de tovarăşii lui români într'o polemică în care n'avea ce să caute, a dat din colţ în colţ şi n'a putut să se descurce.

* * *

Reproduc în întregime scrisoarea lui Otto Bauer, aşa cum a apărut în „Viitorul Social", No. dublu 11 şi 12, pe August 1914:

Scumpe cetăţene Racowski,

Imi scrieţi că în multe rânduri *şoviniştii români* au încercat să se servească, deformându-le, atât de părerile mele cât şi de părerile celorlalţi tovarăşi austriaci, ca să apere imperialismul român şi ca să atace social-democraţia română.

Neruşinarea unei asemenea îndrăzneli nu este întrecută decât de ridicolul ei. Fiind dat însă că nu toţi tovarăşii români sunt suficient în curent cu atitudinea noastră faţă de evenimentele balcanice, vă cer permisia să schiţez pe scurt motivele liniei noastre de conduită.

De mulţi ani încoace imperialismul austriac a cultivat în masa poporului austriac ura împotriva Serbiei. In cursul războiului balcanic campania de minciuni, pornită în acest scop, n'a trecut fără succes. Atunci exista deci pericolul să nu iasă din o mişcare populară un războiu cu Serbia, având aprobarea masselor. Deaceea, în timpul războiului balcanic. prima noastră datorie a fost combaterea mişcării antisârbe. Social-democraţia austriacă, cu toată furia pe care o deslănţuise împotriva-i imperialiştii austriaci, s'a achitat cu multă loialitate de această sarcină.

Când s'a ivit diferendul sârbo-bulgar, diplomaţia austriacă, credincioasă atitudinei ei anti-sârbe, s'a pus de partea Bulgariei. Presa oficioasă austriacă a căutat să deştepte simpatii exclusive pentru Bulgaria. Fără îndoială că soarta tragică a poporului bulgar, care după atâtea sacrificii trebuia să încerce un asemenea dezastru, ne umplea de compătimire. Nu acest sentiment de compătimire trebuia însă să

domine politica noastră, ci numai grija de a împiedica imperialismul austriac de a aţâţa o mişcare, care, sub pretext de a veni în ajutorul poporului bulgar, i-ar fi înlesnit un atac împotriva Serbiei, care ar fi pus pacea în pericol. Când imperialismul austriac s'a aprins de dragoste pentru Bulgaria, noi trebuiam să denunţăm înaintea poporului austriac greşelile guvernanţilor bulgari, să respingem acuzările enorm de exagerate contra Serbiei, dar mai ales să cerem ca Austro-Ungaria să se abţină de la orce intervenţie în războiul sârbo-bulgar.

In acest războiu, România s'a pus de partea Serbiei. N'am nevoe să vă spun că noi blestemăm tot atâta imperialismul român ca şi pe cel al oricărei alte ţări. Este drept că am căutat să explicăm politica oligarhiei române prin interesele ei de clasă, noi am condamnat însă războiul său de pradă împotriva Bulgariei, precum condamnăm orice războiu de cucerire al oligarhiilor feodale şi capitaliste.

CU ADMIRAŢIE ŞI SATISFACŢIE NOI AM URMĂRIT CURAGIOASA PROTESTARE A LUCRĂTORILOR ROMÂNI IMPOTRIVA POLITICEI OLIGARHIEI ROMÂNE.

NOI SOCIALIŞTII AUSTRIACI, AVEM INSĂ ALTĂ SARCINĂ DE INDEPLINIT DECÂT VOI. CU DECLAMAŢII DE INDIGNARE MORALĂ IMPOTRIVA POLITICEI ROMÂNIEI NOI N'AM FI PUTUT SĂ O INDEPLINIM. Aşa noi am fi servit numai imperialismului austriac, care orbit de frica Serbiei, era pe punctul de a interveni în favoarea Bulgariei şi împotriva Serbiei şi României. Noi trebuiam să protestăm din toate forţele noastre împotriva încercărei de intervenţie care dacă ar fi depăşit protestarea platonică împotriva păcii de la Bucureşti ar fi provocat cel mai mare pericol de război.

Procedînd astfel, s'a creat aparenţa de a fi apărat şi ocrotit politica imperialismului român. De fapt însă ne-am silit şi nu fără succes să evităm o aventură a imperialismului austriac.

Lupta împotriva imperialismului român era datoria voastră, iar a noastră era să ne opunem imperialismului austriac.

Putem spune cu mândrie că, voi de partea voastră şi noi de partea noastră, ne-am făcut datoria.

POLITICA CONTELUI BERCHTOLD A DUS ACOLO UNDE AM PREVĂZUT: la răcirea relaţiilor dintre Austro-Ungaria şi România. Datoria noastră

şi a voastră este să luptăm pentru ca această răceală să nu devină un nou pericol pentru pacea Europei.

Iată de ce noi continuăm sforţările începute cu ocazia celui de al doilea război balcanic.

CÂT DE URÎT NE-AR FI REGIMUL FEODAL DIN ROMÂNIA, SE ÎNŢELEGE CĂ NU NOI SUNTEM ACEI CARI VĂ VOM ELIBERA DE DÂNSUL; aceasta o puteţi face numai voi. Dacă în Austria noi am reprezenta zilnic România, ca un stat barbar, conrupt, noi am lucra în interesul acelor cari în Austria, dar mai ales în Ungaria, fac propagandă împotriva statului şi poporului român. Mai curând datoria noastră este să cerem ca Austro-Ungaria să trăiască în pace cu statul Român şi să acorde românilor din Transilvania şi Bucovina libertatea pentru dezvoltarea lor economică, culturală şi politică. Numai o rău voitoare şi falşe interpretare a acestei politici poate să caute să ne treacă drept prietini şi apărători ai claselor guvernante din România.

Regulile politicei pe care am urmărit-o noi le-am învăţat dela tovarăşii noştri din Europa apuseană. Aşa, tovarăşii noştri francezi luptă cu înverşunare împotriva şovinizmului francez. Dacă şi tovarăşii noştri germani ar fi scris zilnic despre puterea şi pericolul şovinizmului francez, prin aceasta ar fi lucrat în interesul şoviniştilor germani, dându-le argumente pentru cererile de mărire a armamentelor.

DATORIA MUNCITORILOR FRANCEZI ESTE COMBATEREA ŞOVINIZMULUI FRANCEZ IAR ACEIA A MUNCITORILOR GERMANI DE OPUNERE FAŢĂ DE ŞOVINIZMUL GERMAN.

TOT AŞA ESTE IMPĂRŢITĂ DATORIA ŞI INTRE NOI.

Vouă vă aparţine datoria să duceţi lupta împotriva oligarhiei române, însoţiţi fiind de simpatia noastră cea mai sinceră. Iar obiectul luptei noastre aci este imperialismul austriac. IN ACEASTA NU ESTE NICI O DEOSEBIRE DE CONCEPŢII CI NUMAI O SIMPLĂ DIVIZIUNE A MUNCII.

In timpul turburărilor balcanice, imperialiştii austriaci ne-au proclamat ca „trădători ai patriei”, iar pe socialiştii din ţările balcanice ni i-au prezentat ca modele de patriotizm înflăcărat. Contrariul s'a întâmplat în România: acolo, voi aţi fost acuzaţi că duceţi o politică anti-naţionalistă şi burghezia s'a

servit de părerile noastre ca să lovească în voi. Acestea sunt, de altfel, procedeele învechite ale naționalizmului din toate țările! Social-democrația nu se lasă însă să fie oprită prin acest procedeu nici aci, nici acolo, din drumul ei fixat de istorie.

Pe această cale noi vă dorim cel mai mare și cel mai grabnic succes.

Cu salutări socialiste,

OTTO BAUER

*
* *

Scrisoarea lui Bauer trebue comentată. O voiu face, cu toată obiectivitatea. De altfel, am pentru Otto Bauer cea mai înaltă considerație. Ca să-i caracterizez personalitatea voiu reproduce un fragment din portretul pe care i-l'a făcut Hermann Bahr, unul dintre cei mai de seamă scriitori *germani* din Austria:

„Poate că nici nu este om; *e numai un creier, supra-încălzit cu marxism aproape până la explodare, dar care în fierberea lui dă la iveală ceea ce din timpuri imemoriale a pierit la politicianii noştri: pasiunea! Şi, într'o țară unde nimeni nu-şi urmează drumul până la capăt, unde fie-care ştie şi altfel, unde oratorul își uită discursul... chiar înainte de a-l fi terminat, într'o asemenea țară nu vedeți ce înseamnă să se ivească iarăşi o pasiune?*

„...Dar câți oameni mai sînt la noi, în toate partidele, cari să-l egaleze în sinceritate, cumpăneală, dezinteresare, vitejie şi stăruință aproape diabolică în convingeri?"

Aceste rânduri au fost scrise nu anul trecut, după eroica luptă dusă de Otto Bauer în potriva lui Dollfuss; ele au fost scrise imediat după războiu, şi ele făceau să se *presimtă* adevăratul Bauer, — întreg — așa cum ne apare azi.

Rândurile lui Bahr despre Otto Bauer le iscălesc şi eu cu amândouă mânile. Şi acum pot avea toată libertatea de spirit ca să discut cu Bauer.

Ţin să lămuresc, înainte de toate, că Otto Bauer a fost silit să scrie în franţuzeşte, cum a putut, şi textul francez a fost tradus în româneşte, cum s'a nimerit. Spun aceasta, pentru că, în limba lui, Otto Bauer scrie foarte frumos. Aceasta, în ce priveşte forma. In fond, nici în limba lui el nu şi-ar fi apărat mai bine teza, pentru că... nu era o teză de apărat.

De altfel, a fost şi indus în eroare. I s'a spus că „şoviniştii români" — aceştia eram... eu! — s'au dedat la opera criminală de a-i „deforma" părerile. In comedia „Coralie et Co.", de Valabrègue şi Hennequin, apare o bătrână domnişoară care se laudă necontenit că-şi păstrează virtutea. Un personagiu din piesă îi dă replica:

— Nu mai trebuie s'o păstrezi: acuma se păstrează ea singură!

Şi noi am fi putut să-i replicăm lui Otto Bauer: nu mai e nevoie să-ţi deformăm noi părerile: în explicaţia chinuită pe care eşti silit s'o dai, se... deformează ele singure!

Cititorii au acum sub ochi o documentaţie completă: articolul lui Otto Bauer, publicat în „Kampf" de la 1 August 1913 stil nou şi rezumat de mine în „Adevĕrul" dela 1 August 1913 stil vechiu, plus scrisoarea lui Otto Bauer din August 1914, aşa cum a fost tipărită în „Viitorul Social". Ba, mi-am permis chiar, cu acest prilej, să dovedesc şi aptitudinile mele la desen, subliniând în textul fac-similat pasa-

giile pe cari le-am găsit mai elocvente. Nu-i aşa că liniile sînt bine trase?

Şi acum, după ce-am pus pe cititori în putinţa de-a face controlul cel mai riguros, putem recapitula discuţia:

S'a discutat aici dacă, *da* sau *ba,* în presa socialistă austriacă *s'au publicat* acele lucruri pe cari le-am redat eu, *ca atari.*

Au spus socialiştii austriaci — da sau ba — că opera conferinţei din Bucureşti este OPERĂ PACIFICATOARE?

Au spus ei — da sau ba? — că diplomaţia română a putut face această operă — bună şi lăudabilă — pentru că a ştiut să se sustragă sfaturilor perfide şi neghioabe ale diplomaţiei vieneze?

Au spus — da sau ba? — că cererile Bulgariei „aveau puţin a face cu dreptatea", de unde urmează că ale adversarilor ei, deci şi ale României, aveau mult a face cu dreptatea?

Au spus — da sau ba? — că era firesc ca România să meargă contra Bulgariei pentru că ea, România, *putea* să se aştepte la *orice* (adică: la orice rău) din partea Bulgariei, având în vedere politica brutală şi lipsită de scrupule, a acesteea?

Prin însăşi pana lui Otto Bauer, au spus — da sau ba? — că războiul balcanic şi, în special, intervenţia României, nu poate fi obiect de indignare morală şi nu e cazul să se blesteme războiul fratricid şi să se vorbească de „Raubzug"?

Au spus, prin aceeaş pană — da sau ba? —

că de „Raubzug” nu poate fi vorba, de vreme ce în Bulgaria *s'a ştiut* că dacă războinicii dela Sofia nu se astâmpără şi pornesc al doilea războiu, România intervine — vorba din „Volkstribüne” — cu acţiunea ei... pacificatoare?

Au spus ei, prin aceeaşi pană, — da sau ba? — că România *trebuia* să-şi apere Dobrogea, şi că astfel România *a fost silită* să sprijine Turcia pentru ca nu cumva să se ridice o Bulgarie destul de puternică şi care să ameninţe România?

Le-au spus toate acestea? Da sau ba?

Da !

Puteam eu, — nenorocitul şi şovinistul de mine ! — să comunic „Adevĕrului” altceva de cât au spus?

Nu !

Apoi:

In genere un om politic şi un partid politic doresc oare ca presa să le repoducă declaraţiile, pentru ca opinia publică să le cunoască, peste mări şi ţări? Da sau ba?

Da !

In specie, putea oare să-mi trăsnească mie prin cap, şi este oare de presupus că Otto Bauer ar fi fost bucuros dacă, în loc să reproduc declaraţiile lui, aşi fi redactat eu nişte declaraţii, altele, cu înţeles contrar, şi le-aşi fi dat drept ale lui?

Fără îndoială: nu!

Şi, drept concluzie: faţă de reportajul exact şi cinstit făcut de şoviniştii români — adică de mine, căci o dată pentru totdeauna: *eu*

sînt şoviniştii români — se potriveşte vorba „neruşinarea unei asemenea îndrăzneli"?

Da, se potriveşte, cu o preciziune matematică; se potriveşte ca nuca în perete!

Şi, dacă n'aşi şti că bietul Otto Bauer nu e de loc vinovat, pentrucă prietenii lui l'au încurcat, fără nici un rost, într'o polemică în care el n'avea ce să caute — în care, în fond, nici ei n'aveau ce să caute — aşi putea să-i întorc vorba, şi faţă de „neruşinarea îndrăznelii" să vorbesc de *îndrăzneala neruşinării.*

Mai rămâne de văzut cui i se aplică şi calificativul de ridicul, pe care Otto Bauer îl hărăzeşte cu atâta dărnicie. In tot cazul, nu lui Bauer, pentru că, repet: el, săracul, nu putea şti ce s'a spus şi ce s'a scris în presa românească; şi nu i-a dat în gând că tovarăşii români cari îl informau trebuiau supuşi unui control foarte atent.

* * *

Aşi avea dreptul să torn aici un cogeamite „quod erat demonstrandum", şi să pun punct.

Dar veţi vedea îndată că *fondul* scrisorii lui Otto Bauer prezintă un deosebit interes, indiferent de polemica bizară care a prilejit scrisoarea.

In fond, Bauer spune că, la o adică, el şi tovarăşii lui, erau *contra* României, dar au fost siliţi să se arate *pentru.* Dece? Din pricină că ei, acolo, trebuiau să-l combată pe Berchtold, pe când socialiştii români, aici, aveau să com-

bată pe altcineva. „In aceasta — zice Bauer — nu este nici o deosebire de concepţii, ci o *simplă DIVIZIUNE A MUNCII*".

Va să zică, Otto Bauer la Viena *trebuia*, în cadrul unei idei precise, să facă *o anumită* politică; Ilie Moscovici, la Bucureşti, *trebuia*, în cadrul aceleeaşi idei precise, să facă politica *exact contrară*.

Simplu, foarte simplu, pentru ei amândoi, de vreme ce se aranjau în familie.

Dar *eu?* Eu ce trebuia să fac? Devenit, fără voia mea, „cetăţean turmentat", era firesc să mă întreb: dar eu cu cine votez? Cu Otto sau cu Ilie? Căci eu *trebuia* să fiu de părerea lor — asta se impunea din oficiu — iar părerea lor, deşi o singură părere, era două păreri (era sau erau?).

Şi lucrul acesta, simplu pentru cei doi, era simplu şi pentru un eventual al treilea, adică un al treilea oare-care, altul de cât mine. In adevăr, pentru ori-care altul totul se reducea la o chestiune de topografie: stăteai la Viena, — atacai politica lui Berchtold; stăteai la Bucureşti — atacai politica lui Maiorescu.

Cu mine însă era bucluc: nu se ştia — n'o ştiam nici eu — unde eram! Căci eu *scriam la Viena* — ar fi urmat deci să scriu contra lui Berchtold; dar scrisul meu *se tipărea la Bucureşti*, deci *obligator* trebuia să fie contra lui Maiorescu. Şi atunci, după care criteriu puteam fi judecat: după ceea ce scriam, sau după ceea ce tipăream? Cazul aminteşte problema de talmud pe care a propus-o, cândva, Tolstoi: dai un bobârnac pe ţeasta unui chel;

şi se pune întrebarea: ce-a făcut *plici:* degetul tău ori ţeasta lui?

Pentru mine singura soluţie ar fi fost să mă stabilesc la Predeal şi anume exact pe punctul de graniţă: acolo aşi fi putut combina o atitudine mixtă: celebrul *pentru-contra* al lui Ion Creangă. Dar eu stăteam în mod obligator la Viena, unde mai exercitam şi o profesiune blestemată, căci îmi impunea să vorbesc. Şi nu eram silit să-mi exprim părerile proprii: pe acestea puteam să le mai trec şi sub tăcere, scăpând astfel de controlul topografic; dar pe ale altora, —Doamne fereşte!— nu le puteam tăcea; pe acelea eram *obligat* să le reproduc. Imaginaţi-vă un corespondent vienez care nu comunică ziarului său părerile exprimate, într'o chestie atât de importantă, de un partid ca al socialiştilor austriaci şi de un om politic şi scriitor ca Otto Bauer.

Or, în naivitatea mea, eu nu ştiam atunci că părerile exprimate de socialiştii austriaci erau clasificate *bon pour l'occident,* cu valabilitate numai până imediat după Braşov. Asta am aflat-o abia după un an de zile, când „Viitorul Social" a publicat scrisoarea de mai sus a lui Otto Bauer.

Şi nici atunci n'am ştiut încă totul. Ajung tocmai la scopul capitolului de faţă. Căci doară nu scriu aceste rânduri numai pentru ca să afle şi generaţiile mai noui că, pe lângă atâtea şi atâtea lucruri bizare, a fost când-va şi o discuţie ca aceea. Şi nu le scriu nici ca să mă apăr: n'am făcut-o în atâţia ani, în atâtea decenii! Ar fi fost şi de prost gust. Mă

acuză cineva că am procedat în chip profund necinstit, că am „deformat”, adică am falsificat bunătate şi frumuseţe de păreri. Mai pe scurt: mă acuză că sînt un ticălos. Cum vreţi să sar de colo, şi să ţip cât m'o ţinea gura: ba pardon! din contra că sînt om de treabă! săriţi! săriţi! că-s om de treabă!

Am tăcut. Ba, încetul cu încetul, începusem chiar să uit faptele mele de sadism diabolic din 1913, când întâiu am luat minţile lui Viktor Adler şi Otto Bauer, lăsându-i cu totul uluiţi pe suprafaţa globului terestru, iar apoi, colac peste pupăză, le-am deformat şi părerile, căci, în starea în care-i adusesem, ei mai aveau totuşi păreri!

Abia după războiu, când am citit cartea baronului Chlumecky şi am văzut laudele ce-şi distribuie pe motivul c'a inventat „diviziunea muncii”, mi-am adus aminte de scrisoarea lui Otto Bauer. Mi-am adus aminte că sistemul Chlumecky-Berchtold a fost propus şi revendicat, în acelaş timp şi cu privire la aceeaşi chestiune, de către Otto Bauer, pe atunci fruntaşul partidului social-democrat austriac, mai târziu urmaşul lui Adler la şefie, ba — ceva mai mult — după războiu ministru de externe al Austriei, deci urmaşul lui Berchtold la Ballplatz. Diviziunea muncii s'a practicat, cu acea ocazie, în ambele tabere: simetria a fost perfectă şi meritul rămâne egal.

In aceste condiţii, scrisoarea din 1914 a lui Otto Bauer capătă o importanţă istorică, ea complectează lămurirea unui detaliu caracteristic şi din psihologia şi din practica politicii

externe austriace de pe acea vreme. Iată de ce am socotit necesar să scriu capitolul de faţă.

Cât despre mine, dacă totuşi aşi fi simţit nevoe de vre-o satisfacţie, reproducerea scrisorii lui Otto Bauer din 1914 — şi încă în paralelă cu articolul lui din 1913 — constituie o răzbunare suficientă, ba chiar strălucită.

De altfel, socialiştii români, prin presa lor, au ţinut să mă atace şi în timpul războiului mondial, cu aceeaşi dragoste de adevăr şi cu aceeaşi nobleţă sufletească, de astă dată — pentru variaţie — pe altă temă, tot atât de întemeiată, absolut tot atât de întemeiată. N'am răspuns nici la campania No. 2, dusă tot de oamenii No. 1. Dar, cine ştie? Poate mai scriu o carte, şi atunci o să am ocazia să mă răzbun înc'o dată.

RACOVSKI

Anexa No. 13.
(la pag. 333)

— Vrem să ne măritām!

strigă învățătoarele din Austria

— Nu-i voie!

răspunde legea

Viena, 30 Decembrie 1911

Una din ciudăţeniile cele mai neaşteptate pe cari le prezintă Austria este şi aceasta: în cea mai de seamă provincie — în Austria de Jos — legea nu îngăduie învăţătoarelor să se mărite. Celibatul le este impus pe motive de... moralitate! De ani de zile se duce lupta pentru înlăturarea acestei barbarii legale; dar fără succes, pentru că clericalii se opun. Principalul lor argument este acesta:

— O învăţătoare care s'ar mărita are toate şansele să rămâie însărcinată; or, o învăţătoare care ar veni la şcoală în această stare, ar prezenta elevilor un spectacol imoral, căci elevii n'ar lipsi să se întrebe „cum a devenit cazul" şi l'ar comenta, între dânşii, deşteptându-li-se anumite curiozităţi pretimpurii.

O asemenea... era să zic: concepţie — dar ca să nu fiu... imoral: un asemenea mod de a ve-

dea n'ar merita nici o discuţie, dacă el n'ar fi consacrat prin lege, o lege tiranică, absurdă, idioată, care e capabilă, totuşi, să persiste, într'o ţară civilizată.

Că legea nu-şi atinge scopul, este evident, deoarece copiii tot nu sînt scutiţi de spectacolul „ruşinos" al femeilor însărcinate, câtă vreme îl văd la ei acasă, unde mamele şi surorile lor nu se jenează deloc să li-l ofere. Dar învăţătoarele sufăr, căci multe din ele ar putea să se mărite cu mici negustori, mici funcţionari şi, mai ales — caz atât de frecvent la noi — cu colegi de breaslă, cari nu pot să-şi asume întreaga greutate a unei gospodării şi trebue să conteze şi pe leafa nevestei. In Austria de jos însă, învăţătoarea e pusă în dilema teribilă ca ori să păstreze slujba şi atunci n'are voe să se mărite, ori să renunţe la slujbă şi atunci *nu poate* să se mărite.

*
* *

De câte ori s'a adus în Dietă proectul pentru suprimarea celibatului obligator, clericalii s'au opus cu îndârjire. Majoritatea Dietei o formează însă aceştia. Se înţelege că vienezii sunt pentru căsătoria învăţătoarelor. In ultimii ani creştinii sociali, ca politiciani abili, ca să împace pe toată lumea, au făcut să se voteze o lege specială pentru învăţătoarele din Viena, cărora li se dă dreptul să se mărite; iar cele din restul provinciei rămân tot sub imperiul legei vechi. Astfel ei împacă şi pe deputaţii Vienei şi pe ceilalţi. (Aici nu există, ca

la noi, institutori şi învăţători: toţi dascălii primari au acelaş titlu).

Dar nici legea specială pentru învăţătoarele vieneze n'a fost încă sancţionată, aşa că, dacă existenţa fiecărei învăţătoare, răpită vieţei de familie, este o necontenită dramă, care se desfăşoară în umbră, câteodată asistăm şi la tragedii brusce, concrete, vizibile pentru toată lumea.

De pildă, n'aţi uitat cazul lui Mattcowitz, despre care am vorbit foarte pe larg în atâtea corespondenţe. Intr'un acces de disperare, eroul acestei drame, — unică în timp şi'n spaţiu, prin împrejurările cari au provocat-o, — a împuşcat pe d-ra Holzknecht şi pe doi fraţi ai ei, iar pe urmă s'a sinucis. Ei bine, cazul acesta e o lugubră ilustraţie a celor ce spun. Din cea mai fragedă copilărie Mattcowitz iubea pe d-ra Holzknecht şi era iubit de dânsa; dar dânsa era învăţătoare şi declarase hotărît că sub nici un cuvânt nu poate să renunţe la catedră.

De ani de zile nefericiţii tineri aşteptau legea care să le îngăduie căsătoria; iar de când legea e în fiinţă, d-ra Holzknecht s'a dedat altui rând de aşteptare: aştepta ca legea să fie promulgată. Dar Mattcowitz nu mai putea să aştepte: dragostea lui a devenit boală. Şi într'un acces pe care toată lumea şi-l explică, dar pe care nu l'a prevăzut nimeni, a săvârşit măcelul.

Viena a fost profund îndurerată. Familia Holzknecht era bine şi foarte simpatic cunoscută : tatăl, fost funcţionar superior, azi

modest pensionar, adânc respectat pe temeiul numelui bun agonisit în vremea slujbei; băieţii, lăudaţi de pe acum, în debuturi promiţătoare; fata, excelent notată de şefi, pentru priceperea şi devotamentul de tânără dăscăliţă; iar mama, odinioară una din cele mai active participante la operele de filantropie, purtând cu vioiciune — într'o gospodărie cu atât mai grea cu cât e forţat mai simplă, — nişte bătrâneţe fără odihnă, cari ar fi şi bucuroase dacă nu le-ar mâhni adânc nemăritişul fetei.

In aceste condiţii, nenorocirea, destul de impresionantă în sine, a făcut o impresie şi mai copleşitoare. Nu mai este aci o simplă dramă de amor, ci mai ales o dramă politico-socială.

Se obiectează: Mattcowitz era nebun, a lucrat într'un moment de nebunie.

Că era nebun în momentul când a săvârşit teribila faptă, nu încape nici o îndoială. Dar *n'a fost* nebun înainte. Şi tocmai aci e chestiunea: ce fel de societate e aceasta care persistă să păstreze legi atât de absurde, atât de chinuitoare, încât împing oamenii la nebunie?

* * *

După această catastrofă se crede — cred optimiştii! — că „privilegiul" acordat învăţătoarelor vieneze va fi sancţionat: în sfârşit, cel puţin în capitală va fi înlăturată dispoziţia cea fără sens! In ce ne priveşte, preferăm să ne stăpânim optimismul, cel puţin pentru vremea mai apropiată. Clericalii nu cedează uşor.

Dar, admiţând cazul cel mai favorabil pen-

tru învăţătoarele vieneze, cum rămâne cu cele din provincie? Ele se agită, în grupe compacte se duc la miniştri, la oameni politici, la redacţii, şi declară sus şi tare că vor să se mărite. Este un spectacol foarte ciudat, care dă prilej la multe glume; nu afirm că sînt excesiv de subţiri. Pe seama necazurilor aproapelui e foarte lesne să glumeşti — şi pare că e şi plăcut.

Acum, în timpul vacanţei Crăciunului, învăţătoarele răzvrătite au venit în mare număr la Viena şi au ţinut o întrunire monstră.

Discursul cel mai energic, care a provocat un entusiasm delirant, a fost al d-rei Zink, învăţătoare din Zisterdorf. A vorbit cu o libertate în adevăr de mirat. Ea nu s'a sfiit să spue că situaţia învăţătoarelor din provincie e cu atât mai rea, cu cât ele nu-şi pot îngădui compensaţiile pe cari le pot avea colegele din Viena, căci în haosul oraşului mare este posibil amorul nelegitim, dacă cel legitim e interzis.

Citez textual:

— Noi cele dela ţară stăm sub un control foarte strict. Fiecare pas al nostru este observat şi criticat (aplauze). Fiecare puternic al satelor vede în noi pe concurentele primejdioase ale propriilor lui fete (aplauze frenetice) şi de aceia ni s'a impus celibatul (aplauze furtunoase; strigăte: Aşa e! Foarte adevărat!) Nimeni nu-şi poate face o ideie cât suferim! Poate că domnii aceia se mai gândesc şi la altceva, că, fără bărbaţi, suntem mai la discreţia lor, putem fi un instrument docil în

mâinile lor! In fiecare zi, când intrăm în clasă, în mijlocul copiilor, ne aducem din nou aminte că nouă, fericirea maternităţii ne este interzisă, că noi suntem condamnate să rămânem singure toată viaţa. In aşa condiţii nu e de mirare că învăţătoarele cad jertfă melancoliei, histeriei şi chiar perversităţii! (Aplauze). Cine are dreptul să constrângă la celibat pe un om tânăr? Nimeni, absolut nimeni! (Aplauze furtunoase). Schiller a zis: „cine nu poate face copii, nu poate iubi copiii". Dar învăţătoarea trebue să iubească copiii! Interzicerea căsătoriei este cel mai ruşinos paragraf din legile noastre. Şi aceia care vor avea curajul să mai voteze pentru menţinerea celibatului, să bage de seamă că toate păcatele se iartă, numai păcatul contra vieţii în devenire, nu se iartă. Şi noi, învăţătoarele, strigăm: noi suntem viaţa, — nu păcătuiţi! (Entusiasm delirant).

* * *

In urma acestei cuvântări s'a votat o moţiune prin care membrii Dietei sunt făcuţi responsabili de menţinerea celibatului, iar învăţătoarele declară că vor lupta prin toate mijloacele şi fără odihnă, până vor înlătura această ruşine a civilizaţiei.

ADAUS, DUPĂ 17 ANI:

Cititorii au băgat de seamă că articolul de mai sus a fost trimes din Viena la 30 Decembrie 1911. El a apărut în „Dimineaţa" cu data de 4 Ianuarie 1912.

Aproape două decenii mai târziu, în Martie 1929, aflându-mă întâmplător la Viena, am avut prilejul să trimet al doilea *articol în* aceeași *chestiune. Acest al doilea articol a apărut în „Adevĕrul” cu data de 31 Martie 1929, sub titlul „Celibatul obligator”.*

Cum trecuseră la mijloc șaptesprezece *ani, am socotit necesar să rezum întâiu articolul de mai sus. Am rezumat din memorie.*

Și iată partea nouă o articolului din 1929, menit să ne complecteze cunoștințele căpătate prin articolul din 1911:

Acest „caz” (drama Holzknecht) a făcut mai multă propagandă decât toată agitaţia de până atunci. Dar fără rezultat. Guvernul creștin-social şi majoritatea parlamentară — clericali de diferite nuanţe—nu admiteau schimbarea legii.

Aveau şi un argument, destul de naiv (dacă nu preferaţi cumva: idiot). Ci-că: nu-i admisibilă căsătoria dăscăliţelor, pentrucă o dăscăliţă căsătorită poate rămânea însărcinată. Or — sună mai departe argumentul — burta mare e un spectacol prea subversiv pentru ochii inocenţi ai copilaşilor: mintea lor fragedă şi castă şi-ar putea pune întrebări grave cari i-ar prileji răspunsuri primejdioase. Legenda cu barza ar fi ameninţată. Dăscăliţele trebuie să rămâie fecioare, de hatârul berzii.

S'a răspuns, fireşte, că teama clericalilor austriaci e deplasată: fenomenul sarcinii copiii îl văd şi acasă, la mamele şi surorile lor, la vecinele lor, ba chiar şi la animale. Şi dacă la oraşe copiii pot fi destul de... copilăroşi, la ţară, cel puţin în această privinţă, ei sunt

mult mai precoci: acolo ei cunosc nu numai fenomentul, dar şi cauza lui.

Discuţia n'a folosit la nimic.

Se zicea că însuşi Franz Iosef, care sub mutra lui de onorabil şuncar ascundea o minte adequată, era partizanul neîmblânzit al virginităţii didactice forţate.

A venit însă revoluţia, iar drept corolar: republica. Toate legile de excepţie s'au spulberat. Constituţia a suprimat privilegiile de castă, de clasă şi de sex. Oprelіştea de care ne ocupăm în acest articol a dispărut şi ea.

A urmat o epidemie de căsătorii în corpul didactic. Dacă drama, povestită mai sus, s'ar fi desfăşurat ceva mai încet, d-ra Holzknecht ar fi astăzi în viaţă, soţie şi institutoare. Iar oratoarea atât de liberă la vorbă, care în congresul pomenit a dovedit, cum ar zice franţuzul, că nu-i sînt buzele cusute sau cum zice românul că nu i-a tors pe limbă, — astăzi, în locul imprecaţiilor de odinioară, nu-şi va fi terminând eventualele discursuri, decât cu strigătul spontan şi simplu:

— Trăiască republica! Trăiască democraţia!

...Dar de ce-am recapitulat această pagină de istorie, aşa cum în iuţeala scrisului mi-am putut-o reconstitui în minte?

Pentru că s'a întâmplat un fapt comic sau tragic — fiecare îl poate clasifica după îndemnul inimii — un fapt în adevăr neaşteptat şi pentru a cărui anunţare, oricât de scurtă, era nevoe de o introducere mai lungă: Dieta

Austriei de Jos, în care creştinii sociali şi clericalii de toată mâna au şi azi majoritatea, a reintrodus hidoasa prohibiţie: *un articol de lege* — pentru superstiţioşi specificăm: articolul 13 — *spune că prin contractarea căsătoriei, învăţătoarea este, automatic,* DEMISIONATĂ DIN INVAŢAMANT.

Tinere amorez al d-rei Holzknecht, nu zic c'ai avut dreptate să faci ce-ai făcut; dar ai prevăzut aproape exact: în Austria de Jos nu erau şanse ca oribila barbarie să fie înlăturată în mod temeinic şi durabil.

Dar în interval Viena a fost scoasă din cuprinsul Austriei de Jos şi acum ea îşi are Dieta ei proprie. Cât timp la primărie şi în dietă socialiştii se bucură de favoarea corpului electoral vienez, cel puţin la Viena legea castităţii obligatoare nu va fi reintrodusă *).

---

*) In urma loviturii lui Dollfuss socialiştii au fost scoşi cu forţa din locurile încredinţate lor de alegătorii vienezi. Acum răposatul Mattcowitz are toate şansele ca, din lumea celor drepţi, să-şi vadă rejustificat pesimismul şi la Viena.

Anexa No. 14.
(la pag. 336)

Cum a fost judecat Hofrichter

Viena 12 Mai, 1910. — Zic „Cum a fost”, pentrucă în momentul când veţi primi această scrisoare, procesul otrăvitorului, care durează de două zile, se va fi isprăvit; iar în ziua când rândurile de faţă se vor tipări e posibil să vă telegrafiez că Hofrichter a şi fost executat *). Procesul s'a început pe neaşteptate. Expertiza

*) Hofrichter n'a fost condamnat la moarte, ci numai la muncă silnică, pentru că în ultimul moment a retras mărturisirea făcută despre săvârşirea crimei; or, după legea în vigoare atunci, oricari ar fi fost dovezile, dacă însuşi criminalul tăgăduia crima, nu i se putea aplica pedeapsa capitală.

Pentru cei cari doresc să introducă *astăzi, în România,* pedeapsa cu moarte — că numai atâta ne mai trebuie ca să fim pe deplin fericiţi — va fi, poate, oare-cum instructiv faptul că până şi autorii unei legi atât de barbare ca aceea de care vorbim mai sus, au stat, totuşi, la îndoială când a fost vorba să legifereze omorul.

De vinovăţia lui Hofrichter nu se mai îndoia nimeni. Bineînţeles, înainte de proces i s'a pus la dispoziţie obişnuitul revolver, ca să se împuşte singur, dacă aşa ceva i-ar face plăcere. Omul care hotărîse jertfirea a zece vieţi, a fost mai puţin risipitor cu viaţa lui proprie. I s'a îngăduit deci să trăiască — şi nu s'a făcut gaură în cer că, undeva, într'o închisoare întunecoasă, a continuat şi mizerabilul acesta să mănânce o bucată de pâne.

psihiatrică l-a declarat pe Hofrichter responsabil, deşi cu facultăţile mintale slăbite.

Cititorii îşi închipue desigur că am asistat la proces şi că voi da aci un rezumat al desbaterilor, ca să îndrept greşala făcută de a nu-l da telegrafic. Nici pomeneală de aşa ceva. Vreau să le spun de ce n'am asistat şi vor vedea că ipso facto, le voi da ştiri foarte senzaţionale. Căci nu poate exista ceva mai senzaţional decât felul cum se judecă procesele militare în Austro-Ungaria. E o procedură unică în toată lumea. Ferrer, care a fost şi el judecat de un consiliu de războiu, s'ar putea lăuda că a avut parte de o justiţie ideală.

*
* *

In Austro-Ungaria procesele militare sunt secrete. Faptul e destul de grav. Dar ceiace uimeşte cu deosebire este că din sala de şedinţă nu este exclus numai publicul — ci şi acuzatul. Iată deci, din capul locului, un procedeu cu totul fenomenal. Se ştie că nodul afacerii Dreyfus a fost celebrul borderou care a fost arătat consiliului în camera de deliberare, fără ca Dreyfus şi avocatul său Demange să bănuiască ceva. Ceiace însă în Franţa a fost o ilegalitate şi a constituit un caz în adevăr izolat, în Austro-Ungaria este legal, este însăşi baza justiţiei militare.

Aci acuzatul e introdus numai în şedinţa preliminară, unde e întrebat dacă recuză pe vre-unul din membrii consiliului. In cazul afirmativ, consiliul decide cu majoritate de voturi dacă recuzarea trebue ţinută în seamă şi

în acest caz cel recuzat e înlocuit. Apoi i se comunică acuzatului faptele ce sunt în sarcina lui, i se pune întrebarea dacă-şi menţine declaraţiile şi dacă mai are ceva de adăogat. Nu este vorba de vre-o pledoarie, ci numai dacă, în apărarea sa mai are de spus vre-un lucru pe care să nu-l fi spus la instrucţie.

Odată formalitatea aceasta îndeplinită, acuzatul e scos din sală, membrii consiliului depun cuvenitul jurământ şi desbaterile încep. Vorba vine! Aceste „dezbateri" se reduc la un simplu monolog, căci singurul care vorbeşte este ofiţerul-*auditor,* cum ar fi la noi comisarul regal. Din cele zise până acum cititorii au înţeles că nici vorbă nu poate fi de avocat. Auditorul este *dator* să fie şi acuzator şi apărător; el e dator să facă expunerea complectă a cazului, scoţând în relief cu aceiaşi imparţialitate şi ce este în sarcina acuzatului şi ce este în descărcarea lui. De cât, cine să-l controleze? Nimeni! Fiecare membru al consiliului are dreptul să ceară orice lămuriri; dar fiecare cerere de natura asta este supusă votului consiliului şi numai dacă majoritatea admite ca întrebarea să fie luată în consideraţie, „auditorul" e dator să dea lămurirea cerută. Dacă însă majoritatea respinge întrebarea, „auditorul" nu răspunde şi judecătorul care a mărturisit că nu pricepe unele lucruri şi că deci e incapabil să-şi facă o convingere, e dator, totuşi, să dea sentinţa.

Şi felul cum se dă această sentinţă e foarte original. După ce „auditorul" şi-a isprăvit monologul, judecătorii se retrag în camerele

de deliberare. In *camerele* nu în *camera,* pentrucă fiecare membru se retrage în altă cameră şi se gândeşte la sentinţa pe care trebue s'o dea, dacă nu cumva are alte preocupări, sau dacă obosit de atâtea „dezbateri" nu preferă să tragă un somn. După timpul hotărît, membrii îşi dau sentinţa, *fiecare în parte,* şi fără nici o motivare. Majoritatea decide. Ca să se ştie însă cum se formează această majoritate, trebue să spunem că preşedintele are două voturi, iar acuzatorul votează şi el. Votul fiecăruia rămâne secret; nici un judecător nu ştie cum a votat celalt. Proporţia voturilor nu se trece în procesul verbal al dezbaterilor, nici în sentinţă, aşa că, de fapt, falsificarea votului e lucrul cel mai uşor.

O pertractare mai secretă n'ar fi posibilă. Epilogul însă e comic: citirea sentinţei e... „publică": nu că asistă cineva la această ultimă formalitate. Totul se reduce la aceia că înainte de a se citi sentinţa se deschid toate uşile şi toate ferestrele. Iarna sau vara, pe timp de viscol sau furtună, dacă este sau nu este ţipenie de om prin apropiere, n'are a face: toate uşile şi toate ferestrele se deschid.

Aceasta este procedura militară în Austro-Ungaria, aşa se judecă acolo ofiţerii şi soldaţii, şi aşa e judecat Hofrichter. De ce îi trebue consiliului aproape o săptămână pentru un asemenea proces, e greu de priceput.

*
* *

De când acest sistem de justiţie? Iţi vine a crede că e dinainte de facerea lumii. Dar nu:

e numai de 150 de ani. Este însă din cale afară uimitor că în ziua de azi se mai găseşte o ţară care să-l suporte; şi este nespus de ciudat că în aşa condiţii mai sunt oameni care primesc să fie ofiţeri, expuşi în orice moment să fie judecaţi în asemenea mod. Altă curiozitate este că deşi sub călcâiul acestei legi militare, Austro-Ungaria este una din ţările în care antimilitarismul s'a manifestat mai puţin, căci exceptând Boemia, unde s'au înregistrat manifestaţii antimilitariste cari, bineînţeles, au fost pedepsite, în restul monarhiei nu s'a pomenit aşa ceva.

Am promis cititorilor să fiu senzaţional în corespondenţa asta, și cred că m'am ţinut de cuvânt. Mai dau acuma un ultim amănunt: actuala lege militară, în baza căreia a fost judecat Hofrichter, e desfiinţată de vre-o zece ani şi înlocuită prin una mai modernă. Un merit însemnat în realizarea acestei reforme revine unui român bucovinean, profesorul Isopescul-Grecul. Decât, noua lege, — ale cărei detalii nu le cunosc (pe atunci nu eram încă trimisul „Adevĕrului" la Viena), dar care, în tot cazul, a fost scutită de multe din aberațiile descrise mai sus — nu este încă sancţionată. Sancţionarea ei se aşteaptă din zi în zi — de vre-ó zece ani. Așa de sigură este sancţionarea, încât noua sală a consiliului de război din Viena — unde au avut loc „desbaterile" procesului Hofrichter — este amenajată ca orice sală de tribunal: cu bănci pentru public, cu bară pentru avocaţi, cu lojă pentru presă. Dar sancţionarea nu

vine, pentru că... e vorba de Austro-Ungaria. Armata fiind comună, orice lege care o privește trebue votată de ambele parlamente. Iar oligarhia maghiară nu admite nici o reformă în armată, până când nu i se va da satisfacție în chestia limbii de comandă, iar sferele superioare nu vor să dea o astfel de satisfacție.

Iată de ce, cu toate că există o lege nouă, funcționează tot cea veche. Iar băncile din sala consiliului rămân pururea nouă-nouțe.

ISOPESCUL-GRECUL

Anexa No. 15.
(la pag. 350)

O alegere parțială: moștenirea lui Lueger

I

Viena, 16 Octombrie 1910. — In luna asta ar fi fost să avem mari serbări cetăţeneşti: s'a împlinit jumătate secol dela acordarea constituţiei. Este o epocă aceasta în viaţa unei ţări, epocă destul de îndepărtată ca să dea colorit duios amintirilor, destul de apropiată ca să mai prindă în viaţă pe atâţia luptători din primul ceas.

Şi totuşi, serbările acestea, anunţate pretutindeni, nu s'au făcut nicăeri. Nicăeri n'am văzut o serbare demnă de acest nume şi demnă de evenimentul pe care-l invoca. Au fost nişte parodii, mai mult sau mai puţin bine înscenate, ba chiar foarte puţin bine. De ce? Explicaţii vor fi ele multe, vor fi şi adânci, dar sunt câteva cari sar în ochi dela prima vedere. E adevărat, acum 50 de ani constituţia a fost dată prea târziu; dar şi aniversarea jumătăţii de secol a venit prea de vreme. Poporului austriac i-ar fi prins bine un accident ca al preotului din poveste, care socotind data

Paştilor după boabele de mazăre, s'a pomenit că preoteasa i-a pus prea multe în buzunar, şi sărbătoarea s'a tot amânat fără de oprire.

Constituţia unei ţări e menită să oglindească întreaga-i stare de lucruri. Şi ca s'o sărbătorească poporul, el trebue să fie mulţumit de ea. Dar cine e mulţumit în Austria?

Tocmai luna asta a fost prilej de nemulţumire generală.

Parlamentul, expresie vie a Constituţiei, este închis fără a fi în vacanţă legitimă. Guvernul l-a închis cu forţa şi pe timp nehotărît, pentrucă — lucru frecvent în Babelul austriac — limbile se încurcaseră teribil. De atunci urmează tratative, care merg de minune, merg atât de bine încât nu e nici un chip să se oprească. Tratează nemţii cu cehii, tratează guvernul cu polonii, tratează creştinii sociali între dânşii, buletine pline de speranţe se publică în fiecare zi, dar deocamdată nu se vede nimic. Iar în vremea asta, agitaţia poporului creşte, pentrucă viaţa e scumpă. Carnea scumpă a ajuns o obsesiune.

Or, nu în aşa situaţii se poate face o sărbătorire largă, generală, a tuturor claselor, aşa cum s'ar cuveni să fie: o sărbătoare de înfrăţire, la capătul unui trecut privit cu drag, în pragul unui viitor privit cu încredere. De aceia, de fapt, aniversarea n'a fost sărbătorită.

Şi-mi aduc aminte că aceeaş parte a avut-o la noi aniversarea jumătăţii de secol dela revoluţia din 48. Era la sfârşitul unui regim liberal, care ostenise ţara şi se ostenise şi mai mult pe sine. Având în coaste disidenţa aure-

lianistă și pe cea flevistă, ieșit cu greu din criza religioasă — celebra afacere Ghenadie — şi zbătându-se amarnic în criza naţională — celebra „trădare" — guvernul liberal al d-lui D. A. Sturdza a făcut o paradă de poruncească, la care ţara n'a putut fi atrasă. A rămas fără ecou serbarea, cum fără ecou au rămas şi protestările ce-a provocat. Bătrânul democrat dela Ploeşti, C. T. Grigorescu, invitat oficial, ca unul ce luase parte ca luptător activ la revoluţia comemorată, a răspuns d-lui Sturdza prin următoarea telegramă:

„La o adunare de persoane făcută de guvern şi poliţie prin fapte oribile petrecute asupra cetăţenilor, eu nu pot să particip."

Negreşit, stilul e comic, dar documentul rămâne, elocvent în melancolia lui. Atunci, am râs de bietul Grigorescu — „fachirul din strada Virtuţii"; — dar acum, asistând la serbările de aici, atât de fade, mi-am adus aminte de telegrama de mai sus, şi n'am mai râs.

Mă grăbesc să adaug că aici, „adunările de persoane" n'au fost „făcute de guvern şi poliţie", şi mai puţin încă „prin fapte oribile petrecute asupra cetăţenilor". Căci trebue să se ştie un lucru: în Austria, şi mai cu seamă la centru, legile se aplică. Constituţia de aci este schiloadă, ea conţine un bizar amestec de autocratism şi democraţie, dar ceeace este datoare să facă — face.

* * *

A mai fost însă, adică mai este și acum, o împrejurare care adună toate pasiunile, ca să

le dezlănţuie aiurea de cât în sărbătoriri de constituţii. Ne aflăm în toiul unei aprige campanii electorale. Peste două zile vor fi două alegeri, ambele pentru ocuparea locurilor lui Lueger: în circumscripţia a doua — Leopoldstadt — e alegerea pentru Landtag, iar la Hietzing pentru Reichsrat, căci Lueger era ales şi în Camera ţării şi în a imperiului. Şi este o luptă straşnică pentru locul întâiu, una mai domoală pentru al doilea, deşi acesta din urmă e cel mai important.

Motivul e acesta: dacă la Hietzing creştinii sociali sunt mai tari, aşa încât izbânda lor e sigură, în Leopoldstadt, cartierul vienez cel mai populat de evrei, şi foarte populat de lucrători, domnia antisemiţilor e o curiozitate politică, un paradox. Aci Lueger reuşea nu pentru ideile lui ci... în contra lor. El a obţinut la ultimele alegeri mai multe voturi de cât numărul alegătorilor creştini din acest sector. Va să zică, l'au votat şi unii evrei. Şi dacă s'a putut aceasta, de sigur că a fost şi mai posibil ca să-l voteze mulţi creştini cari nu-i erau partizani, şi au fost cuceriţi nu de doctrina lui Lueger, mai puţin încă de partidul, şi numai de persoana lui.

Este un amănunt despre care am vorbit de multe ori în corespondenţele mele, şi nu pot să nu-l relev şi de astă dată. La noi în ţară nu se prea înţelege situaţia de aici; şi în genere, dincolo de graniţa austriacă nimeni nu pricepe cele ce se petrec în monarchia habsburgică; exceptez, fireşte, pe oamenii cari au studiat cu deosebită osteneală această ches-

țiune plină de ciudățenii. Iată, de pildă, ciudățenia pe care vreau s'o reaccentuez aci: reușita lui Lueger în cartierul II — calea Văcărești și calea Dudești a Vienii — a fost socotită ca o mare izbândă antisemită. Era natural și logic să se creadă acest lucru. Dar n'a fost așa: reușita lui Lueger cu voturi evreiești, căci fără ele e statisticește sigur că *nu se putea alege,* dovedește un succes *personal* și nu un succes de partid. Asta e clar. Pe de altă parte e semnificativ însuși faptul că Lueger a avut ideea să candideze în cartierul evreesc: el își dădea perfect seama de faptul că nu inspira cine știe ce oroare evreilor; și tot așa de semnificativă e politeța cu care evreii i-au răspuns, votându-l: i-au dovedit astfel că nu se înșelase în privința raporturilor sufletești dintre ei. Se joacă și la Viena celebra comedie franțuzească: „Să ne pupăm, Folleville!"

Ei, dar Lueger a murit. La numărătoare Leopoldstadtul trece încă drept al creștinilor-sociali. Va rămâne al lor? Vor fi alegătorii tot atât de darnici și față de moștenitorii politici ai aceluia pe care ei au înțeles să-l cinstească personal?

Adversarii creștinilor-sociali și-au zis că este momentul oportun ca să scoată Leopoldstadtul din mâinile lor. Creștinii-sociali însă, țin tocmai să facă dovada că știu să păstreze moștenirea, și lor le convine acum să arate că persoana lui Lueger înseamnă prea puțin față de ideea lui, ideea lor; ei sînt siliți să prezinte chestia în felul acesta: este și prima ocazie ce li se oferă ca să dea o luptă în numele

lui Lueger, dar fără el; nici *nu se pot sustrage* obligaţiei de a lupta, chiar dacă în sufletul lor ar prefera să stea acasă. Momentul este foarte grav.

Cine va reuşi? Asta nu se poate prevedea. Putem şti cu siguranţă cine va cădea. Trei candidaţi merg la o cădere sigură: doi liberali (căci liberalii, zdrobiţi de zeci de ani, îşi mai plătesc şi luxul certurilor intestine, aşa că au doi candidaţi), apoi candidatul evreesc — căci în minunata ţară a naţionalităţilor este şi un partid naţional evreu, care va cădea cu siguranţă în cartierul pe care îl consideră ca al său. Rămân în luptă: Preyer, creştin social şi Schuhmeier, social-democrat. Cu 5 candidaţi, balotajul e aproape sigur — deşi Lueger s'a ales dela primul scrutin. Când veţi citi aceste rânduri veţi fi şi aflat din telegrame dacă este sau nu balotaj. Dacă este, atunci probabil că la urma urmii reuşeşte Schuhmeier, socialistul, pentru că e probabil ca la alegerea de balotaj el să fie votat de liberali şi de dizidenţa creştin-socială din jurul lui Vergani. Cât despre naţionaliştii evrei, aceştia mai de grabă vor vota pe antisemiţi.

* * *

Că această luptă electorală a contribuit şi ea la nesărbătorirea aniversării, dovada am avut-o astă seară: se organizase, în marea sală „Svoboda", serbarea socialiştilor pentru aniversarea constituţiei. Era şi o datorie, dar pentru socialişti era şi o cochetărie politică să se arate mai constituţionalişti de cât alţii. In

ultimul moment însă, se ivește o piedică: adversarii răspândiseră niște foi volante prin cari atacau fără frâu pe candidatul socialist. Evident, răspunsul nu se putea amâna pe... după alegeri. Nu se încăpea nici o șovăire: trebuia reacționat în grabă. Și așa, serbarea a fost prefăcută în întrunire: s'au ținut discursuri în cari s'a vorbit numai de alegere; de constituție nu s'a pomenit nici un cuvânt.

II

Viena, 21 Octombrie 1910. — „Hoch Schuhmeier!" — acesta e strigătul care a răsunat în mii de glasuri, în momentul când, nerăbdător să aflu rezultatul, sosesc în centrul cartierului al doilea. Va să zică, Schuhmeier a fost ales. Și mulțimea, în convoiu imens, manifestează pe stradă, străbătând tot cartierul în cântece și strigăte. Ferestrele sînt deschise. și din toate etagiile, dar mai ales din cele mai înalte, se coboară salutări, la cari manifestanții răspund cu ovații. Se fac ovații și tramvaielor, pentru că și din tramvaie vin salutări. Majoritatea convoiului o formează lucrătorii, în hainele lor de atelier, căci au alergat direct dela muncă. Și în toată mulțimea nu reușesc să surprind decât un singur „cetățean turmentat", care cu vocea răgușită se silește să strige: jos scumpetea! Evident, pentru el carnea e prea scumpă, de vreme ce a fost silit să se ție numai cu băutura.

Dar dacă în lupta electorală de aci beția n'a avut nici un rol, să nu se creadă că alegerea

a urmat în linişte. A fost o luptă aproape la fel cu cele dela noi: gălăgie, încăerări, reclamaţii, alegători falsi, etc., o atmosferă de patimi şi nervi, cum rar s'a pomenit, stăpânită însă de poliţie, concentrată în număr extraordinar de mare. Dar ea n'a intervenit decât după cererea uneia din părţi sau a celeilalte şi n'a provocat nici un protest cu privire la *felul* de-a interveni.

De altfel, poliţia şi-a făcut datoria şi la manifestaţie, mergând în pas cu ea; dar fiindcă acum nu-i mai cerea nimeni să se amestece, iar manifestanţii n'au săvârşit nici un abuz, de astă dată ea nu s'a amestecat deloc.

*
* *

In corespondenţa trecută, încă înainte de primul scrutin, am arătat cum se anunţă situaţia; ea s'a şi prezentat în trăsături generale, aşa cum o anunţasem.

Din peste 24.000 de voturi exprimate, au obţinut la primul scrutin:

Preyer, creştin-social	10.832
Schuhmeier, social-dem.	8.471
Mittler, german-progr.	1.962
Schwarz-Hiller, lib.-social	1.840
Brunner, evreu naţional	466
Ruzicka, ceh	417
Fischer, german-naţional	361

Va să zică au fost şapte candidaţi, pe când, în momentul când am scris corespondenţa trecută nu se aşteptau decât 5, cel mult 6. Dar

putem zice că au fost opt candidaţi, dintre cari unul anonim, de oarece s'au găsit şi 980 buletine albe, ale dizidenţilor creştini sociali.

După proclamarea balotagiului situaţia a devenit foarte turbure şi de aceea lupta a căpătat caracterul extrem de agitat la care făceam aluzie mai sus. In adevăr, după cum o şi prevăzusem, rămâneau faţă în faţă Preyer şi Schuhmeier. Dacă era evident că germanul progresist şi liberalul social vor trece de partea lui Schuhmeier şi că germanul naţional va trece de partea lui Preyer, nu se ştia însă ce vor face evreul naţional şi cehul, în ce măsură dizidenţa creştin socială va vota pe Preyer şi ce va face rezerva electorală, căci cartierul mai număra alegători cari nu se prezentaseră la primul scrutin.

In ultimele zile însă situaţia se clarificase. Se ştia că Schuhmeier stă bine. Aceasta se vedea şi din atitudinea presei creştin sociale, care recurgea la mijloace extreme. Aşa, „Reichspost" a publicat un articol de fond neiscălit, venit, zicea ea, din loc foarte înalt şi în care soma pe evrei să nu treacă de partea candidatului socialist, căci dacă o vor face, vor avea să suporte consecinţele. Pe de altă parte, printr'o foae volantă iscălită „Comitetul independent" şi adresată în deosebi evreilor, se zicea că ei sînt datori să voteze pe Preyer, de oarece Schuhmeier s'a pronunţat în favoarea revoluţionarilor din Spania şi Portugalia, cari au săvârşit adevărate pogromuri — „şi pogromurile trebue să inspire oroare ori cărui om de bine, fie că ele se petrec în Spania, fie

că se petrec în Rusia". E în adevăr extrem de comic să vezi pe antisemiţi cerşind voturile evreilor, pe de o parte prin ameninţări „din loc foarte înalt" (adică din partea prinţului moştenitor), pe de alta prin linguşiri, ca vestejirea pogromurilor din Rusia.

Bine înţeles, Schuhmeier a exploatat în favoarea sa această tactică puţin abilă.

Şi iată rezultatul alegerii de balotagiu:

Voturi exprimate	24.977
Voturi valabile	24.386
Schuhmeier, soc.-dem.	12.761
Preyer, creştin-social	11.625
Buletine albe	491
Voturi anulate	100

Cele 491 de buletine albe trebue să fie date în parte de burghezia cehă şi în parte de alegătorii candidatului evreu. E de prisos să spun că atât lucrătorii cehi cât şi lucrătorii evrei dela primul scrutin au votat pe Schuhmeier. Lucrul e interesant de reţinut mai ales în ce priveşte pe lucrătorii cehi, căci unele persoane cari nu pricep adevăratul caracter al neînţelegerilor dintre socialiştii germani şi cehi, îşi făceau iluzia că aceştia din urmă vor vota pe cehul naţional Ruzicka.

Al cui e triumful după balotajul de azi? Greu de spus. Partidul social-democrat n'a avut nici azi, ca voturi proprii, mai mult decât cele aproape 8500 dela primul scrutin, căci cu disciplina de cazarmă a socialiştilor nemţi putem fi siguri că toţi alegătorii lor s'au prezentat dela început. Dacă astăzi

Schuhmeier l'a întrecut pe Preyer cu aproape 1200 de voturi, el o datorează diferitelor grupări cari l'au preferat pe el, după ce au văzut că singure nu pot face nimic.

Dar a cui e înfrângerea, asta e evident. Am arătat importanţa simbolică a locului pe care-l pierd acuma creştinii sociali. Cucerirea cartierului al doilea de către Lueger a fost apogeul triumfurilor lui. El a cucerit Viena pas cu pas, ridicând mica burghezie şi profesiile libere, în potriva evreilor de o parte şi a social-democraţilor de alta. Or, cartierul al doilea este locuit în majoritate de evrei şi lucrători; cucerirea lui, întâmplată în 1896 şi păstrată până acum, a fost deci încoronarea tuturor succeselor. Şi la prima luptă ce se dă după moartea lui Lueger şi tocmai pentru înlocuirea lui în Landtag, moştenitorii pierd moştenirea din mână. Ca să evite aceasta, au luptat din răsputeri.

Candidatura lui Preyer, ce-i drept, a fost foarte bine aleasă : acesta e un fost lucrător, care se bucură de simpatii personale între colegii lui de odinioară, iar pe de altă parte nu s'a manifestat nici ca antisemit nici ca anti-ceh, aşa că avea avantagiul de a fi iubit de unii şi a nu fi duşmănit de ceilalţi.

Dar social-democraţii şi-au ales şi mai bine candidatul: şi Schuhmeier e un fost lucrător, şi înzestrat cu un mare talent oratoric; stăpân pe o cultură serioasă pe care şi-a făcut-o singur, el contează între personalităţile de primul rang ale partidului, este unul din stâlpii lui în Reichsrat şi în consiliul comu-

nal, şi a fost omul care a dat loviturile cele mai simţite defunctului Lueger.

In nici un caz nu se putea ca lucrătorii să-l prefere pe Preyer — iar evreii, ca atari, şi mai puţin.

Din felul cum s'a dus lupta electorală, voiu releva acum un singur lucru, destul de caracteristic: femeile au luat o parte considerabilă. Şi aceasta nu pe sub mână, ci făţiş. La toate întrunirile ele au participat în rând cu bărbaţii, şi oratorii tuturor taberelor li s'au adresat direct, socotind amestecul lor ca foarte natural.

Este interesant că lucrul se întâmplă într'o ţară în care feminizmul, cel puţin feminizmul politic aşa cum îl practică sufragetele, nu există. E poate mai bine aşa. Se ştie că formidabila mişcare împotriva scumpetei traiului a fost dezlănţuită mai cu seamă de femei. Acum se arată că ele intervin şi în lupta politică, cu rezerva pe care le-o impune faptul că n'au dreptul de vot.

La una din întrunirile acestei campanii, Viktor Adler, adresându-se femeilor, le-a cerut să lupte energic pentru triumful lui Schuhmeier. Adler, foarte serios, — cu un gest à la conu Mitiţă Sturdza, cu degetu-i magnetic — fixând un grup de femei din faţa tribunei, a accentuat:

— Fiecare din voi, în cercul ei, să-şi facă datoria, dar liniştit şi cuminte, fără gălăgie, fără tămbălău.

Şi femeile nu s'au supărat de loc, ele şi-au făcut datoria, liniştit şi cuminte; toate fe-

meile, nu numai cele socialiste. Scandalul l'au făcut bărbaţii, la balotajul de azi, — căci la primul scrutin au fost şi ei foarte liniştiţi.

Iar după ce au participat la luptă, femeile acestea au luat parte şi la sărbătoare; în manifestaţia de stradă, care a străbătut cartierul, glasurile lor se amestecau cu ale bărbaţilor:

— Hoch Schuhmeier! Trăiască Franzl al nostru!

D. A. STURDZA

Anexa No. 16.
(la pag. 354)

Tragedia dela Drohobicz

25 Iulie, 1911

Desbaterea cea mai pasionantă în recenta sesiune a Camerei a provocat-o interpelarea despre tragedia din Drohobicz. Faptele se cunosc din corespondenţele pe cari le-am trimes la timp: cu ocazia alegerilor generale pentru actuala legislatură, s'au desfăşurat în acea localitate lupte foarte vehemente între două tabere cam de-o potrivă de tari, singurele cari se aflau faţă în faţă. Partidele mai mici, dacă sînt, n'au pus candidaţi.

Deşi regiunea este uvrieră, totuşi n'a pus candidaţi nici partidul social-democrat, care, probabil, nu s'a simţit încă destul de bine organizat. Cei doi candidaţi, d-nii Löwenstein şi Balitzky, încăieraţi în această luptă, în mod fatal aveau să meargă până la ori-ce extremitate: era şi o chestiune de prestigiu, dar mai era şi faptul că fiecare din ei îşi vedea şansa în *ultimul* efort pe care-l va putea face şi cu care va întrece eforturile celuilalt. Nici unul din ei n'avea să neglijeze vr'un mijloc de acţiune, ori-cât de exagerat.

In ziua alegerii excitaţia a luat proporţii mari şi mulţimea s'a adunat în faţa localului de vot, ca să „turbure" ordinea.

Armata a tras, nimerind vre-o optzeci de inşi, dintre cari 26 au murit. Intre victime se aflau femei, copii, străini, iar între aceştia din urmă, un francez, Berthelot, care se nimerise acolo, pentrucă acela îi era drumul, dela o lecţie la alta; omul dădea lecţii de franceză.

Ce lucruri teribile au făcut acei alegători, ca să provoace o reacţiune atât de sângeroasă ?

S'a constatat definitiv că monstruozitatea s'a produs după prânz, când lumea era perfect liniştită, după ce înainte de prânz fusese mai agitată şi insultase armata care „păzea ordinea". S'a mai constatat că oarecari funcţionari poliţieneşti avuseseră grija, cu cinci minute înainte de minutul tragic, să-şi depărteze prietenii, sub cuvântul că armata va trage. Va să zică: crimă cu premeditare şi pândire, cum numai la noi a fost posibilă în 1907 (căci şi la noi s'a împuşcat, pretutindeni, nu în timpul răscoalei, ci după).

Aceasta este grozăvia care s'a discutat pe larg, în urma interpelării socialiştilor şi a altor democraţi.

Nu voiu intra în amănuntele chestiei. Reportajul propriu zis l'am făcut la timp, pe măsură ce ieşeau la iveală faptele. Astăzi, după desbaterile din parlament, ţin să arunc o privire asupra *atmosferei* în care s'a putut petrece tragedia, pentrucă avem ceva de în-

vățat dintrînsa: putem vedea și prin ce ne asemănăm cu Austria, și prin ce ne deosebim de ea.

*

Drohobicz este un orășel cu vre-o 20.000 de locuitori. E capitala unui județ foarte industrial, unde este multă bogăție în mâinile câtorva, și o dezolantă mizerie care e partea celor mulți. Și aceasta să nu se ia ca un fel de a vorbi; este o realitate, pe cât de lugubră, pe atât de caracteristică. Fiindcă starea de lucruri din Drohobicz se poate lua ca o expresie a stării generale din Galiția.

Ca să înțelegeți Galiția, trebuie să citiți Neoiobăgia lui Gherea. E mare asemănare între Galiția și România. Acolo ca și la noi găsim celebra „nepotrivire dintre starea dc drept și starea de fapt". Galiția e o țară semifeodală, orientală. Acolo domnește burghezia parazitară, aceea care exploatează fără milă și fără socoteală, neavând nici măcar instinctul intereselor ei permanente de clasă, cari impun oarecare măsură; este beția jafului fără rezervă și fără întrerupere. In special la Drohobicz domnesc două partide, cari sunt în realitate două „dinastii", două familii, cu membrii și partizanii lor, cari și-au întins puterea în toate ramurile vieții. Nu numai în politică trebuie să te asociezi uneia din cele două tabere; dar nu poți să trăești nici ca negustor, nici ca profesor, nici ca avocat și nici măcar ca rentier, dacă nu te înjugi la carul unuia din stăpâni pe care să-l susții în potriva celuilalt

şi care în schimb să te răsplătească şi el atunci când e la putere.

Aceasta e starea politico-socială. Şi acum să ne amintim de „Neoiobăgia" lui Gherea şi anume de capitolul despre Administraţie, care constitue el singur o capo d'operă. Gherea arată că într'o ţară neoiobagă, cum e România — şi noi putem adăuga: sau Galiţia, — e imposibilă o administraţie în adevăr civilizată. Ei bine, când vedem ce face administraţia austriacă din Galiţia, ne convingem că Gherea are perfectă dreptate. Şi e vorba de-o administraţie ai cărei şefi nu sunt localnici, produs al periferiei imperiului şi al culturii ci fatalmente inferioare, ci austriaci adevăraţi, aleşi dintre cei mai capabili funcţionari austriaci din centrele cele mai înaintate ale imperiului.

Administraţia din Galiţia este întotdeauna la ordinele uneia din cele două „dinastii" şi face toate ilegalităţile, toate crimele poruncite de acea dinastie care în momentul acela e la putere. Scurt !

In cazul dela Drohobicz s'a întâmplat fenomenul acesta: dela începutul campaniei electorale, social-democraţii — cari nu puneau candidat acolo, prin urmare n'aveau nici un interes egoist — au cerut guvernatorului ţării să dea afară pe prefectul şi poliţaiul local, cari vor merge până la crimă pentru a face să reuşească protejatul „dinastiei" dela putere.

N'au fost ascultaţi, pentrucă nici guvernatorul nu se poate sustrage influienţei oligarhiei într'o ţară neoiobagă. De altfel, practic vor-

bind, nici n'avea ce să facă. In cazul cel mai bun, ar fi putut să treacă puterea în mâna celeilalte tabere; dar atunci rezultatul ar fi fost acelaş: alte victime de pe urma aceleeaşi crime.

Iată prin ce ne asemănăm cu Austria — cu acele părţi din Austria cari au o întocmire socială asemănătoare cu a noastră. D. P. P. Carp care vrea să culeagă surcele acolo unde Franz Iosef a tăiat lemne, ar trebui să facă un voiaj de studii în Galiţia şi în Bucovina, pentru a-şi da seama ce fel de surcele va culege d-sa de pe urma reformei pur administrative pe care o proiectează.

Dar iată şi prin ce ne deosebim de Austria: în Austria este votul universal, care tăriş-grăpiş funcţionează chiar şi în Galiţia. Şi iată că tragedia dela Drohobicz s'a discutat o săptămână în Cameră; ministrul de interne a recunoscut faptele; funcţionarii abuzivi au şi fost pedepsiţi disciplinar, rămânând ca mai târziu să se pronunţe şi justiţia. Iar d. Loewenstein, candidatul... fericit — căci a fost ales — nici n'a mai ţinut să-şi guste fericirea: sub presiunea opiniei publice, el a *renunţat* la mandatul cucerit, fără să mai aştepte validarea sau invalidarea.

Inainte de a se introduce votul universal, au mai fost asemenea alegeri în Galiţia: ele au rămas îngropate odată cu victimele lor. Azi, nu se mai poate. A fost posibilă o tragedie, dar nu şi bătaia de joc. N'ar fi cu putinţă un răspuns cinic, à la Rucăr: în specie, că „gloanţele nu se mai întorc"!

DASZINSKI

Dar la noi ?

Iată un caz absolut identic cu cel dela Drohobicz: cazul dela Slatina, descris cu atâta putere de d. Th. V. Ficşinescu. La Slatina ţăranii au avut o singură vină: au vrut să aleagă pe d. Bogdan Piteşti, care, şi înainte de acel eveniment şi după el, a fost membru al partidului conservator. Ei bine, pentru aceasta au fost împuşcaţi oamenii, exact ca la Drohobicz; şi, afară de „Adevĕrul", nimeni n'a protestat, în modul viguros necesar. Şi nimeni n'a fost pedepsit. Iar după Slatina a venit Râmnicul Sărat, şi după acesta — 1907.

Şi acum nu veţi putea tăgădui deosebirea, după cum mai sus n'aţi putut tăgădui asemănarea.

* * *

Dar chestiunea mai are o lature asupra căreea trebuie să insistăm cât de puţin: laturea religioasă şi „naţională". De obiceiu, în Austria, conflictele politice, sociale şi, în sfârşit, de orice natură, se complică şi cu elementul naţional sau cel puţin religios, care sporeşte patima şi, în aceeaşi măsură, îngreuiază judecata limpede. Aci nu e aşa. Nenorocirea s'a produs în cadrul uneia şi aceleeaşi „naţionalităţi" sau religii, fără nici un amestec.

Ca să caracterizez mai bine situaţia, trebuie să fac o paranteză.

Cel mai mare orator din parlamentul austriac este deputatul Daszinski, şeful socialiştilor poloni din Austria. E supranumit „Jaurè-

sul Poloniei". E foarte curios chipul în care a ajuns la socialism. Din prima tinereţe a intrat în lupta pentru cauza naţională polonă, şi, ca elev de liceu, a fost dus în faţa tribunalelor, pentru o poezie naţionalistă. Exclus din şcoală, a trebuit să-şi părăsească oraşul natal, şi părinţii l-au trimis să-şi continuie învăţătura la liceul din Drohobicz.

Ei bine, mizeria îngrozitoare în care trăia poporul de jos din această localitate, l-a impresionat atât de profund, în cât *această* privelişte i-a revoluţionat şi mintea şi sufletul. Intr'o vreme în care nu era acolo o puternică mişcare socialistă care să-l capteze — în judeţul acela ea nu există încă nici azi — numai spectacolul celei mai hidoase mizerii l-a făcut ca, păstrând acelaşi avânt sincer, să-şi schimbe cu totul obiectivul, să părăsească lupta naţională şi să se arunce în lupta de clase. Mai târziu a venit reflecţiunea, studiul, experienţa. Dar până în ziua de astăzi, din discursurile înflăcărate şi sugestive ale lui Daszinski se desprind adesea fapte, imagini, comparaţii din vremea aceea, când pentru prima oară a dat ochi cu viaţa de chin şi de obidă a poporului muncitor.

Veţi zice că rezumatul acesta biografic este impresionant fără să cuprindă un lucru în adevăr deosebit. Observaţia e justă, cât timp lipseşte un ultim amănunt: populaţia copleşită de mizerie, care numai prin suferinţa ei l-a impresionat atât de profund pe Daszinski şi i-a hotărît pentru totdeauna cărarea vieţii, era o populaţie exclusiv evreească. Aşa

e la Drohobicz: toţi locuitorii sunt evrei. Şi atunci, fireşte, şi toţi eroii tragediei sînt evrei: şi cei doi candidaţi şi „dinastiile” respective, împreună cu partizanii de o parte şi de cealaltă, plus mai toţi funcţionarii civili şi militari cari au jucat un rol.

Candidatul susţinut de autorităţi e d. Löwenstein; d. Natan *de* Löwenstein, căci de curând împăratul l'a înobilat. Candidatul opozant, d. Balitzky. Forţele lor în massa electorală, par a fi cam egale. In alegeri libere ar fi ieşit unul din doi, fireşte, pentru că nu se putea să iasă amândoi; dar şansele păreau egale. De-aici nevoia şi mai cu seamă *ispita* de-a corija hazardul, ispită simţită de ambii candidaţi. Au intrat deci în acţiune electorii ambelor tabere. Electorul d-lui Löwenstein a fost domnul Feuerstein, care este ajutorul de primar al localităţii, şi asta e ceva, dar tot o dată este şi preşedintele comunităţii israelite, ceea ce în specie înseamnă mult. Electorul d-lui Balitzky, d. Auerbach, îl acuza pe d. Feuerstein că a falsificat nişte buletine. Or, d. Feuerstein, abuzând de puterea pe care o avea ca ajutor de primar, a obţinut arestarea d-lui Auerbach. Va să zică: autorul buletinelor false a putut să opereze cu ele în toată voia, în folosul candidatului pe care-l susţinea; pe când denunţătorul falsului n'a mai putut opera de loc şi candidatul său a rămas de izbelişte, orfan şi văduv de orice sprijin.

Nu garantez că tot ce spun aici e purul adevăr, în ce priveşte micile particularităţi de fapt. Eu n'am anchetat la faţa locului. Vorba

N. LÖWENSTEIN

Desen de Sihulsky

este că aşa s'a spus acolo, aşa a crezut mulţimea care s'a agitat, mulţimea în potriva căreea s'au scos trupele şi asupra căreea trupele au tras. De altfel, d. Löwenstein a fost ales — şi, în asemenea cazuri triumful vorbeşte în potriva triumfătorului. Este însă absolut indiferent dacă în privinţa cutărui amănunt are mai multă dreptate unul, iar în privinţa altuia, celălalt. E cazul să judecăm chestiunea în bloc, şi putem, cu conştiinţa liniştită, să acuzăm de o potrivă ambele părţi.

Dar Löwenstein şi Balitzky sînt evrei, Feuerstein şi Auerbach sînt evrei, membrii parchetului, ai poliţiei şi ai autorităţilor militare cari au avut amestec în această chestiune sînt în cea mai mare parte evrei, iar cei ucişi şi răniţi, pe cât se pare sînt toţi evrei, afară de bietul Berthelot, francezul care a fost acolo în mod întâmplător.

N'aşi vrea să fiu înţeles greşit. Când prezint situaţia ca *excepţională,* pentru că toată frământarea şi toată nebunia s'a petrecut între oameni de acelaşi neam, asta nu înseamnă că *eu* văd excepţia. Pentru mine cazul e foarte firesc şi foarte simplu: Drohobiczul e reşedinţa unei circumscripţii locuite aproape excluziv de evrei. Sînt evrei şi patronii şi lucrătorii şi politicianii mari şi politicianii mici. Sîntem doar în Galiţia, o provincie renumită prin această particularitate a marelui număr de evrei. Şi când în această ţară evreii au toate drepturile economice şi politice, e firesc ca ei să-şi aibă reprezentanţii în toate partidele şi curentele politice, cum şi-i au, de

asemenea, în toate clasele şi în toate păturile economice şi sociale, ca şi în toate felurile şi în toate gradele de birocraţie. O organizaţie socială dată, creează anumite funcţii bune sau rele, frumoase sau urîte, utile sau inutile. Acele funcţii le împlinesc clasele, categoriile sau indivizii cari sînt acolo, indiferent de rasa, de naţia sau de religia lor. Societatea, în desfăşurarea rosturilor ei istorice, fatale, nu se împiedică de aceste detalii.

La noi mulţi au încă superstiţia de a crede în unitatea şi solidaritatea „naţiunii" evreieşti, cum se credea pe vremuri când exista categoria *oficială:* „breasla evreilor", deşi faimoasa solidaritate nu exista nici atunci. Când spunem, la noi, că evreii fiind şi ei oameni ca toţi oamenii, sînt supuşi aceloraşi influenţe şi nevoi sociale ca toată lumea, economistul A. C. Cuza deschide nişte ochi cât roata carului şi se miră cumplit !

Ei bine, poftească la câţi-va paşi de noi, acolo unde populaţia evreească e puţin mai compactă, şi — implicit — socialmente mai complexă. Poftească d. Cuza la Drohobicz sau prin localităţi similare; dar să nu închidă ochii, — să-i ţie deschişi!

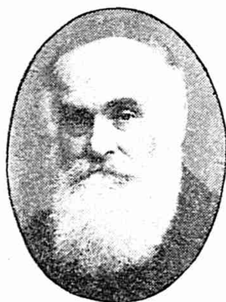
Ceea ce s'a întâmplat la Slatina, unde toţi eroii tragediei erau creştini, s'a întâmplat întocmai la Drohobicz, cu toţi eroii mozaici. Condiţiile economico-sociale identice creează situaţii identice. Acelaşi lucru ar fi fost dacă populaţia era mixtă din punctul de vedere religios sau naţional: determinant în cauză este factorul economico-social.

Din moment ce s'a relevat laturea religioasă şi naţională — lucru inevitabil în Austria, unde toate se cern mai ales prin această sită — a ieşit la iveală şi o lature... amuzantă: e vorba de situaţia penibilă în care s'au pomenit creştinii-sociali, pan-germanii şi alte grupări antisemite din parlamentul austriac. Antisemiţii nu pot spune: „sîntem antisemiţi pentrucă nu ne plac ochii evreilor". Ei spun deci: „sîntem antisemiţi, pentru că evreii înşeală, exploatează şi asupresc pe creştini". De câte ori antisemiţii dau de un exploatat creştin care se plânge în potriva unui exploatator evreu, situaţia lor e strălucită. In zadar li se răspunde că exploatarea e chestie de clasă şi nu de naţie. Iată însă cazul dela Drohobicz unde, întâmplător, lucrurile s'au petrecut — cu o ferocitate care nu lasă nimic de dorit — în cadrul uneia şi aceleeaşi „naţii", în cadrul uneia şi aceleeaşi „religii". Mai mult: întâmplător, în acea localitate acţiunea de organizare socialistă nefiind ajunsă la suficientă desvoltare, socialiştii n'au pus candidat, aşa că n'au existat acolo nici măcar aţâţări „subversive" şi excitări la „ura de clasă". Şi cu toate acestea, lucrurile s'au petrecut exact ca în localităţile cu amestec de naţii şi religii, cu complex de ideologii contrare, de curente între-duşmănite şi de agitaţii „subversive".

In parlament, socialiştii folosindu-se de împrejurarea că, nefiind direct amestecaţi puteau vorbi perfect obiectiv în această chestiune, s'au amuzat să puie în încurcătură pe creştinii-sociali şi pe ceilalţi antisemiţi: aces-

tora cazul dela Drohobicz le ruinează întreg eşafodajul politico-social. Evident, acest eşafodaj nu este valabil de cât pentru naivi. A spus-o doară — nu Bebel, cum se crede, ci democratul austriac Kronawetter, că antisemitismul e socialismul... naivilor, ca să zicem aşa.

Or, cazul dela Drohobicz a deschis ochii până şi unora dintre mulţii, excesiv de mulţii naivi. Din acest punct de vedere aş fi parcă ispitit să spun că nenorocirea dela Drohobicz e un fenomen util şi bine-venit: de vreme ce în alcătuirea noastră socială şi politică asemenea „cazuri" *trebuie* să se întâmple, — cel puţin să se întâmple acolo unde pot prezinta tipul clar, *clasic,* scutit de elemente zăpăcitoare cari strică tot înţelesul. Cel puţin la Drohobicz învăţăm ceva !

GHEREA

34

Anexa No. 17.
(la pag. 358)

O dramă politică*)

E vorba de procesul lui Hermann Bielohlawek, unul din aghiotanţii favoriţi ai lui Lueger, celebrul primar al Vienei. Trebuie să vă descriu miraculoasa înălţare a omului, ca să-i puteţi aprecia cumplita prăbuşire.

Luat sub protecţia lui Lueger, Bielohlawek, simplu funcţionar comercial, a putut ajunge la o înaltă situaţie politică. Deputat în Reichsrat și în Landtag, consilier comunal, membru — cum ar fi zis Caragiale — în tot felul de comitete şi comiţii, Bielohlawek a desvoltat pretutindeni multă energie, o deosebită îndrăzneală şi o vie activitate, aducând mari servicii şefului şi partidului. De o incultură suverană, el a ştiut însă, prin anumite însuşiri, mai pozitive, poate, decât cultura științifică şi literară, să se ridice și să se menţie.

Intr'o ședință a Reichsratului, un deputat pomenind în discursul său despre Tolstoi, Bielohlawek l-a întrerupt : — „Ah, lasă-mă

*) Din „Libertatea presei" de Const. Graur. Editura „Adevĕrul".

în pace cu tâmpitul ăla bătrân!" *) Cu această îndrăzneală, pe care nimeni şi nimic nu putea s'o modereze, vorbea el de toţi şi de toate. Intr'o desbatere parlamentară, un adversar al lui cita un pasagiu dintr'o carte. Bielohlawek l'a întrerupt: — „Nu-mi vorbiţi de cărţi! Cărţile le copiază evreii, unul după altul!"

Cu toată incultura lui, pe care aceste apostrofe o trădează în deajuns, Bielohlawek a jucat, cum spuneam, un rol de mâna întâia, şi l-a jucat timp de peste două decenii, fără ca nimeni şi nimic să-i poată zgudui situaţia, ceeace dovedeşte, negreşit, că avea şi merite reale.

Şi, deodată, după moartea lui Lueger, ce catastrofă! Un ziar obscur, din nu ştiu ce mahala a Vienei, porneşte o violentă campanie împotriva lui Bielohlawek, pe care-l acuză de tot felul de afaceri făcute graţie influenţii de care dispunea. Ziarul fiind absolut necunoscut, neavând — notaţi bine!! — nici un cititor în lumea politică, literară şi ziaristică, chestiunea, deşi publicată, rămânea de fapt inedită. De cât, autorului campaniei, care-şi propusese să-l discrediteze pe Bielohlawek, îi trebuia *un*

---

*) E lesne de înţeles ce furtună dar şi ce ilaritate a stârnit această vorbă, care în Franţa ar fi dat de lucru şi şansonierilor. Dar Bielohlawek a rămas imperturbabil. Ceva mai mult: curând după aceea, murind Tolstoi, Bielohlawek a scris un necrolog în „Oesterreichische Volkspresse", — căci omul se îndeletnicea şi cu scrisul — necrolog în care a spus :

„Pretenţia presei liberale de-a cinsti memoria lui Tolstoi este cea mai neauzită batjocură pe care şi-a permis-o vre-o dată acea presă. Dacă eu am spus o dată că Tolstoi e un bătrân tâmpit, am uitat să adaug că este şi cel mai mare şarlatan al timpului de faţă".

singur cititor ca să-şi ajungă scopul, şi pe acela şi-l putea face cu sila, trimiţându-i ziarul sub bandă, cu articolul respectiv încadrat în roşu sau albastru. Şi acel cititor era... însuşi Bielohlawek!

In adevăr, în Austria nu era admisibil ca un om politic, sau un funcţionar, atacat de o gazetă, fie cu acuzaţii precise, fie cu simple epitete cari sub-înţeleg o acuzaţie, să nu releveze atacul. El era *dator* s'o facă în aceeaşi zi; altfel, funcţionarul era chemat îndată la răspundere de mai marii lui, iar omul public dispărea, ca prin farmec, din viaţa publică.

Bielohlawek l-a urmărit deci pe acuzatorul său, care, neputându-şi dovedi acuzaţiunile, a plătit cu închisoarea. Satisfacţie deplină, veţi zice. Nu; a fost cea mai lamentabilă victorie, sub greutatea căreia învinsul a suferit şi el, dar învingătorul s'a prăbuşit groaznic.

Ce proces a fost acela! Dacă nu cunoaşteţi Austria, nu v'o puteţi închipui. Zile întregi reclamantul a avut să răspundă la întrebările cele mai indiscrete ale magistraţilor, ca şi ale avocaţilor.

Iată întrebări: Ce avere aveai când ai ocupat cutare demnitate? Dovedeşte că aveai atât! Iar azi ce avere ai? Dovedeşte că ai numai atât! Cât primeşti ca lefuri, diurne şi din alte surse cunoscute şi avuabile? Şi cât cheltueşti? Ia să facem socoteala, ca să vedem: e adevărat că cheltueşti numai atâta?

A fost o adevărată urgie de expertize şi contabilităţi. Cele mai mici cheltueli privind viaţa intimă a reclamantului şi a familiei lui, în

decurs de două decenii, au fost trecute pe dinaintea tribunalului şi a opiniei publice; totul a fost cercetat, cântărit şi controversat. Nici-odată un patron, cât de îndrăcit, nu-şi controlează în felul acesta funcţionarii.

Şi s'au perindat sute de martori: rude, amici, vecini, negustori, servitori, birjari, chelneri, dame de consumaţie, etc., spre a stabili dacă Bielohlawek n'a cheltuit cumva mai mult, în cursul anilor, decât îi puteau permite veniturile lui legitime.

A fost o grozăvie! S'au petrecut scene de o cruzime fără seamăn. De pildă, s'a dovedit cu martori că Bielohlawek a făcut numeroase petreceri, foarte scumpe, mai presus de puterile lui băneşti mărturisite, în localuri de noapte. Intrebare firească:

— De unde ai avut bani?

Şi „reclamantul”, transformat în cel mai nenorocit acuzat, a trebuit să spună că nu plătea el, ci tovarăşii de petreceri. Aceştia au confirmat, sub prestare de jurământ. Şi atunci, altă întrebare, tot atât de firească:

— Cum se poate ca d-ta, deputat în Reichsrat, deputat în Landtag, consilier comunal, membru în consiliul dirigent al partidului d-tale, preşedinte în comisiunea cutare, vicepreşedinte în cutare comitet, etc... etc... (urma lista complectă), cum se poate ca d-ta, în mod sistematic, să petreci pe socoteala altora, ca simplă damă de consumaţie, dintre acelea cari au fost citate ca martore aici şi cari confirmă şi ele că nu plăteai d-ta, cum nu plăteau nici ele ?

Aceste desbateri au durat vre-o săptămână, iar ziarele publicau zilnic darea de seamă *stenografică*, pe care publicul o citea cu lăcomie. A fost unul din cele mai enorme scandaluri politice ale Austriei dinaintea războiului. Bielohlawek a eşit învingător în senzul că acuzatorul său, neputându-şi dovedi toate aserţiunile, a primit pecetea de calomniator şi a fost condamnat la vre-o două luni închisoare. Dar cu bietul învingător s'a întâmplat ca şi cu bolnavul despre care s'a putut telegrafia: „operaţia reuşită, pacientul mort".

Convingerea formată în public, a fost că învinuirile erau întemeiate. Din ziua în care procesul s'a încheiat, Bielohlawek a fost mort politiceşte. Puţin după aceea a murit şi fiziceşte. Nu ştiu dacă moartea-i fizică trebuie pusă în legătură cu cea politică şi morală. Dar lucrul se poate presupune.

POST SCRIPTUM

POST SCRIPTUM

Acțiunea d-lui Al. Vaida-Voevod

Lucrarea de față era terminată, corecturile și paginația făcute, când valurile politice ne-au adus o penibilă surpriză: d. Alexandru Vaida-Voevod a pornit agitația pentru numerus clausus, numerus valachicus, sau cum îi mai zice, lucru în gravă contrazicere cu ideile și cu acțiunea sa de odinioară.

Când îți răscolești amintirile din Austro-Ungaria ante-belică, te întâlnești la fiecare pas cu d. Al. Vaida-Voevod, pe atunci aprigul luptător de peste munți: constați rolul considerabil pe care l-a avut, tocmai prin ideile frumoase pe cari le-a propagat.

Cum a fost posibilă acea subită schimbare sufletească și intelectuală, grație căreea d. Vaida se înfățișează astăzi ca port-cuvântul unei acțiuni șovine — și încă de-un șovinism *à rebours?* Curios! Contele Ștefan Tisza forța oamenii să învețe ungurește; d. Vaida tinde să-i *împiedice* de-a învăța românește. Unul vroia maghiarizarea forțată, adică vroia dragostea cu sila; celălalt vrea să adâncească dihonia, pentru ca nu cumva timpul și împrejurările să aducă apropierea.

Practic vorbind, d. Vaida nu poate ajunge la nici un rezultat, cum n'a putut nici Tisza.

Din punctul de vedere economic, numerus clausus este o „soluție" care nu soluționează. Alta e datoria oamenilor de guvern: să găsească mijlocul de a asigura pâinea tuturor cetățenilor țării, căci pâinea e dreptul tuturora, iar nu

s'o ia dela unii cu drepturile închircite, şi s'o dea altora, înzestraţi cu un plus de drepturi.

Intr'o conferinţă ţinută la „Institutul social", în Mai 1924, tratând despre „Problema minorităţilor", d. Iuliu Maniu a fixat ca principiu inviolabil, că *„trebue asigurate drepturile civile şi politice pentru toţi cei ce aparţin unor minorităţi de rasă, limbă ori religie";* iar printre acele drepturi, a ţinut să precizeze d. Maniu, erau: *„libertatea de a-şi alege cariera ori profesiunea, şi libertatea muncii"*. Acest principiu, care atunci n'a fost contrazis de nimeni, exclude, fireşte, orice numerus clausus, căci el cere, simplu şi clar, libertatea *pentru toţi,* de a-şi alege cariera şi felul de muncă.

E adevărat că în acel moment nu bântuia criza economică de astăzi. Dar călcarea principiului nu e chemată să înlăture criza, căci ea bântuie şi mai cumplit în ţări cari nici n'au minorităţi, prin urmare nici problemă minoritară.

Or, dacă nu se găsesc mijloace de a înlătura criza, pe fiecare zi numărul celor lipsiţi va fi tot mai mare; şi, după ce vei fi scos din concurenţă pe minoritari — presupunând o clipă că lucrul ar fi posibil — cui vei mai aplica numerus clausus? Vei reîncepe selecţia, de astă dată exclusiv printre cei pe cari îi consideri ca ai tăi, singurii ai tăi ? Dar ce criteriu ai mai găsi atunci ca să fixezi cele două categorii: una cu bon de masă şi cealaltă fără bon de masă? Un mare număr de flămânzi înseamnă o mare primejdie pentru trăinicia statului român, deci o mare primejdie pentru însuşi poporul român, indiferent dacă flămânzii vor fi români de baştină, adică români născuţi, sau români numai de cetăţenie, adică români făcuţi, întâi prin moţiunea dela Alba-Iulia şi pe urmă prin tratatele internaţionale. Căci, în paranteză, trebuie să amintim adevărata *întindere* şi adevărata putere a proclamaţiei dela Alba-Iulia. In conferinţa citată d. Maniu a spus: *„Adunarea naţională din Alba-Iulia a acordat acele drepturi nu numai pentru ţinuturile de dincolo de Carpaţi, ci pentru întreaga ţară românească, cerând ca noua Constituţie a ţării româneşti*

să se facă pe baza principiilor cuprinse în aceste hotărâri; asemenea, stipulațiunile cuprinse în tratatul adițional din 9 Decembrie 1919, s'au stabilit și au valoare pentru întreaga țară românească".

Incât, din punctul de vedere economic, numerus clausus constituie în cazul cel mai bun o erezie teoretică, urmată, eventual, de o experiență practică absolut și inevitabil concludentă: ea ar dovedi, negreșit, profunda erezie.

Dar din punctul de vedere politic erezia d-lui Vaida e și mai evidentă: prin firea lucrurilor numerus clausus ar putea constitui o cerere minoritară, și în nici un caz majoritară. Din momentul în care s'ar introduce proporția, ea ar trebui aplicată în *toate* ramurile de viață ale statului — guvern, parlament, armată, justiție, școli, etc. Dar aceasta ar provoca o ne mai pomenită tensiune și o cumplită frământare. In primul loc ar transforma pe mulți locuitori ai țării în permanenți mânuitori de cifre: cea mai neînsemnată acțiune administrativă, un aprod pus în slujbă, un geam cârpit la o școală, ar pricinui meticuloase socoteli pentru controlarea proporției, socoteli cari, automatic, ar degenera în polemici iritante: fiecare calculator ar ajunge la altă cifră procentuală.

*
* *

Am văzut aceste lucruri în Austria, unde, pe chestia proporției, națiunile se luptau pe deoparte ele între ele, iar pe de alta toate împotriva națiunii dominante și a statului constituit. Să zicem că Austria ultimelor decenii își putea permite luxul: bolnavului fără leac, medicii îi permit orice aliment, fiindcă tot se apropie sfârșitul. Dar România de azi, țară la începutul vieții, care dibue încă pentru a-și asigura viitorul, ce *nevoe* are ea, pe lângă atâtea mizerii, și de infinitele patimi pe cari neapărat le-ar deslănțui fenomenalul numerus clausus, dacă s'ar încerca practicarea lui?

Chestiunea e, însă, și mai gravă. Noi vorbim aci de numerus clausus așa cum îl revendicau în Austria, adică în cadrul instituțiilor de stat. La noi se cere *perfecționarea* „principiului":

aplicarea clausismului şi în viaţa particulară, adică absolut în toate ramurile vieţii economice, adică, mai pe scurt: în toate ramurile vieţii. Nu ni se spune cum s'ar putea realiza un asemenea lucru. Oricari ar fi însă modalităţile tehnice adoptate, evident că la practicarea *acestui* numerus clausus ar participa, inevitabil,—obligator,—toţi locuitorii ţării. Toţi ar trebui să fie doctori în drept şi doctori în matematici, pentru ca, în orice transacţie, oricât de măruntă, fiecare să poată stabili dacă *partenerul* său intră în categoria de majoritari sau în cea de minoritari şi dacă intră în proporţia impusă sau o depăşeşte.

Acum, să ne mai gândim şi la faptul acesta, că oricât de mari au fost plângerile din Austria de atunci, ultimele decenii dinaintea războiului au constituit o vreme de bună stare şi belşug, o vreme de prosperitate economică: în definitiv tocmai acea mare desvoltare economică a precipitat războiul, ca o nouă dovadă că omului i se urăşte cu binele.

La ce grad de exasperare s'ar ajunge astăzi, la noi, şi ce forme sălbatice ar lua luptele! Căci nu s'ar mai petrece totul într'o categorie socială mărginită. Şi n'ar mai fi în joc o simplă ideologie, nici un simplu sentiment oarecare, nobil desigur, dar şi cu atât mai inofensiv, cum e, de pildă, purul sentiment naţional. Ar fi în joc bucata de pâine a *fie-căruia*, permanent pusă în risc pentru fiecare în parte, şi pusă în risc nu de forţele economico-sociale cari sunt oarbe şi abstracte, ci de un factor concret: stăpânirea! De dimineaţă până seara, stăpânirea ar sta cu creionul în mână şi ar calcula intens: dela gura cui să abată fie-care bucăţică, şi la gura cui s'o îndrepte! Dar şi cetăţenii, fie-care în parte, ar sta şi ei cu creionul în mână, ca să facă şi refacă tot aceleaşi socoteli: care cum să-i zmulgă celuilalt bucăţica de pâine şi care cum să şi-o păstreze cu ori-ce chip! Şi curând creionul s'ar dovedi insuficient; ar veni la rând ciomagul.

De când e lumea nu s'a mai văzut deslănţuită atâta ferocitate câtă ne-ar fi dat să vedem necontenit şi pretutindeni! S'a gândit d.

Vaida unde ar duce lozinca pe care şi-a însuşit-o — şi totuşi o mai păstrează? Ori, ne putem îngădui presupunerea, mai extraordinară decât toate, că nu s'a gândit ? !...

* * *

Faptul în sine că d. Vaida-Voevod şi-a schimbat părerile, n'ar avea nimic deosebit, dacă ar fi vorba de păreri pur teoretice. Ciudăţenia, în speţă, este că d. Vaida şi-a părăsit ideile de altă dată după ce experienţa a dovedit că erau juste, şi şi-a însuşit ideile adversarilor de atunci, după ce tot experienţa — aceeaşi experienţă — a făcut dovada, implicit, că erau greşite.

La paginile 200 şi 201 ale lucrării de faţă, cititorii găsesc principiile de altă dată ale d-lui Vaida-Voevod, impresionant proclamate chiar de d-sa, cu privire la felul în care trebuesc tratate minorităţile într'o ţară. In sprijinul acelor principii d. Vaida cita pe un Deak şi pe un Wesselényi; iar despre acesta din urmă ne spunea că *„era orb, dar totuşi mintea lui luminată vedea mai clar decât şoviniştii vechi şi moderni"*. Wesselényi cerea „liniştirea şi împăcarea diferitelor popoare" din Ungaria, pentrucă — zicea orbul cu mintea luminată — numai „pacea şi înţelegerea" mai pot mântui ţara.

Ce s'a întâmplat de atunci? Oamenii din fruntea Ungariei nu l-au înţeles pe Deak, nu l-au înţeles pe Wesselényi, nu l-au înţeles pe Vaida-Voevod, şi nici pe Justh, pe Iaszi, pe Karolyi, cari spuneau aceleaşi lucruri. Şi prezicerile tuturora s'au realizat: Ungaria este astăzi aşa cum o vedem. D. Vaida-Voevod are *dovada* că ideia d-sale de atunci a fost justă. In Ardeal naţiunea ex-dominantă, care prin clasa ei de sus era şi naţiune asupritoare, a devenit minoritatea de azi; în mod firesc d. Vaida ar trebui s'o trateze astăzi aşa cum ştia d-sa atunci că trebuesc tratate minorităţile. După cum a mărturisit de-atâtea ori d. Vaida, tocmai aceasta era şi înclinarea d-sale. Căci a mai avut multe ocazii să se pronunţe. Astfel,

și d. Vaida a ținut o conferință la Institutul Social, în 1924. D-sa a vorbit despre „Problema frontierelor", subiect înrudit cu al d-lui Maniu. Spusele celor doi conferențiari se acopăr cu atâta exactitate, în cât este evident că nu se înrudesc numai subiectele, ci și felul lor de a gândi. Cu acea ocazie, d. Vaida a spus că *„Ungurii au făcut greșeli sinucigătoare"*. Și atunci, în mod logic, a conchis precum că *„din istoria debaclului maghiarilor putem trage cele mai folositoare învățături"*. Iar în ce privește învățăturile, ne permitem să cităm din conferința d-lui Vaida, aceste rânduri înțelepte :

„...Slăbirea minorităților nu este echivalentă cu întărirea elementului românesc.

„...A mistui energiile statului în frământări perpetue interne dintre 1/4 ori 1/5 parte și restul cetățenilor, ar însemna deși nu primejduirea frontierelor politice-geografice ale statului, însă zguduirea granițelor sentimentului și siguranței de drept din conștiințele cetățenești, prin frământări lăuntrice. Și ce ne-ar folosi cea mai bună propagandă în străinătate dacă contra-propaganda ostilă a unei părți însemnate a cetățenilor români s'ar bucura de credit moral, datorită materialului de dovezi de care s'ar putea servi ?

„... Precum am mai spus, pentru ca să se poată presta muncă productivă într'un stat și pentru bunul lui renume în străinătate, el are lipsă de liniște și ordine internă, ceeace nu se poate obține de cât prin participarea activă, în cadrele libertăților cetățenești, a tuturor fiilor aceleiași patrii, la afacerile publice și la îndrumarea vieții politice, culturale și economice a țării.

„Minoritățile nu le putem stârpi, iar dacă am putea și am face-o ar însemna să ne sfâșiem țara și să distrugem valori folositoare binelui obștesc.

„Rămâne deci să găsim căile și mijloacele spre a asigura patriei contribuția lor maximă la progresul și bună-starea obștească, și să le creăm printr'o politică de Stat — nu de partid — bine chibzuită, posibilitatea de a deveni din

cetățeni nemulțumiți în sufletele lor, și sufletește buni și devotați patrioți români".

Intre ce spunea d. Vaida odinioară și ce spune astăzi e o distanță respectabilă, dacă ne putem îngădui adjectivul. Și deosebirea e tot atât de mare în forma pe care o întrebuințează acum. D. Vaida recurge la o violență de limbaj care nu se potrivește nici cu vârsta nici cu situația d-sale. Dar nu e locul să insistăm asupra acestei inexplicabile slăbiciuni.

Spiritul ironic și sarcastic al d-lui Vaida găsise pe vremuri o caracterizare tăioasă pentru anumite evoluții: *in pejus verbessern* = a îmbunătăți în mai rău. Cum de n'a reușit să se ferească el însuși de o asemenea evoluție?

*
* *

Chestiunea ridicată și agitată de d. Vaida este de esență pur austriacă. D-sa a mutat-o numai în timp și în spațiu: cu două decenii mai târziu și cu un număr de kilometri mai departe.

In cuprinsul cărții nu ne-am ocupat de această chestiune, așa cum a fost manipulată în împărăția habsburgică. Cum nu ne închipuiam că ar putea reveni la ordinea zilei — aveam naivitatea de a nu crede în strigoi — am renunțat la ea, ca și la multe altele, pentru ca lucrarea să nu devie excesiv de voluminoasă. Intâmplător însă, tot o pomenim. De pildă, la pagina 408, într'un citat din contele Sternberg, unde se arată, oricât de sumar, una din consecințele sistemului numerus clausus: *„progresul cultural și economic devine imposibil"*, constată Sternberg. Iar cât despre rostul, la noi, al unei asemenea „reforme", îl putem desluși din alt citat, de asemenea întâmplător — și foarte laconic, — pe care cititorii îl găsesc la pagina 202: contele Karolyi afirmă acolo că românii, având o remarcabilă putere de-a asimila, au înghițit „insule și insulițe maghiare din Transilvania".

Mărturisirea este importantă numai prin aceea că o face un considerabil om politic maghiar. Altminteri, nu spune nimic nou: faptul

mărturisit de el, a fost recunoscut din totdeauna de fruntașii vieții românești. Ca să dăm un singur exemplu, vom cita dintr'un discurs rostit la 30 Aprilie 1868 în Camera deputaților din București, de către Ion Brătianu-bătrânul, ministru de interne în cabinetul St. Golescu:

„...Națiunea română trăește în Transilvania de 900 de ani sub jugul străin, și de 200 sau 300 de ani trăește în stare de iloți. Românul era strivit și ca religiune, și ca naționalitate și ca om; stăpânul lui luase toate măsurile ca să-l cotropească, să-l stingă.

„...Toți românii au mers astfel cum au fost și înainte de invaziunea maghiarilor, și ceeace ne-a făcut să fim admirați și mai mult în Europa, este că un popor care s'a născut în zilele de decadență ale Romei, a putut, în timp de 17 secole și jumătate, să înfrunte toate relele și năvălirile, *astfel încât veacuri întregi nu ne-a văzut lumea,* iar când am eșit la lumină, am putut să ne arătăm mai tari *decât la început. (Aplauze).*

„...Domnilor, duceți-vă în Austria și veți vedea acolo că străinii sunt speriați de desvoltarea românilor, căci unde intră fata de român sau flăcăul, familia aceea devine românească, și când vine un străin într'o familie românească, el se face român. Prin urmare nu mă tem și nu mă'ngrijesc de viitorul națiunii mele".

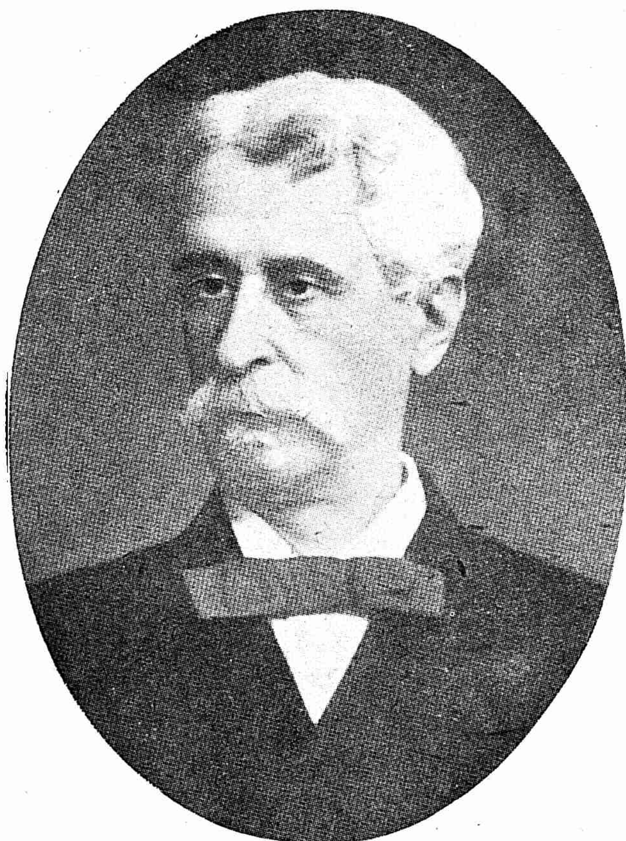
Această ideie despre puterea românilor de-a-și asimila pe străini, o exprimase și Dumitru Brătianu, cu două decenii mai înainte, într'o scrisoare adresată lui Michelet:

„Ca să cunoști bine puterea lumii românești, ar trebui să vezi cum un om de neamul acesta, să vezi cum un singur român impune unei regiuni întregi, portul, obiceiurile, limba".

Scrisoarea este din Octombrie 1850 *). Se știe însă că forța de atracție și de absorbire exer-

---

*) Dumitru Brătianu, căutând să-l lămurească pe Michelet, desfășură, cum am zice azi, un *film istoric*, prins într'un poem de cald și captivant lirism: d. N. Iorga compară această scriere cu „Cântarea României". Autorul înfățișează în mijlocul unei mări

DIM. BRĂTIANU

citată de român asupra neamurilor cu cari veneau în contact se dovedește și din scrierile lui Dimitrie Cantemir, ba se dovedește și prin însăși persoana acestuia.

Să ne întoarcem însă la discursul din 1868 al lui Ion Brătianu. El spune mai departe:

„...Maghiarii sunt o putere, au fost totdeauna cuceritori, au aspirațiuni pe cari nu le ascund... Eu nu m'am temut niciodată de dânșii... Dacă frații noștri de peste Carpați și încă i-au frânt, nu mi-e teamă de loc că maghiarii au să realizeze astăzi conchista lor".

Continuând, Ion Brătianu declară că nu se teme nici de evrei, foarte numeroși în Moldova, nici de maghiari și germani, foarte numeroși în București. Nu se teme de nimeni. Și Ion Brătianu nu era nici lăudăros, nu era nici omul care să *braveze*. Ministru al unei țări mici, departe încă de timpul în care avea să-și cucerească independența, Brătianu păstra o atitudine de mândrie *adevărată*, adică de-o ireproșabilă demnitate: nu era de loc umil, dar nu era nici provocător.

E interesant de notat și prilejul cu care Ion Brătianu a rostit aceste cuvinte atât de viguroase, pline de încredere și siguranță.

Se propuseseră, din inițiativă parlamentară, măsuri excepționale împotriva evreilor. Brătianu, pe temeiul considerentelor de mai sus, declară că nu va lua asemenea măsuri nici contra evreilor, nici contra altora. Ar fi și de prisos. Trebue create *condițiile economice* în cari românii să se desvolte până la gradul ce li se cuvine. Dacă nu se creează asemenea condiții, măsurile ce s'ar lua nici n'ar duce la vre-un rezultat. Lucrul s'a si dovedit în trecut: măsuri artificiale — simple dispoziții legislative —

---

viforoase, neamul românesc, stând drept, ca o stâncă vie, de care, în cursul veacurilor s'au sfărâmat, ca — valuri înfuriate — o sută de neamuri. (Vezi *Al. Cretzianu*, „Din Archiva lui Dumitru Brătianu", vol. I, 1933; *N. Iorga*, „Dumitru Brătianu și opera lui, o revelație politică și literară", 1934; *N. Iorga*, „Românii în străinătate de-a lungul timpurilor", 1935).

ION BRĂTIANU

luate pentru a garanta boierilor neînstrăinarea moşiilor, n'au servit la nimic.

Iată cuvintele lui Ion Brătianu:

„Aşa e; (moşii noştri, strămoşii părinţilor noştri) au făcut legi în favoarea proprietăţii şi contra tuturor străinilor. Dar ce-au folosit prin aceasta bieţii noştri strămoşi? Ei singuri le-au călcat: mai toate proprietăţile acelora cari au făcut legi pentru asigurarea proprietăţii faţă de străini, au trecut în mâinile străinilor. Cu toate legile acelea categorice de a nu se putea vinde proprietatea străinilor, cu toată asigurarea ce se dă proprietăţii în sânul familiei, căci era dreptul de protimisis ca al zecelea neam să se poată scula şi s'o ia înapoi de la străini"...

Concluzia e aceasta:

„... Prin urmare, încă odată, domnilor, zic că nu e aici nici chestiune religioasă, nici chestiune de existenţă naţională, şi vă rog să nu vă mai puneţi pe asemenea tărâm, căci şi dacă unii din dv. puteţi, cu astfel de cuvinte, să ameţiţi pe alegători ca să vă aleagă deputaţi, dar dv. singuri vă creaţi o dificultate pe care o veţi plăti scump, fiindcă daţi nişte idei rătăcite alegătorilor dv., şi ideile rătăcite nu pot să fie folositoare unei societăţi".

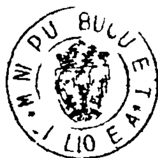
Am socotit cu deosebire interesant şi instructiv să citez cuvintele lui Ion Brătianu, rostite într'o vreme atât de îndepărtată. Dar constatări de acest fel au făcut mulţi dintre oamenii mari ai ţării, de pe vremea aceea şi de mai târziu, până în ajunul războiului mondial. Aşa se prezinta realitatea lucrurilor. De atunci s'a schimbat oare situaţia în mai rău, în nesfârşit de rău? De ce şi întru cât? Cine să creadă că românii, atât de tari în vremea României micuţe, a răzleţirii şi a diferitelor subjugări simultane, şi-au pierdut puterea de rezistenţă—prin ce tragică minune?—aşa că tocmai acum, când formează naţiunea majoritară şi dominantă în România Mare, le trebue faimoasele proptele din recuzita răposaţilor Tisza,

Andrassy și Apponyi, proptele cari, de altminteri, s'au și dovedit de un „sprijin" pur și simplu dezastruos? Dacă Ion C. Brătianu s'ar deștepta în zilele noastre, în fața luptelor „naționale" ce se duc astăzi, el ar avea dreptul să exclame cu poetul: *„Am semănat zmei, și culeg purici!"*

D. Vaida-Voevod a pornit o campanie care nu poate duce la rezultatul dorit de d-sa; în schimb va provoca frământări profund regretabile, frământări dintre acelea pe cari omul de guvern e chemat să le evite și nu să le întețească.

Din acest punct de vedere credem cu atât mai mult că lucrarea noastră va fi de oarecare utilitate: prin exemplul concret pe care-l oferă, ea va contribui, poate, la o mai atentă cântărire a lucrurilor și deci la concluzii mai conforme cu principiile democratice; și asta înseamnă: cu interesul general.

„Ideile rătăcite nu pot să fie folositoare unei societăți"!

ERATĂ

La pagina 169, rândul 10, s'a făcut o mică săritură de text.

Cuvintelor:

„Dar Iosif nu s'a putut mira de aceasta. El avea experienţa lucrurilor",

trebuia să le urmeze:

„căci văzuse destule sub domnia mamei sale, împărăteasa Maria Theresia".

* * *

In unele articole vechi reproduse aci, am făcut, unde am socotit strict necesar, mici îndreptări de stil. Deasemenea am suprimat acele pasagii cari azi nu mai prezintă interes, după cum am intercalat pasagii explicative acolo unde altfel cititorul de azi n'ar mai fi găsit legătura şi explicarea faptelor.

INDEX DE NUME

A

B

Ç

D

E

F

G

H

I

M

N

O

P

R

S

T

U

V

BIBLIOGRAFIE

Raymond Poincaré, Au service de la France.

Viktor Adler, Aufsaetze, Reden und Briefe (Wiener Volksbuchhadlung).

Karl Kautsky, Serbien und Belgien in der Geschichte.

Karl Kautsky, Habsburgs Glück und Ende.

Take Ionescu, Souvenirs.

Gherea-Dobrogeanu, Neoiobăgia.

Jean Jaurès, Histoire socialiste.

Jean Jaurès, Oeuvres.

N. Iorga, Politica externă a regelui Carol I.

N. Iorga, Istoria presei române.

N. Iorga, Dumitru Brătianu şi opera lui, o revelaţie politică şi literară (1934).

N. Iorga, Andreas Hofer.

N. Iorga, Românii în străinătate de-a lungul timpurilor (1935).

Alfred Dumaine, La dernière ambassade de la France en Autriche.

Regele Carol I, Memorii (Aus dem Leben Koenig Karls von Rumaenien).

Aurel C. Popovici, Die vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich.

Kronprinz Rudolf, Briefe.

N. Filipescu, Pentru România Mare, cu o prefaţă de Matei B. Cantacuzino.

H. Friedjung, Historische Aufsaetze.

H. Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860.

Viktor Bibl, Thronfolger.

Viktor Bibl, Von Revolution zu Revolution.

Karl Tschuppik, Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich.

Karl Tschuppik, Untergang eines Reiches.

Karl Renner, Grundlagen und Entwicklungszielen der Oesterreich-Ungarischen Monarchie.

Karl Renner, Was soll Oesterreich werden.

René Pinon, François Joseph.

René Pinon, L'Europe et la Jeune Turquie (Paris 1911).

Dr. Alexandru de Vajda-Voevod, Din luptele noastre naţionale (Orăştie, 1904).

Anul 1848 în Principatele Române.

Eugen Fischer, Die kritischen 39 Tage.

Richard Charmatz, Oesterreichs innere Geschichte.

Virginio Gayda, La Crisi di un impero.

Francesco Salata, Oberdan.

Hermann Wendel, Der Kampf der Suedslawen.

Theodor Wolff, Der Krieg des Pontius Pilatus.

Ernest Denis, La Grande Serbie.

Leopold Mandl, Die Habsburger und die serbische Frage.

Dr. I. A. Zibert, Der Mord von Sarajewo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg.

Yves Guyot, Les causes et les conséquences de la guerre.

Clondestey Brereton, Who is responsible (în franţuzeşte: la F. Alcan, Paris).

Frobenius, Des deutschen Reiches Schicksalsstunde.

Emil Ludwig, „Iuli 14".

Heinrich Kanner, Kaiserliche Katastrophen-Politik

Adolf Hitler, Mein Kampf.

C. Xeni, Take Ionescu.

Wilh. Treichlinger, Abschiedsbriefe.

Jean-Bernard, Histoire de la guerre de 1914.

Leopold Chlumecky, Franz Ferdinands Wirken und Wollen.

Contele Czernin, Im Weltkrieg.

Buelow, Denkwuerdigkeiten.

Maurice Muret, François Ferdinand (B. Grasset, Paris).

Maurice Verne, Drames d'empereurs, drames de l'Europe Centrale

Wilhelm II, Ereignise und Gestalten.
Hermann Bahr, „1919".
Stefan Grossmann, Ich war begeistert.
Georges Louis, Carnets.
Philipp Menczel, Truegerische Loesungen.
Leopold Wölfling, Habsburger unter sich.
Viktor Andrian-Werburg, Oesterreich und desen Zukunft.
I. Lupaş, Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.
Wickham Steed, La Monarchie des Habsbourgs.
Ioseph Diner-Denes, La Hongrie, Oligarchie, Nation, Peuple. (Editura Rivière, Paris).
Benedetto Croce, Storia d'Europa.
Karl Marx, Révolution et Contre-révolution.
G. I. Brătianu, Napoleon III et les nationalités.
D. Murăraşu, Naţionalismul lui Eminescu.
Th. de Banville, L'âme de Paris.
Al. Vlahuţă, Un an de luptă.
Ernst Plener, Errinnerungen.
Eugene Bagger, Franz Iosef.
Robert Ascher, Der Schuhmeier.
C. Stere, Nostalgii (In preajma revoluţiei, V., ed. „Adevĕrul").
Liviu Rebreanu, Răscoala (Ed. Adevĕrul).
Liviu Rebreanu, Răscoala Moţilor.
Ştefan Meteş, Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia.
Fr. Schiller, Die Raeuber.
Fr. Schiller, Wilhelm Tell.
Fr. Schiller, Wallenstein.
Fr. Schiller, Fiesco.
I. Russn Abrudeanu şi V. Stoica, Habsburgii, Ungurii şi Românii.
Virgil Şotropa, Contribuţii la istoria revoluţiei lui Horia (Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj).
Glaise-Horstenau, Franz Josefs Weggefaehrte.
Michael Karolyi, Gegen eine ganze Welt.
T. G. Masaryk, Die Weltrevoluţion.

T. G. Masaryk, Vasiç-Forgach-Aehrenthal, (Praga. 1911).
Margutti, La tragédie des Habsbourgs.
Bresnitz von Sydaçoff, Vom Habsburgischen Kaiserhof.
Maximilian Harden, Krieg und Frieden.
Al. Marghiloman, Note politice.
Silviu Dragomir, La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques.
Friedrich Teutsch, Geschichte der Siebenbuerger Sachsen.
Seton Watson, A history of the Roumanians.
Adalbert Sternberg, Im Wechsel der Zeiten.
Fritz Bruegel, Geschichte der oesterreichischen Sozialdemokratie.
Silvio Pellico, Le mie prigioni.
Tudor Teodorescu-Branişte, Gambetta (ed. Cultura Naţională).
Tudor Teodorescu-Branişte, T. G. Masaryk, volum colectiv („Adevěrul" 1930).
Const. Kiriţescu, Istoria războiului pentru întregirea României.
Alfred Fischel, Das tschechische Volk.
Rudolf Sieghart, Die letzten Iahrzehnte einer Grossmacht.
Friedrich Rosen, Aus einen diplomatischen Wanderleben.
Erzberger, Souvenirs de guerre (Payot, 1922).
Stefan Tisza, Briefe 1914-1918 (Editura Hobbing).
Otto Ernst, Franz Iosef in seinen Briefen.
Maurice Barrès, Une impératrice de la solitude.
Achille Plista, Les Chrétiens-sociaux et la guerre.
Otto Forst de Battaglia, Das Geheimnis de Blutes, Viena 1932.
Const. Graur, Câţiva inşi (Biblioteca Dimineaţa).
Const. Graur, Libertatea Presei.
Eugène Boeglin, Une capitale antisémite.
Gerhart Hauptmann, Ţesătorii.
Charles Maurras, Enquête sur la monarchie.
Claude Anet, Mayerling.

G. Moroianu, Les luttes des Roumains Transylvains (Editura Gamber, Paris 1933).
Sever Stoica, Iuliu Maniu.
Robert Michels, Italien von heute.
Egon Erwin Kisch, Der Prager Pitaval.
Xenopol A. D., Istoria Românilor.
Taaffe, Der politische Nachlass.
Const. Dumba, Dreibund und Entente-Politik.
Bakunin, Gesammelte Werke, Berlin 1921.
Charles Benoist, Souvenirs.
I. Bloch, Karl Lueger.
Ciorogariu Roman, Horia şi Cloşca.
Giolitti, Mémoires de ma vie.
Gumplowicz, La lutte des races.
Franz Zweibrück, Oesterreichische Aufsaetze.
Dr. Karl Richter, Schiller und seine Räuber in der französischen Revolution, Verlag Levysohn, 1865.
Mihail Popescu, Documente inedite privitoare la Istoria Transilvaniei.
Octavian Beu, Impăratul Iosif II şi răscoala lui Horia. („Revista fundaţiilor regale").
„Petitionile Nationei Romane".
Valabrègue şi Hennequin, Coralie & Co.
Juliette Adam, La Patrie hongroise, Paris, 1884.
Baronul Falkenegg, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este.
Al. Cretzianu, Din archiva lui Dumitru Brătianu (1933).

GRAVURI

SUMAR

PARTEA II

ANEXE

PARTEA III

POST SCRIPTUM:

* * *

